

पंचतंत्र के विष्णुसर्प
पंचोपाख्यान
Panchopakhyam

1260

105
1995
3

॥३०॥ नमः श्रीगणेशाय ॥ पंचारव्यानेप्रथमतंत्रं ॥ सकलार्थशास्त्रसारज्ञगतिममालोकविष्णुशर्मैदंतंत्रैः पंचभि
रतुल्यकारसुमनोदरशास्त्रं ॥ तद्व्यानुश्रूयते ॥ अस्मिदाक्षणात्येजनपदेमहिलारूप्यनामनगरं ॥ तत्रसकलार्थ
सार्थकव्यक्रमः ॥ प्रवरन्तपमुकुटमणिमरीचिचयचर्चितचरणः सकलकलापारंगतोऽमरशक्तिर्नामराजावभूव
॥ तस्यत्रयः पुत्राः परमदुर्मेधसोवसुशक्तिरूपशक्तिरनेकशक्तिश्चवभूवुः ॥ अथत्वात्शास्त्रविभुस्वानसमालो
क्यसराजासचिवानादयप्रोवाच ॥ भोजातमेतन्भवद्भिः ॥ यन्ममेतेपुत्राः शास्त्रविभुस्वाः तदेतान्यत्रयतोममदत्त
कंदकेमपिरात्यन्तसौख्यकररुदसि ॥ अथवासाध्विदमुच्यते ॥ अजातशत्रुमूर्खेभ्योमृताजातोवरसुतो ॥ यतस्तोस्व
त्वादुःखायथावज्जीवजडोददेत ॥ १ ॥ किंतयाक्रियतेधेन्वायातसूतेनदुग्धदा ॥ काऽर्थः पुत्रेणजातेनयोनवि
ह्वानूनभक्तिमान् ॥ २ ॥ तदेपायथाश्रुतेप्रबोधोभवति ॥ तथाकोष्पपायीऽनुष्ठीयतेना ॥ तत्रैकेप्रोचुः ॥ देवहा
दशभिर्वर्षेस्त्वावद्वाकरणपद्यते ॥ ततोयमंत्रशास्त्रार्थकामशास्त्राणिश्रूयते ॥ ततोबुद्धिप्रबोधोभवति ॥ अथ
तन्मध्यगतः सुमतिर्नामप्राह ॥ देवअशाश्वतायतीवितव्याविषयः ॥ अभूतकालज्ञेयानिशास्त्राणिनसं
क्षेयादहारात्रकिंचिदेपाप्रबोधनार्थंचिंत्यतामिति ॥ उक्तच ॥ अनंतपारंकिंलशास्त्रस्वत्यंतथायुर्बहवश्च
विद्याः ॥ सारंमुत्थयतेतः ॥ स्वमध्यातद्सौर्यथाक्षरमिवाबुमध्यात् ॥ तदात्रास्तिविष्णुशर्मोनामब्राह्मणऽने
कल्लात्राध्यापकालध्वर्कः ॥ तस्मैसमर्प्ययैतानिति ॥ सनूनंद्राकप्रबुधानकरिष्यतीति ॥ सोयितथाकर्ण्यवि
ष्णुशर्माणमादयप्रोवाच ॥ भोभगवन्मदनुग्रहणार्थंएतानकुमारान् अर्थशास्त्रप्रनियथादाक ॥ अनन्यसदृशा
न्विद्धासितथाकुरु ॥ आदृचत्वाशासनशतेनेनियोजयिष्यामि ॥ अथविष्णुशर्मातराजानमुवाच ॥ देवश्रूयता ॥
मेवाक्यनादृशासनशतेनोपि विद्याविक्रयकरोमि ॥ एतान्मासपदेनयदिनीतिशास्त्रज्ञानकरोमि ॥ तदास्वनाम

परिस्वांगकरोमि ॥ अथासौतदाकर्ण्यहेप्रेष्टमनास्त्वमेतान्समर्प्यपरानिर्वृत्तिजगाम ॥ विष्णुशर्मापितानादयस्व
गृहगत्वातदर्थं मित्रभेदेमित्रप्राप्तिः २ काकोलूकाय ३ लध्वप्रणाश ४ अपरीक्षितक ५ रणीयानिपचनत्राणि ॥ ए
तानिरचयित्वापाठितास्तेराजपुत्राः नेपिमासपदेसकलान्यधीत्यथोक्ताः संवृत्ताः ॥ ततः प्रभृति एतत्तत्तंत्रक
नाम नीतिशास्त्रप्रबोधनार्थंभूतलेप्रविष्टं ॥ किंबहुना ॥ योत्रैवपठतिनित्यं नीतिशास्त्रश्रुणोतिवा ॥ नपराभवमाप्नो
तिवाक्रादपिकदाचन ॥ कयासुरवमेतन् ॥ अथातः प्रारभ्यते ॥ मित्रभेदेनामप्रथमतंत्रं ॥ यस्यायमाद्यश्लोकः ॥ व
मानोमहावस्त्रेहः सिद्धगोक्षयोर्वने ॥ पिश्रुनेनापिलुध्वेनजंबुकेनापिपानितः ॥ तद्व्यानुश्रूयते ॥ अस्मिदाक्षणा
त्येजनपदेमहिलारूप्यनामनगरं ॥ तत्रधर्मोपाज्जितवित्तवृत्तिः ॥ वर्धमानोनामवणिकुपुत्रावभूव ॥ तस्यकदाचिच्चिं
तासमुसन्ना ॥ यत्प्रभूतेविन्ने अर्थोपायाः चिंतनीयाः कर्तव्याश्च ॥ उक्तच ॥ नहि नहिघ्नं किंचिदर्थेननृसिध्यति ॥
यत्नेनमतिमाननस्मादर्थमेकं हि चिंतयेन् ॥ यस्यार्थस्तस्य मित्राणियस्यार्थाः सचपदितः ॥ यस्यार्थाः सपुमान्
लेकेयस्यार्थास्तस्यबाधवाः ॥ इहलोकपिधनिनांपरोऽपिस्वजनायते ॥ स्वजनोऽपिदरिद्राणांतक्षणादुक्तंनयते ॥
अर्थेभ्योऽपिविदधेभ्यः संभूतेभ्योयतस्ततः ॥ प्रवर्ततेक्रियाः सर्वाः पर्वतेभ्यइवापगाः ॥ पूज्यतेयदपूज्योपियदध
द्योपिवद्यते ॥ गम्यतेयद्गम्यापि ॥ सप्रभावोधनस्यहि ॥ शरीरादिद्रियाणीवस्थः कार्यार्ण्यशिवान्यपि एतस्मा
त्कारणाद्विचिंत्यसर्वसाधनमेवच ॥ अर्थार्थीजीवलोकायत्रमरणमपिसेवते ॥ जनेतारमपित्यक्तास्वयंगच्छतिहरतः ॥
उपायानादिसर्वेषामुपायः पपुण्यसंभवः ॥ धनार्थंशास्यतेत्येकः उपायः गाध्यात्मकः ॥ उक्तच ॥ पूज्यपद्विधेवणि
जं ॥ तद्व्यानुश्रूयते ॥ गोष्ठिकर्म ॥ परिचितप्रादकः ॥ मिथ्याकूटतुलामानव ॥ यतउक्त
च ॥ पण्यानांगाधिकपण्यकिमन्यैः काचनादिभिः ॥ यवैकेनचयज्ञानेननशतेनप्रदीयते ॥ निक्षेपेपतितेचैवश्रेष्ठ

स्तोतिस्वदेवतां ॥ निक्षेपकोसोभ्रियतांनुभयंदास्यामितेप्रियं ॥ अन्यच्चागोष्टिककर्मनियुक्तोविनेयचिंतयेन्नित्यं ॥ भूमी
शासनपूर्वादेवद्वयलौत्येना ॥ परिचितमागच्छतग्राहकमुक्तंयाचितोक्तासौ ॥ दृष्टानित्यनलुध्वोयद्वनपुत्रेणजाते
न ॥ अन्यच्चपूर्णापूर्णमानेकूटतुला ॥ इत्येवंसंप्रधार्यमथुरागामीनिभाडान्यादायसुभायातिथोगुरुजनानुजातः ॥
शकटारूढः प्रसिद्धतः ॥ तस्यचमगलवृषभौष्टोसन्नो नंदकसंजीवकनामानौअग्रनिमोधुराधारयोस्तितौ ॥ तयो
रेकः संजीवकनामायमुनाकलमासाद्यपकपूरकलितचरणोयुगभंगकृत्तानिषसादः अथतंतदवस्तुसमात्तोकवध
मानः परंविषादमगच्छत् ॥ तदर्थंच ॥ त्रिरात्रंस्नेहाईदृद्यानध्याणमकरोत् ॥ अथतंनिषणमात्तोकसार्धकैरभिहितं
॥ भोश्रेष्ठिन्किमेकस्यवृषभस्यकृतेसिद्ध्याध्वसमाकुलेबद्धपायेस्मिन्वनेसमस्तोपिसार्धः कथंत्वयावनेसंदेहिन्यो
ज्यते ॥ उक्तंच ॥ यतः ॥ नस्वल्पस्यकृतेभरिनाशयेन्मतिमान्तरः ॥ एतदेवादिपादित्ययस्त्वयादूरिरक्षणा ॥ अथतंदव
धार्यंसंजीवकस्यरक्षापुरुषान्निरूप्यशेषस्मासार्धः प्रसिद्धतः ॥ अथरक्षापुरुषाः बद्धपायंतद्वनंविदित्वासंजीवकं
परित्यज्यपृष्टतोगताः ॥ अथान्येद्वस्तसार्धंवाहंमिथ्योचुः ॥ स्वामिनमृतोसौसंजीवकः ॥ अस्माभिः पुनः सार्धं
वाहस्या भौष्टइतिमत्वावद्विनासंरुतइति ॥ तत्श्रुत्वासार्धंवाहः कृतज्ञस्तस्योत्सवेहिकां क्रियावृत्तासर्गादिको
सर्वोचकारसं ॥ संजीवकोय्यायुगोपतयायमुनासलिलमिश्रैः ॥ शिशिरतरंवायुभिराप्यायितशरीरः कथंचिदुत्थाय
यमुनातटमुपयेदे ॥ तत्र ॥ चमरकतुक ॥ सहशानिशिष्याग्राणिअभक्षयन्कतिपयैरद्वेभिः हरवृषभनद्वपौवा
ककुघ्नान्बलवांश्चसंजातः ॥ अत्यहंवर्माकशिषराग्राणिशृंगाभ्यांविदारयन् ॥ सुखेनास्त्वे ॥ अथवासध्विद
मुच्यते ॥ अरक्षतंतिष्ठतिदेवरक्षितं ॥ सुरक्षितदेवदंतंविनस्यति ॥ जीवत्यनाथोपिवनेविस्तर्जितः कृतप्रयत्नोपि
मृदेनजीवति ॥ अथकदाचित्पिंगलकोनामसिद्धः सर्वमृगपरिवृतः पिपासाकुलः उदकग्रहणार्थंयमुनानट

दुर्गा
३२111
1995

नवतीर्णः ॥ ससंजीवकस्यगंभीरतारारवंदूरादेवाश्रणोत् ॥ तंश्रुत्वाअतीवव्याकुलदूदयः ससाध्वसाकारंअच्छाद्यमं
दुत्थावच्छानेनावस्थितः ॥ अथतस्यकरटकदमनकनामानौशृगालोमंत्रिपुत्रौअष्टाधिकारोसदानुयायिनावास्तां
तोचपरस्परंमंत्रयतः ॥ तत्रदमनकोऽब्रवीत् ॥ भद्रकरटकअयंतावत्स्वामीपिंगलकः उदकग्रहणार्थंयमुनाकलम
वतीर्यस्थितः ॥ किंनिमित्तंपिपासाकुलोऽपिपिंगलकोव्यूहचरणांरुत्तादौर्मनस्येनाभिभूतोत्रैववटतलेव्यवस्थितः
तः ॥ करटकआह ॥ भद्रकिमावयोः पुतेनमिथ्याव्यापारेण ॥ उक्तंचयत् ॥ अव्यापारेषुव्यापारंयोनरः कर्तुमिच्छति ॥
सपुवनिधनंयातिकीलौत्याटीवनानरः ॥ दमनकआह ॥ अथकिमेतत् ॥ सोऽब्रवीत् ॥ अस्तिकस्मिंश्चिन्नगराभ्या
सकेनापिवणिक्पुत्रेणतरुषडमेध्येदेवायतनंकुंभारध्वं ॥ तत्रचघेकर्मकराः स्तुपत्यादयस्तमध्यान्वेलायां
अह्वारार्थंनगरमध्येगच्छन्ति ॥ अथकदाचित्तत्रानुषंगिकवानरयूथंइतस्ततोभ्रमद्वागतं ॥ तत्रैकेनशिष्यानां हृस्वो
ष्टितोऽजनवृक्षदारुमयः स्तंभः स्वदिरकालकेनमध्यनिहतेनतिष्ठति ॥ वानराश्चस्वेच्छयानरुशिखरप्रासादशृंग
दारुयेतेषुयथेष्टं ॥ इतिमारध्वं ॥ पुनश्चतेषांअत्यासन्नमृत्युः चापत्यात्तस्मिन्नर्थस्फाटितस्तंभोऽपविश्यकेनाय
मवस्थितोकीलेनिक्षिप्तः ॥ इतिपाणोसंदद्योस्त्यादितुमारध्वः ॥ ततोर्थस्फाटितस्तंभांतरगतस्यवृषणस्यच्छा
नाच्चलिनकीलकेनयद्वंसंजातं ॥ तत्प्राप्तेवनिवेदितं ॥ अव्यापारः प्राप्तः परिहरणीयइति ॥ अव्यापारपुव्यापारंयो
नरः कर्तुमिच्छति ॥ सएवनिधनंयातिकीलौत्याटीवनानरः ॥ करटकआह ॥ आद्योर्भाक्षितशेषः आहारः अ
स्यवर्तकिमनेनव्यापारेण ॥ दमनकआह ॥ भद्रतन्निभवाक्तेवलमाहारार्थंतिन्ययुक्तमेतत् ॥ उक्तंच ॥ सुहृदामु
पकारणात्द्विषतांवाप्यापकारकारणात् ॥ नपसंश्रयइत्येतेबुधैर्जटारंकोनविभर्त्तिकेवलं ॥ उक्तंच ॥ यस्मिन्
जीवतिजीवंतिबहुवः सोऽब्रवीत् ॥ वयोसिक्किनकुर्वन्तिचञ्चास्वोदरपूर्णं ॥ १ ॥ यज्ज्जीव्यतेक्षणमपिअथितेर्म

नुष्यैः विज्ञानशौर्यविभवार्यगुणैः समेतं ॥ तत्ते पुत्री वितं फलं प्रवदं नितज्ञाः काकोऽपि जीवति चित्रं च बलिः च भुंक्ते ॥ सुपूरां कुलदिका सुपूरा मुपिका जलिः ॥ स संतुष्टः कापुरुषः स्वल्पके लापितु प्याति ॥ उक्तं ॥ किं ते तज्जातु ज्ञाते न मातुर्यौ वनदृशिणा ॥ अरोहति नयः स्वस्य वंशस्थाग्नेध्वजो यथा ॥ तथा च ॥ परिवर्तिनि संसारे मृतः कोवान ज्ञायते ॥ जातस्तु जायते सोऽत्रयः स्फुरन्वन्वयायिकं ॥ किंच ॥ जातस्य हि नदी तीरे भवति तृणस्य पिमा फलम् ॥ यत्सलितमल्लताकुलजनदस्तावलंबनं भवति ॥ स्तिमितोन्नतिसंचारा ॥ जनसंतापहारिणः ॥ जायते विरलालो के जलदाइवसज्जनाः ॥ निरतिशयगिरिमाणतेन युवत्याः स्मरंति विहंगसः ॥ तं किमपि वदति गर्भमदतामपि योगुरुर्भवति ॥ अग्रकटांकुतशक्तिः शक्तेः पितृनस्ति रस्त्रियां लभते ॥ निवसन्तं तदंशुर्लघ्वो वदति ननु त्वलितः ॥ करटक आह उक्तं च ॥ अपृष्टोऽत्र प्रधानो यो ॥ ब्रूते राज्ञः पुरः कुर्ध ॥ न केवलमसन्मानं लभते च विदं वना ॥ दमनक आह ॥ भ्रातर्मैवं वद ॥ अग्रधानः प्रधानः स्यात् यदि सेवति पार्थिव ॥ प्रधानोऽप्यग्रधानः स्यात् यदि सेवापराद्गुरुवः ॥ उक्तं च यतः ॥ आसन्नमेव नुपतिर्भजते मनुष्यं विद्याविहीनमकुलीनमसंस्तुतं वा ॥ अथेण भूमिपतयः अमदालताश्च यत्याश्च तो भवति तस्य त्यरिवेष्टयंति ॥ करटक आह ॥ भवान् किं वक्तु मना ॥ सोऽब्रवीत् ॥ अयमस्मत्स्वामी पिगलको भीतमना भीतपरिवारः ॥ तदेवं मत्वा भयकारेण विज्ञावसंधिविग्रहयान आसनसंश्रयहेवीधीभावानां सुकृतमेन निधाय यतिर्यामि ॥ करटक आह ॥ कथं वेत्ति भवानभयाविष्टो यं स्वामी ॥ सोऽब्रवीत् ॥ किमत्र ज्ञेयां यत उक्तं ॥ उदीरितोऽर्थः पशुना पिरत्यंतं दयाश्वनागाश्ववहंति नोदिता ॥ अनुक्तमप्युदतिपंडितो जनः परंगितज्ञानफलाद्विबुध्यतः ॥ तथा च ॥ आकाररगितेर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ॥ नत्रवक्रविकालेश्वज्ञायतेऽतर्गतर्मनः ॥ तद्यदेनं भयव्याकुलं विज्ञाय निर्भयं कृत्वा स्या बुद्धिप्रभावेन वशं क

त्वानिजां साचित्यपदवीं संपादयिष्यामि ॥ सोऽब्रवीत् ॥ कथं अहं सेवानभिज्ञः मया हितातो संगे क्रीडता अभ्यागत साधूनां नीतिशास्त्रं पठतां यत्सेवाधर्मस्य सारभूतं हृदि स्थापितं ॥ ततः श्रूयतां वचनमिदं ॥ सुवर्णयुष्या पृथिवी विचिन्वन्ति तनास्त्रयः ॥ शूरश्वकृतविद्यश्च यश्च ज्ञानातिसेवितुं ॥ सासेवायाग्रमुहिताग्राह्या कथं विज्ञेयतः ॥ आश्रयेत्यर्थि वं विद्वान् तद्वारेणैव नान्यथा ॥ यो न वेति गुणानुयस्य न तं सेवेत पंडितः ॥ न हिनस्मात्कलं किंचित् सुदृष्टादृष्टरादिव ॥ द्रव्यप्रकृतिर्हो नोपि सेव्यो भव्यगुणान्वितः ॥ भवत्यात्मीयिनां तस्मान् फलं कालांतरादपि ॥ अपि स्थापु वेदासीनभुक्त्यरिगतः क्षुधा ॥ अर्थवानात्मसंपन्नोऽपि निर्माहेतपंडितः ॥ यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधातां यांति सेवकाः ॥ सोऽप्यासव्यसदा भेद्यः स पार्षपफलादिसन् ॥ करटक आह ॥ कदाचिदयमनुचितस्त्यान प्रवेशाद्भवंतमवमन्येत ॥ सोऽब्रवीत् ॥ अस्यैवं ॥ परमहं द्वेशकालविदपि ॥ उक्तं च ॥ अग्रासकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रूवन् ॥ न केवलमसन्मानं विप्रियत्वं च गच्छति ॥ तथा च ॥ अत्युक्तं रदसि गतं विचित्रमन्येनैव भो माणवा ॥ उचितं प्रणयमपि नृपसदसार्थानोपसर्पन्ति ॥ उक्तं च ॥ दंडालापसभेषजभोजननारीसनाथसमयेषु ॥ अनिवारितोऽपि वसनेन नापितसमयेऽपि नागरिकः ॥ नित्यं नरेदं भवने परिशंकनीयं विद्यार्थिना गुरुगृहे निभृतं च भाव्यं ॥ क्षिप्रं विनाशमुपयांति हि दुर्विनीताः प्रादोषिका इव दरिद्रगृहेषु रूपाः ॥ काले यथा वदधिगतः नरपति कोपाद्यशेषवृत्तान्तः ॥ नृपभवेन तन्मूर्तिः संयतवपुः शनैः प्रविशेत् ॥ अन्यच्च ॥ राजमानरिदेव्या च कुमारे मुख्यमंत्रिणि ॥ पुरोहितेऽपि हरेवर्तव्यं नृपवत्सदा ॥ जीवेपि अग्रवत् ॥ प्राक्तः कृत्या कृत्या विचक्षणः ॥ करोति निर्विकल्प्ययाभावे द्राजवृष्णभः ॥ प्रभुः प्रसादं जंविचं सुपात्रे यो नियोजयेत् ॥ वस्त्राद्यं च दधात्येव स भवेद्द्राजवृष्णभः ॥ अंतः पुरचरैः सार्थं यो नमंत्रं समाचरेत् ॥ न कलत्रैर्न रैर्न दस्य स भवेद्द्राजवृष्णभः ॥ संमतो हं भवेन्नित्यं इति मत्वा व्यतिक्रमेत् ॥ न कच्छेदपि मर्यादां स भवेत् ॥ द्विषेत् परो नित्यमि

प्यतामिष्टकर्मकृत ॥ योनरोनरनाथस्यसभवे ॥ योरणंशरणंयुधनमन्यतेभववर्जितः ॥ प्रवासंस्वपुरावासं
सभवे ॥ धृतयोप्यमदताभंहालांहालाहलोपमाप — दूराः यथादरांसभवे ॥ करटक आह ॥ बुधकालेऽग्रागायः
स्यात्सदापृष्ठानुगः पुरे ॥ पुराद्वारश्रितादभ्येसभवे ॥ अथभवान्तत्रगतेः किंतावनूपृष्ठेवक्ष्यसि ॥ तदेवाच्यतां
सोऽब्रवीत् ॥ उत्तरादुत्तरवाक्यवदतांसंभ्रजायते ॥ सुवृष्टिगुणसंपन्नातर्वाहू ॥ जमिवापरं ॥ अन्यच्च ॥ अपायसंदर्शि
नजाविपत्तिमुपायसंदर्शनजांचसिद्धि ॥ मेधाविनोनीनिगुणप्रयुक्तापुरस्करंती ॥ मित्रवर्णयंति ॥ पुकेषावाचिशुक्
वदन्येषाहृदिमुकवन् ॥ हृदिवाचितधान्येषांवल्लुवलांतिमूक्तयः ॥ करटक आह ॥ दुराराधाहिराजानः पर्वताद्
वसर्वदा ॥ व्यालावीर्णाश्रुविषमाः कटिनाः दुस्वः सेविनां ॥ तथाच ॥ भोगिनः कंचुकाविष्टाकुटिलाक्कुरचिष्टिना
॥ सुदृष्टामंत्रसाध्याश्वराजानः पंन्तगाहवः ॥ स्वल्पमप्यपकुर्वन्तिपतंगाः पापचेतसः ॥ तेअग्राविवदहेनेते
जाभिमुदचेतसः ॥ दुराराहंपरराजादुरापादुपरिश्रद्धाः तिष्ठत्यापद्वाधारेचिरमात्मनिसंस्थिते ॥ दमनक आह ॥ स
त्यमेतत् ॥ परंकिंतु ॥ यस्ययस्यद्विद्योभावस्तेनतेनसमाचरेत् ॥ अनुप्रविश्यमेधावीक्षिप्रमात्मवशंनयेत् ॥
भर्तुंश्वित्रानुवर्त्तिस्त्वसुवृत्तंचानुजीवितां ॥ राक्षसश्चपिष्टुतेनित्यंलुंदातुवर्त्तिभिः ॥ मुरुषिनतिस्त्वतिवचनतद्
भिमतेप्रमत्तद्विषिदेषः ॥ तद्दानस्यप्रशंसामंत्रंनंत्रंवंशीकरणं ॥ करटक आह ॥ यद्येवमभिहितंताहिशिवास्तेप
थानोभवन्तु ॥ यथाभिलषितमनुष्ठीयतां ॥ सोऽपितंप्रणम्यपिगालकाभिमुखः प्रतस्ते ॥ अगच्छंनंदमनकमव
लोकपिंगलकोद्वारस्त्वनब्रवीत् ॥ भोऽपसार्थतांवेन्नलता अयमस्माकंचिरंतनोमंत्रिपुत्रः समागच्छति ॥ त
तःप्रविश्यतां ॥ द्वितीयमंडलवती आह ॥ यथाअवादीदूवानिति ॥ अधोपविष्टेदमनकः पिंगलकंप्रणम्योपवि
ष्टः ॥ सतुतस्थनपकुलिशालंकृतंदक्षिणपाणिमुपरिदत्त्वामानपुरस्सरमुवाच ॥ अपिशिवंभवतीकस्माच्चिरा

दुर्गा
४

115
1995

दृश्यसे ॥ दमनक आह ॥ नकिंचिदेवपादानामस्माभिः प्रयोजनं ॥ तथापिप्राप्तकालंवक्तव्यंयतः ॥ उनममध्य
मकर्नायकैः राज्ञांसदैवप्रयोजनं ॥ दत्तस्यनिकोपणकेननित्यंकर्णस्यकंदूयनकेनवापि ॥ तृणेनकार्यसवतीश्व
राणांकिमद्रुतंहस्तवतानरेण ॥ तथावयंदेवपदानामन्वयगताभूत्याः ॥ आपस्वपिष्टृष्टानुगामिनोयद्यपिस्वम
धिकारंतलेभामहे ॥ तथापिदेवपादानामपियुक्तंनभवति ॥ उक्तंच ॥ स्नानेघेवनियोत्स्यानिभृत्याश्चाभरणानि
च ॥ नहिचूडामणिः पादैः प्रभुणार्पातिवध्यते ॥ तथाच ॥ अनभिज्ञोगुणिनांयोनभृत्यैरनुगम्यतेऽधनाक्रोधि
कुलीनोपिकेमायातोपिभूपतिः ॥ उक्तंच ॥ असमैः समायमानः समंश्चपरिहायमानसत्कारः ॥ धुरिवािनियु
ज्यमानः त्रिभिरर्थपतिः त्यजेत्भृत्यं ॥ यथाविवेकतयाराज्ञाभृत्यानुत्तमपादयोग्यानुर्हानाधमस्नानेनियोज
यति ॥ तेचतत्रैवतिष्ठति ॥ सभूपतेर्होषोनतेषां ॥ उक्तंच ॥ कनकभूषणसंग्रहणोचितोयदिमणिरूपुणिप्रतिबध्य
ते ॥ नसविरोतिनचापिनशोभतेभवति ॥ योजयितुर्वचनीयता ॥ यच्चस्याम्यवंदनिचिरादृश्यसेतदपिश्रूयतां
॥ सव्यदक्षिणयोर्यत्रविशेषोनास्तिहस्तयोः कस्तत्रक्षणमप्यायौविद्यमानगतिर्वसेत् ॥ काचोमणिर्मणिः का
चोबुधिर्येषांनकल्पते ॥ नतेपांसंनिधौभृत्योनाममात्रेपितिष्ठति ॥ तत्रस्वामीनिर्विशेषंसमंभृत्येषुवर्तते ॥
नविनापार्थिवोभृत्यैर्नभृत्याः पार्थिवविना ॥ १ ॥ भृत्यैर्विनास्वयंराजालोकानुग्रहकार्यपि ॥ मयूखैरिवदीप्ता
शुस्तेजस्यपिनशोभते ॥ १ ॥ अरैः संधार्यतेताभिर्नाभौचक्रंनिबध्यते ॥ स्वामिसेवकयोरेवंवृत्तिचक्रप्रवर्त
ते ॥ १ ॥ शिरसाविधृताश्चैवतथास्नेहेनपालिताः ॥ केशाअपिविरल्यंतेनिःस्नेहाः किंनसेवकाः ॥ १ ॥ राजा
तुष्टोपिभृत्यानां अर्थमात्रंप्रयच्छति ॥ तेचसत्मानमात्रेणप्राणैरप्युपकुर्वन्ते ॥ १ ॥ एवंज्ञात्वा नरेंद्रेणभृत्याः
कार्याविचक्षणाः ॥ कुलीनाः शौर्यसंपन्नाः शक्ताभक्ताः क्रमागताः ॥ १ ॥ यस्मिन्नृत्यंसमावेश्यविशंके

पंचो

९

नेवचेतसा आस्यतेसेवकः सस्यान्तद्व्येतुनिरर्थकाः ॥ १ ॥ यः कृत्वा सुकृतेराज्ञोदुःकः रक्षितमुत्तमं ॥ लज्ज
यावक्तिनो किंचित्तेनराज्ञासहायवान् ॥ १ ॥ योनादूतः समभ्येतिहारेतिष्टनिसर्वदा ॥ पृष्टः सत्यमितंभूतेस
भृत्योर्दमिर्दभृतां ॥ १ ॥ ताडितोपिदुरुक्तोपिदंडितोपिमर्दभुजायोनचितयतेपापंसभृत्योर्दमिर्दभृतां ॥ १ ॥
तक्षुधार्पाड्यतेयस्तुनिद्रयानकदा ॥ चन ॥ नचशीतानपाद्यैश्वसभृत्योर्दमिर्दभृतां ॥ १ ॥ सीमारक्षिसमा
यातिभुकुपक्षपथंदुराट ॥ तिस्रोसंस्त्रितोयस्तुप्रभृत्योर्दमिर्दभृतां ॥ १ ॥ सीमारंकोचमायातिवद्वोच
र्मयथाधृतं ॥ स्थितेयस्मिन्सुत्याज्योभृत्योरारंसीदता ॥ १ ॥ उक्तं च ॥ अश्वः शस्त्रंशास्त्रंवीणावाणी
नरश्चनारीच ॥ पुरुषविशेषं प्राप्यभवतियोग्या अयोग्याश्च ॥ १ ॥ तथाचशृगालोयमितिमन्यमानेनममोप
रित्यत्स्वामिनाः वज्ञाक्रियतेतदप्युक्तं ॥ उक्तं च ॥ कौशेयंक्रमितंसुवर्णमुपलान्दूर्वापिगोलोमतः पंक्ता
मरसंशरीजलनिधेरिंदिवरंगोमयात् ॥ काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिगोपित्तोरोचनाप्राकाश्यंस्वगुणो
दयेनगुणिनो गच्छतिनो जन्मना ॥ १ ॥ मुषिकागृहजातापिहंनव्यासापकाहिणी ॥ उपग्रहानंमं ॥ त्तरांहीन
कृत्प्राथ्यतेजनैः ॥ १ ॥ एरंडभिर्दार्कनलैः प्रभृतेरपिसंचितैः ॥ दारुकृत्यंयथानास्ति तथैवाज्ञैः प्रयोजनं ॥
किंभक्तनासमर्थेनकिंशक्तनोपकारिणा ॥ शक्तंभक्तं चमाराज्ञाननावज्ञांमुत्तमं ॥ १ ॥ अधिगतयस्मा
थानिपंडितान्मावमंस्त्रास्त्रणमिवलघुलक्ष्मीनेवतावरुणस्य ॥ अभिनवमदलेखारवा मगंदस्त्रलानां नभ
वतिविशतंतुवारिणवारणानां ॥ १ ॥ पिंगलक आह ॥ भवत्वेवंतावदसमर्थः समर्थोवाचिरंतनस्तुत्तमस्माकं
मंत्रिपुत्रः ॥ तद्विश्रब्धवृद्धि ॥ यत्किंचिद्वक्तुमनाः ॥ दमनक आह ॥ देवविज्ञाप्यंकिंचिदस्ति ॥ पिंगलक आ
ह ॥ तन्ननिवेदयाभिप्रायं ॥ दमनक आह ॥ देव ॥ अपिस्वल्पतरंकार्यंयद्देवैर्विधीयते ॥ तन्नवाच्यंसभा

दुर्गा
५

117
1975

मध्येप्रोवाचेदंरहस्यनिः तदेकांतेमहीज्ञाप्यमाकर्णयंतुदेवपादाः ॥ यतः ॥ पट्टणोभिद्यतेमंत्रश्चतुः कर्णः स्थि
रोभवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रवृत्तेतषट्पणं वज्रंयत्सुधीः ॥ अथपिगलकाभिप्रायज्ञेय्याद्यही पिंलकपुरः सरैः सर्वैरपि
तद्वच अकर्ण्यंसंसदितस्त्राणीदेवदारीभूतं ॥ ततश्चदमनक आह ॥ उदकग्रहणार्थंप्रवृत्तास्यस्वामिनः कि
मिदंनिरत्या वस्त्रानं ॥ पिंगलक आह ॥ नकिंचिदपि ॥ सविलक्ष्यस्मितं ॥ दमनक आह ॥ देवयद्यनारव्ययंतति
ष्टतु ॥ उक्तं च ॥ दारपुकिंचित्त्वजनेषुकिं होष्यवयस्येषुसुतेषुकिंचित् ॥ युक्तंनवायुक्तमिदंविचिंत्यवदेहिपश्चि
न्महतानुरोधान् ॥ तल्लुत्तापिगलकाश्चंतयामास ॥ योग्यायंदव्यते तत्तथायाम्यतस्यात्मनोभिप्रायं ॥ उक्तं च
॥ हृदिनिरंतरचित्तगुणवतिभृत्येनुवर्त्तिनिकलत्रेच ॥ स्वामिनिगुणांतरज्ञेनिवेद्यद्ः स्वसुखीभवति ॥ १ ॥ भो
दमनक शृणोषिशब्दं दूरान्महानं ॥ दमनक आह ॥ स्वामिन्शृणोमिति ॥ पिंगलक आह ॥ भद्राहमस्माह
नाहं तुमिच्छामि ॥ दमनक आह ॥ कस्मात् ॥ पिंगलक आह ॥ यतोद्यारमहनेकिंचिदपूर्वंसत्प्रविष्टं ॥ यस्या
यमहान्शब्दः श्रूयते ॥ तस्यचशब्दानुरूपेणपराक्रमेणभवितव्यमितिदमनक आह ॥ यत्स्वामीशब्द
मात्रादपिभयमुपगतः ॥ तदप्युक्तं ॥ उक्तं च ॥ अभिसाभिद्यतेसेतुस्तथामंत्रोप्यरक्षितः ॥ पेशुन्यादिद्यतेस्त्र
होवाचाभिद्यतकातरः ॥ १ ॥ तन्नयुक्तंस्वामिनः पूर्वपुरुषोपाजितंवतंत्यक्तं ॥ यतोभरीवेणुमृदगवीणादपेह
शास्त्रकाह वादिभेदेनशब्दा अनेकथा ॥ तन्नकेवलशब्दमात्रादेवभेतव्यं ॥ उक्तं च ॥ अत्युत्कटेचरोद्रेचशत्रौ
यस्यनर्दायते ॥ धैर्यंप्राप्तेमहीनाथोनसयातिपराभवं ॥ १ ॥ दर्शितभयेपिधानरिधैर्यं धैर्यसोभवेन्नधाराणां ॥
शापितसरसिनिदाघेतितरामेवोत्थतः सिंधुः ॥ १ ॥ तथाच ॥ यस्यनवियदिविषादः संपदिहर्षोरणेनभीरुत्व
॥ नभुवनत्रयतिलकंजनयतिजननीसुतः विरलं ॥ १ ॥ तथाच ॥ शक्तिवैकल्यनमस्यनिः सारत्वाच्च

पंचो०
६

लुब्धोर्वायसः ॥ जन्मिनो मानहीनस्य तृणं रसमागतिः ॥ १ ॥ अन्यथा यमासाधा यो दठर्त्तनगच्छति ॥
जतुजाभरणस्यैव रूपेणापि हितस्य किं ॥ १ ॥ तदेव ज्ञात्वा स्वामिनो धैर्यं वष्टंभः कार्यः ॥ नराब्दमात्रादेतच्च
॥ उक्तं च ॥ पूर्वमेतन्मया ज्ञातं पूर्णमेवास्ति मेदसा ॥ यावत्प्रविश्य पत्र्यामितावच्चर्मदारुच ॥ १ ॥ पिंगलक
आह ॥ कथमेतत् ॥ दमनक आह ॥ अस्तिकस्मिंश्चिद् नंगो मानैर्युमिश्रंगालः ॥ सचक्षुतृक्षामकंठइत
श्वेतश्वपरिभ्रमन् वभने सैन्यद्वयसंग्रामभूमौ मयश्चयत् ॥ तस्याचंदुंभः पतितस्य बाधुवशाद्दूरत्वात्
प्रेहं न्यमानस्य शब्दमशृणोत् ॥ अथक्षुभितहृदयश्चित्तयामास ॥ अहो विनष्टोस्मि हतइति ॥ तद्यावन्ना
स्यग्राञ्चारितशब्दस्य दृष्टिगोचरंगच्छामि ॥ तावद्भ्रजामि ॥ अथवानेतद्युज्यते ॥ सहसेवपितृपैतामहिकं
वनंत्यक्तु ॥ उक्तं च ॥ भयेवायदिवाहर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् ॥ कृत्यं च कुरुते वेगान्तमसंतापमाप्नुयान् ॥
वावज्ज्ञानामिकस्यायशब्दः ॥ धैर्यमालंब्य विमर्शयन् यावन्मंदंगच्छति ॥ तावदुंभिमपश्यत् ॥ सचतं
परिज्ञावसमीपंगत्वा स्वयमेव कौतुकादताडयत् ॥ भूयश्च हर्षादचित्तयत् ॥ अहो चिरादेतदस्माकं महद्भोज
नमापतितं ॥ तन्नूनं प्रभूतमांसमेदास्तरुभिः पूरितं भविष्यति ॥ ततः पुरुषचर्मविगुटितं तत्कथमपि विदायैक
देशोच्छिद्रं कृत्वा संतुष्टमना मध्ये प्रविष्टः ॥ परचर्मविदारयतां दृष्ट्वा भंगः सजातः ॥ अथ निराशी भूतस्तदारु
शेषमवलोक्य श्लोकमेवमपठत् ॥ पूर्वमेतन्मया ज्ञातं पूर्णमेवास्ति मेदसा ॥ प्रविश्य यावत्पत्र्यामितावच्च
र्मचदारुच ॥ १ ॥ ततो नराब्दमात्रादेतच्च ॥ पिंगलक आह ॥ भोपश्यायं मम सर्वोपि परिग्रहो भयव्याकु
लिनः पलायितुमिच्छति ॥ तत्कथमहर्षेया वष्टंभं करोमि ॥ दमनक आह ॥ स्वामिन्नेषामेष दोषः ॥ यतः स्वा
मिसदृशा एव भवन्ति भृत्याः ॥ उक्तं च ॥ अश्वः शरणां वीणावाणी नरश्चैनारी च ॥ पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्ति

दुर्गा
६

११७
१७९५

योग्या अयोग्याश्च ॥ १ ॥ तत्पौरुषावष्टंभकत्वात् तं तावदत्रैव प्रतिपालय ॥ यावदहमेतच्छब्दस्वरूपं ज्ञात्वा
गच्छामि ॥ पश्चाद्यथोचितं कार्यमिति ॥ पिंगलक आह ॥ कितत्रभवान्गंतुमुच्छते ॥ दमनक आह ॥ किं ॥
स्वाम्यादेशाद्भूत्यस्य कृत्या कृत्यमप्यस्ति ॥ उक्तं च ॥ स्वाम्यादिशास्त्रमुभयस्य नामीः संजायते च चित् ॥ अविशे
स्मुखमाहेयं दुस्तरंच महार्णवं ॥ १ ॥ तथा च ॥ स्वाम्यादिष्टस्तु यो भूयः समं विषममेव च ॥ मन्यते न स संधा
यो भूभुजाभुते मिच्छता ॥ १ ॥ पिंगलक आह ॥ भद्रयद्येवं तद्वच्छिवास्ते पथानः ॥ दमनकोपितं प्राणस्य
संजीवकशब्दानुसारी प्रतस्ते ॥ अथ दमनके गते पिंगलको भयव्याकुलश्चित्तयामास ॥ अहो न शोभनं म
या कृतं ॥ यत्तस्य विश्वासंगत्वात्मा भिन्ना यो निवेदितः ॥ कदाचिद्दमनको यमुभयवेतनो भूत्वा ममोपरि दु
ष्टबुद्धिः स्याद्दुष्टाधिकारत्वात् ॥ उक्तं च ॥ ये भवन्ति महीयस्य सन्मानितविमानिताः ॥ यतते तस्य नाशा
यकुलीना अपि सर्वदा ॥ १ ॥ तत्रावदस्य चिकीर्षितं वेत्तु मन्यत्स्नानांतरंगत्वात् प्रतिपालयामिकदाचिद्दमकं
नस्तमादाय मां व्यापादयितुमिच्छति ॥ उक्तं च ॥ न वस्यंता ह्यविश्वस्ता बलिभिर्दुर्बला अपि ॥ विश्वस्तास्त्वति
वस्यंते बलिनो दुर्बलैरपि ॥ १ ॥ महामतिरपि प्रज्ञानविश्वासं जज्ञेद्विपो ॥ विश्वासांश्चिद्रेण दिते गर्भो विदा
रितः एवं संप्रधाय स्नानांतरंगत्वा ॥ दमनक मार्गमवलोक्य नैकाकी तस्ते ॥ दमनकोपि संजीवकस
मीपंगत्वात् पशुभयमिति परिज्ञाय हृष्टमना अचित्तयत् ॥ अहो शोभनमापतितं ॥ अनेने तस्य संधिविग्र
हद्वारेण पिंगलको वशो भविष्यति ॥ उक्तं च ॥ न कोर्लान्यान्तसो हार्हान् नृत्यो वश्यः प्रवर्त्तते ॥ मंत्रिणां यावदा
त्तं न व्यसनं शोके एव च ॥ १ ॥ सदेवापह्नोराजा भोग्यो भवति मंत्रिणां ॥ अतएव हि वांछंति मंत्रिणः साप
देवपं ॥ १ ॥ यथानच्छति रोगः कदाचित्त्वचचिकिषकं ॥ तथापि हितो राजा सचिवेनाभिवाञ्छति ॥ १ ॥ एवं

चिंतयन्पिंगलकाभिमुखं प्रतस्ते ॥ पिंगलकोपितमायांतमुल्लेख्यस्वाकारं रक्षयत् ॥ यथापूर्वं व्यवस्थितः ॥
दमनकोपिपिंगलकसकाशागम्यप्रणम्योपविष्टः ॥ पिंगलक आह ॥ किं दृष्टं भवता तत्सत्यं ॥ दमनक आह ॥
दृष्टं स्वामिनः प्रसादात् ॥ पिंगलक आह ॥ सत्यं ॥ दमनक आह ॥ किं स्वामिपादानामग्रे असत्यं विज्ञाप्य
ते ॥ उक्तं च ॥ अपि स्वत्यमसत्ययः पुरोवदतिभूभुजां ॥ देवानां च विनश्येत सद्रुतं सुमहानपि ॥ १ ॥ तथा च
॥ सर्वदेवमयोराजामनुजैः संप्रकीर्तितः ॥ तस्मार्चदेववत्ययं न्यलीकेन कर्हिचित् ॥ सर्वदेवमयस्या
पिविशेषोभूषणैरयं ॥ शुभाशुभफलं संधानपादेवाद्वांतर ॥ १ ॥ पिंगलक आह ॥ सत्यं दृष्टं ॥ विष्णुतिभवता
नदीनां परिमहंतः कुप्यति ॥ इति न च तेन निपातितः ॥ यतः ॥ नृणानि नोन्मूलयति प्रभंजनो मृदूनि तीरे
प्रणतानि सवतः ॥ स्वभाव एवांनतचतसामथमहान्महस्वैव करोति विक्रमः ॥ १ ॥ अपि च ॥ गंदस्ते लेषु म
द्वारिषु बलशरगमत्तभ्रमद्रुमरपादतलाहतापि ॥ कोपेन गच्छति नितान्तबलोपि नागस्तुत्येव लंबलंबल
वान्परिकोपमेति ॥ १ ॥ दमनक आह ॥ अस्त्वेष समहात्मा वयंतुरुपणास्तथापि स्वामीयदिकथयति तद्रुत्य
त्वं तं न योजः यामि ॥ पिंगलक आह ॥ सोऽन्वासं ॥ किं भवान् राजा त्वेवं कर्तुं ॥ दमनक आह ॥ किमसाध्यव
धः ॥ उक्तं च ॥ न तच्छस्त्रेन नागैर्न दैर्न दैर्न पदातिभिः ॥ कार्यं संसिद्धिमापाति यथा बुद्धिप्रसाधितं ॥ १ ॥ पिंगल
क आह ॥ यद्येवं तदमात्यपदेन योजितस्त्वं ॥ अद्य प्रभृतिप्रसादनिग्रहादिकं त्वयैव वार्यमिति ॥ अथ दम
नकः संजीवकसकाशांगत्वासाक्षेयमिदमाहा एहि दुष्टवृषभपिंगलकस्त्वामाकारयति ॥ किं निःशंकाभू
त्वामुदुमुदुर्ध्वान्यदसीति ॥ तच्छ्रुत्वा संजीवक आह ॥ भद्रकोसो पिंगलकः ॥ दमनक आह ॥ कथं स्वामिन
पिंगलकमपि न जानासितत् ॥ क्षणं प्रतिपालय ॥ फलेन ज्ञास्यति भवान् ॥ न न्ययं सर्वमगः ॥ परिवृतः स्वा

मीपिंगलको वटतले तिष्ठति ॥ तच्छ्रुत्वा गतासुमात्मानं मन्यमानः संजीवकः परं विषादमगमत् ॥ भद्रभवान्साधुस
माचारो वचनपदं श्रव्यते ॥ तद्यदि मावश्यं तन्नयसि ॥ तदभयदानेनास्मीत्यस्वामिनः सकाशात्प्रसादः कार
यितव्यः ॥ दमनक आह ॥ सत्यमभिहितं भवता ॥ नीतिरथा ॥ यतः ॥ लभ्यते भूमिपयंतः समुद्रस्य गिरिरपि ॥ न क
थंचिन्महोदयस्य चिन्तः केनचित्कचित् ॥ १ ॥ तत्त्वमत्रैव तिष्ठयावदहंतं समये धृत्वा ततः पश्चात्त्वामानया
निदितितथा तुष्टिते दमनकः पिंगलकसकाशांगत्वा इदमाह ॥ स्वामिन् न तत्प्रकृतं सत्त्वं ॥ भगवतो महेश्वर
स्य बाहू न भूतादृषभ इति ॥ मया दृष्टं दृष्टं ॥ यत्श्रीमहेश्वरं परितुष्टं न कालिंदीपरिसरेशिष्या आनिचरितु
मादिष्टास्मि ॥ किं बहुतां मम प्रदत्तं क्रीडाथैव न मिदं ॥ पिंगलकः सभयं आह ॥ ज्ञातं मया धुना ॥ न देवताप्रसादं
विना शिष्यभोजिना व्यात्रार्कणं विने निःशंकानंदतो भ्रमंति ॥ ततस्त्वया किमभिहितं ॥ दमनक आह ॥ स्वामि
न्तदभिहितं ॥ यदेतदहं चंडिकावाहनभूतस्य पिंगलकस्य विषयं भूतांतद्रुवानायातः प्रियोतिथिस्तस्य स
काशांगत्वा भ्रातृस्ते नैकत्रयानविहरणा क्रियाभिरैकस्त्वानाश्रयेण कालेनेयः ॥ तेनापि सर्वमेतत्प्रतिपन्नं
॥ उक्तं च ॥ सहर्षं स्वामिनः सकाशादभयदक्षिणादापयितव्येति ॥ तदत्तस्वामीप्रमाणं ॥ तत्श्रुत्वा पिंगलक आ
ह ॥ साधुसुमनसाधुमां त्रिपुत्रसाधुज्ञानेन मम दूयेन सह संमन्य भवते तदभिहितं ॥ तद्वत्तामया तस्याभयदक्षि
णापरं सापि मदर्थं भयदक्षिणां याचयित्वा द्रुततरमानीयतामिति ॥ अथ सा धुचेदमुच्यते ॥ अंतःसारं कुदि
लेखिदं सुपरीक्षितं ॥ मां त्रिभिर्धार्यते राजसुखं भौरिव मंदिरां ॥ १ ॥ तथा मां त्रिणाभिन्नसंधानेभिषजांसनि
पातके ॥ कर्मणि व्यत्यते प्रज्ञास्वरस्ते को वानपंडितः ॥ १ ॥ दमनकोपितं प्रणम्य संजीवकसकाशां प्रस्थितः
॥ सहर्षमचितयत् ॥ यदात्मप्रसादसंमुखानः स्वामी वचनवशांश्च संवत्सः ॥ तन्नास्ति धन्यतरमनः ॥ उ

॥ अमृतं शिशिरे बद्धि रमते रक्षार भोजनं ॥ अमृतं रज्यसन्मानममृतं प्रियदर्शनं ॥ १ ॥ अथ संजीवकस्त
 प्रा काशमागत्य सप्रश्रयमुवाच ॥ भो मित्रो धितो सोमयाभवदर्थस्वामी अभयदातं ॥ तद्दिश्रध्वंगम्यतां ॥ परं राज
 प्रसादमासाद्य मया सह समयधर्मेण वर्तितव्यं ॥ नगर्वमासाद्य स्वप्रभुतया विचरणीयं ॥ अहमपि तव संके
 तेन सर्वो गत्यधुरं असात्यपदवीमाश्रित्यात्परिष्पामि ॥ एवं कृतं दयारप्तावयोरालक्ष्मीर्भोग्या भविष्यति
 ॥ यतः ॥ आखेटकेन धर्मेण विभवाः स्फुर्वंशान्तरा ॥ मृगतान् प्रेरयंत्य कंदित्यन्यो वृत्तान् मृगात् ॥ १ ॥
 तथा च ॥ योनपूजयते गवां दुत्तमाधममध्यमान् ॥ नृपासन्नान्समान्यापि भ्रस्यते दलितो यथा ॥ १ ॥ संज्ञा
 वं कजाह ॥ कथमेतत् ॥ दमनको ब्रवीत् ॥ अस्य त्रधरा तले वर्धमानं नाम नगरं ॥ तत्र दंतिलो नाम नानाभा
 उपतिः ॥ सकलपुरनायकः अवसति स्म ॥ तेन पुरकार्यं नृपकार्यं च कुर्वता तुष्टिनीतास्तस्युरवासिनो लोका
 नृपतिश्च किंबहुना एषो पितादशश्चतुरोदष्टः श्रुतश्च नास्ति ॥ अथ वा सत्यमेतत् ॥ उक्तं च ॥ नृपतिरिहि
 तकर्ता दंष्ट्रं तोयातिलोके जनपदं हि तकर्ता त्वत्यते पार्थिवे ॥ इति महति विरोधे वृत्तमाने नृपतिजन
 पदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ १ ॥ अथैवंगच्छतिकाले दंतिलस्य विवाहः संजातः ॥ तत्र तेन तस्युरवासिनो राज
 लसंनिधिलोकाश्च सन्मानपुरः सरमामं श्रयस्त्रादिभिः सह ताः ॥ ततो विवाहानंतरं राजा सांतः पुरः
 स्वर्गदमानीयाभ्यर्चितः स्वर्गदमानीयाभ्यर्चितः ॥ अथ तस्य नृपतेर्दृष्टं समाजनि कर्त्तुं गिरंभो नाम राज
 सेवको गृह्यातोपितेनानुचिन्तयन् उपविष्टो विज्ञाय अर्चं चंद्रं दत्त्वा निःसारितः ॥ सापितप्रभृतिभिः श्व
 सन्नयमानान्नराभिर्मधिगते ॥ कथं मया तस्य भाटपुते राजप्रसादहानिः कर्त्तव्येति चिंतयन्नास्ते ॥ अथ
 किमनेन वृथा शरीरशोषणेन किंचिन्मया तस्यापकर्तुं शक्यमिति ॥ अथ वा साध्विदमुच्यते ॥ योऽप्यपकर्तु

राम
 ६

मशक्तः कुप्यतु किमसौ सतस्य निर्लज्जः ॥ उसानितोपि हि चणकः शक्तः किं भ्राष्ट्रकं भक्तं ॥ १ ॥ अथ कदाचि
 स्रत्युपयोगनिद्रांगतस्य राज्ञः शय्यां ते माज्जनं कुर्वन्निद्रमाह अहो दंतिलस्य महत् धृष्टत्वं ॥ यद्राजप्रदिषी
 मालिंगति ॥ तत् श्रुत्वा राजा ससंभ्रम उच्छायतमुवाच भोगो रंभसत्यमेतत् ॥ यद्वा दंतिलेनालिंगिता इति
 ॥ गोरंभः ग्राह ॥ देवरात्रिजागरणयुतासक्तस्यापि मे बलान्निद्रा समायाता तत्र वेद्यकिमयाभिहितं ॥ राजा से
 र्धं स्वगतां ॥ एष तावदस्मद्देहप्रतिहेतुगतिर्दंतिलोपि ॥ तत्कदाचिदनेन देवीसमालिङ्ग्यमाना दृष्टा भविष्यति ॥
 तेन दमभिहितं ॥ उक्तं च ॥ यद्वा छतिसदामत्योर्वीक्ष्यते च करोति वा ॥ तत्र प्रपितदभ्यासाद्भूते वाथ करोति च ॥ १ ॥
 तथा च ॥ शुभं वायादिवापायं यन्त्रणां हृदिसंस्थितं ॥ समूढमयितत्तत्तयं स्वप्नवाक्यान्तथाप्रदात् ॥ १ ॥ अथ स्त्री
 णां विषये कात्रसंदेहः ॥ जल्पन्ति सार्धं मन्येन पश्यंत्यन्यं सविभ्रमाः ॥ हृदये चिंतयंत्यन्यं प्रियः को नाम योषि
 तां ॥ १ ॥ एकेन स्मितपाटला धरुचा जल्पंत्यन्याक्षरं वीक्ष्यते न्यमितः स्फुटं कुमुदिनी फल्लोलुसल्लोचनाः
 ॥ दूरोदारचरित्रचारुविभवं ध्यायंति च्यान्याधिया केनेच्छं परमार्थतोर्थवदिव प्रेमास्ति वामभ्रुवा ॥ १ ॥ नाभि
 स्तृप्यति काष्ठानां तापगानां महोदधिः नांतकः सर्वभूतानां नृपुंसां वामलोचनाः ॥ १ ॥ रंहो नास्ति क्षणो ना
 स्ति नास्ति प्रार्थयितानरः ॥ तेन नारदनारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १ ॥ यो मोहन्मन्यते मूढो रक्तेयं मम कामि
 नी ॥ रातस्यावशगोनित्यं भवेत्क्रांटाशकुतवत् ॥ १ ॥ तासां वाक्यानि कृत्यानि स्वत्यान्यपि गुरुष्वपि ॥ करो
 नित्यैः कृतैर्लोके लक्ष्यं याति सर्वतः ॥ १ ॥ रक्तोभिजायते भोग्यो नारीणां साटको यथा ॥ घण्यते यो दशालंबी
 नि तं वेदिनिवेशितः ॥ १ ॥ अलक्तको यथा क्तोरनिपीड्य पुरुषस्तथा ॥ अबलाभिर्बलादक्तः पादमूलनिपात्यते
 ॥ १ ॥ एवं सराजा बहुविधं विलप्य तस्मिन्निदं लिलस्य प्रसादं नृपुंखः ॥ संजातः ॥ किंबहुना तस्य राजद्वारे प्रवे

123
 1995

शोनिषेधितः॥ अथदंतिलः प्रसादपराङ्मुखंराजानमवलोकयचिंतयत्॥ कोथानिप्राप्पुनगर्वितोविषयिणः क
स्यापदास्तंगताः स्त्रीभिः कस्यनखदितंभुविमनः कानामराज्ञाप्रियः॥ कः कलस्यनगाचरांतरगतः कार्थीग
तो गोरवंकावाद् जलनवागुरासुपतितः क्षेमनयातः पुमान्॥ १॥ काके शोचंश्चतकारेषुसत्यं सप्यंक्षातिः स्त्रीषु
कामोपजातिः॥ क्लीबे धेयमध्यपतत्वचिंताराजामित्रकेनदृष्टंभूतंवा॥ १॥ अपरंमयाऽस्यभूपतेरन्यस्यवा
कस्यचिस्वप्नेपिनानिष्टकृतं॥ तद्वकिमेतत्॥ एवंदंतिलराजद्वारेविकभितमवलोक्यसन्मोहजलनकत्ता
गोरभोविदूष्यद्वारपालानिदमूच॥ भोभोद्वारपालाराजप्रसादाधिष्ठितायंदंतिलः स्वयंनिग्रहानुग्रहक
त्तचि॥ तदनननिवारितेनयथाहंतथायूयमय्यस्यंचंद्रभाजिनोभविष्यथ॥ तत्श्रुत्वादंतिलश्चिंतयामास॥
अथवासाध्विदमुच्यते॥ अकुर्लानापिमूर्षापिभूपालयस्तुसेवने॥ अपिसन्मानहीनोपिसर्वत्रापिपूज्यते॥ १॥
अपिकापुरुषोभोरुः स्वाच्चेन्नपतिसेवकेः॥ यदाश्रोतिफलंलोकात्तस्याश्रमपिनोपुर्ण॥ १॥ एवंविचार्यचिल
क्षणनः सोदोगोगतप्रभावः स्वगृहंगत्वानिशामुखेगोरंभमाहूयवस्त्रयुगलेनसन्मान्यइदमुवाच॥ भद्रम
यातदात्वमनुविष्टोपमानितस्तत्क्षम्यतामिति॥ सोपिस्वर्गराज्योयमवस्त्रमासाधपरंपरितोषगत्वालमुवाच॥
भोश्रेष्ठक्षान्तमुयाते॥ तदस्यसन्मानस्यपश्यमबुद्धिप्रभावं॥ राजप्रसादं॥ एवमुक्तासपरितोषनिःक्रान्तः॥
साधुचेदमुच्यते॥ स्ताकेनोन्नतिमायानिस्तोनेकेयात्यधोगति॥ जहोसुसदृशीचेष्टातुलायष्टेः खलस्यच॥
१॥ अथगोरंभस्तत्रैवगत्वायोगनिद्रांगतस्यराजः पार्श्वेसन्माज्जनकुर्वन्निदमाह॥ अहोविवेकोस्मद्भूपतय
तपुरीपोत्सर्गकुर्वन्चिर्भट्टाभक्षणंकुरुते॥ तत्श्रुत्वाराराजसविस्मयंतमुवाचरिगोरंभकिमप्रस्तुतंभलपेसि
॥ गृहकर्मकरत्वात्त्वामन्यापादयमिक्वित्तयाकदाप्यहएवविधकर्मसमाचरेन्दृष्टः॥ गोरंभः प्राह॥ देवद्यू

तासक्त्याशत्रिजागरणेनसन्माज्जनकुर्वणस्यममवलान्निद्रासमायातातथाविष्टेनकिंचिज्जल्पितं॥ तन्नाहंवे
द्मि॥ तत्प्रसादं करोतुस्वार्थमेपरवशास्येति॥ एवंश्रुत्वाराराजचिंतितवान्॥ यन्मया आजन्मपुरीपोत्सर्गकुर्वता
कदापिचिर्भट्टिकानभक्षित॥ तद्यथायव्यतिकरोऽसंभाव्योममानेनव्याकृतः॥ तथादंतिलस्यापिविषयः॥
तन्मयानुक्तं॥ तत्सवराकामयासन्मानेनवियोजितः॥ नतादृक्पुपुरुषाणामेवचेष्टितंसंभाव्यते॥ त
स्याप्रसादेनराजकृत्यानि सर्वाण्यपिशिथिलतां व्रजति॥ एवमनेकधाविमृश्यदंतिलमाहूयनिजांगभरणा
वस्त्रादिभिः संयोज्यस्वाधिकारेनियोजयामास॥ अतोहंब्रवीमि॥ योनपूजयतेगर्वादिनमाधममध्यामान्
॥ तृपासन्नान्समान्यापिभक्षयतेदंतिलोयथा॥ १॥ इति॥ संजीवकप्राह॥ भद्रएवमेवतद्यद्वताभिहितं
देवमयावर्तयमिति॥ एवमतिहितेदमनकस्तमादायपिंगलकसकाशंगत्वाप्राह॥ एषमयासंजीवकओनीतो
देवोधुनाग्रमाणं॥ संजीवकोपिसादरं प्रणम्य अग्रतः सविनयंस्थितः पिंगलकोपिपीनानायतूकअद्यतो नख
कुलिशालंकृतं दक्षिणपाणिमुपरिदत्तामानपुरः सरमुवाच॥ अपिशिवंभवतः कुतोस्मिन्विजनेसमायात
इति॥ इतिष्टेतेनाप्यात्मनः सर्वत्रांतः कथितः॥ यथावर्त्यमानेनसहवियोगः संजातः॥ तथानिवेदितं
॥ एतच्छ्रुत्वापिंगलकः सादरमाह॥ धयस्यनभेतव्यनभेतव्यमद्भुजयजरक्षितेनयथेच्छयाधुनावर्त्तिव्यं
॥ अन्यच्चनित्यंमत्संमपवर्त्तिनाभावं॥ एवमुक्तासकलमृगपरिहृतायमुनाकच्छमवतीर्यउदकग्रहणंरुत्वा
स्वेच्छयातदेववनप्रविष्टस्तदनुकरटकदमनकनिक्षिप्तभारः संजीवकेनसहसुभाषितगोष्ठीमनुभवन्नास्ते
॥ संजीवकेनापिअनेकशास्त्रावगाहनात्यन्तप्रागल्भ्येनरतोकेरहोभिर्मदमतिरपिपिंगलकोपिधीमान्
कृतः॥ तथारण्यधर्मादिनियोज्यग्राम्यधर्मेषुनियोजितः॥ शेषः सर्वोपिमृगजनोदूरीभूतस्तिष्ठति॥ नतः क

रटकदमनकावपिप्रवेशनलभतः॥उक्तंच॥फलहीनंनृपंभरत्याःकुलीनमपिचोत्तमं॥संयज्यान्यत्रगच्छंतिशुक्लं
वृक्षमिवांजलाः॥१॥तथाच॥अपिसन्मानसंयुक्तःकुलीनाभक्तिरत्यराः॥रुतिभंगान्महीपालत्यक्कायांतिसुमे
वकाः॥१॥अन्यच्च॥कालातिक्रमणंवत्तेयोनिकुयन्मिहपतिः॥कदाचित्तनमुंचतिभक्तिर्निते॥अपिमेवकाः॥
१॥नकेवलमेवकादृष्टभूताःकिंतुसमस्तमेतज्जगत्॥तथाच॥देशानामुपरिष्ठाभ्रदातुराणीचिकि॥सकाः
वणिजोऽहंकाणांचमृखाणिमपिपहिताः॥१॥प्रमादिनांतथाचोराभिधुकाग्रहमेधिनांगणिकाःकामुकानां
चसर्वलोकस्यशित्यिनःसामादिसाधितैःपाशैःप्रतीक्षंतदिवानिशं॥उपजीवंशक्त्याहिजलजान्जलजो
यथा॥१॥ततःकरटकदमनकोक्षुक्षामकंनपरस्परमंत्रयतः॥तत्रदमनकोब्रवीत्॥आवांतावदप्रधान
तांगतो॥एषपिंगलकःसंजीविकानुरक्तःस्वव्यापारपराड्युखःसंजातः॥सर्वोपिपरिजनोगतः॥ततःकिंक्रि
यते॥॥करटकआह॥यद्यपित्वद्वचनंनशृणोति॥तथापिस्वदोषनाशायवाच्यः॥उक्तंच॥अश्वएवन्मपिबो
धव्योमंत्रिभिःपृथिवीपतिः॥यथास्वदोषनाशायविदुरणांविकासुतः॥१॥तथाच॥मदोन्मत्तस्यभूपस्यकुं
जरस्यचगच्छतः॥उन्मार्गंवाच्यतांयांतिमहामात्याःसमीपगाः॥१॥तत्त्वयेपशिष्यभोजीस्वामिनासंथा
जितः॥तत्सदृस्तेनागाराआकर्षिताः॥दमनकआह॥सत्यमेतन्माभार्यदोषानस्वामिनः॥उक्तंच॥यतः
जंबुकोटुडयुधेनवयंचापादभूतिना॥दूतिकापरकार्येणत्रयोदोषाःस्वयंकृताः॥१॥करटकआह॥अक
थमेतत्॥दमनकआह॥अस्तिकस्मिन्विविक्तप्रदेशेमटायतनं॥तत्रपरिव्राजकोदेवशर्मानामप्रतिवसति
स्म॥तस्यानकयजमानप्रदक्ष्मैस्त्वस्त्रविक्रयवशात्कालेनमहतीवित्तमात्रासंजाता॥ततःसनकस्य
चिद्विश्वसितिनक्तंदिनंकक्षांतरात्रानमुंचति॥अथवासाध्यिदमुच्यते॥अर्थानामर्जनंदुःखमर्जितानां

चरक्षणे॥नाशेदुःखंययेदुःखंभिर्गर्थाःकष्टसंश्रयाः॥१॥अथआषाढभूतिर्नामपरिविज्ञापदारीतामर्थमा
त्रांकक्षांतर्गतांलक्षयित्वाऽचिंतयत्॥कथमस्येषात्तमात्रामयापदुर्तयेति॥तदत्रमट्टदृशिलासंचयाद्रिति
भेदानभवति॥उच्चैस्तरत्वाच्चद्वारप्रवेशानभवति॥तदेनमायावचनेराश्यास्थाहृत्त्रलांजलामियेनविश्व
स्ताममवश्योभवति॥उक्तंच॥निःस्पृहोनाधिकारीस्यान्ताकामीमंदप्रियः॥नाविदग्धःप्रियंब्रूयात्स्फुटव
क्तानवंचकः॥१॥एवंविश्वित्यतस्यातिक्लृप्तागम्य३०नमःशिवायैतिब्रूवाणःसाष्टांगप्रणम्यापविष्टाःसु
प्रश्रयमुवाच॥भगवन्सारायिसंसारो गिरिर्नदीवेगोपमयोवनंनृणाग्निं समंजीवितं॥भ्रंजल्लायोपमाभो
गाः॥स्वप्नसदृशःपुत्रकलत्रमित्रवर्गसंबंधःएतन्मयास्म्यकृज्जातांतत्किंकुर्वतोमेसंसारसागरोत्तरणं
भविष्यति॥तदाकर्ण्यदेवशर्मासादरमाह॥वत्सधन्योसित्वं॥यत्तेप्रथमेवयसिविरक्तिभावः॥उक्तंच॥आ
द्येवयसियःज्ञातःसज्ञांतइतिमेमतिः॥धातुपुक्षीयमाणेषुशमःकस्यनजायते॥१॥आदौचित्ततः
कायेसतांसंजायतेजराः॥असतांचपुनःकायनैवचित्तेकदाचन॥१॥यच्चभवोत्तरणोयावंपृच्छसित
तश्रूयतां॥श्रुदोपियदिचंडालस्त्वन्योपाहजटाधरः॥दीक्षितःशिवमंत्रेणसभस्मांगोद्विजोभवेत्॥१॥
षट्क्षेत्रेणमंत्रेणपुष्पमंकमहेश्वरे॥लिंगस्यमूर्ध्निथोदद्यान्सभूयोभिजायते॥१॥तत्श्रुत्वाआषाढभूति
स्तत्यादोर्गदत्वासाप्रश्रयमिदमाह॥भवेन्नृपेनदानेनतर्हिममप्रसादःक्रियतामिति॥देवशर्माप्रादक्त्वा
नुग्रहतंकरिष्यामि॥परंरात्रौमटमध्येनप्रवेष्टव्यमिति॥यत्कोरणनिःसृगतायतीनांप्रज्ञस्यते॥तवममापि
च॥उक्तंच॥दोर्मन्यान्प्रपतितिविनिश्चयतियतिःसांगात्सुतो लालनाहिप्रानध्ययनाकुलंकुतनयातृशीलंस्व
लोपासतात्॥मंत्रेचाग्रणयात्समधिरनयात्सहःप्रवासाश्रयार्त्तमिधादनवेक्षणादपि कृपित्वागात्समा

दास्यते ॥ १ ॥ तद्भवता ब्रतप्रदणोत्तरं मटद्वारेण कुटीकुरेके शयितव्यं ॥ आषाढभूतिराह ॥ भगवन्भव
दादेशः प्रमाणं ॥ परत्रनेनमप्रयोजने अथतं शयनसमयदीक्षादेवशर्माशिष्यतामनयन् सोपिदस्तपा
दावमर्हन्पत्रिकानयनादिकथापरिचर्ययातपरितोषमनयत् ॥ यथापिकत्तांतरान्मात्रांमुच्यतेनेवमुतिः ॥
अथैवंगच्छतिकाले आषाढभूतिश्रितयामास ॥ कथांचिदपि एषमेविश्वासं न छति ॥ तत्किं दिवापिश्रुत्तेण
मारयामि ॥ किंवाविषप्रयच्छामि ॥ पशुमारणवाव्यापादयामि ॥ इत्येवंचितयतितस्मिन् देवशर्मणः शिष्य
पुत्रः कश्चिद्दामादामत्रणार्थं समागतः ॥ आह च ॥ भगवन्पवित्रारोपणक्षतेममगृहमाणम्यतां ॥ इति तत्
श्रुत्वा देवशर्मा आषाढभूतिना सह प्रस्थितः ॥ अथैवंगच्छतामेकाचिन्दीसमायाता ॥ तादृष्ट्वा कक्षोतरात्
त्रामवतार्य कंथामध्ये गुप्तं कृत्वा स्नात्वा देवता चैनां नंतरं आषाढभूतिमिति दमाह ॥ भद्रया वदहं पुरीषोत्सर्गं
विधाय समागच्छामि ॥ तावच्चया एषा कथा योगश्वरस्य सावधानेन दर्शनीया ॥ इत्युक्तागतः ॥ आषाढभूति
रपि तस्मिन् दर्शनीभूतमात्रामादाय सत्वरं प्रस्थितः ॥ देवशर्मापि छात्रगुणगणानुरजितमनाः सुविश्व
स्तुतुपविष्टो यावत्तिष्ठति तावन् दुदुयुधमध्ये दुदुयुगल युधमपश्यत् ॥ अथ राषेवशातदुदुयुगलस्यापस
त्यभूयोपिललाटपट्याभ्यां प्रहरतां भूरि रुधिरं च्यवति तदृष्ट्वा आशात्रतिबलचित्तः ॥ पिशितलोलुपत
लोलुपतया तयोरेतरे स्विच्छा जंबुको रुधिरमास्वादयति ॥ देवशर्मापि तदालोक्य व्यचिंतयत् ॥ अहं
दमतिरयं जंबुको यदि कथमप्यनयोः संचद्रेपतिष्यति ॥ तन्नूनं मत्पुत्रमाश्रयति ॥ अथास्मिन् प्रस्तावतथै
वरुक्तस्वादलोत्पान्नापस्तस्तयो शिरः संपातेनितितो जंबुको मृतश्च ॥ देवशर्मापिशोचं विधाय मात्रासु
द्विश्य शनैः शनैः ॥ प्रस्थितो यावदाषाढभूतिनपश्यति ॥ ततश्चत्वरितया वत्कंथामवलोकयति वावन्मा

त्तानपश्यति ॥ ततश्च द्वाद्वांचितोस्मिन् निजल्यनभूतलेनिपपात ॥ तत्क्षणाच्चेतनां लब्धानूयोपि समुच्छाय
कृत् कर्तुमारब्धः ॥ भोभो आषाढभूते कथमावंचयित्वागतः ॥ तदृष्ट्वा मे प्रतिवचनं ॥ एवं वदु विधे विलप्यतस्य
पोदयत्यतिमन्यपयन् शनैः शनैः प्रस्थितः ॥ अथैवंगच्छन्सोयं किंचित्त्राममाससाद ॥ अथागच्छन्
देवशर्मासिभार्यं कंचित्कालिकं समीपवर्तिनिनगरे प्रचलितं समवलोक्य प्रोवाचा ॥ भोभद्रयं सूर्योदितवा
तिकं प्राप्ताः ॥ अत्र ग्रामेन कमपि जानीमस्तद्ब्रह्मतामतिथिधर्मः ॥ उक्तं च ॥ अध्वनीनोतिथिः सायंसूर्योद
गृहमेधिनां ॥ प्रतयातस्य देवत्वं लभते गृहमेधिनः ॥ १ ॥ स्वागतं नाश्रयः श्री ॥ ता आसनेन शतक्रतु ॥ पित
रः पोदशोचनं अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥ १ ॥ कोलिकोपिततश्चत्वाभार्यामाह ॥ प्रिये गच्छत्वमेनमतिथिमादा
यगृहं प्रतिचरणशोचभोजनशयनादिभिः सकृत्त्यतत्रेव तिष्ठ ॥ अहंतवक्तुं प्रभूतं मद्यं मांसमानेष्यामि
॥ एवमुक्त्वा प्रतस्थे ॥ सापिभार्यापुंश्चललमादाय प्रहसन्ती देवदत्तं नाम कंचिज्जारमभिचितयं नीष्टुं प्रतिज
गाम ॥ अथवासत्यमुच्यते ॥ दुदिवसेसितपक्षेनिः संचारासुनगरवीथीषु ॥ पत्यो विदेशयाते परं सुखं लघनच
पलायाः ॥ १ ॥ पर्यंकप्यास्तरणं पतिमनूकुलं मनोहरं शयनं ॥ नृणामिव लघुमन्यते कामिन्यश्चोयं रत्न
ध्याः ॥ कुलपतनं जनगृहं विधनमपि ॥ वितव्यसंदेहं ॥ अगीकरोति महिला परपुरुषरतेषु ससत्का ॥ १ ॥
अथ गृहगत्वा देवशर्मणं भग्नखट्वां समय्य इदमाह ॥ भोभगवन् यावदयदस्वसखी ग्रामादागतासंभाष्य
द्रुतमागच्छामि ॥ तावद्भवतास्मद्गृहं अग्रमत्तेन भाव्यं ॥ एवमुक्त्वा शृंगारविधाय यावद्देवदत्तमुद्विश्य गच्छति ॥
तोवद्भुत्तसिमुखो मरविद्वलांगो मुक्तकेशः पदपरस्वलनूरुहोत्तमघृष्टः समभ्येति ॥ तदृष्ट्वा सा द्रुतव्यामु
द्यस्वगृहं प्रति प्रस्थिता ॥ ततो गृहं प्रविश्य मुक्तशृंगारायथापूर्वमेव भवत् ॥ कोलिकस्नापलायमानो दृष्ट्वा सश्च

गारा मवलो क्य प्रागे वलन परंपरया तस्याः कुलटा पवादश्रवणा नृक्षुभित हृदय अकारं गृह मानः सदेवास्ते ॥
ततश्च तत्तथा विधचेष्टित मवलो क्य जाल प्रत्ययः क्रोधवरागा गृह प्रविश्यतामुवाचा ॥ कापापं पुंश्चलिके क्य प्र
स्थितासि ॥ सा प्राह ॥ अहं त्वत्स काशा दगा तान कुत्र चिन्निर्गता तत्कथमघपानवशादप्रस्तुतं वदसि ॥ अथ
सा ध्वेदमुच्यते ॥ केवल्यं धरणी पातमयथा चित्तजन्यं ॥ संनिपातस्या चिद्गानिमघं सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १ ॥ क
रसादो वरत्यागस्ते ज्ञाद्वानिः सरागता ॥ वारुणिं संगजा वस्त्राभानुनाप्यनुभूयते ॥ १ ॥ सापित नृश्चला प्रति
कूलवचनं वपविपर्ययमा लोकातामाह ॥ पुंश्चलिचिरकालं मे शृणु तस्मात्पवादं तदद्यस्वयं कृतप्रत्ययः
॥ तत्र वापियथा चित्तं निगृह करिष्यामि ॥ एवमभिधाय लघुट प्रहारं रज्जु रितदेहा विधाय स्त्रुणया सह
दृढबंधनेन वध्यामदविद्धलो निद्रावशमगमत् ॥ एतस्मिन् तरे तस्याः सखीनापि तीकोलिकं निद्रावशां वि
ज्ञायात्यचेदमब्रवीत् ॥ सखि देवदत्तस्तत्र तां प्रतीक्षते ॥ ततश्चाग्रगम्य तां सा प्राह सखि पश्य ममावस्थां
तत्कथं गच्छामि ॥ ब्रूहि गत्वा तं कामुकं ॥ यदत्रावसरं कथं त्वया सह समागमइति ॥ नापित्याह ॥ सखि मे वद
॥ नायं कुलटा धर्मः ॥ उक्तं च ॥ ॥ सदिग्धे परलोक जनापवादं जगति बहु चित्रे ॥ स्वार्थी न परम धन्यास्त
रुण्यफलभाज ॥ १ ॥ अन्यच्च ॥ यद्यपि न भति देवात्पुमान् विरूपा विवधकीरदसि ॥ तत्कष्टादपि भवति त
कांतं सा भजत्येव ॥ १ ॥ सा प्राह ॥ यद्येवं तत्कथं यकथं गच्छामि दृढबंधनवशां सन्निहितश्चायं पापात्मापतिः
॥ नापित्याह ॥ सखि मदविद्धलो यं रविकिरणसंस्पृशति तत्र बोधयास्यति ॥ तदहं मात्मानं तव स्थाने चत्वा त्वा मु
न्मोचयामि ॥ ततस्त्वं देवदत्तं संप्राप्य द्रुततरमागच्छेति ॥ यथा च तथैवानुष्ठितं कोलिकः कस्मिंश्चित् नृक्षणे
किंचिदतकोपः सुमुखाय मदवशात्तामाह ॥ हं परुषवादिनियदद्य प्रभृति गृहानिः क्रमणं न करोषि पुरुषं च

हर्ष
१२

131
1795

न वदसि ॥ त्वां मुंचामि ॥ ततो नापि तीस्वरभेदभयान्न किंचिदचे ॥ सोपि भूयो भूयस्तो तदेवाह ॥ अथ यावत्सा
प्रत्युत्तरं न प्रयच्छति ॥ नावत्स कुपितस्तीक्ष्णशस्त्रमादाय तन्नासिका मलिनं ॥ आह च ॥ पुंश्चलितिष्टे रानी
नत्वा भूयस्तोपयामि ॥ तिलज्यं नृप्रसूतः ॥ देवशर्मापि विनशात् क्षुक्षामकं टो नष्टनिद्रस्तत्सर्वस्वीरुताम
पश्यत् ॥ सापि कोलिकमायां देवदत्तेन सह यथेष्टसुरतसुखमुनुभूय स्वगृहमागम्य तां नापितीमिदमाह ॥ अ
पि शिवा भवत्या ॥ नायं पापात्मा मम गतायामुच्छितः ॥ नापित्याह ॥ शिवं नासिका विना शेषशरीरस्य तदुत्तमां
मुंचबंधनात् यावन्नावं प्रतिबुध्यते ॥ येन स्वगृहं गच्छामि ॥ अन्यथा भूयोपि कर्णच्छेदादिकं निगृह करिष्यति ॥
अथ बंधकी नापिती विमुच्यथा पूर्वस्थित्वा सापेक्षनिद्रमाह धिक्कृथिक् मूढकोमासतीपति त्रतां धर्षयितुं
व्यंगयितुं सव्यर्थः ॥ ततश्च एतं लोकपालाः ॥ आदित्यचेद्रावनि लोने लश्चद्यो भूमिरापो हृदयं न श्वजह
श्वरात्रिश्च उभे च संध्यधर्मो विजानाति नरस्य रत्नं ॥ १ ॥ तद्यदि मम सतीत्वमस्ति तदेतदेवा भूयोपि मम तादृशी
नासिकां कुर्वेति ॥ अथ वामनसापि परपुरुषाभिलपितस्तन्मा भस्मसा त्रयतु ॥ एवमुक्त्वा भूयोपितमाह ॥
भो हरात्मन पश्य मे सतीत्वमभावेन तादृगेव नासिका संवृता ॥ अथोत्सुकमादाय यावत्पश्यति तावत्तादृगेव
नासिका ॥ रक्तप्रवाहश्च भूतलमहान्ततः सविस्मयो सा ॥ तां बंधनादुन्मुच्य चादुशतेः परितोषित दिवश
मापितत्सर्वमलो क्य विस्मयमना इदमाह ॥ उवाचा वेदयत्त्रास्त्रं यच्च वेद गृहस्यति ॥ स्त्री बुध्या न विशिष्यते
तस्माद्रक्ष्याः कथं हिताः ॥ १ ॥ अतस्तं आह संमाया मूर्खत्वमति लोभिता ॥ अत्रौचं निर्दयत्वं स्त्रीणां दोषाः
स्वभावः ॥ १ ॥ नातिप्रसंगः प्रमदासुकार्ये निच्छेदलं स्त्रीषु विवर्धमानं ॥ अतिप्रसक्तैः पुरुषैर्यतस्ताः की
डनिका कैंरिव लूनपक्षैः ॥ १ ॥ अतएव तदेतदेवापि तां हृदि हलादलमेव केवलं ॥ अतएव निपीयते धरो हृदयं

मुष्टिभिरेवतादृते ॥ १ ॥ आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां दोषातो संनिधानं कपटशतं
 हंक्षेत्रमप्रत्ययानां ॥ दुःखं ह्यनमहं दिनं खरवृषभैः सर्वमायाकरं देवस्त्रीयं प्रकृतं लोके विषमविषमयं ध-
 र्मनाशायस्थं ॥ १ ॥ अंतर्विषमया एतावहि श्वेवमनोरमाः ॥ गुंजाफलसमाकारायोषितः केन निर्मिताः
 ॥ १ ॥ एवं चित्तयतो देवशर्मणा भिन्नतयतो निशाकृच्छेण जगामासादतीति न्ननासास्वयं गत्वा चित्तया मा-
 साकिमिदानीं कर्त्तव्यं ॥ कथमेतन्महद्विदमावरणीयं ॥ पत्युः पुरः किमुत्तरं करिष्यामि ॥ अथेवं चित्तं वं-
 त्यास्तस्याभिताराजकुलकार्यवशात्पुंषितः ॥ प्रत्युषेच गृहं मथ्यत्यहोरात्रिस्तोपि पोरुत्थोत्सुकतया त-
 माह ॥ भद्रं शोघमानो यतोऽक्षुरभां देयं नक्षोरकर्मकरेणायगच्छामि ॥ सायिलिन्नन्नासाप्रत्युत्पन्नमति-
 र्गृहं भ्यां तरस्त्रितैव तदभिमुखं क्षुरमेव दत्तवती ॥ नापितोपि समग्रक्षुरभां दासमर्पणात् क्रोधाविष्टस्त-
 स्याएव सन्मुखं क्षुरप्रक्षिप्तवान् ॥ अथास्मिन् व्यतिकरे सादृष्ट्या अत्योबाहू विधाय स्फुः कुर्वतां गृहानि
 श्वक्राम ॥ अहो पापेनानेन सदाचारवर्त्तिन्याः पश्यतममनासाच्छेदः कृतः ॥ तत्परिचोयध्वं ॥ एतास्मि-
 न्नतरराजपुरुषाः समभ्येत्य तं नापितं ददृशुर्दृष्ट्वा रज्ज्वर्ज्ज्वरि कृत्यदृढं बन्धातया छिन्ननासिकया सह
 धर्माधिकरणं नीतवन्तः ॥ ततश्च पृष्ठश्वेतं धर्माधिकारिपुरुषैः किमिदं स्त्रीरन्वयगी कृतं विनापराधं ॥
 अथासौ विस्मयमूढमतिर्यदानोतरं प्रयच्छति तदा ते सभासदः शार्ङ्गार्थमूचुः ॥ भिन्नस्वरमुरगवर्णः
 शंकितचित्तः समुत्पत्ततेजाः ॥ भवति हि पापं कृत्वा स्वकर्म संक्रासितः पुरुषः ॥ १ ॥ तथाच ॥ आयाति
 स्वलितैः पादैः मुखं वैवर्ण्यसंयुतः ॥ ललाटस्वदं भाकु भूरिगद्गदभाषते वचः ॥ १ ॥ कंपमानस्त्वधो वे-
 र्णाप्राप्तः पापसदानरः तस्माद्यत्तासरि ज्ञेयश्चिद्देवैर्विचक्षणः ॥ १ ॥ अन्यच्चाप्रसन्नचदनो दृष्टः

दुर्गा
१३

183
1995

स्पष्टवाक्यः सरोषदक् ॥ सभायां कनिसामर्षसावष्टभोनरः शुचिः ॥ १ ॥ ते देवदुष्टवरिन्नलक्षणो वध्य इति ॥
 अथ तं वधस्थानेनायमानमवलोक्य देवशर्माधिकृतानूगत्वा प्रोवाच ॥ भो अन्यायान्नापितो वराकावल्बते
 ॥ साधुः सदाचारवायं ॥ तत् श्रूयतां मे वाक्यं ॥ जंबुकोटुदयुत्थेन वयं चाषाढभूतिना ॥ दूतिकापरकार्येण
 यो दोषाः स्वयंकृताः ॥ १ ॥ अथ ते सभ्यास्तं सूचुः ॥ भो भगवन् किमेतत् ॥ ततो देवशर्मापि दृष्ट्वा तत्र यं स-
 विस्तरमकथत् ॥ तदा कर्ण्यविस्मितमनसस्तं विमुच्य तं नापितं ॥ प्राचुः ॥ अवध्यो ब्राह्मणा बालः स्त्रीतप-
 स्वी चरोगभाक् ॥ विधेयाव्यंगतातेषामपराधमहस्यवि ॥ १ ॥ तदस्यानासिकाच्छेदः कर्मणा संवृत्तः ॥ राज-
 निग्रहस्तुकलच्छेदः कार्यः ॥ तथानुष्ठिते देवशर्मापि विचिन्नाशशोकरहितः स्वमदाय तनमगच्छत् ॥ अ-
 तोहं ब्रवीमि ॥ जंबुकोटुदयुत्थेनेति ॥ उक्तं च ॥ अतिगुप्तस्य दंभस्य ब्रह्माण्यं तं न गच्छति ॥ कोलिकोष्णरु-
 पेण राजकन्यानिषेवते ॥ १ ॥ करटक आह ॥ कथमेतत् ॥ दमकेन आह ॥ अस्तिकस्मिंश्चिदधिष्ठानं को-
 लिकरथकारो प्रतिवसतः स्म ॥ तत्र तोतावज्जन्मप्रभृति सहचारिणो परस्परमतीव सदेवैकत्रस्थाने वि-
 हरतां कालं नयतः ॥ अथ कदाचित् तत्राधिष्ठाने कस्मिंश्चित् देवतायतने यात्रामहोत्सवः संवृत्ताः ॥ तत्र
 नटनर्तकचरणासकुलेनानादेशागतजनारुत्तेतो सहचारिणो भ्राम्यन्तो काचित् राजकुमारिकां करेण
 कारुण्डा सर्वलक्षणसमेतां कंचुकिनातपरिवारितां देवतादर्शनार्थमायातां दृष्टवती ॥ अथासौ कोलिकक-
 स्तां दृष्ट्वा विषादित इव दुष्टगृहं तद्वक्तुं शरं दंभ्यमान इव सहसा भूतलो निपपाता ॥ अथ ततः दवस्त्र-
 मात्ता कुरथकारस्तदः खदुःखितो निजपुरुषस्तं समुक्षिप्य गृहं मानयत् ॥ तत्र च विविधोपचारैश्चि-
 त्तकोपविष्टमंत्रवादिभिश्चापचर्यमाणश्चिरात्सचेतनावभूत् ॥ तदेवं रघुकारेण पृष्ठः ॥ भो मित्रकस्मा

नृत्तमकस्मादचेतनो जातः ॥ तत्कथ्यतामात्मस्वरूपं ॥ कोलिक आह ॥ वयस्य ॥ यद्येवं श्रूयतां मे रहस्यं
यनसर्वं ते निवेदयिष्यामि ॥ भामि त्रयदित्वं मां सुदृढमन्यसे ततः काष्ठप्रदानेन प्रसादः क्रियतां ॥ क्षम्यतां
बाल्ये किमपि प्रणयातिरेकादयुक्तमनुष्ठितं तव ॥ सोऽपि तदा कण्यबाण्याविहृतनयनः सगद्गदमुवाच ॥ व
यस्य यत्किंचिद्दुःखकारणं तद्दृश्येन प्रतीकारः क्रियते ॥ यदि शक्यं ते कर्तुं ॥ उच्यते ॥ ओषधानां च मंत्रा
णां बुद्धेः श्वेवमहात्मनां ॥ असाध्वनास्ति लोकश्च यद्दृष्ट्वा तस्य मध्यगं ॥ १ ॥ तदेषा यदि साध्यं भविष्यति तदा सा
धयिष्यामि ॥ कोलिक आह ॥ वयस्य एतेषामन्येषामपि सहस्रं शठपायानामसाध्वेन दुःस्वतस्मान्मम मर
णे माकालक्षेपं कुरु ॥ रथकार आह ॥ तथापि मे निवेदय ॥ येनोहमपि तदसाध्यं मत्वा त्वया सह वदोऽप्रविशामि ॥
नक्षत्रमपि त्वद्विद्योगं सहिष्ये ॥ एष मे निश्चयः ॥ कोलिक आह ॥ वयस्य यामोराज्ञं कन्याकरणं कदा दृष्टं
तन्नोत्सवे ॥ तद्दर्शनं नंतरं भगवतामकरध्वजेन ममेयमवस्थाविहिता ॥ नराक्रोमितां सादुं ॥ रथकारोऽपि त
त्श्रुत्वा विस्मितमिदमाह वयस्य यद्येवं तत्साधु तदेव प्रयोजनं ॥ तद्वैव तया सह समागमः क्रियतामि
ति ॥ कोलिक आह ॥ वयस्य यद्यत्र कन्यातः पुरवातं विनानान्यस्य प्रवेशः ॥ तत्र रक्षा पुरुषरक्षिते कथं तया
सह समागमः ॥ तत्किं मामननं विडंबयति ॥ रथकार आह ॥ वयस्य पश्य मे बुद्धिबलं एवमभिधाय तत्क्षणा
त्कालसंचारेण येन येन रुत्वा बाहुयुगलं च प्रयुज्य दारुणां च खचक्रं गदापद्मान्वितं सकिरीटकोस्तुभमं घट
यत् ॥ ततस्मिन् कोलिकं समाराप्य विष्णुचिद्रितं क्षत्वा कन्यातः पुरः प्रेषयत् ॥ सोऽपि निशीथ समये
रातकन्यामेकाकिनी सप्तभूमिप्रसादे प्रातगतान्मुग्धस्वभावां वासुदेवरूपं तत्र गत्वा तामाह ॥ राजपुत्रि सु
प्ता किं वा जागर्षि ॥ अहं च तव कृतं समुद्रात्सानुरागो लक्ष्मीविहाय स्वयमागतः ॥ तत्क्रियतां मया सह

संगमः ॥ सापि गरुडाधिस्तु चतुर्भुजं सायुधं सकोस्तु भमवलोक्य सविस्मया शयनादुत्थाय प्रोवाच ॥ भगवन् अ
हं मानुषीकीटिका ॥ अशुचिः ॥ भवान् जैलोक्य पूज्यः ॥ तत्कृत्वा च ॥ कथमेतद्युज्यतामिति ॥ कोलिक आह ॥ सु
भगस्य मभिहितं भवत्या ॥ परं किंतु ॥ राधानास्तीमभार्याकुलप्रसूता पूर्वमासीत् ॥ सा त्वं अवतीर्णातिनाहमायात
इति ॥ सा प्राह ॥ भगवन् यद्येवं ततो मे तातं प्रार्थय ॥ येन सोऽप्याकृत्यं तुभ्यं प्रयच्छति ॥ कोलिक आह ॥ सुभगे नाहं
दर्शनपथं मनुष्याणां गच्छामि किं पुनरालापकरणं ॥ गांधर्वविवाहेनात्मानं प्रयच्छ ॥ नो चेत्सा च यत्ने सितरं शापं द
त्वा भस्मसाकरिष्यामि ॥ एवमभिधाय गरुडादवतीर्य सव्ये पाणौ ग्रहीत्वा तां सभयां सलज्जां वेपमानां शय्यानिमेषत
॥ ततश्च रात्रि शेषं यावत्तावत्स्याय नोक्तविधिनानिष्ये व्यग्रत्यूषेऽलक्षितो जगामा ॥ एव तस्य तां सेवमानस्य नित्यं
कालोयाति ॥ अथ कदाचित् कुचकिनस्तस्या अधरोष्ठप्रवाले वरं वंदनं दृष्ट्वा मिथः प्रोचुः ॥ अहो पश्यती अस्या राज
कन्यायाः परोपभुक्ताया इव शरीरावयवा विभाव्यंते ॥ तत्कथं सुरक्षितेऽप्यस्मिन्नाहो एवं विधो व्यवहारः ॥ तद्वा ज्ञे निवे
द्यामः ॥ एवं निश्चित्य सर्वोपि समेत्य राजानं प्रोचुः ॥ देववयं न विप्रः ॥ परं सुरक्षितेऽपि कन्यातः पुरे कश्चिद्विलसति ॥
तदेवः प्रमाणं तमि ॥ तत्तु त्वाराजा चिंतयां चक्रे ॥ उक्तं च ॥ पुत्रीति जातामहतीह चिंता कस्मै प्रदेयेति महान्वितर्कः
॥ दत्ता सुखं प्राप्तवान् वेति कन्यापिनृत्तखलु नाम कष्टं ॥ १ ॥ तथा च ॥ नद्यश्च नार्यश्च समानरूपास्तुत्या निवृत्त
निकुलानितासां ॥ तौ यैश्च दोषैश्च निपातयं निनद्या हि कुलानि कुलानि नार्यः ॥ २ ॥ अन्यच्च ॥ नदीपातयते कुलं नारी
पातयते कुलं ॥ नारीणां च नदीनां च स्वच्छं दललिता गतिः ॥ ३ ॥ एतान्यन्यान्यपि सुचिरं विचिंत्या गीव व्याकुलि
तचित्तो देवो रहास्त्वा प्रोवाच ॥ देवि ज्ञायतां किमेतौ कुचकिनो वदंति ॥ तस्य कृतांतः कुपितः ॥ येनैतदेवं क्रियते ॥
देव्यपि तदा कण्यं व्याकुलीभूता सत्वरं ॥ खंडिताधरां तां नखविकर्त्तिनशरीरावयवामपश्यत् ॥ आह च ॥ आः

पापेकुलकलंकिनिकिमेवंशीलखंडनंरुतं॥ कोयंकृतो तावलोकिः त्वत्सकाशमभ्येति॥ तत्कथ्यतामेवंगतेऽ
पिसत्यं॥ तत्श्रुत्वासापित्रयाऽधोमुखी सतीतां मातरमुचै॥ सकलं विष्णुरूपी कोलिकलं तां तमिति॥ तत्श्रुत्वासा
पित्रहसितवदनापुलकांकितसर्वांगी सत्वरंगत्वारालानमुवाच॥ देवदिष्ट्या बर्धसे नित्यमेव निशी॥ थे भगवान् नारा
यणः कन्यकपार्श्वेऽभ्येति॥ तेन गंधर्वविवाहेन सा विवाहिता॥ तदधरात्रोत्थयामया च वानायनगताभ्यां निशीथे
सहृष्टव्यइति॥ यतोऽसौमानुषैः सहालापनकरोति॥ तत्श्रुत्वा प्रहर्षितस्थराजस्तद्दिनं वर्षं शतमिव कथं चिज्जा
गाम॥ ततस्तुरात्रो निभृतो भूत्वा राज्ञी सहितो राजा वातायनं स्वर्गगनासक्तदृष्टिर्यावत्तिष्ठति॥ तावत्समये गरु
डगतं शखं च ऋगदापद्महस्तं यथोक्तचिद्रूपं व्योम्नोऽवतरंतं तमपश्यत्॥ ततः सराजा सुधापूरप्लावितमिवा
त्मानं मन्यमानां देवीमुवाच॥ प्रिये नास्त्यन्यो धन्यतरा मतः त्वत्तत्त्वं॥ यत्नसूतिं भगवान् नारा नारायणो भजनं
॥ तस्मिन्ऽसर्वे मनोरथाद्दृष्ट्वा अस्माकमिति॥ अधुना जामान् प्रभावेन सकलां वसुमतीं वयं करिष्या
मि॥ एवं निश्चित्य प्रत्यक्षे सर्वैः सीमाधिपैः सह मया दिव्यति क्रममकरोत्॥ ते च तं मर्यादाव्यंति क्रमेण वर्त्तमा
नमवलोक्य सर्वे समेत्य तेन सह विग्रहं चक्रुः॥ अत्रांतरे सराजा देवीमुखेन तां दुहितरमुवाच॥ हे पुत्रि त्वयि
दुहितरि स्थितायां नारायणे जामातरि स्थिते किमेवंपुज्यते॥ यत्सर्वं पार्थिवाः मया सह विग्रहं कुर्वन्ति॥ तत्सं
वाध्याऽद्य त्वया भक्तितया यथाममशत्रून् स व्यापादयेति॥ तथा कर्त्तव्यं च॥ ततस्तयाराजपुत्र्या सविष्णुरु
पी कोलिकरात्रौ समायातः यदा तदा तया एकांते सविनयमभिहितः॥ भगवन् त्वयि जामातरि स्थिते मम
जनकोयल्लुचिः परिभूयते॥ तत्तनयुक्तं॥ ततः प्रसादं कृत्वा तान् सवन् व्यापादयेति॥ स आह॥ सुभगे कि
यन्मात्रास्ते तावत्तस्य शत्रवः॥ तद्दिश्रव्या भव॥ क्षणेनाहं सुदर्शी न केनैतान् नूतिलशः षंडयिष्यामि॥ अथ

दुर्गा
१९

137
1915

गच्छता कियत्कालेन शत्रुभिः सर्वदेशमुदास्य सराजा प्राकारशेषः कृताः॥ तथा पितं वासुदेवरूपधरं कोलिक
मज्जानत्॥ नित्यमेव विशेषतः कर्पूरकस्तुरिकादिपरिमलविशेषान्नाना प्रकारवस्तुपुष्पवस्त्रपेयभक्ष्यान्
प्रपयन् दुहितृमुखेन तमुचै॥ भगवन् प्रभाते नूनं स्थानभंगो भविष्यति॥ यतस्तोययवसेधतक्षयो दुर्गमथ्ये
संरुतः॥ तथा सवापि जनः प्रहारेर्ज्ज्जरितदेहायां दुर्मक्षमः संजातः प्रचुरो मृतश्च॥ तदेवं ज्ञात्वा अस्मिका
लेयदुचितं तत्कर्त्तव्यमिति॥ तत्श्रुत्वा कोलिको प्यचितयत्॥ स्थानभंगे च संजाते ममाप्यनया सह वियोगो भवि
ष्यति॥ वियोगे मरणं॥ तस्माद्गुरुदेवमास्तु सायुधमात्मानमाकाशे दर्शयामि॥ कदाचिन्मां वासुदेवं मन्यमाना
स्ते सात्रांकाराज्ञां यो धेर्निहन्यते॥ उक्तं च॥ यतः॥ निविषणा विसर्पेण कर्त्तव्या महीफणा॥ विषं भवतु मा
भूयात्कटाटोपो भयंकरः॥ १॥ अथ यदि मम स्थानार्थे उद्यतस्य मृत्युर्भवति॥ तथापि सुंदरतरमेव॥ उक्तं च॥
गवार्थे ब्राह्मणार्थे च स्वाम्यर्थे रूरीकृतं तथा॥ स्थानार्थे यस्य ते त्राणां स्तस्य लोकः सनातनाः॥ १॥ एवं निश्चि
त्य दंतधावनं कृत्वा तां प्रोवाच॥ सुभगे वाच॥ सुभगे घसमस्तैः ३॥ शुभिर्दुर्तेरन्नपानादिकमास्वादि विष्ट्या
मि किं बहुना॥ त्वयामि सह ततः संगमं करिष्यामि॥ परं वाच्यं स्त्रयापिता प्रभाते सर्वसैन्येन नगरान्निःक
म्यशत्रुभिः सह यो लुप्यं॥ अहं चाकाशस्थितस्तान् निस्त्रजसः करिष्यामि पश्चात्सरवेन भवता हतव्याः॥
यदि पुनरुत्तान् च यमवस्तु दयामि॥ तत्तेषां पायात्मानां वैकुण्ठगतिः स्यात्॥ तस्मात्तेन तथा कर्त्तव्यं॥ यथापला
यमाना हन्यमानाः स्वर्गं गच्छति॥ सापितराकर्ण्य सर्वं गत्वामान् मुखेन पितुर्न्यवेदयत्॥ राजापितुर्न्यवेदयत्॥
राजापितृस्यावाक्यं श्रद्धाधानः प्रत्युपेसमुच्छाय सुसन्नसैन्याद्युत्थार्थं निश्चक्राम॥ कोलिकमरणं कृतं निश्च
यश्चापपाणि राकाशगतियुत्थाय प्रस्थितः॥ अन्तारे भगवाता नाराणे नातीतानागवर्त्तमावेदनास्मृतमा

त्रोवेतनेयः संघातोविहस्यप्रोक्तः ॥ भोगरुत्तमनृजानासित्वं ॥ यन्मरूपेण कश्चिद्विकोतिकोदारुमयेगरुदेसमारुढो
राजकन्याकामयते ॥ सोन्नवीत् ॥ देवज्ञायतेतच्चैष्टितं ॥ तकिं कुर्मः सांप्रतं ॥ भगवान्माह ॥ अद्यकोलिको मरुणे
कृतनिश्चयः कृतनियमोयुधार्थोविनिर्गतः सनूनक्षत्रियप्रधानशरादरानिधनमेध्यतितस्मिन्नुहतेसवोपिजनो
वदिष्यति यत्प्रभृतक्षत्रियैर्मिलित्वागरुदश्चनिपातितः ॥ ततः परलोकोप्यावयोः पूजानकरिम्यति ॥ ततद्रुतंगत्वा
दारुमयेगरुदेसंक्रमणंकुरु ॥ अहं तस्यकोलिकस्यशरीरप्रवेशंकरिष्यामि ॥ येनशत्रुनृप्यापादयति ॥ शत्रुव
धादावयोमांहात्म्यवृद्धिर्भविष्यति ॥ अथगरुदेनतथेतिप्रतिपन्नेथभगवान्पाराणस्तस्यशरीरसंक्रमकरोत्
॥ ततोभगवान्मांहात्म्येनगगनरुद्धः सशैलिकः त्संखचक्रचापचिह्नितः क्षणेनलीलयैवसर्वानपिप्रधानक्ष
त्रियान्निस्तेजसश्चकार ॥ ततस्तेनराज्ञास्वसेन्यपरिवृतेनसंग्रामेतसर्वेशत्रवोविजिताः पलाचमानानिह
ताश्च ॥ जातश्चलोकमध्येप्रवादः ॥ यथानेनविष्णुज्ञामातृप्रभावेनसर्वेशत्रवोनिहताइति ॥ सकोलिकोपि
तानहवानहत्वाप्रमुदितमनागगनादवतीर्णः ॥ यावद्वाजामात्यपौरलोकस्तंनगरवासिनंकालिकंपश्यति
॥ ततः पृष्ठग्रेकिमेतदिति ॥ ततः सोपि मूलादारभ्यसर्वेग्राम्यन्तांतन्यवेदयत् ॥ ततश्चाकोलिकः सहासुरंति
तमतसाशत्रुवधादवाप्ततेजसाराजकन्यासकलजनप्रत्यक्षविवाहविधिः ॥ तातस्मेसमर्पितादेशश्चप्रद
त्तः कोलिकोपितयासार्थपंचप्रकारंजीवलोकसारविषयरसमुखमनुभवन्कालंनिनायेति ॥ अतः प्रोच्य
ते ॥ सुप्रगुप्तस्यदंतस्यब्रह्माप्यंतंनच्छति ॥ कोलिकोपिष्णुरूपेणराजकन्यानिषेवते ॥ १ ॥ तथाच ॥ कृतेनि
श्चयेपुंसोदेवायातिसहायतां ॥ विष्णुश्चक्रंगरुत्तमीश्वकोलिकस्ययथाभवत् ॥ करटकआह ॥ अथभवा
न्किमत्रप्राप्तकालंमन्यते ॥ अथैवंव्यतिकरंकिंकार्यमावाभ्यां ॥ दमनकआह ॥ एवविधेपिसमयेममबुद्धिस्फु

रणंभविष्यतियेनप्रभाः संजीवकंविश्लेषयामि ॥ उक्तंचएकंदन्यान्मवाहन्यादिधुर्मक्तोद्यनुष्मता ॥ बुद्धिर्बुद्धिम
तोत्सष्टाहंतिराष्ट्रपराजकं ॥ १ ॥ करटकआह ॥ यद्यपितंबुद्धिप्रागल्भ्येतथापित्वपिगलकात्तवियोजयितुनस
मर्थः ॥ दमनकआह ॥ भ्रान्तः असमर्थोपिसमर्थएव ॥ उक्तंच ॥ उपायेनहितकुर्याद्यन्नशक्यंपराक्रमे ॥ काका
कनकसूत्रेणकृष्णसर्पोनिपातितः ॥ १ ॥ करटकआह ॥ कथमेतत् ॥ दमनकआह ॥ अस्तिकस्मिंश्चित्प्रदे
शिमहानरोवायसदंपतीप्रतिवसतः स्म ॥ अथतयोः प्रसवेकालोत्पत्त्यक्षविवरात्रिभ्रम्यकृष्णसर्पः सदेव
तदपत्यानिभक्षयति ॥ ततस्तोर्निर्वेदद्वयवृक्षमूलनिवासिनंगत्वासुदृढशृगालमूचतुः ॥ भद्रकिमेवंविधेसं
जातेभावयोः कर्त्तव्यंभवति ॥ एषतावदुष्टात्माकृष्णसर्पोनिर्गत्यदक्षविवरादावयोर्बालकान्भक्षयत्येव ॥
चक्रथ्यतां ॥ तद्वक्षार्थंकश्चिदुपायः ॥ यतः ॥ संसारताद्यतघ्नानातिस्त्रोवित्प्रामहेतवः ॥ अपत्यंचकलत्रं
चसाधुसंगतिरेवच ॥ अन्यच्च ॥ यस्यक्षेत्रंनदीतीरेभार्याचपरसंगता ॥ गृहेसर्पसपश्वियोयस्यकशस्यात्तस्य
निर्हृतिः ॥ १ ॥ अन्यच्चसर्पयुक्तेगृहेवासोमृत्युरेवसंशयः ॥ यद्गृहांतवसेत्सर्पतिस्थस्यात्प्राणसंशयः ॥ १ ॥
शृगालआह ॥ नात्रविषादः कार्यः ॥ नूनंसलुध्वोलापायनिनावध्यः स्यात् ॥ उक्तंच ॥ उपायेनतयोयादकरिपो
स्मदकुनदितिभिः उपायजाल्यकायोपिनेष्टरैः परिभूयते ॥ तथाचभक्षयित्वाबद्धनमत्स्यान्उत्तमाधममध्यमा
न् ॥ अतिलाल्याद्वकः कश्चिन्मृतः कर्कटकग्रहात् ॥ १ ॥ वायसदंपतीअचतुः ॥ कथमेतत् ॥ शृगालोव
वीत् ॥ अस्तिकस्मिंश्चित्प्रदेशेसकारंडवचक्रवाकप्रभृतिनानाजलचरसनाथसरः ॥ तत्रच ॥ तत्रच
कृताश्रयोवकएकोद्वयभवमुपागतोमत्स्यान्व्यापादयितुमसमर्थः ॥ ततः क्षुक्षामकंठस्तत्सरस्तीरमु
पविष्टोमुक्ताफलप्रकारसदृशश्रमबाह्यैरातलपभिषिचनुरोद ॥ एकः कुलीरकोनानाजलचरसमेतः

समुपेत्यतस्यदुःखेनदुःखितःसादरमिदमाह॥मामकिमत्पत्न्यानाहारहतिरनुष्ठाप्यते॥केवलमश्रुपातेननि
श्वासेनावच्छाद्यते॥बकआह॥सत्यमुपलक्षितभवता॥मयाहिमत्तयादनंअतिपरमवेगव्यतसांअतंप्रायोप
विशानंकुत॥तेनाहंसमीपगतानमैपित्यान्नतक्षयामि॥कुलीरकस्तुत्वाप्राह॥किंतुहैराग्यकारण॥बका
हवत्सामस्मिन्सरसिजातांश्चलिंगतश्च॥यन्मयेतत्तुतं॥चलोद्वाद्वावर्षिकीयमनादष्टिर्भाविष्यति॥कुलीर
कआह॥कस्मात्तुतंतवतां॥बकआह॥देवज्ञमुखीत्॥यतःज्ञानैःश्वरोरोहिणीशकटंभिनत्ति॥उक्तंच॥
वराहमिहरेण॥यद्येकंमुनोरोहिण्याःशकटमत्रलोकंच॥द्वादशवर्षाणितदानवर्षतिमाधवोभूमी॥१॥अ
न्यच्च॥रोहिणीशकटमर्कनंदनश्चेद्विनत्तिकधिराधवाशशी॥किंवदामितददनिष्टसागरेसर्वलोकउपयति
संक्षयं॥१॥तेदेतत्सरःस्वल्पतोयंवर्ततेतंशीघ्रंशोषयास्यति॥अस्मिन्शुक्लेयैःसहाहंश्चलिंगतःक्रीडितश्च
॥तेसर्वतोयाभावाद्वाग्नाशयास्यतीति॥तत्तेषांविद्योगंदष्टमहमसमर्थः॥तेनंतत्प्रायोपविशानंमयाकृतं॥सां
अतंसर्वेषांजलाशयानांजलचरायुरुज्जलाशयेषुनीयते॥केचिच्चस्वयमेवमकरणोधाणिशुमारप्रभृतयोगं
ति॥अत्रपुनःसरसियेजलचरास्तेनिश्चिंतास्तिष्ठन्तितेनाहंविशोपतोरहिमि॥यद्वाजशोपमात्रनप्यत्रनोर्वरिष्य
रिष्यति॥ततःसःतदाकर्ण्यतत्तस्यवचनंअन्येषांजलचराणांनिवेदयामास॥अथतेसर्वेभयत्रस्तमनसो
मत्स्यकल्यप्रभृतयस्तमभ्येत्यप्रबुः॥हेमामास्तिकश्चिदुपायागेनास्माकरक्षाभवति॥बकआह॥अ
स्यस्यजलाशयस्थनातिदूरेप्रभृतजलसनाथपद्मिनीखंडमंडितंसरः॥तच्चतुर्विंशविषर्षाणादष्टेरपिन
शुष्यति॥तद्यदिमनपृष्टंकश्चिदागोहतितदहंतनयामि॥अथतोविश्वासमापन्नास्तातमातुलभ्रातरितिषु
बाणाअहंपूर्वमिति समंतात्परितरुः॥सापिदुष्टाशयःक्रमेणतानपृष्टमारोप्यजलाशयस्थनातिदूरेस्थि

तांशिलासमासाद्यतान्प्रक्षिप्यस्वच्छतयाभक्षयित्वाभूयोपिजलाशयमासाद्यजलचराणामिथ्यावान्नासंदे
शकैर्मनांसिरंजयन्नित्यमेवाहारहतिमकरोत्॥अन्यस्मिन्नहनि कुलीरकेनोक्तः॥माममयासहप्रथमःस्ने
हसंभाषःसंजतिः॥तत्किंमांपरित्यक्त्यान्यान्यसि॥तस्मादद्यमेप्राणत्राणंकुरु॥तदाकर्ण्यसापिदुष्टाशय
श्चिंतितवान्॥निविर्णोहिमत्स्यमांसानांतदद्येनकुलीरकंयज्जनस्त्रानेकरोमि॥बाठमित्थुक्कांतंष्टयांसम
राप्यतांविध्यशिलामुद्रियंअस्त्रितः॥कुलीरकोपिद्वादवास्त्रिवर्तंशिलाश्रयमवलोक्यमत्स्यास्त्री॥तिपरिज्ञा
यतमपृच्छत्॥मामकियदूरेजलाशयः॥त्वंमदीयंभारेणातिश्रांतस्तत्कथया॥सापिमंदधीजलेचरोयमितिम्।
त्वानस्त्रलेप्रभवतीनिसस्मिन्मिदमाह॥कुलीरककुतोन्योजलाशयोममप्राणयात्रेयं॥तत्स्ययतामात्मनो
भ्राष्टदेवतास्त्वामप्यस्यांशिलायांप्रक्षिप्यभक्षयिष्यामीत्युक्तवतितस्मिन्॥कुलीरकेनस्वदनंशदशकेन
मृणालनालधवलायांश्रीवायागृहीतोमृतश्च॥अथसतांबकश्रीवासमादायज्ञानैःस्तज्जलाशयमाससा
द॥ततःसर्वेपिजलचरःपृष्ठः॥नोकुलीरककिंनिवृत्तस्त्वकिमपशकुनकारणंकिंकिंचिज्ज्ञानं॥समातु
लकेपिनसमायातःकिंचिरयति॥वयसर्वेमत्स्याःकृतक्षणात्सुकास्तिष्ठाम॥एवंतैरभिहितेकुलीरकोवि
द्गोवाचमूर्खाःसर्वेजलचरास्तेनमिथ्यावादिनाएवंवंचयित्वानातिदूरेशिलातलेप्रक्षिप्यभक्षिताः॥तन्म
यायुःशोषतेयातस्यविश्वासघातकस्याभिप्रायंज्ञात्वाश्रीवियमानाता॥तदलंसंभ्रणाअधुनासर्वजलच
राणांक्षेमंभविष्यति॥अतोहंब्रवीनि॥भक्षयित्वाबहुमत्स्यानिति॥वायसआह॥भद्रतत्कथयकथंस
दुष्टसर्पविधमुपैष्यति॥शृंगालआह॥गच्छनुभवान्किंचिन्नगरंराजाधिष्ठानंतत्रकस्यापिधनिनःकनक
सूत्रहारवागृहीत्वातत्रकोटरेनिक्षिपायेनसर्पस्तद्गहणेनसुखेनबल्यतोअथतत्क्षणात्ककःककीचत

दाकर्ण्यत्मीयेत्युत्पत्तिः ॥ ततश्च किंचित्तरः प्राप्य यावत्पर्यति ॥ तामन्तमध्ये कस्याचिद्वाङ्मनः पुरं त
 त्वाप्तमन्तन्यस्तकनकसूत्रमुक्ताहारवस्त्राभरणमुक्ताजलक्रीडां करोति ॥ अथ वायसीकनकसूत्रमेक
 मादाय स्वगृहाभिमुखं प्रतच्छ ॥ ततश्च कंचुकिना वर्षधरश्चित्तनीयमानमुपलभ्य गृहं तलकुटास्तनि
 सत्वरमनु प्रययुः ॥ काव्यपि संपर्कोटरे तलकनकसूत्रप्रक्षिप्य दूरतरमवस्थितेति ॥ अथ यावद्वाङ्मनः पुरुषा
 वृक्षमारुह्य तत्कोटरमवलोकयति तावत्कृष्णसर्पः प्रसारितमोगं स्तिष्ठति ॥ ततस्तलकुटप्रद्वारे देत्वा
 कनकसूत्रमादाय यथाभिलषितं लभुः ॥ वायसदपत्नी अपिततः परं सुखेन प्रतिवसतः स्म ॥ अतो हं
 ब्रवीमि ॥ उपायेन हितं कुर्यादिति ॥ तत्र किंचिदिदं बुद्धिमतामसाध्यमस्ति ॥ उक्तं च ॥ ययवुधिवर्चनस्य
 निर्वृत्यैश्वर्यं तावत् ॥ वने सिंहादो मदनतः शशकं न निपातितः ॥ करटक उवाह ॥ कथमेतत् ॥ दमनक उ
 वाह ॥ अस्तिकस्मिंश्चिद् नो देशं भासुरको नाम सिद्धः ॥ प्रतिवसति स्म ॥ अथासौ र्वाचातिरेकात् नित्य
 मेवानेकमृगशशकदीनं व्यापादयन् नो परशम ॥ अथान्ये तद्दन्ताः सर्वसारंगमहिषशशकादयो मिलि
 त्वा तमभ्युपेत्य प्राचुः ॥ स्वामिन् किमनेन सकलमृगवधेन नित्यमेव यतस्ते एकेनापि मृगेण तृप्तिर्भवति तत्रिय
 तस्माभिः समयधर्मः ॥ अद्य प्रभृतिनावात्रोपविष्टस्यापि ताति क्रमेण प्रतिदिनमेकोभिर्दार्थं समेष्यति ॥ एवं ह
 तैतव प्राणयात्रात्के शं विना भविष्यति ॥ अस्माकं पुनः सर्वोद्धरणं न स्यादिति ॥ तदशेषधर्मो राजानुष्टीयतां
 ॥ उक्तं च ॥ शनैः शनैश्चैव राजा उपभुंक्ते यथा वले ॥ रसायनमिव प्रातः सपुष्टिपरमं विजेत् ॥ १ ॥ तथा च ॥
 विधिनामंत्रयुक्तेन रुक्षामिमथितापि चाप्रयच्छति फलं भूमिररणीव हलाशनं ॥ १ ॥ प्रजानां पालनं शस्तं श
 स्तकोशस्य वर्धनं ॥ पादधर्मनाशाय पालनं यशसे स्थिते गोपालेन प्रजापतेनो विर्त्तदुग्धं शनैः शनैः ॥ १ ॥

लनाद्योषणाद्व्यन्याय्यावृत्तिप्रकुर्वता ॥ १ ॥ अजामिव जैप्रेह न्याघो मोहान् पृथिवीपतिः ॥ तस्यैकाजायते
 तृप्तिर्न हिताया कदाचन ॥ १ ॥ फलार्थं तृप्तिर्लुक्ता न पालयेद्यन्ममास्थितः ॥ दानमानादितो येन मालाकारो कु
 रानिव ॥ १ ॥ यथा गेर्दुस्ते काले पाल्यते च तत्रा प्रजाः ॥ सिच्यते चायने चैव लतायुध्य फलप्रदा ॥ १ ॥ नृप ईषो
 धनस्नेहं प्रजाभ्यः सह रन्नापि ॥ अंतरस्त्वेरुणोः शुभ्रैरलक्ष्यते नैव केनचित् ॥ १ ॥ यथा वा जोकूरः सूक्ष्मः प्रय
 त्नेनाभिरक्षितः ॥ फलप्रदो भवेत्काले तथालोकः सुरक्षितः ॥ १ ॥ हिरण्यधान्यरत्नानि यानानि विविधान्यपि ॥ त
 थान्यदपि यत्किंचित् प्रजाभ्यः स्यान्महीपतेः ॥ १ ॥ लोकानुग्रहकर्त्तारः प्रवर्धयन्ते महेश्वराः ॥ लोकानां संक्षया
 चैव क्षयं याति न संशयः ॥ अथ ते पातदाकर्ण्य भासुरकः प्राह ॥ अहो सत्यमक्षिहितं भवद्भिः परं यदि ममोपविष्ट
 स्यान्न नित्यं च नैकः स्वादुः समेष्यति ॥ तदाहं सर्वानपि भक्षयिष्यामि अथ ते तथेति प्रतिज्ञाय निवृत्तिभाजस्तत्रैव वने
 निभंयाः पर्यटन्ति ॥ एकश्च प्रतिदिनं क्रमेण याति हृद्यो वा वैराग्ययुक्तो वा पुत्रादिना शमीतो वा तेषां मध्यान्तरस्य भोजनार्थं मध्या
 न्न उपनिष्ठते ॥ अथ कदाचिज्ज्ञाति क्रमाच्छशकस्यावसरः संप्राप्तः ॥ प्रेषितश्चानिच्छन् पिसमस्तमृगैः सोपिमं दं दंगलावे
 लाति क्रमं विधाय व्याकुलहृदयस्तस्य वधोपायं चिंतयन् संप्राप्तः ॥ सिंहोपिवेलाति क्रमेण क्षुत्क्षामकंदः कोपाविष्टः स
 किर्णापरिलिहन् व्यचिंतयत् ॥ अहो प्रातर्मयानिः सत्त्वं न मिदं कार्यं ॥ एवं चिंतयन् तस्तस्य शशको मंदं दंगला प्रणम्य तस्य
 ये स्थितः अथ तं चिराया तमन्यच्च लघुतरमवलोक्य कोपप्रत्यवितस्तं निभंत्सं यन्नाह ॥ रे अधमत्वं तावत्तु पुंसत्वं अपरं वला
 नि क्रमेण संप्राप्तः ॥ तदस्मादपराधाच्च लानि पात्य प्रातः सर्वानपि मृगानुच्छेदयामि ॥ अथ शशकः प्रणम्य प्रोवाच ॥ स्वा
 मिन्नापराधो मम ॥ न च सत्त्वानां तत् श्रयतां कारणं सिद्धं आह ॥ तत्सत्त्वं निर्वह्य यावन्मम दं दंगला गतौ न भवति ॥ शशक उ
 वाह ॥ समस्तसत्त्वैरधजाति क्रमेण मम लघुतरस्य प्रस्तावं विज्ञाय ततो हप च शशकैः सह प्रेषितस्ततश्चाह मागच्छन्तरा

लेमह ताकेनचिदपरसिंहेनविवरान्निर्गत्याभिहितः॥रेवप्रखितायुयंदेवस्मरन्ततोमयाभिहितं॥वयंस्वामिनोभा
सुरकस्यासिंहस्यसकाशंआहाराथंसमयधर्मेणसंगच्छमः॥ततः॥स्तेनाभिहितंयद्येयं॥तर्हिमदीयमिदंवनं॥मया
सहसमयधर्मेणसर्वैःश्वापदैःवर्तितव्यं॥चौररूपीसभासुरकः॥अथदिसोऽत्रराजाततोविश्वासस्त्वानेचतुरःश
शकानत्रधत्वातमाहयद्गततरमागच्छ॥येनद्वयोर्मध्याध्यःकश्चिद्भूविष्यति॥ससर्वातेतान्भक्षयिष्यतीति॥नतो
ऽहंतेनादिष्टःस्वामिसकाशमागतः॥एतद्वेलाव्यतिक्रमकारणं॥तदत्रस्वामीप्रमाणं॥ततश्चत्वाभासुरकआह
॥भद्रयद्ये—॥तर्हिसचरंदश्यिमेतंचौरसिंहं॥येनाहमृगकोपतस्योपरिक्षिप्त्वास्वच्छोभवामि॥उक्तंच॥भूमिमित्रो
रण्यंचविग्रहस्फलत्रयं॥नास्त्येकमपियद्येषा॥नतंकुयत्किंथचन॥यत्नस्यात्कलंभूरिपराभवमथापिवा॥नतत्रम
तिमानयुत्स्वयमुत्पाद्यमानचरेत्॥शशकआह॥स्वामिन्सत्यमिदं॥स्वभूमिहेतोःपरिभवाच्चबुद्धंतेक्षत्रियाः॥
परंसदुःप्रश्रियःदुर्ग्रानिःक्रम्यवयंतेनविघ्नंभिनाः॥ततोदुर्गगतोदुःसाध्योभवतिरिपुः॥उक्तंच॥गतानांचसहस्ते
णनचलक्षेनवाजिनां॥यत्कृत्यंसिध्यतेराज्ञादुर्गेणकेनविग्रहे॥शतमेकोपिसेधत्तेप्राकाररुग्धनुर्धरः॥तस्मा
दुर्गंअशंसन्तिनीतिशस्त्रविचक्षणाः॥पुरागुरोःसमादेशान्दहिरण्यकाशियोभयात्॥शस्त्रेणविहितदुर्गंअभावा
दिश्वकर्मणः॥तेनापिचवरोदत्तोपस्यदुर्गसिंभूपतिः॥विजयीस्यात्ततोभूयोदुर्ग्रानिष्कःसहस्तज्ञः॥देष्टुविरहितो
लागोमहर्हीतोयथागजः॥सर्वेषांजायतेवश्योदुर्गहीनस्तथानपः॥तत्रश्चत्वाभासुरकआह॥भद्रदुर्गस्त्वगपिद
र्शयतंचौरसिंहं॥येनव्यापादयामि॥उक्तंच॥जातमान्ननयशःरोगंचअशमनयेत्॥महाबलोपितैर्नैवहृदिप्रा
प्यसहंन्यते॥तथाच॥उत्तिष्ठमान्स्त्रुपरोनोपेक्ष्यःपथ्यमिच्छता॥समोहिनिष्टेराज्ञातोवर्त्येतावामयःसच॥
अपिचा॥उपेक्षितःक्षीणबलोऽपिशत्रुःप्रमाददोषात्युरुषैर्मदांधैः॥साध्योपिभूत्वाप्रथमंपुरस्तादसाध्यतांवा

धिरिवप्रयानि॥तथाच॥आत्मनःशक्तिमुद्दीक्ष्यमनोत्साहंचयोचजेत्॥शश्रूहन्त्यात्सएकोपिक्षत्रियानभा
र्गचोयथाशशकआह॥अस्त्येवंतथापितस्यसामर्थ्यमविदित्वानयुज्यतेगंतुं॥उक्तंच॥अविदित्वात्मनः॥
शक्तिंपरस्यचसमुत्सकः॥गच्छन्तभिमुखोवद्गोनाशयानिपतंगवत्॥योऽवलःप्रोन्नतियातिःनिहतुं
तुसबलोप्यरिः॥विमदःसनिवर्तेतशीर्णदंतोगजोयथा॥भासुरकआह॥तथापित्वंदश्यंतचौरसिंहंतथा
व्यापादयामि॥शशकआह॥यद्येवंतर्हिआगच्छतुस्वामी॥एवमुक्त्वाअग्नेव्यंवस्थितः॥ततश्चतेनागच्छता
यःकूपोदष्टोअभूत्॥तमेवकूपमासाद्यभासुरकंआह॥स्वामिन्कस्तेप्रतापसोऽुंसमर्थः॥त्वादृष्टादूरतो
पिचौरसिंहःप्रविष्टःस्वदुर्गः॥तदागच्छन्तथादर्शयामीति॥भासुरकआह॥दृश्यिमेदुर्गं॥तदनुदर्शितस्तेनकू
पः॥ततःसोपिमुर्षःसिंहःकूपमध्येआसीद्यप्रतिबिंबदृष्ट्वासिंहनादमुमोचततश्चकूपमध्यात्हिगुणतरोना
रःसमुद्धृतः॥अतथेनतंशत्रुंमत्वाआत्माननस्योपरिप्रक्षिप्यप्राणःपरित्यक्ताः॥शशकोपिदृष्टमनाःसर्व
मृगानानंदयतेःसहशसामानोयथासुखंतत्रवनेनिवसतिस्म॥अतोऽहंब्रवीमि॥यस्यबुद्धिर्विलंतस्येति॥
तद्यदिभवान्कथनिय॥तत्रत्रैवगत्वातयोःस्वबुद्धिप्रभाविनमैत्रीभेदंकरोमि॥करकआह॥भद्रपद्येषां॥त
दिशवास्तपथातः॥संनु॥यथाभिप्रतमनुष्ठीयतां॥अथदमनकःसंजीवकवियुक्तपिंगलकमवलोक्यते
त्रोतरंअणम्याग्रसमुपविष्टः॥पिंगलकोपितमाह॥भोकस्माशिरान्दृश्यसे॥दमनकआह॥नकिंचिद्देव
पादानामस्माभिःप्रयोजनं॥तेननागच्छामः॥तत्तेथापिराजप्रयोजनोविनाशमवलोक्यदृष्ट्यमानदृश्य
व्याकुलतयास्वयमेवाभ्यांतोर्गेवक्तुंय॥उक्तंच॥शुभंवायदिवापापंदेष्ट्वंवायदिवाप्रिय॥अपष्टस्तस्येत
द्व्यात्तस्यनेच्छेत्त्यगभवं॥अथतस्यसभिप्रायंतदचनमाकर्ण्यपिंगलकआह॥किंवक्तुमनाभवान्तक

थ्यतां॥ यत्कथनंयमस्मि॥ सद्ग्राह॥ देवायंसंजीवकोयुस्मत्यादानामुपरिद्रोहबुधिरिति विधासगतस्यममशि
जनेद्रमाह॥ दमनकदष्टास्यपिंगलकस्यसारासारता॥ तदहमेनहत्वा सकलमपिमृगाधिपत्यं त्वत्साचिव्य
समन्वितं करिष्यामि॥ पिंगलकोपितहजुसारप्रहारसदृशदारुणतद्वचः समाकप्यमोहमुपगतानकिचिद्वचं॥
दमनकोपितस्यलमाकारमात्रोक्चिंतितवान्॥ अयंतावत्संजीवकनिबधरागस्तन्नमनेनमंत्रिणाराजाविना
शमवाप्स्यतीति॥ उक्तंच॥ एकंभूमिपतिः करोतिसचिवराज्यप्रमाणंयदा॥ तमाहानश्रयतेमदः सचमदस्तस्येव
निर्भद्यते॥ निर्भन्नस्यपदेकरोतिद्रुद्वेतस्यस्वतंत्रस्पृहास्वातंत्र्यान्तपतेः॥ सरात्यमथवाप्राणानपिचावयेत्
किमत्रयुक्तमितिपिंगलकोपिचेतनासमासाद्यकथमपितमाह॥ दमनकसंजीवकस्तावत्प्राणसमोभृत्यः॥ स
कथंममोपरिद्रोहबुहिकरोति॥ दमनकआह॥ देवभृत्योभृत्यइत्यनेकाधिकएतत्॥ उक्तंच॥ नसोस्तिपुरुषोरा
ज्ञायोनकामयनेश्रियंअसक्ताएवसर्वत्रनरेदंपर्युपासते॥ पिंगलकआह॥ भद्रतथापिमृतस्योपरिचिन्तयति
नविहतिंयति॥ अथवासाधिदमुच्यते॥ अनेकदोषदुष्टो॥ पिकायः कस्यनवल्लभः॥ कुर्वन्पिबिलीकानियः
श्रियः श्रियएवसः दमनकआह॥ अतएवायदोषः॥ उक्तंच॥ यस्मिन्नेवाधिकंचक्षुरारोपयतिपार्थिवः॥ अकु
लानः कुलानोवाश्रियोभाजननरः॥ अपरंकेनगुणविशेषेणस्तामीसंजीवकंनिर्गुणमपिनिकटेधारयति॥ अथ
देवयद्यवंचिंतयसि॥ महाकायोयमनेनरिपून्व्यापादयिष्यामि॥ तदस्मान्नसिद्ध्यति॥ यतोऽयंशिष्यभोजी॥ दे
वपादानांशान्नवामांसाशिनः॥ तद्विद्युसाधनोअस्यसहाय्येननभवति॥ तस्मादेनंदूषयित्वाहन्यतामिति॥ पि
गलकआह॥ उक्ताभवतियः प्रवृण्वानितिसंसादि॥ तस्यदोषोनवक्तव्यः प्रतिदूषणंभीरुणा॥ अन्यच्च॥
मयास्यनववचनेनाभयप्रादानंदत्तं॥ तत्कथंस्वयमेवव्यादयामि॥ सर्वथासंजीवकोयंसुहृदस्माकंनतं

निकश्चिन्मन्त्ररिति॥ उक्तंच॥ इतः संदेहः प्राप्तश्चानेतएवार्हानिश्चयं॥ विषदृष्टोपिसंख्यस्वयंलेतुमसांप्रनंआ
देनवाग्रणयिनांप्रणयोविधेयोदत्तोऽथवाप्रतिदिनंपरिपोषणीयः॥ उक्षिप्ययंलेतुमसांप्रतं॥ आदानवाग्रण
यिनांप्रणयोदत्तो॥ अथवाप्रतिदिनंपरिपोषणीयः॥ उक्षिप्ययंक्षिपतितेअकरोतिलल्लांभूमौस्थितस्यपतना॥
इयमेवनास्ति॥ तथाच॥ उपकारिषुयः साधुः साधुत्वेतस्यकोयुणः॥ अपकारिषुयः साधुससाधुः साद्विषि
ते॥ तद्रोहबुधेरपिमयास्यविरुद्धंनावरणायं॥ दमनकआह॥ स्वास्मिन्नेषधर्मोयत्तद्रोहबुधेरपिक्षम्यते॥ उ
क्तंच॥ तुल्यार्थंतुल्यसामर्थ्यमर्मज्ञं व्यवसायिनं॥ अर्थगत्यहरेभृत्ययानहन्त्यात्सहन्यते॥ अपरं॥ त्वयास्यस
स्विधातुसर्वापिराक्षधर्मः परित्यक्तः॥ राजधर्माभावात्॥ सर्वोपिपरिजनोविरक्तिंगतः॥ यतः संजीवकः शि
ष्यभोजीभवान्मांसादस्तवप्रकृतयश्च॥ यत्तवाध्यवसायबाह्यंकुतस्तासांमांसाशनं॥ यद्रहितास्त्वात्
क्तायास्यति॥ ततोऽयिंस्त्वविनष्टएव॥ यस्यसांगत्यात्पुनस्तेनकदाचिदपेरकमतिभविष्यति॥ उक्तंच॥ या
दृशोः सेव्यतेमत्सेयादृशांश्चापसेवते॥ कदाचिन्नाहसंदेहस्तादृक्भवतिव्यपूरुषः॥ तथाच॥ संतप्तायसिसं
स्थितस्यपयोसोनामापिनजायते॥ मुक्ताकारतयातदेवनलिनीपत्रस्थितंराजते॥ स्वातोसागरशुक्तिकुक्षिप
तितंतल्लायतेमोक्तिकं॥ प्रायेणाधममध्यमात्तमगुणः संवासतो जायतो॥ तथाच॥ असतांसंगदोषेणसाध
वायांतिविक्रियां॥ दुर्योधनसंगेनभीष्मोमोहरणेगतः॥ अतएवसंतोनीचसंगंवर्त्तयंति॥ उक्तंच॥ नह्यवि
ज्ञातशीलस्यप्रदातव्यः परिश्रयः॥ मत्कुलस्यचदोषेनहतामदविसर्पिणी॥ पिंगलकआह॥ कथमेतत्॥ से
व्वीत्॥ अस्तिकस्यचिन्महीपतेर्मनोरमशाययुक्ता॥ १॥ नरेखानं॥ तत्रश्वततरपदयुगलमेध्यसंस्थितामं
दविसर्पिणीं नामशूकाप्रतिवसतिरमसाच॥ तस्यमहीपतेरक्तभास्वादयतोमुखेनकालंनीयमानातिशति॥

अन्येषु श्वे ॥ तत्र शयनेकश्चिद्विदिमो नाम मत्कुणः समायातः ॥ अथ न दृष्ट्वा सपिविषणवदनाप्रोवाच ॥ भो ॐ ॥
 त्रिमुखं तत्स्वमत्रावुचितं स्थाने समायातः ॥ तदा वन्नकश्चिदेति ॥ तावत् शीघ्रं गम्यतामिति ॥ स आह ॥ भगवति
 गृहगनस्यासाधारपिनेतव्युत्पन्नवत् ॥ तथा च ॥ एह्यगच्छ समाविश सनमिदं कस्मात् चिरात् दृश्यते ॥
 कावात्ताप्यतिद्वेलाः सिद्धिभवान् प्रोतोऽस्मिने दर्शनात् ॥ एवं नीचजनैर्पि युज्यति ॥ एहं प्राप्ते सतां सर्वरा ॥
 धर्मोऽयं गृहमाधिना निगदितः स्मार्त्तैर्लघुः स्वयंदः ॥ अपरं मया अनेकमनुष्ठाणामनेकविधानिरुधिराण्या
 स्वादितानि ॥ आहारदोषान् कुरुकथायतिक्ताभ्ररसान्यास्वादितानि ॥ न च मया कदाचिन्मधुररक्तं समास्वा
 दितं ॥ तद्यदित्वं प्रसादं करोषि ॥ तदस्य नृपतेर्विषयं जनान्नपानचोष्यलेह्यस्वादहारवशादस्य शरीरं च
 मिष्टरक्तं संजातं ॥ तदा स्वादनं न सोऽख्यं संपादयामि जिह्वाया इति ॥ उक्तं च ॥ रक्तस्य नृपतेर्वापि जिह्वा सोऽख्यं
 समं स्मृतं ॥ तन्मात्रं च स्मृतं सारं तदर्थं यतते जनः ॥ यद्येवं न भवेत्लोके कर्म जिह्वा प्रतुष्टिदं ॥ तत्र भृत्यो भवे
 कश्चित्कस्यचिद्वशागोथवा ॥ यदस्य वदेन्मृत्यो यच्च सख्यं च सेवते ॥ यद्गच्छति विदेशं च तत्सर्वमुदगार्थतः ॥
 तन्मया गृहगतेन बुभुक्षया पीड्यमानेनापि त्वत्सकाशाद्गो जनं लभ्यं ॥ तन्मत्यये काकिन्यास्य भूपते रक्तं भो
 जनं ॥ कर्तुं युज्यते ॥ ततश्च त्वामंदवि सर्पिणी लब्ध ॥ भो मत्कुण अस्य नृपतेर्निद्रावशांगतस्यादरे रक्तमास्वा
 दयामि ॥ पुनस्त्वमग्निमुखं श्वपलं भव ॥ तद्यदि मया सदरक्तपानं करोषि तत्रिष्टाब्जं भो भूतरे रक्तमास्वादय
 ॥ सोऽब्रवीत् ॥ भगवति एवं करिष्यामि यावच्च नास्यादयसि प्रथमं नृरक्तं ॥ तावन्मम देवैर्गुरुतः शपथः स्या
 त् ॥ यदिति दास्वादयसि एवं तयाः परस्परं वदन्तोः सराजा तत् शयनमासाद्य प्रसुप्तः ॥ अथासौ मत्कुणो
 जिह्वा लोभ्यो कृष्टात्सु क्वाज्जामनमपितं महेपतिमदरात् ॥ अथ वासाधिदमुच्यते ॥ स्वभावनोपदेशेन

शक्यते कर्तुं मन्यथा ॥ सुतस्तमपि पातीयं पुनर्गच्छति शीतलं ॥ यद्विस्थात् शीतलो वद्विः शीतोऽशुर्दहनात्मकः ॥
 न स्वभावोऽत्र मत्यां नाशक्यते कर्तुं मन्यथा ॥ अथासौ महेपतिः सूच्य सविथद्वयतत् शयनस्य क्वातक्षणा
 देवास्त्रितः ॥ अहो ज्ञायतामत्र प्रच्छादनं परं मत्कुणो यकावो नूनं तिष्ठेति ॥ येनाह दृष्टं इति ॥ अथ ये कंचुकिन
 स्तत्र स्थिताः ॥ तस्मै त्वं प्रच्छादनं परं गृहीत्वा भूक्ष्मदृष्ट्वा वीक्षां च कुरु ॥ अत्रांतरं समत्कुणश्चापत्यात्पदांतरं
 प्रविष्टः ॥ सामंदवि सपण्य विवस्त्रं संध्यं तर्गतो दृष्ट्वा व्यापादितान् च ॥ अतोऽहं ब्रवीमि ॥ नद्यविज्ञानशीलस्य
 प्रदातव्याः परिश्रयः ॥ एवं ज्ञात्वा त्वेष्वेव ध्यानो चेत्तत्त्वा व्यापादयिष्यति ॥ उक्तं च ॥ त्यक्त्वा श्वाभ्यं तरायं न
 बाह्या श्वाभ्यं रीकृताः ॥ स एव मत्कुमात्रो नित्यथाराजाय सद्गुमः ॥ पिंगलक आह ॥ कथमेतत् ॥ सोऽब्रवी
 त् ॥ अथ कस्मिंश्चिद् नोद्देशे चंदेरयो नाम शृंगालः ॥ सकदाचित् क्षुधाविष्टो जिह्वा लोभ्यो तन्नगरमध्ये प्र
 विष्टः ॥ अथ तं सारमेया विलोक्य सर्वतः शब्दयमानाः परिधाव्यतीक्ष्णं तं भक्षयितुमारब्धाः ॥ सोऽपि ते भ
 क्ष्यमाणाः प्राणभयात् प्रत्यासन्नं रजकं गृहं प्रविष्टः ॥ तत्र नीली रसपरिपूर्णं महाभांडमासीत् ॥ तत्र सारमे
 यरात्रां तो भांडं मध्यपतितः ॥ अथ यावत् निःक्रांतः ॥ तावन्नीली वर्णः संजातः ॥ तत्रापरसारमयानं शृंगाल
 विशेषं मज्जानं तोयथा चातुर्दिक्षं जम्बुः ॥ चंदरवोऽपि दूरतः प्रदेशमासाद्य काननाभिमुखं प्रतस्थ ॥ न च नीली
 वर्णं न कदाचित् निजं रगस्त्याज्यते ॥ उक्तं च ॥ वक्त्रे लेपस्य मुखस्य नारीणां कर्कटस्य च ॥ एकोऽग्रहस्तु
 मीनानां नीली पदपयोस्तथा ॥ अथ तं गदलतमालसमं भ्रमं प्रवृत्तं सत्त्वमवलोक्य सार्वीसिंहव्याघ्रद्विपिह्वक
 प्रतेभ्यो रण्यनिवासिनो भयव्याकुलितचित्ताः समंतात् सलापतक्रियां कुर्वन्ति ॥ कथयन्ति ॥ च न ज्ञायतेऽस्य
 कैदं च चिंतितं ॥ पोरुषं च ॥ तत्तदूरतं रंगच्छामः ॥ उक्तं च ॥ नयस्य चेष्टितं विद्यात् न कुलं न च ॥ पराक्रमं ॥ न न

स्यविश्वसेत्प्राज्ञायदीदृशेत्प्रियमात्मनः॥चंडरवोपिभयव्याकुलितानुविज्ञायइदमाह॥भोभोभोपदः॥किंयूयं
मादृष्टं॥वसंभ्रस्ताब्रजयः॥तत्रभेतव्यं॥अहंभद्राणाद्यस्ययमवस्था अभिहितः॥यत्तुश्चापदानां कश्चिद्भ्रातृना
स्ति॥तत्तुल्यमयाद्यसर्वेष्वपदप्रभुत्वेऽभिषिक्तः॥ततो गत्वा क्षितितलेतान् सर्वान्परिपालयेति॥ततोहं अत्र
गतः॥तन्मम॥छत्रच्छायायां सर्वेष्वपिश्चापदेवर्तितव्यं॥अहंपसङ्गमोनामराजा॥त्रैलोक्येऽपि संजातः॥तं
तु श्रुत्वाश्चापदाः सिंहव्याघ्रपुरः सरास्वामिनुप्रभोसमादिशोतिवदंतस्तं परिवव्रुः॥अथ तेन सिंहस्यामात्यप
दवोप्रदत्ता॥व्याघ्रस्यैश्यापालकत्वं॥हिपिनस्तांबूलधिकारः॥वृकस्यद्वारपालनं॥ये चार्त्तायाः शृंगाला
स्तसहात्वापमानमपिनकरोति॥शृंगालाः सर्वापिनिः सारिताः॥एवंतस्यराज्यक्रिययावर्त्तमानस्यसिंहादयो
मृगानुव्यापाद्यतत्पुरतः प्रक्षिपन्ति॥सोऽपिप्रभुधर्मेणस्त्वेषांतान् विभज्यप्रयच्छति॥एवंगच्छतिकालेकरा
चिदूरदेशेराज्यमानाः शृंगला आकर्णिताः॥तेषांराज्यं श्रुत्वापुलकितननुरानंदश्रुपूर्णनयनः स्तारस्वरेण
विशतुमारब्धः॥अथतसिंहादयस्तारस्वरमाकर्ण्यशृंगालोऽयमिति मत्वालज्जया अधोमुखाः क्षणं स्थि
त्वा प्राचुः॥भोवाहिता अननवयं॥क्षुद्रशृंगालोऽयं॥तद्वध्यतामिति॥सोऽपि तदाकर्ण्यपलायितुमिच्छन्त
त्रस्तान एव सिंहादिभिः खंडशः कृतो मृतश्च॥अतोहं ब्रवीमि॥त्यक्ताश्वाभ्यंतरायनेति॥तदाकर्ण्यपिगल
क आह॥भोदमनककः प्रत्ययात्रविषयेयत्सममोपरिद्रोहबुधिरिति॥दमनक आह॥अद्य तेनममाप्रेनि
श्रव्यः कृतः॥क्षयभातेपिगलकं वधिव्यामि॥तदत्रैष प्रत्ययः॥प्रभातेसवावसरवेलायामारक्तनयनः प्रसु
रिताधरादिशोबलोकः यन्ननुचितस्त्वन उपविष्टस्वाक्रूरदृष्ट्या विलोकयिष्यति॥एवंज्ञात्वायदुचितं न कृते
व्यमिति॥तं प्रणम्य संजीवकमुद्रितयप्रस्थितः॥संजीवकोपि सोद्देगाकारं मे दगत्या समाप्नातमुद्दक्षसाद

रमुवाच॥भोमित्रस्वागतंचिरादृष्टोऽग्नि॥अयि शिवंभवताः॥तत्कथययेनादेयमपितुभ्यंरुद्रागताय प्र
यच्छामि॥उक्तंच॥तेधन्यास्तं विवेकज्ञास्त्रिंशस्याइह भूतलो॥अगच्छतिरुहयेषां वायुर्थसिद्धिदो जनाः॥१॥
दमनक आह॥भो कथं शिवं सेवक जनस्य उक्तंच॥संपत्तयः परायत्ताः॥सदाचित्तमनिर्वर्तं॥स्वजीवितेप्य
विश्वासस्तेषां येराजसेवकाः॥१॥तथाच सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्ययच्छतं॥स्वातंत्र्यस्वशरीर
स्य मूढैस्तदपि हरितं॥१॥तवज्जन्मापि दुःखाय ततो दुर्गतिता सदा॥तत्रापि सेवया हतिरहोदुःखपरंपरा
॥१॥जीवतोपि मृताः पंचश्रूयंते किल भारत॥दरिद्र्या धितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः॥१॥नाश्रा
तिसेवयोत्सुक्यादिनिद्रानप्रबुध्यते॥ननिः शंको वचो ब्रूते सेवकोप्यत्र जीवति॥१॥सेवाश्च हतिराख्या
तायं स्तेर्मिथ्या प्रजाल्यते॥स्वच्छंदं चरन्ति श्राव्यं सेवकः परशासनात्॥१॥भृशव्याघ्रस्त्रयं च कृशत्वं
लघुभोजनं सेवस्यते यद्दिदृशेः पापधर्मजः॥१॥श्रीतात पादिकृष्टानि सहतेयानि सेवका धनाय
तानि चाल्या नियदिधर्माय मुच्यते॥१॥मदुनापि सद्यस्तेन सुमिष्टेनापि हारिणा॥मोदकं नापि किं तेन वि
ध्यति यस्य सेवया॥१॥संजीवक आह॥भद्र अथ भवान् किं वक्तुमनाः॥दमनक आह॥॥यस्य सवि
वानां मंत्रभेदः कर्तुं न युज्यते॥उक्तंच॥यो मंत्रं स्वामिनो भिद्यात्सा चिव्ये सन्नियोजितः॥सहत्वा नृपका
र्यं तस्वयं च नरकं व्रजेत्॥१॥येन यस्य कृतो भेदः सचिवेन महीपतेः॥तेनाशस्त्रवधस्तस्य कृतइत्या
हनारदः॥१॥परंतथापि मया तव स्नेहपाशेन मंत्रभेदः कृतः॥यत्तस्त्वममवचनेनात्र राजकुलविश्वस्त
प्रविष्टश्च॥उक्तंच॥विश्राभाद्यस्य यो मृत्युमवाप्नोति कथंचन॥तस्य हत्यातदुल्लाच आह दवचनं मनु
॥१॥तत्तवोपरिपिगलकोयं दुष्टबुधिः॥कथितंचाद्यानेन मत्पुरतश्चतुः कर्णपरंपरायत्यभाते संजीवक

हत्वा समस्तमृगपरिवारं चिराद्भिक्षिनेष्वामिततः समयोक्तः ॥ स्वामिन्नयुक्तमिदं यन्मित्रद्रोहेण जीवने क्रियते ॥ उक्तं च ॥ अपि ब्रह्मवधं कृत्वा प्रायश्चित्तेन शुध्यति ॥ तदहं नेविचाणेनेन कथं चित्सुहृद्बुद्धः ॥ १ ॥ ततस्तेनाहं सामर्षेणोक्तः भो कुबुधं संजीवकस्तावन्निष्ठमिह ॥ वयं मां साशिनः ॥ तदस्माकं स्वाभाविकं वरं तत्कथं रिपुरुपेक्ष्यते ॥ तस्मादादिभिरुपायैर्हर्न्यतामिति ॥ न च हते तस्मिन् दोषः स्यात् ॥ उक्तं च ॥ दत्त्वापि कन्याकांवेरानिहंतव्याविपश्चिता ॥ अन्योपायैः ॥ शक्यो यो हते दोषेन विद्यते ॥ १ ॥ कृत्या कृत्यं न मन्यते क्षत्रियोऽयुधिसंगतः ॥ प्रसुप्तो द्रोणपुत्रेण धृष्टकृष्णः पुरा हतः ॥ १ ॥ तदहं तस्य तं निश्चयं कृत्वा तव सकाशमुपगतः ॥ सांभ्रातं नास्ति मे विश्वासघातकदोषः ॥ तद्यत्तं प्रतिभाति तत्कुरुष्वेति ॥ अथ संजीवकस्तद्वज्रपातसदृशं दारुणवचः श्रुत्वा मोहमुपगतः ॥ अथ चेतनां लघासंवेराग्यमिदमाह ॥ भो सास्त्रिदमुच्यते ॥ दुर्जनगम्यानार्यः प्रायेणास्त्रे हवान् भवति राजा ॥ पणानुसारिच धनं मे योगिरिदुर्गवर्ध्या च ॥ १ ॥ अहं हि संमत्तं राज्ञाय च एवमन्यते कुर्याः वलिबद्धः सविज्ञया विषाणपरिवर्जितः ॥ १ ॥ वरं वनं वरं भक्षं वरं भारोपजीवनं ॥ वरं व्याधिर्मनुष्याणां नाधिकारिणसंपदः ॥ १ ॥ तदयुक्तं मया कृतं ॥ यदनेन सह मयामैत्राकृता ॥ उक्तं च ॥ ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलं ॥ तयोर्मैत्री विवाहश्च ननु पुष्टयोः ॥ १ ॥ तथा च ॥ मृगामृगैः संगमनुजं जतिगावश्च गोभिस्तुरगास्तुरगैः ॥ मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समानशः ॥ तव्यसनेषु मेत्री ॥ १ ॥ तद्यदि गत्वा प्रसादयामि ॥ तथापि प्रसादं न यास्यति ॥ उक्तं च ॥ निमित्तमुद्दिश्य हियः प्रकुप्यति भ्रवं स तस्यापगमे प्रसीदति ॥ अकारणहृषापरो हियो भवेत्कथं नरो स परितोषमतिधा ॥ १ ॥ अहं सास्त्रिदमुच्यते भक्तानामुपकारिणं परहितव्यापारयुक्तात्मना सेवासंय

हु

२३

वहारतत्त्वविदुषां दिद्व्युत्तानामपि ॥ व्यापत्तिस्त्ववलितांतरेषु नियतासिद्धिर्भवेद्दानवातस्मादंबुपतेरिवा वनिपतेः सेवासदाशं किर्न ॥ १ ॥ तथा च ॥ भावस्त्रिगंधैरुपकृतमपि व्येथ्य तां याति किंचित्साक्षादत्येरप कृतमपि श्रीयते चोपयाति ॥ दुर्गस्थित्वान्नापति मनसो नैकभावाश्रयाणां सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १ ॥ अपि च मोनान्धकः अवचनपदवर्तिलोज्ज्वलको वाधृष्टः पार्श्वे भवति च स हो दूरतश्च प्रमादः ॥ क्षांत्या भिरुयं दिनसहते प्रायशानाभिजातः सवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १ ॥ तस्मिन् रिज्ञाते मया ॥ मम प्रसादमसहमानरेषु पिंगलकेन्यैः समीपवर्तिभिः प्रकोपितः ॥ तेनायं प्रमादोपस्थाप्येव वदति उक्तं च ॥ अहोः प्रसादमन्यस्य न सहंतीह संवकाः सपत्न्य इव सक्तुः स्थाः सपत्याः स्वाकृतरपि ॥ १ ॥ भवति चैवं यद्गुणवता समीपवर्तिना तद्गुणैरन्येषां प्रभाषो न भवति ॥ उक्तं च ॥ गुणवत्तरपात्रेण छाद्यते गुणिना गुणः ॥ शत्रोर्दाय शिखाकांतिर्न भो नाबुद्धिरेव सति ॥ १ ॥ दमनक आह ॥ भो मित्रयद्येव तन्नास्ति ते भयं ॥ प्रकोपितोऽपि स दुर्जनशतैरेव च च न रचनया प्रसादयास्यति संजीवक आह भो नयुक्तमुक्तं भवता ॥ लघूनामपि दुर्जनानां मध्ये न स्थानु शक्यते उक्तं च ॥ नमति विधिवत्सल्य छानं करोत्यनुगच्छति प्रथयति दृढां भक्तिं स्नेहात्परिच्यजते तथा ॥ वदति मधुरचित्तग्राहिप्रशंसति तद्गुणास्तदनुकुरुते यत्कत्तव्यं स देवि दुर्जनः ॥ १ ॥ उपायांतरं विधाते नूनं निघ्नति ॥ उक्तं च ॥ बहवः पांडिताः क्षुद्राः सर्वमायापजीवितः ॥ कुर्युः कृत्यवाउष्टकाकादयो यथा ॥ १ ॥ दमनक आह ॥ कथं मतत् ॥ संजीवक आह ॥ अस्ति कस्मिंश्चिद् नो हं शमदाकाठानामसिंहः प्रतिवसति स्मातस्यानुचरादपि वायसगोमायवः सन्ति अथ कदाचित् तैरिह तस्तो भ्रमद्विः सार्थाद्भूटः कथं न को नाम उष्ट्रादृष्टः

10
1795

॥ अथ सिंह आह ॥ अहो अहो मिदं सत्त्वं ॥ ततः ज्ञायतां किमेतत् ॥ आरण्यकं उत ग्राम्यं चेति ॥ तच्छ्रुत्वा वायस आह ॥ भो स्वामिन् ग्रास्याय मुष्टं नामाजीवविशेषः ॥ तव भ्रातृव्यं तद्व्यपाद्यतां सिंह आह ॥ नो हं गृहागतं हंस्मि ॥ उक्तं च ॥ गृहं शत्रुमपि प्राप्तं विश्वास्तमकुतोभयं यो हन्यात्तस्य पापस्याल्लुत ब्रह्मण घातनं ॥ १ ॥ तदभवप्रदानं दत्त्वा मत्सकाशमानीयतां ॥ येनास्यागमनकारणं दृष्ट्वा मि ॥ अथासौ सर्वं पवित्रास्याभयं प्रदानं दत्त्वा मदात्कटसकाशमानीयतां ॥ ततस्तैरानीतो सोऽग्रणम्यापविष्टतस्तस्य दृष्ट्वा स्तनात्स वृतांतः सार्धं भ्रंशसमुद्भवः सर्वोऽपि निवेदितः ॥ ततः सिंहोक्तं ॥ भो कथनकत्वं मामागत्वा भूयापि भागेदहनकष्टभोगी भूयाः ॥ तदत्रैवारण्ये निर्विशंको मरुके तसह शानि शया प्राणिभक्षयनमयो महं मदेवं वस ॥ सोऽपि तथेत्युक्त्वा तेषां मध्येन कुतोऽपि भयमिति सुखेनास्ते ॥ अथान्येद्युस्तस्य मदात्कटस्य महं गतेनारण्ये चारिणा सह युद्धमभवत् ॥ ततस्तस्य दंतमुशालप्रहारैर्व्यथा संजाता व्यधिनः कथमपि प्राणेन विवृक्तः ॥ अथ शरीरासामर्थ्यान्नु कुत्रचित्यदमपि चलितुं शक्नोति ॥ तसर्वकाकादयोऽप्रभुत्वेन क्षुधा विष्टः परंदुरवभंतुः अतोऽथेति सिंहः प्राह ॥ भो अन्विष्यतां कुत्रचित् चित्सत्त्वं ॥ येनाहं मतामपि दृष्ट्वा प्राप्तस्तद्वत्त्वा भवतां भोजनं संपादयामि ॥ अथ ते च त्वारां पितृमृतुमारब्धाः ॥ यावन्न किंचित्यश्नयति ॥ तावद्वायस शृगालोपरस्य रंभं त्रयतः ॥ ततः शृगाल आह ॥ भो वायस ॥ किं प्रभूतेन भ्रातृनास्माकं ॥ यभारयं कथनका विश्वस्तस्तिष्ठति ॥ तदेनं हत्वा प्राणयात्रां कुर्मः ॥ वायस आह ॥ भो युक्तमुक्तं भवता ॥ परं स्वामिना तस्याभयं प्रदानं दत्तमास्ते ॥ तेनावध्योयमिति ॥ शृगाल आह ॥ अहं स्वामिना विज्ञायतथा करिष्ये यथास्वामिनि वधं करिष्येति ॥ तत्तिष्ठंतु भवंतां त्रैवयावदहं यभारां शो गृहीत्वा आगच्छा

२४

मि ॥ एवमर्मा वायस त्वरं सिंहं मुहिर्यग्रस्थितः ॥ अथ सिंह मासाद्यग्रणस्येदनाह ॥ स्वामिन् भ्राता वयमागताः समस्तं वतं परनं किंचित्सत्त्वं मासादितं ॥ तत्किं कुर्मविषं संप्रति बुभुक्षया पदमपचलितुं नमर्थाः ॥ देवपि पथ्या शिवं तं तद्यदि देवादेशो भवति तत्कथनकपिशितेनाद्यपथ्यक्रिया क्रियते ॥ अथ तस्य तद्वाक्यं वचनमाकर्ण्य सिंहः सकोपमिदमाह ॥ धिक् धिक् पापाधमयद्येवं भूयोऽपि वदसितत्वांतस्तस्मादेव वधिष्यामियतां मया तस्याभयं प्रदानं दत्तं ॥ तत्कथं व्यापादयामि ॥ उक्तं च ॥ न गोप्रदानं न महीप्रदानं न चान्नदानं हि तथा प्रधानं ॥ यथावदतीह महाप्रधानं सर्वप्रदानं च भयप्रदानं ॥ १ ॥ तच्छ्रुत्वा शृगाल आह ॥ स्वामिन् यद्यभयप्रधानं दत्त्वा वधः ॥ क्रियते तदेष दोषा भवति ॥ यद्विपुनः स देवपादानां भक्त्या आत्मनो जीवितं प्रयच्छति तन्न दोषः ॥ ततो यदि स्वयमेवात्मानं वधाय नियोजयति तदहो न्यथास्माकं मध्यादेकतमो वध्य इति ॥ यतो देवपादाः पथ्याग्निनः क्षुब्धिराधादत्यादशायास्थिति ॥ तत्किमेतैः प्राणैरस्माकं ये स्वाम्यर्थेन यास्यंति ॥ अपरं पश्चादप्यस्माभिर्बद्धिप्रवेशः कार्यः यद्विस्वामिपादानां किंचिदनिष्टमविध्यति ॥ उक्तं च ॥ यस्मिन्कुलेयः पुंरुषः प्रधानाः सत्सर्वयत्रैरपरिक्षणीयः ॥ तस्मिन् अनखे सकलं विनष्टं न नाभिभंगादरिकावद्वृत्ति ॥ तदाकर्ण्यमदो कट आह ॥ भद्रयद्येवं कुरुष्व यदोचते ॥ सतच्छ्रुत्वा सत्वरं गत्वा सर्वं स्तानुवाच ॥ भो भो स्वामिनो महत्यवस्थावर्त्तते ॥ तत्किं पर्यटितेन विनाकोऽस्मान्न शयिष्यति ॥ तद्वत्तातस्य क्षुब्धोपात्परलोकं प्रस्थितस्यात्मप्रदानं कुर्मः ॥ येन स्वामिपादानां मानृण्यगच्छामः ॥ उक्तं च ॥ आपदं प्राप्नुयात्स्यामीयस्य भृत्यस्य जीवितः ॥ प्राणेषु विद्यमानेषु संप्रत्यनरकं जज्ञेत् ॥ १ ॥ अथ गत्वा ते सर्वं बाण्यपूरितदशो मरोक्तं द्रवणम्यापविष्टः ॥ तान् दृष्ट्वा मदात्कटः प्राह ॥ भोः प्राप्तं दृष्ट्वा किंचित्सत्त्वं ॥ अथ तेषां मध्यात्काकः आवाचः ॥ स्वा मिन् वयं तावत्सर्वे आपि पयटिताः परं न किंचित्सत्त्वं प्राप्तं न दृष्टं तदेव तावदद्यमाभक्षयित्वा प्राणान्धारय

155
179

यनु ॥ येन देवस्याप्यायनं भवति ॥ मम पुनस्वर्गप्राप्तिरिति ॥ उक्तं च ॥ स्वाम्यर्थेयस्य जेतुं प्राणान् भूयो भक्तिः
समन्वितः ॥ परंपदमवाप्नोति जगमरणवर्जितं ॥ १ ॥ तद्धुत्वा शृगाल आह ॥ भो मत्स्यमभिहितं भवता ॥ स्व
त्यकायो भवान् ॥ तव भक्षणात्तावन् स्वामिनः प्राणयोत्रापि न भवति ॥ अपरं देव ॥ स्तावत्समुद्यते ॥ उ
क्तं च ॥ काकमांसं शुनोच्छिष्टं स्वल्पं तपि दुर्लभं ॥ कितेन मक्षितेनापि येन रक्षितं जायते ॥ तादृशिता भवता ॥ १ ॥
स्वामिभक्तिः प्राप्तश्चोभयोर्लोकियोः साधुवादः तदपसराग्रतो नयिह स्वामिनं वि ॥ ज्ञापयामि ॥ तथा
नुष्ठिते शृगालः सादरं प्रणम्योवाच ॥ स्वामिन् नद्यमाभक्षयित्वा प्राणधारणं कृत्वा ममोभयलोकप्राप्तिकु
रु ॥ उक्तं च ॥ स्वाम्यायत्ताः सदा प्राणाभृत्यानामलितं धनं ॥ यतस्मत्तो न दोषोस्ति तेषां ग्रहणसंभवः ॥ १
॥ तद्धुत्वा हीप्याह ॥ भो सा धृक् भवता परं भवानपि स्वल्पकायः स्वाज्ञात्पश्वनस्वायुध ॥ त्वादभक्ष्य एव
॥ उक्तं च ॥ नाभक्ष्यं भक्षयेत्प्राज्ञः प्राणेः कंटगतैरपि विज्ञेयं चात्तदपि स्तो कं लोकद्वयविनाशकं ॥ १ ॥ तद्
श्रितं त्वया ज्ञानः कोलीन्ये ॥ अथावासत्पमुच्यते ॥ एवदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहं ॥ आधिमध्या
वसानेषु न ते गच्छंति विक्रियां ॥ १ ॥ तदपसरतु भवानग्रतो येन स्वामिनं विज्ञापयामि ॥ तथानुष्ठिते ही
पां प्रणम्य मदं कटमाह ॥ स्वामिन् क्रियतामद्य मम प्राणैः प्राणयान्नादीयन्नामक्षयोवासः स्वर्गविस्ता
र्यतां क्षितितले प्रभृतं यशः ॥ तन्नात्र विस्मयः कार्यः ॥ उक्तं च ॥ भूतानां स्वामिनः कार्यं भृत्यानामनि
वर्त्तनां ॥ भवेत्स गेक्ष्योवासः कर्त्तित्वधरणीतले ॥ १ ॥ तद्धुत्वा क्रथनकश्चित्तयामास ॥ एते स्तावच्छो
भनानि वचनानि जल्पितानि न चोक्तेषु स्वामिना विनाशितः ॥ तदहमपि सै प्राकालं विज्ञापयामि ॥
येन मद्वचनमेते त्रयोपि समर्थयन्ति ॥ भो युक्तमुक्तं भवता ॥ परं भवानपि न स्वायुधः तत्क्रथं भवंतमपि स्वा
मी भक्षयति ॥ उक्तं च ॥ मनसापि स्वाज्ञात्ता ॥ नायोनित्थानि प्रचितयेत् ॥ भवंति तस्य तान्येव लोके त्रय

परत्र च ॥ १ ॥ तदपसराग्रतो येनाहं स्वामिनं विज्ञापयामि ॥ तथानुष्ठिते क्रथनको ये स्त्रित्वा प्रणम्योवाच
स्वामिन्नेति भक्ष्या भवन्ति ॥ तन्मम प्राणैः प्राणयान्नाविधायतां ॥ येन मम उभयलोकप्राप्तिर्भवति ॥ उक्तं
च ॥ नयत्तिनोपि गच्छंति तां गतिं नैव योगिनः ॥ यां यांति प्रोद्धितप्राणाः स्वाम्यर्थे सेवकास्तमाः ॥ १ ॥ एव
मभिहिते ताभ्यां शृगालश्चित्रकाभ्यां विदारितो भयकुक्षिः क्रथनकः प्राणानसाक्षीत् ॥ ततश्च तैः शुद्र
पंडितैः सर्वैर्भक्षितः अतो ह ब्रवी मि ॥ बहवः पंडिताः शुबहवः पंडिताः शुद्राः सर्वमायोपजीविनः ॥ कु
रुः कृत्तमकृत्यं वा उ द्दुकाकादवायथा ॥ १ ॥ पंचपांख्याने अधमं तत्र ॥ इति ॥ तद्भद्रं शुद्रपरिवारेण यरा
जाममोपरि संकल्पितः ॥ उक्तं च ॥ अयुधप्रकृतौ राज्ञि ज्ञानताना नुरज्यते ॥ यथा गृध्रसमासन्नः कलहं सो
पि संचरतु ॥ १ ॥ तथा च गृध्राकरोपि सेव्यः स्यात्संसाकारैः सभासदैः हंसाकारोपि संसाज्यो गृध्राका
रः स तेनृपः १ तन्मममोपरिके मचिदुर्जनेयायं प्रकोपितस्तेनैवं वदति अथवा भवत्येतत् उक्तं च क
र्णविषणचभग्नः किं किं न करोति बालिज्ञानग्नः क्षपणकतामपि धत्ते पिबति सुरां कपालेपि १ अथवा
साधुच्यते पादाह तोपि दृढदंडसमाह तोपि यदंशुयाया स्पृशति तत्किल हंति सर्यः कोप्येव पिशुनो
त्रमनुष्यधर्मा कर्णे परं स्पृशति हंसपरं समूलं १ तदेवं तेपि किकर्त्तव्यं भवति अहंत्वा सुहृद्वा वात्स
ल्यमि ॥ दमनक आह भो मित्रमम तावदंशोतरगमनं युज्यते नैवं विधय्य कु स्वामिन सेवा विधातुं उ
क्तं च गुरुरप्यबलिप्रस्य कार्याकार्यं मजानतः ॥ उत्पद्यति पन्नस्य परित्यागा विधीयते १ संजीवक
आह अस्तव परं स्वामिनि कुपितं गंतुं न कथं न चान्यत्र गतानामपि रृत्तिर्भवति उक्तं च महतां मपरा
धनदूरस्थोऽस्मीति न स्वपत् दंष्ट्राबुद्धिमता बाहू ताभ्यां हि सति सर्वतः १ ततो युत्वं मुक्तामिनः न्यद
स्ति श्रेयस्कारं उक्तं च यतः न तान्मुतीर्थे स्तपसा च लोका न्वर्गेषिणो दानशतेः सुदत्तः क्षणेन यान्ता

तिरणे सुधाराः प्राणा नममुद्रांतिद्विये सुशीलाः ॥१॥ मृतैः संप्राप्यते स्वर्गो जीवद्भिः कीर्तिरुत्तमा ॥ उभावपि यु
गावतां श्रद्धाणां तद्वदुत्तमा ॥१॥ तथा च ह्यमाथी विविधप्रदानविधिना सिद्धिः प्रददाचने यज्ञे भूरिसुदक्षिणः
सुविहितैः संप्राप्यते तत्फलं सतीर्थाश्रमवासहोमनियमैश्चांदायणाद्यैः कृतैः पुत्रिस्तत्फलमाहवेवि
नि कृतैः संप्राप्यते तत्फलं ॥१॥ तदा कल्पे दमनकं श्वितया मासं ॥ युत्वा यद्वृत्तानि श्वयायद्वृत्ततदरात्मा ॥
द्यकदाचित्ताक्ष्णशृंगाभ्यां स्वामिने प्रहरिष्यति ॥ तन्महाननर्थः संप्रस्थित ॥ तदेनं भूयोपि स्वबुद्ध्या प्रबोध्य
तथा करोमि यथादेशांतरगमनं करोति ॥ आह च ॥ भो वयस्य सम्यगमिहितं भवतां किंतु स्वामिभृत्ययोः
संग्रामः ॥ उक्तं च ॥ बलवन्तरिपुंरुष्टा किलात्मानं प्रगोपयेत् ॥ बलवद्भिश्च कर्त्तव्याचारश्चद्रप्रकाशता ॥१॥
अन्यच्च त्रात्रो बलमविशायवेरमारभते तु यः स पराभवमाप्नोति समुद्रदृष्टिर्दिभादिव ॥१॥ संतीवक आ
ह ॥ कथमेतत् ॥ दमनक आह ॥ अस्मिन्स्मिन्स्मिन्समुद्रे कर्त्तव्येति हि भदपती प्रतिवसतः स्म ॥ ततो ग
च्छता काले कतुसमयमासाद्य दिदिर्भीगर्भमदधत् ॥ अथासन्नप्रसवासतीति दिदिभमूचे ॥ भो कान्तम
मप्रसवसमयावर्त्तते ॥ तद्विचिंत्यतां किमपि निरुपद्रवस्थानं ॥ येनाहं तत्रादिकमाशरणं करोमि ॥ दिदि
भज्जाह ॥ प्रिये रभ्यायं समुद्राय कंठः ॥ तदत्रैव प्रसवेः कार्यः ॥ दिदिर्भी आह ॥ अत्र पूर्णिमादिने समु
द्रवेला च ततियामत्तमने गजानपिसमाकर्षति ॥ तद्गमन्यत्र किंचिच्छानमन्विष्यता ॥ तच्छ्रुत्वा विहस्य
दिदि ॥ भा आह ॥ भद्रे न युक्तं मुक्तं भवत्या ॥ कामात्रो समुद्राय नममप्रसूतिद्वयति ॥ तस्मादिच्छात्र
वगर्भमुच ॥ उक्तं च ॥ यः पराभवसंभ्रस्तः स्वस्थानं विनहेन्नरः तेन चेत्पुत्रिणीमाता तद्व्याकनक
थ्यते ॥ तदा कल्पे समुद्रश्वितया मासं ॥ अहो गर्भः पक्षिकटस्यास्य ॥ अथ वा सधिदमुच्यते ॥
उक्तिप्यदिदिभः शंतेपादोपातभयादिवः ॥ स्वचित्तकल्पितोगवंः कस्य कस्य न विद्यते ॥१॥ तन्म

२६

यास्य प्रमाणं कुतहत्यादपि दृष्टव्यं किमंडप्रहारे कृते मेषविधास्यति ॥ इति विचिंत्य स्थितवान् ॥ अथ
प्रसावानंतरं प्राणायामार्थं गतायाः दिदिभ्याः समुद्रवेला व्याजेनाहान्यपत्तहार ॥ अथ याता सा दिदिर्भी
प्रसवस्थानं शून्यमवलोक्य प्रलपतीति दिदिभमूचे ॥ भो मूर्खकाथितमासीन्मया ते यन्म समुद्रवेलायामंडा
नां विनाशो भविष्यति ॥ तद्गजतामः परमूढतयाहं कारमाश्रितो बचनं मम न कृतवान् ॥ अथावा साधि
दमुच्यते ॥ सुहृदाहितकामानानकरोतीह यो वचः ॥ सकूर्म इव दुबुद्धिः काष्ठाद्गुष्टाविनश्यति ॥१॥ दि
दि आह ॥ कथमेतत् ॥ दिदिर्भी आह ॥ अस्मिन् कस्मिंश्चिज्जलाशयं कंबुग्रीवो नाम कच्छपः तस्य सकट
विकटनो म्नीमित्रेहं सजातीयेन परमस्नेहमाश्रितं ॥ तौहं सो नित्यमेव सरस्तीरमासाद्य तेन साहानेक
कथादेवर्षिब्रह्मर्षाणां कृत्वा स्तमनवेलायां स्वनीदसंश्रयं च क्रतुः ॥ अथ गच्छता कालेनादृष्टिवशात्
त्सरः शुष्कततोदुःखितो तावुचतुः ॥ भो मित्रसरः शुष्ककथं भवानुच्छास्यति इति व्याकुलोऽस्मात्तदुत्त
कंबुग्रीव आह ॥ मोनास्यस्माकं जीवितव्यं जलाभावात् ॥ तथा कृपायश्चिंत्यतामिति ॥ उक्तं च ॥ न्याज्य
नधर्यविधुरऽपि काले धैर्यात्किदाचिदिति माप्रयात्सः ॥ यथा समुद्रे पिचयो तमंगोसां यात्रिको वांछति
तर्त्तुमव ॥ अपरं ॥ मित्रार्थे बांधवार्थे च बुद्धिमान् अनेते सदा जाता स्वापसुयन्नेन जगादेति वचो मनुः ॥
तदानीयतां किंचित्दृढरज्जुलघुकाष्ठं वा ॥ अन्विच्छतां प्रभूतजलसनाथसरः ॥ येन मयामध्यग्रे
रोद ॥ ते सति गृह्णते सति युवाकादिभूभागयोस्तकाष्ठं मया सहितं संगृह्यतत्सरोनययंतं ॥ तावुचतुः
भो मित्र एवं करिष्यावः ॥ परं भवतामोनव्रतं न भाव्यं ॥ नो चेत्तव काष्ठात्पारता भविष्यति ॥ तथानुष्ठितं
गच्छता कंबुग्रवणाधो भाव्यवस्थितं किंचित्युपुरमालोकितं ॥ तत्रापयोरास्ते तं तथानीयमानं विलास्य
सविस्मयमिति ॥१॥ ततो बुद्धं मुक्तो मेनः न्यदस्ति श्रेयस्कारं ॥ उक्तं च ॥ यतः न तान्मुतीर्थे स्तपसा च

157
1995

लोकान्मर्गेपिणोदानशनेः सुदत्तैः ॥ क्षणेनयान्यातिरयोसर्धाराः प्राणान्समुदमृचुः ॥ अहोचक्राकारं हि
मपेपि क्षिभ्यानीयते ॥ पश्यथ ॥ अथ तेषां कोलाहलं आकर्ण्य कंबुश्रीव आह ॥ भौकिमेष कोलाहलो व
क्तुमना इत्यर्हो क्तेपि पतितः पौरिः खंडशः कृतः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि सुदृढाहितकामानामिति ॥ सुदृढा
हितकामानां न करोतीह यो वचः ॥ सकूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाङ्गो विनश्यति ॥ १२ ॥ तथाच ॥ अनाग
तविधाताच ॥ अत्यल्पन्नमतिस्तथा ॥ द्वावेतो सुख ॥ मध्ये ते यद्दुर्विष्या विनश्यति ॥ टिदिभ आह ॥ क
थामेतत् ॥ साऽब्रवीत्संतिकस्मिन् जलाशये आनागतविधाता प्रत्यल्पन्नमतिर्यद्दुर्विष्यत्येति त्रयो
मत्स्याः ॥ अथ कदाचित् जलाशयं दृष्ट्वा गच्छद्भिर्मत्स्यजीविभिरभिहितं ॥ यदहो वदुर्मत्सोयं दूदः क
दाचिदपि नास्माभिरन्येषितः ॥ तद्द्याहो रहतिः संजाता ॥ संसमयश्च जातः ॥ ततः प्रभातेऽअगतं
व्यमिति निश्चयः ॥ अतस्तेषां तत्कुलिशपातोपमं वचः ॥ समाकर्ण्य अनागतविधाता सवन्निमत्स्यान्
अहयद्दुर्मृच्यते ॥ अहो श्रुतं भवद्विर्यं नमत्स्यजीविभिरभिहितं ॥ तद्वात्रावपि किंचिद्भयतां समीपवनि
सरः ॥ उक्तं च ॥ अशक्तेर्बलिनः शत्रोः कर्त्तव्यं प्रपलायनं ॥ संश्रितव्योऽप्यबादुर्गो नान्यतेषां गतिर्भवेत्
॥ तन्नूनं प्रभातसमये मत्स्यजीविनोऽत्र समागम्य मत्स्यसंक्षयं करिष्यन्ति ॥ एतन्मम मनसि वर्त्तत ॥
तन्नयुक्तं साप्रतं क्षणमथैवावस्थातुं ॥ उक्तं च ॥ विद्यमाना गतिर्येषां अन्यत्रापि सुरवावह ॥ ततेन पन
मश्यन्ति विद्वांसो देशभंगं कुलक्षयं ॥ तदा कर्ण्य प्रत्यल्पन्नमतिः प्राह ॥ अहो सत्यमभिहितं भवता ॥ म
माथमीष्टमेतत् ॥ तदन्यत्र गम्यतामिति ॥ उक्तं च ॥ परदशमयाद्रीता बटुमायानपुंसकाः ॥ स्वदेशानि
धनं यान्तिकाकाः कापुरुषा मृगाः ॥ यस्यास्ति सर्वत्र गतिः सकस्मात् ॥ स्वदेशेन हि याति नाशं ॥ ता
तस्य कूपोयमिति क्रवाणाः क्षारं जलं कापुरुषाः पिवन्ति अथ तत्समाकर्ण्य प्राचैर्विहस्य यद्दुर्विष्यः प्रा

ह ॥ अहो न भवद्भ्यामंभितं सम्यगेतदिति ॥ यतः किंवाग्मात्रेणापितेषां ॥ पितृपैतामहिकं एतदग्रस्य कुं
बुज्यते ॥ तद्यथायुः क्षयोऽस्ति तदन्यत्र गतानामपि मृत्युर्भविष्यत्येव ॥ उक्तं च ॥ अटक्षितं तिष्ठति देव
क्षितं सुरक्षितं देवदत्तं विनश्यति ॥ जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः कृतप्रयत्नोऽपि न जीवति ॥ तदहं न या
स्यामि ॥ भवद्भ्यांचैव त्रिभाति ॥ तत्कार्यं ॥ अथ तस्य तं निश्चयं ज्ञात्वा अनागतविधाता प्रत्यल्पन्नम
तिश्च निःक्रांतो सहपरिजनेन ॥ अथ प्रभाते निर्मत्स्यजीविभिर्ज्जाले स्तज्जलाशयमालोऽयं यद्दुर्वि
ष्येन सह जलाशयानिर्मत्स्य अनागतविधाता च प्रत्यल्पन्नमतिस्तथानीतः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि ॥ अना
गतविधातश्च द्वावेतो सुखमेधे ते यद्दुर्विष्या विनश्यति ॥ १३ ॥ ततः टिदिभ आह ॥ माद्रमां किं यद्दुर्विष्य सह
शंसं भावयिष्यसि ॥ तस्य त्रयमेव बुद्धिर्भवेत् ॥ यावदेतदुष्टं समुद्रं शोषयामि ॥ टिदिभ्याह ॥ अहो कस्ते सस
मुद्रेण विग्रहः ॥ तन्नयुक्तं मत्स्यां परिकोपं कर्तुं ॥ उक्तं च ॥ पुंसां सममर्थानामुपद्रवायालनो भवेत् कोपः
॥ पिठरं द्रुथ इति मात्रं नितपाश्यानेव हतितरां ॥ तथच ॥ अविदित्वात्मनः शक्तिं परस्य च समुसुकः ॥ गच्छ
न्नभिमुखं वदो नाशं याति पातं गतः ॥ टिदिभ आह ॥ प्रिये मामेवं वद ॥ येषां मुक्ताह शक्तिर्भवति ॥ ते
स्वत्या अपि गुरुनपि विक्रमंति ॥ उक्तं च ॥ विशेषात्परिपूर्णं स्थयाति शत्रोरभरणः ॥ अभिमुख्यं शशा
कस्य पदं विविधं तुदः ॥ तथाच ॥ अमाणाभ्यधिकस्यापि ऽस्याममदव्यक्तः ॥ पदं मूध्रिसमादत्ते के
सरीमत्तदतिनः ॥ तथाच ॥ बालस्यापि रवः पादाः पत्कं परिभूभूतो ॥ तजसासंज्ञाता नो वयः कुत्रोप
युज्यते ॥ तदनया चंचा अस्य संकलंताय चुक्कस्त्रलतां नयामि ॥ टिदिभ्याह ॥ भौकांत ॥ यश्च जाहूवी
अभूति नयनदीशतानि गृहं ॥ तानित्यमेव अविशति ॥ यथासिंधुश्च ॥ तत्कथं त्वं प्रवाह शक्तिः पूर्यमाणं तं
वित्कथं वा हि न्याचचाशोषयिष्यसि ॥ तत्किमश्रयेनोक्तेन ॥ टिदिभ आह ॥ प्रिये ॥ अनिवेदः श्रियोऽ

लं चं सुर्मिलोहसंनिभा ॥ आहोरात्राणि दीर्घाणि ॥ समुद्रः किं भुष्यति ॥ दुरधिगमः परिभागा ॥ यावत्पुरुषि
णपोरुषेन कृतं ॥ जयति तुलाधिरुहो भास्वानपि जलदपटलो निटिदिभ्याह ॥ यदित्थयावन्त्यं समुद्रेण स
हवेरानुष्टानं कार्यं ॥ तदन्यानविदं गानदयसकृत्जनसहित एव समाचर ॥ उक्तं च ॥ बहूनामथ साग
रा समवायो हि दुर्जयः ॥ नृणैरावेष्टातरज्जुहर्षते न निवस्यत ॥ तथा च ॥ चटिकाकाष्ठकूटेन मक्षि
कादुदरे स्तथा ॥ महाजनविरोधेन कुंजरः प्रलयंगतः ॥ टिटिभञ्ज आह ॥ कथमेतत् ॥ साप्राह ॥ केस्मिंश्चि
द्वनो ॥ दृशे चटकदं पातीतमालतरुहवनिलयौ प्रतिवसतः ॥ अथ गच्छता कालेन संतति भवत् ॥ अन्यस्मि
न्नहनिम्रमत्तोगजः कश्चित्तंतमालवृक्षं च मार्तः लायार्थी समाश्रितः ॥ न तोमरोक्तघातांतस्य शखां च
टिकाश्रितां पुष्कराग्रेणारुध्य बभूव ॥ तस्याभगेन चटिकांडा निसर्वाणि विशीर्णानि ॥ आयुः शेषतया चटि
काऽकथमपि प्राणेर्न वियोजिता ॥ अथ सा अंभगाभिभूता प्रलापानकुर्वाणानकथंचिदतिष्ठत् ॥ अत्रा
तरे तस्यास्तानप्रलापानश्चत्वाकाष्ठकूटो नाम ॥ पक्षी तस्याः परमसुदुर्गतदः खितोऽभ्यन्यतामुवाच
॥ जगवति किं तथा प्रलपितेन ॥ उक्तं च ॥ नष्टं मतमतिक्रांतं नानुशोचंति पंडिताः ॥ पंडितानां च मूर्खाणां
विशेषोऽयं तः स्तः ॥ तथा च ॥ अशोच्यानहर्षतानियोमूटस्तानित्वा चति ॥ सदुःखं लभते दुःखं ह
वनर्थो निषेवते ॥ १ ॥ अन्यश्च ॥ श्लेष्माश्रुबाधवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतो वशः ॥ अतो नरोदितव्यं हि
क्रियाः कायाः स्वशक्तितः ॥ १ ॥ चटिकाप्राह ॥ अस्त्येतत् ॥ किं दृष्टं जनेन मदाधेन मम संतानस्य
सक्षयः कृतः ॥ तद्यदित्थं मम सत्यं सुदुर्गतदस्य गजापसदस्य कोपिवधोपायश्चिंत्यतां ॥ यस्यानुष्ठाने
न मे संतति विना शलं दुःखमपसरति ॥ उक्तं च ॥ अपदियेनापकृतं येन च सहितं दशांशुविषमांशु
उपकृत्य तस्य करणं तपुनरुत्तं नरे मन्ये ॥ १ ॥ काष्ठकूट आह ॥ भगवति सत्यमभिहितं भवत्यां ॥ उ

क्तं च ॥ समुद्रं ह्यसनेयः स्यात्सपुत्रो यत्र निर्हतिः ॥ सभृत्यो यो विधेयज्ञः साभार्यो यत्र निर्हतिः ॥ १ ॥ तथा च
॥ समुद्रं ह्यसनेयः स्यादन्यजात्युद्भवोऽपि च ॥ वृत्तोऽसर्वोऽपि मित्रं स्यात्सर्वेषामेव देहिनां ॥ १ ॥ तत्पश्य मे बु
द्धिप्रभावं ॥ परं ममापि सुदुर्गतावर्णागरवानाममक्षिकास्ति ॥ तत्तमाहूया गच्छामि ॥ येन सदुरात्मा दुष्टग
जो बध्यत ॥ अथासो चटिकया सह मक्षिकासमासाद्य प्रोवाच ॥ भद्रं ममैयमिच्छा चटिकाकोनचिदुष्टग
जेनादस्याटनेन पराभूता ॥ तत्रस्थवधोपायानुष्ठायतां मे सायं कर्तुमर्हसि भवती ॥ मक्षिकाह भद्रं किमु
च्यते त्रविषये ॥ उक्तं च ॥ पुनः प्रत्युपकाराय मित्राणां क्रियते प्रियं ॥ यसुरामित्रमित्रस्य कार्यमित्रैः क
तं न कि ॥ १ ॥ ससमेतत् ॥ परं ममापि मेघनादेनामनेको मित्रं तिष्ठति ॥ समे परमसुदुर्गतमपि समा
हूय यथाचित्तं कुर्मः ॥ उक्तं च ॥ हितैः साधु समाचारैः शास्त्रज्ञैर्मति आलिभिः ॥ कथंचिन्नविकस्यंत
विद्वद्भिश्चितितानयाः ॥ १ ॥ अथ त्रयोपि गत्वामेघनादस्याग्रे वृत्तांतं निवेद्य तस्तुः मेघनादेन अथ त्र
योपि प्राक्तः ॥ कियन्मात्रागतो महाजनस्य कुपितस्य कुपितस्य ॥ तन्मदीयो मन्त्रः कर्तव्यः ॥ ततो
मक्षिके त्वंगत्वामध्याह्नसमये तस्य मदात्कटस्य कर्णवीणारवसदं शब्दं कुरु ॥ येन श्रवणसुखला ल
सो निमिलीतलोचना भवति ॥ ततश्च काष्ठकूटं च चास्फोटितनयनोर्ध्वं भूतस्त्वपात्तो मम गच्छतटाश्रि
तस्य शब्दं श्रुत्वा तलाशयं मत्वा भ्यति ॥ ततो गच्छ मासाद्य पतितः पंचत्वं यो स्याति एवं समवायात्कत्तव
यथा वरं साधना भवति ॥ अथ तथा नुष्ठितं समत्तगतो मक्षिका गेयं श्रुत्वा अनिसुप्तः काष्ठकूटदत्तवक्षु
र्मध्यं दिने नृपात्तो भ्रास्यन्मदुक् शब्दानुसारं गच्छन्महतीं गच्छं समासाद्य पतितो मत्तश्च ॥ अतो ह त्र
योमि ॥ चटिकाकाष्ठकूटेनेति ॥ टिटिभञ्ज आह ॥ भद्रं एव भवतु ॥ सुदुर्गसमुदायेन समुद्रं शोषयामि
॥ इति निश्चित्य ॥ बकसारसहसमयूरादीन् सर्वानविहंगमांश्च समाहूय प्रोवाच ॥ भोषणभूतो हं समु

द्वेणांदापहरणेन॥ तच्चित्ततामस्यशेषणोपायः॥ अथतेसंमंज्यप्रोचुः॥ अशक्तावयंसमुद्रशेषणेनकिंरु
थाप्रयासने॥ उक्तं च॥ अबलः प्राक्तनं शत्रुं योयातिमदमोहितः॥ युधार्थं सनिवर्त्ततशीर्णं देतं यथागजः॥
१॥ तदस्माकं स्वामीवेननेयोस्तितत्तस्मैसर्वतत्परिभवच्छानेविवेद्यतां॥ येनस्वजातिपरिभवान्द्रव्यंगच्छति
अथवाज्जत्रावलेपंकरिष्यति॥ तथापिनास्तिनेदोषः॥ उक्तं च॥ वृत्थानां वचनं कार्यं येन ब्रह्माबकुश्रताः॥ हंस
युधं वने बलं वृत्थं ब्रह्माविमोचितं॥ १॥ टिडिभञ्जोह॥ कथमेतत्॥ पक्षिणः कथयन्ति॥ कस्मिंश्चिदनां देशे मे
हान्यप्रोधपादपदस्युथप्रतिवसतिनेप्रमानेप्राणयात्रायथादिशंविधायनिशामुखेनत्रागत्यविश्रामेकुर्व
ति॥ एकस्मिन्नहनिवृत्तहंसेन अन्यहंसा उक्ताः॥ भाषावल्लीवटशास्वामागेहयतीतिष्ठतिसायावल्लुङ्घी
घ्नीतावदपनीयतां॥ तेपितस्यकाक्यमश्रद्धधानायेव नोत्थताना॥ किंचिकुर्वन्ति॥ अथतयावल्लुङ्घ्यासवटपा
दपः समतात्परिवन्त्रे॥ एकस्मिन्नहनिनेचिदास्वेतकेकेनागत्यहंसानां शयनस्थानमवलोक्यवत्पनु
सारिणप्रगुणीकृताः पाशाः किंतुतेप्राणयात्रांकृत्वासंध्यासमयेविश्रामस्थानेसमायातानिवृत्ताश्चावृत्तं
हंसनोक्तेरमूर्खामवचनमकुर्वद्भिः प्राप्तबंधनं॥ तदद्यापिप्रलापं तत्कायदिमद्वचनं कुरुत न तो वंधनादि
मुच्यध्वंयतः भवद्विरपिमृतकरूपेणमाव्यं॥ अथसव्याधोमृताच्चिज्ञायभूमौप्रक्षेप्यति॥ सर्वेः प्रक्षिप्ते
हलयेवगतव्यंनोयुयमृत्त्वमवाप्तयतथानुष्ठितेबंधनादिमुक्ताः अतोवयंभूयः॥ वृत्थानां वचनं कार्यं मिति
॥ तथाच॥ सुहृदिनिरंतरचित्तेगुणवत्तिमृत्युनुवर्तिनिकलत्रं च॥ स्वामिनिशक्तिसमेतेविनिवेद्यदुःखं सु
खीभवति॥ तथानुष्ठितेसर्वेतेमृगपक्षिणाविषणवदनावाप्यपूरितदशोवेनेतेयमासाधकृत्तुमाश्रयाः अ
होअब्रह्मणं सदाचारस्यटिडिभस्यक्षपिनाथसमुद्रेणांदापहृतानि॥ तत्प्रनष्टं पक्षिकुलं॥ अन्यपिसमु
द्रवद्व्यापादयिष्यति॥ उक्तं च॥ एकस्यकर्मसर्वीक्ष्यकुर्वंत्यन्येविगर्हितं॥ गतानुगतिकोलोकोनलोकः परमा

र्थिकः॥ तथाच॥ चादुत्तरकरद्वर्त्तैस्तथासाहसिकादिभिः॥ पीडयमानाः प्रजारक्ष्याः कूटछादिभिस्तथा॥
प्रजानां धर्मपद्मगोराज्ञाभवतिरक्षितुः॥ अधर्मादपिषड्गोराज्ञायतेयोनरक्षति॥ अजापीरनसंतापातसमु
द्रतोदुताशनः॥ राज्ञश्चिन्त्यकुलंप्राणान्नादग्धाविनिवर्त्तताराजाबधुरवधूनां राजाचक्षुस्वक्षुषां॥ राजापिताच
सर्वेषां॥ न्यायवर्त्तिनां॥ पलायीपार्थिवालोकानपालायद्यन्तमास्थितः॥ दानमानादितोयेनमालाकारोऽकु
रानिवां॥ यथाबीजांकुरुः सूक्ष्मः अयन्तनाभिरक्षितः फलप्रदाभवेत्कालतद्वद्वोकः सुरक्षितः॥ हिरण्यं धा
न्यरन्तानियानानिविधानिच॥ तथान्यदपियत्किंचित्प्रजाभ्यः स्यान्नपर्यतत्॥ अथवेगरुदुः समाकर्ण
दुः खदुःखिनः कोपाविष्टश्चव्यचिंतयत्॥ अहं सत्यमुक्तमेतैः पक्षिभिः॥ तद्वद्यगत्वातंसमुद्रशेषवामः
॥ एवं चितयतस्तस्यविष्णुदूतः समागत्याह भोगरुत्तमभगवतानारायणेनाहंतवपार्थेप्रेषितः॥ देवकार्ये
णभ्रीभगवानमरावत्यायास्यतीतिनतसत्वरमागम्यतां॥ ततश्चत्वारुदुः साभिमानं प्राह॥ भोदूतकिमया
कुहृत्येनभगवान्करिष्यति॥ तद्वत्त्वातंवद॥ यदन्योभृत्योवहनायास्मत्स्थानेक्रियतां॥ मदीयोनमस्का
रावाच्याभगवतः॥ उक्तं च॥ योनवतिगुरुणानयस्यनतंसवतपंडितः नहिनस्माकं किंचित्सुरुष्टाद्
षरादिवः॥ दूतप्राह॥ भोविनतेयकदाचिदपिभगवतंप्रतिलयानेतदभिहितमीदृक्॥ तत्तथाकं भगव
ताञ्जपमानस्थानंकृतं॥ गरुडप्राह॥ भगवदाश्रयभूतेनसमुद्रेणारस्मात् टिडिभांडानिअपहतानि॥ त
द्वद्यदिनियहंनकरोमि॥ तदहं भगवतो नमृत्येषनिश्वस्यस्वयावाच्यः॥ ततद्रुत्ततरं भवताभगवतः स
मीपगतव्यं॥ अथदूतमुखेनवेनेनयंप्रणयकुपितंविज्ञायभगवानचित्तयामासी॥ अहोस्वनि कोपावेन
तेयस्यततस्वयमेवगच्छासन्मानपुरः सरतमानयामि॥ उक्तं शक्तंकुलीनंचनभृत्यमपमानयेत॥ पुन
कल्लालयन्तित्यदीयेच्छेत्तिप्रयमात्मनः॥ अन्यच्च॥ राजानुष्टोपिभृत्यानां अर्थमात्रं प्रयच्छति॥ तंतुस

न्मानमत्रिणप्राणैरधुपकुर्वते॥ हृत्वेवंसंप्रधार्यरुक्मपुरेवैतेयसकाशंसत्वरमगमत्॥ वेनतेयोपिगृदायातं
भगवंतमचलोक्यत्रपाधोमुखः प्रणम्योवाच॥ भगवन्त्वदाभ्युद्योन्मत्तेनसमुद्रेणममभृत्यस्यांडानिअपहृत्यमेऽ
पमामस्त्वनंकृतं॥ परंयुष्मलुज्जयाअहंतंस्त्वलतांननयामि॥ इतियतः॥ स्वामिभ्यान्भुनोऽपिप्रहारो न
दीयते॥ उक्तंच॥ येनस्यालुधुतो लोकेपीडाचित्तेप्रभोभवेत्॥ प्राणत्यागेपित्तत्तकर्मनकुयात्कुलसेवकः॥
ततश्चुत्वाभगवानाह॥ भावेनतेयसत्यमभिहितंभवता॥ उक्तंच॥ भृत्यापराधजोदः स्वामिनोजायतेयतः
तेनलज्जापितस्योत्थानभृत्यस्ययथापुनः॥ तदागच्छयेन अंडानिसमुद्रादाहायदिदिभंसंभावयामः॥ अ
मरावतींचगच्छामः॥ तथानुष्ठितसमुद्राभगवतानिर्भर्त्यआग्नेयंशरंसधायाभिहितः॥ भोदुरालनदीयतां
दिदिभांडानिनोचेत्स्त्वलतांनयामि॥ ततः समुद्रेणसभयेनदिदिभांडानिप्रदत्तानि॥ दिदिभेनापिभाया
विसमर्पितानि॥ अतोऽहंब्रवीमि॥ शत्रोर्बलमविज्ञायशत्रोर्बलमविज्ञायवेरमारभतेतुयः॥ सपराभवमा
प्रातिसमुद्रः दिदिभादिब॥ १६॥ इतितस्मात्सुरुषेणउद्यमोनत्याज्यः॥ तदाकण्यंसंजीवकस्तमेवभूयोपि
पप्रच्छ॥ भोमित्रकथंज्ञेयोममासोदुष्टबुधिरिति॥ इयंतंकालंयावदुत्तरस्नेहेनप्रसादेनचाहंष्टः॥ नके
दाचित्तिहिरुतिहृष्ट॥ तत्कष्टतायेनाहमात्मरक्षार्थेतद्विधायचयते॥ दमनकआह॥ भद्रकिमत्रज्ञेयं॥ एष
तत्रत्ययः॥ यदिरक्तनेत्रस्त्रिंशिस्वामिभक्तदिधानः सृष्टिणीपरिलिहनेत्वाहृष्टाभवेति॥ तदुष्टबुधिरन्य
द्वासुप्रसादश्चेति॥ तदाज्ञापयामीत्वाश्रयंप्रतिगच्छामि॥ त्वयाचयेथायंमंत्रभेदेनभवति॥ तथाचका
ये॥ यदिनिशामुखंप्राथगतुंशक्तेषि॥ तद्देशत्यागः कार्यः॥ यतः त्येत्तेदेवंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुवं
त्यजेत्॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्माथेपृथिवीत्यजेत्॥ आपदाथेभ्रंशरक्षेतदाग्नरक्षेत्थनेरपि॥ आत्म
नंसततरक्षेत्तद्वारंरपिरथनेरपि॥ बलवतामिभूतस्यविदेशगमनंतदनुप्रवेशोवानीतिः॥ तद्देशत्यागः

कार्यः॥ अथवात्मासामभेदोपप्रदानदेरेभिरक्षणीयः॥ उक्तंच॥ अपिपुत्रकालत्रैवाप्राणानुरक्षेत्पंडितः
॥ विद्यमानैर्यतस्येस्यात्सर्वभूयोपिदेहिनां॥ तथाच॥ येनकेनाभ्युपायेनक्षुभेनाधक्षुभेनवा॥ उत्तर
रीनमात्मानंसमर्थोधर्ममाचरेत्॥ योमायांकुरुतेमूढः प्राणत्यागेधनादिका॥ तस्यप्राणाः प्रनश्यति
तेनष्टमेवतत्॥ एवमभिधायदमनकः करटकामागात्॥ करटकोपितमायांतदृष्ट्वाप्रोवाचभद्रकिंरु
तंतत्रभवता॥ दमनकआह॥ मयातावन्नोतिबीजनिर्वापणंरुतंपरतोदैवविहितायते॥ उक्तंच॥ यतः
पराङ्मुखोपिदेवः अंतत्यंकार्यंविपश्चिता॥ आत्मदोषविनाशायस्वचित्तस्तंभनायच॥ तथाप्यान्व॥ उद्यागि
नंपुरुषसिंहमुपतिलक्ष्मीदेवंहिदेवमिविकापुरुषावदंति॥ देवंनित्यकुरुपौरुषमेवलोकेयत्तेनतेयदिनसि
द्ध्यतिऽत्रदोषः॥ करटकआह॥ तत्कथयत्वयाकीदृकनीतिबीजनिर्वापितं॥ सोब्रवीत्॥ मयाताभ्यांअन्यो
ऽन्यमिथ्यासंज्ञत्यनभेदस्तथाविहितोयथाभूयोऽपिमंत्रयतावेकस्त्वानस्त्वितोनपश्यसि॥ करटकआह
॥ अहोनयुक्तंभवताविहितं॥ यत्परस्परतोस्नेहाद्द्रुदयोसुखाश्रयोकोपसागरेप्रक्षिप्तो॥ उक्तंच॥ अपि
रुत्वंसुखस्त्वयादुःखमार्गिनियोजयेत्॥ जन्मजन्मोत्तरदुःखासनरःस्मादसेशये॥ अपरंयत्तत्वंभेदमात्रे
णापितुष्टरुदप्ययुक्तं॥ यतःसर्वोपिजनोविरूपकरणेसमाश्रयति॥ नोपकर्तुं॥ उक्तंच॥ द्यातयितुमेवनी
चः परकार्यवेत्तिनप्रसाधयितुंमातयितुमेवशक्तिर्नारुत्थर्चुमुतपीठं॥ दमनकआह॥ अनामिज्ञोभ
वाननीतिशास्त्रस्यतिनेतद्ब्रवीषि॥ उक्तंच॥ यतः॥ जातमात्रंनयः शत्रुप्याधिचप्रशमनयेत्॥ महाबले
ऽपितेनैवहृत्प्राप्यसहन्यता॥ सतस्यसहजः शत्रुरुद्धयोहिप्रियेस्त्वितः॥ तन्मयासउदासीनतेया
समानीताऽभयप्रदानेनयावत्॥ तावदहमपिनेतसाविष्यात्प्रच्छावितः॥ अथवासाध्विदमुच्यते॥ द
द्यात्स्याधुर्योदिनिजपदेदुर्ननायप्रवेशंतन्नाशायप्रभवतिततोबाह्वमानःस्वयंसः तस्याद्वयोविपुलमति

भिर्नावकाशोऽधमानांजाराऽपि स्याद्दृढपतिरिति श्रूयते वाक्यतोऽत्र ॥ तेन मयास्योपरिवधोपायपृषविरच्य
ते ॥ दशत्यगायवाभविष्यति ॥ ततस्त्रामुक्तान्योनसास्यति ॥ तद्यत्तमेतत ॥ स्वार्थायानुष्ठितं ॥ उक्तं च ॥ यतः
निस्स्यशद्दयंकृत्वावावाणीचेक्षरसोपमांदुर्यवतन्ननकर्तव्यहन्त्यात्तत्रापकारिणां ॥ अपरं मृतोऽस्माकं भो
ज्योभविष्यति ॥ तदेवावकातावद्वैरसाधना ॥ अपरं साचिव्यं च भविष्यति ॥ तद्विधेति ॥ तद्गुणत्रयः स्मिन्नु
पस्थितकस्मान्मादृषयसि ॥ त्वं ज्ञा ॥ उक्तं च ॥ परस्यर्षादनं कुर्वन् स्वार्थसिद्धिचपंडितः ॥ गृह
चुद्धिर्न लक्ष्ये वनवने चतुरको यथा ॥ करटक आह ॥ कथमेव च ॥ स आह ॥ अस्मि कस्मिंश्चिद् नोदशो वज्रं
द्वेष्टानामसिंहः ॥ तस्य चतुरकं क्रव्यमुखनामो नोदोऽशृंगालो भूत्यमृतो सदानुगतोत्तत्रैव प्रतिवसतः ॥ अथा
न्यदिने सिंहेन कदाचिदासन्नं प्रसवाप्रसववेदनया स्वयं यात्राया उपविष्टा कस्मिंश्चिद् नोदशो समा
सादिता ॥ अथ ताव्यापाद्ययावददुरं स्फाटयति ॥ तावन् जीवते न लघुदोमैरकशिभुर्निःक्रांतः सिंहापि दास
रक्याः पिशितेन सपरिवारः परानृसिमुपागतः ॥ परं स्नेहात् त्यक्तं दोमैरकं ॥ गृहमानीयद्दुमुवाच ॥ भ
द्रनतेस्ति मृत्योर्मयं मत्तो नान्यस्मादपि ॥ तत्स्वेच्छया त्रवने भ्राम्यतामिति ॥ यतस्ते शंकु सदृशौ कर्णौ
जुतः शंकु कर्णौ नाम भविष्यति ॥ एवमनुष्ठिते चत्वारोपिते एकस्त्वनविहारिणः ॥ परस्परं अनेकप्रका
रगोष्ठीसुखमनुभवन्तस्तिष्ठन्ति ॥ शंकु कर्णौऽपि यो वनपदवीमारूढः क्षणमपि न तं सिंहं मुच्यते ॥ अथा
कदाचिद् ज्वरं दृश्यकेन चिद् नो नमत्तगजेन सह युद्धमरुद्भवत् ॥ तनमदृवीयात्सुदंतप्रहारिस्तथाश
तशः ॥ क्षतशरीराविहितो यथा कथंचिन्नेवाद्यापादितः ॥ ततश्च प्रहारजर्जरितदेहोय ॥ होय च निवृत्तं
न शक्नोति ॥ तदा दृष्ट्वा मत्तान् प्रोवाच ॥ भो अन्विष्यतां किंचित्सत्त्वं ॥ येनाहमेव स्थिते पितृणां पाद्या
त्मनो युष्माकं चक्षुः प्रणाशं करोमि ॥ ततश्च ताते त्रयोऽपि वने संकलयामासुः ॥ परं किंचित्सत्

३३

त्वमासादितं ॥ अथ चतुरकं श्वितयामास ॥ यद्दिशंकु कर्णौ यं व्यापाद्यते ॥ ततः सर्वेषां कतिचिद् दिनानि तृप्तिर्भ
वति ॥ परं नेव स्वार्थमिच्छन्नुदाश्रयसमाश्रितत्वाच्च विनाशविष्यति ॥ अथ वा बुद्धिप्रभावेन स्वामिन् प्रतिबो
ध्यतथा करिष्ये ॥ यथा व्यापादयिष्यति ॥ उक्तं च ॥ अबध्यं चाथ वागम्यं अकृतं नास्तिकि च न ॥ लोकबुद्धिम
ता बुद्धेस्तस्मात्तां विनियोजयेत् ॥ एवं विचिंत्य शंकु कर्णौ मिदमाह ॥ भो शंकु कर्ण स्वामी नावत्पथ्यं विनाशु
धया पीड्यते ॥ स्वाम्यभावादस्माकमपि भ्रवं विनाश एव ॥ ततो वाक्यं किंचित्स्वार्थं वदित्वा ॥ ततश्च य
तो ॥ शंकु कर्णः आह ॥ भो शीघ्रं निवेदय ॥ येन ते वचनं शीघ्रं निर्विकल्पं करोमि ॥ अपरं स्वामि नो हिते कृते मया
कृतं हत्यं कृतं भवति ॥ अथ चतुरक आह ॥ भो भद्र आत्मशरीरं हि गुणलाभेन प्रयच्छ ॥ येन ते हि गुणं शरीरं
भवति स्वामिनः पुनः प्राणयात्रा भवति ॥ तदा कर्ण शंकु कर्ण आह ॥ भद्र यद्येयं ॥ तन्मदीयप्रयोजनमेतद्
च्यता ॥ स्वाम्यर्थः क्रियतामिति ॥ परमं च धर्मः प्रतिभूः इति ते विचिंत्य सर्वो सिंह सकाशमाजगमुः ॥ ततश्च
तुरक आह ॥ देवन किंचित्सत्त्वं प्राप्तं भगवानादित्योऽप्यसंगतः ॥ तदादि स्वामी हि गुणं शरीरं प्रयच्छति
॥ ततः शंकु कर्णोऽयं दिगुणहत्या स्वशरीरं प्रयच्छति ॥ धर्मप्रतिभुवासिंह आह ॥ यद्येवं ॥ तत्सुंदरतरं ॥
व्यवहारस्यास्य धर्मः प्रतिभूः क्रियतामिति अथ सिद्धवचनादनंतरं कर्ण गालाभ्यां विहारिता भयं कु
क्षिः शंकु कर्णः पंचत्वमुपागतः ॥ अथ बलदंष्ट्रं चतुरकमाह ॥ भो चतुरक यावद् — — दीगत्वा स्नावेन
तार्चनविधिं कृत्वा आगच्छामि ॥ तावत्त्वया त्राप्रमत्तनमाव्यमित्कत्कानद्यागतः ॥ अथ तस्मिन् गते च
तुरक श्वितयामास ॥ कथं मां मेकाकिनो भो ल्योऽयमुद्देशं भविष्यतीति विचिंत्य क्रव्यमुखमाह ॥ भो क
व्यमुखस्तु धालभवान् ॥ तदा वदसो स्वामी नागच्छति ॥ तावत्त्वमस्योद्यस्य मांसं भक्षय ॥ अहं त्वां स्वा
मिनोतिदोषं प्रतिपादयिष्यामि ॥ सोऽपि तत्प्रज्ञायाव किंचिन्मांसमास्वादयति ॥ तावच्चतुरकं नो

164
1995

स्य

क्तं ॥ भोक्तव्यमुखसमागच्छति स्वामी ॥ तत्तुल्यैरेकानंदरेनिष्ठ ॥ येनास्यभक्षणं न विकल्पयति ॥ तथा मुष्टि
तिसिंहः समायातो यावदष्टपश्यति तावदृक्तीकदृष्टादासेरकः ॥ ततो भकुटी कृत्वा पुरुषतरमाह ॥ अहो
केनेष उच्छिष्टतां नीतः ॥ येन तमपि व्यापादयामि ॥ एवमभिहिते क्रव्यमुखश्चतुरकमुखमवलोकयति ॥ किं
एतदह ॥ किंचिद्येनममशांतिर्भवति ॥ एवमभिहिते चतुरकोविहस्योवाच ॥ भो मामनादृत्य पिशितं भक्षयि
त्वाधुना मन्मुखमवलोकयसि ॥ तदा स्यादयास्ये दुर्नयतरोः फलमिति ॥ तदा कण्यं क्रव्यमुखो जीवन्नाश
तद्वरदेशगतः ॥ एतस्मिन्नंतरनेन मार्गिणो दासेरकसार्थाभाराक्रांतः समायतः ॥ तस्याग्रसरोष्ठस्य कण्ट ॥
महती घंटा बद्धा ॥ तदस्याः शब्दं दूरतोपि समाकर्ण्य सिद्धाजं बुकमाह ॥ भद्रं ज्ञायतां किमेव ॥ गौडः शब्दः
श्रूयते ॥ अश्रुतपूर्वः ॥ तत्तुल्यैश्चतुरकश्चित्तयन् वृत्तांतरं त्वरमस्य पेत्य प्रोवाच ॥ स्वामिन् गम्यतां २
यदि शक्रोषि गुंतु ॥ सो ब्रवीत् ॥ भद्रं किमेवं व्याकुलो हस्यसे ॥ तच्च थय किमेतदिति ॥ चतुरकोवाह ॥ स्वा
मिन्नेष धर्मराजस्तवोपरि कुपितः ॥ यदनेनाकाले दासेरको यमदीयो व्यापादितः ॥ तत्सत्त्वमष्टद्वहंति ॥
बुभुक्षितः तत्सहस्रगुणमुष्टमस्य सकाशाद्बुद्धिं व्याप्तांति निश्चित्य हृदन्मानमादापात्रं सरोष्ठस्य ग्र्या
यां घटां बध्वा बध्य दासेरकसक्तानपि पितृपितामहानादाय वैरनिर्याति नार्थमायात एव ॥ सिद्धो पितृश्रु
त्वा सर्वतो दूरादेवावलोक्य मृतमुष्टं परित्यज्य प्राणभयात्प्रनष्टः ॥ चतुरकोऽपि त्रानैः २ तस्योष्ठस्य मांसं
भक्षयामास ॥ अतोऽहं ब्रवीमि ॥ परस्य पीडनं कुर्वन्निपरस्य पीडनं कुर्वन् त्वाथं सिद्धिं च पडितः ॥ गूढबुद्धि
र्न लक्ष्येत वने चतुरको यथा ॥ १७ ॥ अथ दमनक गते संजीवकश्चित्तयामास ॥ ॥ अहो किमेतन्मया कृतं ॥
यतः शिष्यादोपि मांसाग्निं स्तस्यानुगः संवृतः ॥ अथ वासाधिदमुच्यते ॥ अगम्यान्त्यः पुमान्याति अ
संज्ञां श्वनिश्च वने समुत्कमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरीयथा ॥ तत्किं करोमि ॥ घृगच्छामि ॥ कथं मे शांतिर्भ

विध्यति ॥ अथ वोमेतेव पिंगलकं गच्छामि कदाचित् शरणागतं मां रक्षति ॥ प्राणेन विनियोजयति ॥ उक्तं च ॥
धर्मार्थं यततामपीदं विपद्देवाद्यादि स्फुः क्वचित्तत्तासां मुपशांतये सुमतिभिः कार्यो विशेषान् न्ययः ॥ त्वा
केरव्यानि मुपागता तु सकले लोकोक्तिरेषा यतो दध्यानां किल वद्विनादिहितकरः ॥ सेको पितस्योद्भवा
॥ तथा च ॥ लोकेऽथवा तनुभूतानि जकर्मपाकं नित्यं समाश्रितवतं ॥ सुदितक्रियाणां ॥ भावार्जितं शुभम
थाथ शुभं निकां मय द्वावितद्ववति नात्र विचारहेतुः ॥ अपरं चान्यत्र गतस्यापि मेकस्य विदुष्टसत्त्वस्य मां
साग्निः सकाशात् नृत्कर्म विध्यति ॥ तद्वरं सिंहात् ॥ उक्तं च ॥ सहतः प्रार्थनायस्य विपदवगरीयसी ॥ दंत
मंगोपि नां श्राध्यागिरिविदारणे ॥ तथा च ॥ महतोपि हयं लब्ध्या श्राध्मं नीचोपि गच्छति ॥ दानीथी मधुपो
यद्दत्तकर्णसमाहसः ॥ एवं निश्चित्य सबलितगतिमहं गत्वा सिंहाश्रयमपठत् ॥ अहो साधिदमुच्यते
॥ अंतर्लान् भुजंगमं गृहमिव व्यालाकुलकवावने ॥ ग्राहार्काणामिवाभिरामकमलच्छायासनाथसरः ॥
नानादुष्टजनैरसत्यवचनासक्तैरनार्थैर्हतं ॥ दुःखेन प्रतिगम्यते प्रचकिते राज्ञां गृहं वार्त्तिवत ॥ एवं पठ
न दमनकोक्तावारं पिंगलकं दृष्ट्वा प्रचकितः संवृत्तशरीरादतरतं प्रणामकृतिविनाशकपविष्टः ॥ पिंगलकोऽ
पितथा विधुं न विषयदमनकवाक्यश्रद्धानः कोपात्तस्योपरि पपात ॥ अथ संजीवकरवरनखद्विकर्त्तित
पृष्ठः ॥ शृंगाभ्यां तदुदरमुल्लिख्य कथमपि तस्मादपेतः शृंगाभ्यां तदंतुमिच्छन् युत्वायावस्थितः ॥ अथ हा
वपितो पुष्पितपलाशप्रतिमोपरस्य रंध्रकोक्षिणो दृष्ट्वा करटकोदमनकमाह ॥ भो मूढमतेऽनयो विरोध
यितन्यतानसाधुकृतं ॥ न च त्वमं न गतिं वेत्सि ॥ उक्तं च ॥ नीतिविद्धिः ॥ कर्मान्फलमदं उमाह सफलान्याया
समाध्य ॥ नियेयुः स्या संश्रमयति नीतिवृत्त्याः साम्नेव ते मंत्रिणः निः साराः त्वफला निभेत्तविधिना वां छं
तिदंडोद्यमैस्तपादुर्नयचोष्टितैर्नरपतेरारोप्यते श्रीमुखो ॥ तद्यदि स्वाम्यमिच्छातो भविष्यति ॥ तत्किंच

दीयमेव बुद्ध्या क्रियते ॥ अथ वा संज्ञा वि को न वध्यते ॥ तथाप्यभयं ॥ यतः प्राणसंदेहात्तस्य च वधः ॥ तन्मूढकथं त्वं
 त्रिपदमाभिलखसि ॥ सामसिद्धिर्न वेत्ति ॥ तद्वथामनोरथोऽयं ते दंडुरुचे ॥ उक्तं च ॥ समादिदं उपयंतो नयः ॥ प्राक्तः
 स्वयं भुवा ॥ तेषां देहं स्नुषा पापीयान् तं पश्चाद्दिनियोजयेत् ॥ १ ॥ साम्नेव यत्र सिद्धिर्न तत्र देहो बुधेन विनियोज्यः ॥ पि
 त्ते दयद्विर्कारक्यानां म्यतिकोर्थः पटोलेन ॥ १ ॥ तथा च ॥ साम्नेव हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्ये विपश्चिता ॥ सामसिद्ध्या
 नि ॥ कार्याणि विक्रियां यांति न फलित ॥ १ ॥ नो मयुखे नरा ॥ तेन न च सूर्येण वद्विना ॥ साम्नेव किं यं याति विद्विष
 त्रभवंतमः ॥ १ ॥ ये सामदानभेदास्ते किल बुद्धेरपाहतं हरे ॥ यस्तु चतुर्थापायस्तमादुरार्याः पराकारं ॥ १ ॥ तथाय
 त्वं मंत्रित्वमभिलषसितं दय्ययुक्तं यतस्त्वं मंत्रग ॥ तिनं वेत्सि यतः पंचविधो मंत्रः ॥ कर्मणामारंभोपायः पुरुषद्वय
 संपदेशकालविभागविनिपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिश्चेति पचांगो मंत्रः ॥ सोयं स्वाम्यमात्पथोरेकतमस्य वा किं
 म्यामपि विनिपातः समुसद्यते लघुः ॥ तद्यदि काचित् शक्तिरस्ति ॥ तद्वचित्वां विनिपातप्रतीकारः ॥ उक्तं च ॥ मं
 त्रिणां भिन्नसंधानो भिषजां संनिपातके ॥ कर्मणि व्यत्यते प्रज्ञा स्वस्त्वे को वानपेदितः ॥ १ ॥ तथा च धातयितुमेव नीचः
 परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुं ॥ पातयिषुमेव शक्तिर्नास्ति रुक्षं च मुस्त्रिपिदि ॥ १ ॥ अथावानदोषो यं यत्ते वाक्यं श्रद्ध
 धाति उक्तं च ॥ नराधिपानां च जनानुवर्तिनो न चोपदिष्टे न च यांति ये पथा ॥ विशंत्य तो दुर्गममार्गमिगमं समस्तं
 बाधमनर्थपेत्तरं ॥ १ ॥ तद्यद्विस्मयमस्मिन्निभविष्यति ॥ तदान्यापि साधुजनो नास्य समीपे समेध्यति ॥ उक्तं च ॥ गु
 णालयाय सन्मंत्रानुपतिर्नाधिगम्यते ॥ संप्रेन्नः स्वादुसलिलो दुष्टग्राहो यथा हृदः ॥ १ ॥ तथा शिष्टरहिः तरय ॥
 स्वामिनोपि नाशो भविष्यति ॥ उक्तं च ॥ चित्ताखादुक्तं भूत्वे रनायासितकामुकेः ॥ ये रमंस्ति नृपास्ते पारमंतेरिष
 वः श्रियं ॥ १ ॥ तत्कथं ते मूर्खे शिष्यापदेशेन केवलं दोषानुगुणाः ॥ उक्तं च ॥ नानम्यं न मते दारुनाऽमनिस्थाऽक्षर
 क्रिया ॥ सूचीमुखविजानीहि नाशिष्यायोपदिश्यते दमनक आह ॥ कथमेतत् ॥ सो ब्रवीत् अस्तिकस्मिंश्चि स

३३

वैतकदेशे वानरसूयंतत्र कदाचि लेमंतसमये सौम्यवानसं स्पृश्य वेपमानकलेवरं तु पारवषेक्षितप्रवर्षधनधा
 रानिपातसमाहृतं न कथंचिच्छांति मगमत ॥ अथ केचिद्दानरावद्विकणसदृशानि गुंजाफलान्युच्चित्तवद्विवांछ
 यापुक्कुर्वन्तः ॥ संमंतात्परिवृत्तः अथ सूचीमुखानामपक्षी तेषां हृथाया समवलोक्य प्राह ॥ भो सर्वे मूर्खा यूयं
 नैते वद्विकणगुंजाफलान्येतानि तत्किं हृथाश्रमेण नैतस्माद्धीतरक्षा भवति ॥ तदन्विष्य तां कश्चिन्निर्वृता वनप्र
 देशः ॥ गुहागिरिकंदरं वा ॥ अथापि साटोपोमं घोवत्तते ॥ अथ तेषामेकतमो हृथवानरस्तमुवाच ॥ भोः किमेन
 नपारेण तव तद्गम्यतां कंच ॥ बहुविधैर्न कर्माणं धूतकारं पराजितं ॥ नालायेपे हि वेकजोयदि छेद्वियमाजनः
 १ ॥ अन्यच्च ॥ आरवेटकंठकथात्के शं मूर्खं व्यसनसंस्थितं समालापेन योयुक्तं सगच्छति पराभवं ॥ १ ॥ सोपितम
 नादत्यभूयोपि वानराननवरमाह ॥ अथ यावदसौ न किं चिज्जल्यच्चिरमतितावदेकेन वानरेण व्यर्थं श्रमत्वा
 कुपितेनोत्सपक्ष्माभ्यां गृही ॥ त्वां शिलायामास्फोटित उपरतश्च ॥ अतो हं ब्रवीमि ॥ नानम्यं न मते दानानम्यं
 नमते दारुनाऽमनिशास्याक्षुरा क्रिया ॥ सूचीमुखविजानीहि नाशिष्यायोपदिश्यते ॥ १ ॥ इति ॥ तन्मूर्खशि
 क्षापितोपि न शिक्षितस्त्वं ॥ अथ वानरे दोषोस्ति ॥ साधोः शिक्षागुणः संपद्यते नासाधोः ॥ उक्तं च ॥ किं करो
 तेव पांडित्यमच्छाने विनियोजितं ॥ अंधकारप्रतिच्छन्ने धटे दीपद्विवाहितः ॥ १ ॥ तत्त्वं व्यर्थं पांडित्यमाश्रितो म
 मयच नमश्च न्नात्मनः शांतिमपि न वेत्ति ॥ उक्तं च ॥ अप्यात्मनो विनाशं गणयति खलः परच्यसनहृष्टः ॥
 प्रायो मस्तकनाशोऽस्मरमुखेनृत्यतिकबंधः ॥ १ ॥ धर्मबुद्धिः श्रव्यवितो विदितो पुरा ॥ पुत्रेण व्यर्थं पांडित्या
 तपिता धूमेन घातितः ॥ १ ॥ दमनक आह ॥ कथमेतत् ॥ करटक आह ॥ अस्तिकस्मिंश्चिदधिष्ठानं धर्मबुद्धिः
 पापबुद्धिश्चेति द्वे मित्रं प्रतिवसतः ॥ अथ कदाचि सापबुद्धिना चिंतितं ॥ अहंतावान्मूर्खेदिरिद्रोपहत
 श्व ॥ तदेतं धर्मबुद्धिमादाय देशांतरं गत्वा स्यात्प्रयेणाथोपजर्जरुत्वेन मपि वंचितत्वा सुखी भवामि ॥ अथान्य

173
1995

स्मिन्नहनि सधर्मबुद्धिं प्राह ॥ भामिप्रवात्यैक्यकिमात्मनश्चिद्विदितं स्मरिष्यसि ॥ देशान्तरमहद्वाशं वाचो शिशु
जनस्य कथयिष्यसि ॥ उक्तं च ॥ देशान्तरं पुत्रद्विविधमापविषादियेन न क्षातं ॥ भ्रमता भ्ररणी पीडितं स्पर्शं लज्ज
व्यर्थं ॥ १ ॥ तथा च विद्यावित्तं शिल्पतावन्ना ज्ञातिमानवः सम्यक् ॥ यावद्भुजटिनभूमौ देशान्तरं गच्छेत् ॥ १ ॥ अथ त
स्य तद्वचनमाकर्ण्य ब्रह्ममनास्तेनैव सह गुरुजनाभ्यनुज्ञातः शुभे हनि देशान्तरं प्रस्थितो वित्तमासादयितुं ॥ त
त्र धर्मबुद्धिप्रभावेन भ्रमता पापबुद्धिना अभूततरं वित्तमासादितं तत्तत्तद्वद्वापितो प्रभूतो पाजितवित्तो ब्रह्मैव
गृहं प्रत्येत्युक्तेन प्रस्थितो ॥ उक्तं च ॥ प्राप्तविद्यार्थं शिल्पानां देशान्तरनिवासिनां ॥ क्रोशामात्रोपि भूभागः शतयो
जनवद्भवेत् ॥ अथ स्वस्त्वानसमीपवर्तिना पापबुद्धिना धर्मबुद्धिरभिहितं ॥ भद्रं सर्वमप्येतद्गन्तव्यं प्रतिनेतुं बु
ज्यते ॥ यतः कुटुंबिनो बांधवाश्च प्रार्थयिष्यति ॥ तदत्रैव गहने भूमौ निक्षिप्य किंचिन्मात्रमादाय स्वगृहं प्रविशा
मः ॥ भूयोऽपि प्रयोजने सति तन्मात्रं समेत्य स्मारुह्य नान्यथावः ॥ उक्तं च ॥ न धिक्कंदशयेत् ॥ प्राप्तः कस्यचित्त्वय
मप्यहो ॥ मुनेरपि यत्तत्तत्तद्वर्तमानं ज्ञात्वा ते मनः ॥ १ ॥ यथा मिषं जले मत्स्ये भक्ष्यते श्वापदे भुवि ॥ आकाशे पक्षिभि
श्चैव तथा सत्र वित्तवान् नृणां कर्ण्यत्तमं बुद्धिराह ॥ भद्रं एव क्रियतां ॥ तथा नुष्ठिते ह्यपि तौ स्वगृहं गत्वा सुखेन स्थितौ
॥ अन्यदा च पापबुद्धिर्निर्गच्छेत्तत्रागस्तसर्वं वित्तमादाय गतां प्रयित्वा स्वभवनं जगाम ॥ अथान्येकस्य धर्मबुद्धिः
मभ्येत्य प्रोवाच ॥ सर्वे बहुतेषां वयं वित्ताभावात्सिद्धिमाप्तुं तद्वा त्रस्ताने किंचिन्मात्रं धनमानयामः सो ब्रवीत ॥ एवं
क्रियतां ॥ अथ ह्यपि गत्वा यावत्तस्त्वनं रतस्तावद्विक्तमांटे दृष्टवतोऽप्यपापबुद्धिरात्मशिरस्ताडयन्वा
ह ॥ मो धर्मबुद्धेर्लयापहृतं मे तत्तत्तान्येनायतो भूयोऽपि गर्ज्जरं कृतं ॥ तत्त्वयं ह्येतत्तस्यार्थं ॥ अथ वाराजकु
ले निवेदयिष्यामि ॥ सज्जाह ॥ मोदुरात्मन्ममैव वंद ॥ धर्मबुद्धिः स्वत्वहं नेत चौरकर्म करोमि ॥ उक्तं च ॥ मातृ
वत्सरदाराश्च परद्रव्याणि लोभयन् ॥ असवत्सवैभूतानि बोध्यंते धर्मबुद्धयः ॥ १ ॥ एवं ह्यपि तौ विवदमा

नोपरस्य रं दूषयंतौ धर्माधिकारिणां गत्वा प्रोचतुः ॥ अथ धर्माधिकारिणां धिद्वितपुरुषैर्दिव्यार्थेनावलियो जितो ता
वसा बुद्धिराह ॥ अहो ॥ न सम्यग्दृष्टोऽयं न्यायः ॥ उक्तं च ॥ विवादं निष्पद्यते पत्रं प्राभावंतु साक्षिणः ॥ साक्ष्यभावे
ततो दिव्यं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १ ॥ तदत्र विषये मम शमी हस्ते देवताः साक्षिभूता स्तिष्ठन्ति ॥ तथा ता एवावयोरकं
चौरवासाधुं करिष्यंतीति ॥ अथ ते सर्वैरभिहितं ॥ अहो युक्तमुक्तं भवता ॥ उक्तं च ॥ अंत्यजोऽपि यदा साक्षी विवादसं
प्रजायते न तत्र निद्यते दिव्यं किं पुनर्यत्र देवताः ॥ १ ॥ तदस्माकमप्यत्र विषये महत्कोचुक्वं वतंते ॥ प्रसुतत्पक्ष
समये ह्यभ्यामस्माभिः सह वनोद्देशं गंतव्यमिति ॥ अथ पापबुद्धिः स्वगृहं गत्वा स्वजनकमुवाच ॥ तात प्रभूतायं
मया धर्मबुद्धेश्चोरितः सचेतवचनेन परिणतिं गच्छति ॥ अन्यथा स्माकं प्राणैः सह यास्यतीति ॥ सज्जाह ॥ व
त्सद्रुतं वदेयं न द्रव्यं स्थिरतानयामि ॥ पापबुद्धिराह ॥ ताता स्ति तत्तद्देशं महाशमी तस्यामहं कोटरं ॥ तत्र त्वं स
प्रतमपि प्रविश ॥ तत्र प्रभाते हं यदा श्रावणं करोमि तत्तत्त्वया वाच्यं त्वं धर्मबुद्धिश्चौरइति ॥ तथा नुष्ठिते प्रत्य
पेपि पापबुद्धिः स्नात्वा धर्मबुद्धिश्च पुरस्य रं राजपुरः सह तां शमीं प्रभुपत्यतारस्वरेण प्रोवाच ॥ आदित्यचंद्रो
वनि लोनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं मनश्च ॥ अहं श्वरात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मा विज्ञानाति नरस्य हृत् ॥ १ ॥ तत्कथं
चुवनं देवताः ॥ अवयोर्येकश्चौरइति ॥ अथ पापबुद्धिपिता शमी कोटरस्थः प्रोवाच ॥ मो धर्मबुद्धेर्धर्मबुद्धिना प
दृतं मे त्वनं ॥ तदा कर्ण्यं सर्वं राजपुरपाविस्मयोऽकुलुलोचनायावत्तमं बुद्धेर्निग्रहं वित्तग्रहणोचितं शास्त्रदृष्ट्या
विलोकयंति ॥ तावत्तमं बुद्धिना शमी कोटरं वद्विमां ज्येष्ठैः परिपूर्णं वद्विना संवीपितं ॥ अथ ज्वलमाने शमी को
टरस्थे देवशरीरः स्फुटिताक्षः करुणं परिदेवमानः पापबुद्धिपितानि श्वक्रामत तश्च तैः सर्वैः पृष्टं सर्वे पापबु
द्धेश्चैव तेषां निवेद्य मृतश्च ॥ अथ ते पापबुद्धिः शमीशाखायां प्रत्यवलंब्य धर्मबुद्धिं प्रशस्येदमूचुः ॥ उपयांचि
तये ह्यज्ञस्तथापायं च चितयेत् ॥ यत्र यतो वक मूर्खं स्थनकुलेन ह तावकाः ॥ १ ॥ धर्मबुद्धिः सह ॥ कथमेतत्

राजपुरुषाः घोचुः ॥ अस्तिकस्मिंश्चिद्वनग्रेदेवदुवक सनाथोवटपादपः ॥ तस्यचकोटरेरुत्तमसर्पः प्रतिवसति ॥
सचवकवालकानजानपक्षानपिसंदेकक्षयनकालंनयति अथैकोबकोभक्षितशिशुर्वैराग्यात्सरस्तीरमासाद्यचा
प्यपूरय्युतनयनोधोमुखस्तिष्ठति ॥ तंच दृष्ट्वेष्टितमवलोकुलीरकः श्रोवाच ॥ मामकिमेवरुद्यतेद्यभवता ॥ सज्जाह
भदकिं करोमिमंदभाग्याममबालकः कोटरनिवासिनारुष्णसर्पेणभक्षिताः तदुःखदुःखितोहं ॥ तत्तथयमायं
द्यस्तिकश्चिदुपायस्तदिनाशाय ॥ दंतकल्प्यकुलीरकश्चितयामासअयंतावदस्मत्सहज ॥ वैरीतत्तथापदेनाश्रय
त्यमिसस्यतं ॥ तथान्येपिवकाः संक्षयमायातिउक्तचं ॥ नवनीतसमावाणाकृत्वाचित्तं सुनिर्दयं ॥ तथाप्रबोध्यते
शत्रुर्ध्रियतेसान्वयोयथा ॥ आहच ॥ समामदेवंतन्मत्स्यमांसशयलानिनकुलवृत्तेः प्रारभ्यसर्पकोटरंयावत्
अक्षिप ॥ येनकुलस्तन्मार्गेणगत्वातंदृष्टं सर्पेविनाशयति ॥ तथानुष्ठिते मत्स्यमांसखंडानुसारिणानुकुलेनतंरु
ष्णसर्पेविनिहत्यतेनतेपिततदृक्षाश्रयाः सर्वेवकाः शनैः शनैर्मक्षिताः ॥ अतोवयंब्रूमः ॥ उपायंचितयत्प्राज्ञ
स्तव्यापायंचचितउपायंचचितयेत्प्राज्ञस्तथापायंचचितयेत् ॥ पश्यतोवकसर्वस्यनकुलेनहतावकाः ॥ १९ ॥ ये
रिति ॥ तदनेनपापबुद्धिनोपायश्चितितोनापायः ॥ ततस्तस्यफलं प्राप्त्तं एवमूढत्वयाप्युपायश्चितितोनापायः ॥
पापबुद्धिवत् ॥ तन्नभवतित्वंस्वजनाः केवलंपापबुद्धिरसि ॥ अतोहं ब्रवीमि ॥ धर्मबुद्धिः कुधर्मबुद्धिः कुबुद्धि
श्चद्वैतौपुरा ॥ पुत्रेणव्यर्थपांडित्यासिताभूमेनघातितः ॥ बुद्धिश्चेति ॥ तथाच ॥ मागाः स्वलेधुविश्वासमयायपूर्व
संचितः ॥ चिरकालोपनीतोपिदशमेवधुतंगेमः ॥ १ ॥ ज्ञातोमयास्वामिनः संदेहनयनात् ॥ अकटीकृतं तथा
स्वयमेवात्मनादुष्टत्वंकोटित्वंच ॥ अथवाससमेतत् ॥ यत्नादपिकः पश्येच्छिनिनामागमननिःसरणमार्गः ॥
यदिजलदध्यनिमुदितास्तएवमृद्वाननृत्येयुः ॥ उक्तंच ॥ व्याघ्रवानरसर्पाणांयन्मयानरुतंवचः ॥ तेनाहदुर्विनी
तेनमानुषेणनिपातितः ॥ १ ॥ दमनक आहकथमेतत्करटकोवदति अस्तिकस्मिंश्चिदधिष्ठानेयज्ञदत्तोनामब्रा

३९

ह्मणः ॥ तस्यचब्राह्मणीहरिद्राभिभूताप्रतिदिनमेवेवदति ॥ भोब्राह्मणनिरुत्ताहः किनपत्सतिस्त्रुधमार्पाङ्गमाना
न्यपत्सानि ॥ येननिश्चितंस्तिष्ठसि ॥ अथब्राह्मणस्तद्वचननिर्वदेनमहांतमध्यानेंगंतुमारुह्य ॥ कतिपयदिवसे
महाटवींअविष्टः ॥ तस्यांचब्रजतानृपांचेनजलमन्वेष्टुंभारब्धं ॥ तावदेकप्रप्रदेशेकूपोदष्टः ॥ यावदालोक्य
तितावत्तन्मध्यव्याघ्रवानरसर्पमानुषादृष्टः ॥ तौरपिसदृष्टः ॥ ततोव्याघ्रेणोक्तं ॥ भोमहासत्वप्राणरक्षणमहा
नृधर्मइतिमत्तामांमुत्तारय ॥ येनाहं प्रियस्वननसंगतस्तिष्ठामि ॥ ब्राह्मणआह ॥ भवतोनाममदणेनापिसर्व
घांप्राणिनांभयमुत्पद्यते ॥ मन्वदमतस्वतोविभोमि ॥ पुनर्व्याघ्रआह ॥ त्रिः सत्येनाहमात्मानंशपामि ॥ नभवंत
वास्मत्सकादिद्यते ॥ ब्रह्मघ्नेचसुरापेचचौरभयमृतेशठि ॥ निः कृतिर्विहितासद्भिः कृतघ्नेनास्मिनिःकृतिः ॥ १ ॥
ततोहिजेनचितितं ॥ यदिममप्राणिनः प्राणारक्षणेविपत्तिस्तथापिश्रेयस्करात्येवंमत्तोत्तारितः पृष्टश्च ॥ कथम
त्रपतितस्त्वमिति ॥ तेनोक्तंचत्वारोपिवयंतृषार्ताअत्रपतिताः ॥ वानरः सर्पमानुषोहंच ॥ ततस्त्वमस्माकंपिता
नीवितप्रदः ॥ वानरआह ॥ अहं त्रिसत्येनात्मानंशपामि ॥ हिजमामप्युत्तारय ॥ इतिश्रत्वा सोप्युत्तारितः ॥ ततः
सर्पआह ॥ अहमपित्रिः सत्येनात्मानंशपामि ॥ अस्मत्सकाशान्नभेतव्यं ॥ हिजमामप्युत्तारय ॥ इत्याकर्ण्यस
पेप्युत्तारितः ॥ अथतेव्याघ्रवानरसर्पाविग्रमब्रुवन् ॥ भोः सर्वेषांपापानामायतनंकश्चिन्मनुष्योभवतिनो
सारयिठव्योयं ॥ नास्यविश्वसतव्यं ॥ व्याघ्रः आह ॥ ॥ यत्पर्वतिबहुशिखरोदयतेतस्योत्तरपार्श्वेनदीगह
नेमदीयागुहा ॥ तत्रत्वयायामदनुग्रहार्थमेकवारमामुंतव्ययेनाहं भवतः प्रत्युपकारं करोमि ॥ एवमुक्त्वागुहाभि
स्वप्नेयौय ॥ अथवानरेणोक्तं ॥ तत्रैवगुहासमीपेममवासोनिद्रिणीतटे तस्मिन्त्वयामत्सकाशमागतव्य
मित्युक्त्वाप्रययौ ॥ सर्पआह ॥ यदाभयतादुः स्वभवतितदास्मत्तव्याह ॥ इत्येवमुक्त्वासर्वपिगताः ॥ अथसकूप
स्थः पुसषोमुदुर्मुदुः शब्दं करोति ॥ भोहिजमामप्युत्तारयज्जहज्जेनजातानुकपेनस्व पक्षइतिसोप्युत्तारितः

177
1995

तेनोक्तं ॥ यथाहं भृगुर्लुकेवसामिदत्युक्तामोपिययो अथब्राह्मणेन भ्रमता न किंचिदासादितं ॥ तदागतश्चवानर
सकाशं ॥ वानरेण वन्या मृतस्वादु फलानि निवेदितानि आश्वासितश्चतैः ॥ आहन्व ॥ भोहित ॥ यदिफलं भवंतः कार्यं त
न्वित्यमेवांगंतव्यं ॥ ततश्च हि ज्ञात्वा ध्याय स काशंगतः ॥ व्याघ्रेण ज्ञात्वा प्रत्युपकारार्थं घटितं येन येन निवेदितं ॥ उक्तं च
॥ कश्चिद्राजपुत्रोऽश्वेनमन्त्रेण काकादिष्टमयानिहतश्च ॥ तदीयं भूषणमिदं मुप्रयुक्तं स्थापितं तव कृतं तद्दत्तं तु भ
वान् ॥ मर्धमसुवर्णकारो मित्रमस्ति ॥ तस्य निकटे गच्छामि ॥ सममविच्छेपयिष्यति ॥ एवमत्वा तस्य सकाशंगतः ॥
सुवर्णकारोऽपि सादरेण पादार्थासनस्नानस्वदनभोजनादिसक्रियां हस्तेन स्वामिन् अदिश किं करोमि हि जेनो
क्तं मया सुवर्णमानीतमस्ति तद्विक्रेतव्यं ॥ दर्शितं मेनेन सुवर्णसुवर्णकारस्तत्तद्वृष्टा चिंतितवान् ॥ मयैव दंघटितं रा
जकुमारनिमि ॥ तं एवं स्वचित्ते वधार्य प्राह ॥ तिष्ठतु भवान् यावद्दहकस्य चिदंशं यामि ॥ एवमुक्त्वा राजकुलं गत्वा
दर्शितं ॥ तद्दृष्ट्वा राजा ब्रवीत् ॥ कुतस्त्वयं दंघ्रापमिति ॥ सो ब्रवीत् ॥ मम गृहे हि जस्तिष्ठति तेनेदमानीतं ॥ ततो राजा
चिंतितं ॥ तेनेव दुर्गालना सुतो मे निहतस्तद्वर्ज्यामित्यलमिति ततश्च रापुरुषासमादिष्टाः ॥ भोः ब्राह्मणापम
दं वस्वाव्यतीतायारात्रोऽहं लामारोपयंतु ॥ तैश्च वस्तेन ब्राह्मणेन मुजंगः स्मृतमात्र एव तदंतिकमागतो ब्रवीत्
किंतवोपकारं करोमि ॥ त्वित आह मामस्मादंधनान्मोचय ॥ सर्प आह ॥ अहं राजवत्सुमां दक्षामि ॥ ततो महा
मात्रिकमंत्रप्रयोगेर्महाभिषग्वरोषधैरपिनतिर्विधां करिष्यामि ॥ तं वै वहस्तस्य शान्तिर्विधीभिषिष्यामि ततस्त्वमु
च्यसे ॥ इति प्रतिज्ञाय राजा जमहिर्षादृष्टा ॥ राजकुलेहाहावाच्य उच्यते ॥ अथ गारुडिकामात्रिकाभिषग्वरादे
शदिशोभ्य आहूतास्तेषामुपचारणेन विनिर्षाभूता ॥ स्नेमितो दिडिमः ॥ तमाकर्ण्य हि जेनोक्तं ॥ अहमेनां सर्व
थानि विषां करिष्यामि ॥ चचनसमयं वधनादुन्मोच्य समानीय ब्रह्मणो राजे निवेदितः ॥ राजा ब्रवीत् ॥ एनां निर्वि
षां करोतु भवान्सोपि राजा सकाशंगत्वा हस्तस्पर्शादेव निर्विषां चकार ॥ अत्युज्ज्वलं वितापनीं दद्यात्स्वपूजां देवो

रवं कृत्वा बहुमानममुं दृष्टवान् ॥ सत्यं कथं यतु भवान् केन प्रकारेण सुवर्णमिदं लब्ध्वा हि जेनादितः प्रभृतिय
थावृत्तमनुभूतं माख्यातं ॥ अथ तद्वृत्तातं श्रुत्वा राजा तं सुवर्णं शरनिगृह्य हि जायग्रामसहस्रं दत्तामित्रिभ्यो
जितवान् ॥ तेन च स्वीयकुटुंबकमाद्वयसहस्रं जनसमेतं न भोगादिना नुष्टेनानेकमखाजितं पुण्यप्राग्भावं
सकलराज्यवितासं भृताधिपत्येन सुखमनुभवन् कालमतिवाहयति स्म ॥ अतो हं ब्रवीमि व्याघ्रवानरसर्पाणां
व्याघ्रवानरसर्पाणाम्यन्मयानकृतं वचः ॥ तेनाहं दुर्वैतं तेन मानुषेण निपातितः मिति ॥ अन्यच्चायस्य राज्ञः सक
शे भवादृशः परिवारः सकथं न विनश्यत् ॥ उक्तं च ॥ येन ते जंबुकः ॥ पार्श्वे तीक्ष्णतुंडश्च वायसः ॥ तेनाहं हृक्षमा
रूढः परिवारेण शोभनः ॥ दमनक आह ॥ कथमेतत् ॥ करट आह ॥ अस्तिकस्मिंश्चिन्नगरे देवगुप्तो नाम रथ
कारः ॥ स चाजस्त्रपथ्यो दनं दृढीत्वासमायेरिष्ये महांसं न संमानं लुनति ॥ तत्र विमलो नाम रिहः प्रतिवस
ति ॥ तस्यानुचरो द्वौ गोमायुवायसौ ॥ अथ कदाचिदेकाकी सिहो वने परिभ्रमंस्तरथकारमपश्यत् रथका
रोपितं दृष्ट्वा गतासु मिवात्मानं मन्यमानः प्रत्युत्पन्नमति तया बलवद्दुपसर्पणमेव श्रेय इति तदभिमुखं गत्वा
प्रणम्यावाच ॥ एतत्त्वमामदीहि सखे ॥ अद्य त्वयामदी यमेव भक्षितव्यं त्वद्वान्प्रत्योपनीतमस्ति सिह आह ॥
भद्रममान्नेन प्राणयात्रा न स्यात् ॥ यतो हं मां साश्री ॥ परंतथापि त्वत्प्रीत्या किंचिदास्वादयाभिकंठं भक्षयि
ष्ये ॥ एवमुक्तवति सिंहरेथे करेण सखे दधत् दक्षालं गवैलावासिता लडुकाः अहं ताः सिंहस्तर्पितं श्वसि
हेनापि अभयं दत्त्वा वने संवलितप्रचारः कृतो रथकारो ब्रवीत् ॥ वयस्य त्वया प्रत्यहं मागंतव्यं परमेकाकिने
व ॥ न कश्चिदन्यामदंतिकमत्तेनेतव्य इति ॥ एवं तयोः प्रीतिपूर्वकालोतिवर्तते ॥ एवं विविधाद्वारप्रातः सिं
हानमृगयाविहारचकारः अथ सुधिताभ्याः ॥ गोमायुवायसौ भ्यां सिंहो विज्ञप्तः ॥ स्वामिन् कृमवान् प्रत्य
हं गच्छामि ॥ गत्वा प्रीतमनाः समागच्छति ॥ अथ ताभ्यां मत्पादं दृष्ट्वा सिंहो नोक्तं यथा पूर्वमालनोत्तानं

॥ अथताभ्यां प्रोक्तं ॥ तत्र गत्वा रथकारं व्यापाद्य तद्धोणितमांसने प्रभूतकालमात्मनुष्ठिकरिष्याव ॥ तत्र त्वांसिंह
 आह ॥ अहो मया तस्याभयं दत्तं कथं मनसा पितृस्थो परिदृग्भुभौ चित्तये ॥ किंतु भवतारपि विविष्टभक्षविशेषं संपा
 दयिष्यामि ॥ तथैव ताभ्यां प्रतिपन्नं ॥ ततस्त्वयोपि रथकारसकाशंगताः रथकारोद्गदवसिंहं दुष्टपरिवारसमेतं द
 द्वाव्यचिंतयत ॥ न शोभनमापनितमिति क्षिप्रं सभावेष्टिमा रूढः ॥ अथ गिह आह ॥ भद्रं किं निमित्तं मां दृष्ट्वा
 क्षमा रूढः स एवाहं तव सुदुहिमलो नाम सिंहो माभेर्षीरिति ॥ तत्र स्खोरथकार आह ॥ येन ते जंबुकः पार्श्वे दिति आ
 तोहं ब्रवीमि ॥ परिवारेण शोभनं ते जंबुकः पार्श्वे तीक्ष्णतुंडश्च वायसः ॥ तेनाहं दृष्टमा रूढः परिवारेण शोभनः ॥
 २२ इति श्रीः अन्य द्वे ॥ प्रच्छन्नं किल नो भोक्तव्यं रिरिदेण विशेषतः ॥ तस्य भोजनं दोषं व्यातु दुः ॥ कासरिणा हतः
 ॥ दमकेने आह ॥ कथमेतत् ॥ करटक आह ॥ अस्तिकस्मिंश्चिदने स्वयुधव्यूना दुः सच हहत्कं शंपं तरः कटि
 नगात्रो वनं परिभ्रमति ॥ अथ कदाचित् तत्र सिंहस्तमपश्यत् ॥ तदमदष्टपूर्वदृष्ट्वा सर्वतोदुः खिनगात्रभुभित्तु य
 भयमुपगतो नूनमयं मत्तोप्यतिबलिष्ठ इति मन्ये ॥ तत एवात्र विशंकः परिभ्रमतीति विचिंत्य शनैः शनैः ॥ रूपच
 चार ॥ अन्येयस्तमेव दुटुं वनभुविनृणानि वरंतं दृष्ट्वा सिंहोऽ चिंतयत् ॥ कथमयं नृणां शीतनूनमाहारानुरूपव
 लेन भाव्यमिति विचिंत्य सिंहां न सह सोपसृत्य दुटो व्यापादितः ॥ अतोहं ब्रवीमि ॥ प्रच्छन्नं किल भोक्तव्यं रिरिदेण
 विशेषतः ॥ पश्य भोजनं दोषं व्यातु दुः ॥ कासरिणा हतः मिति ॥ अथ वा सध्वि ॥ दमुच्यते ॥ उक्तं च ॥ नमः क्षपणको व
 गधः पार्थिवः सन्मुखीकृतः ॥ आत्मा चैवोन्नतिना तोवलभदेण मंत्रिणा ॥ १ ॥ दमनक आह ॥ कमेतत् ॥ करटक
 आह ॥ अस्तिको बालजनपदेषु अयोध्यानाम नगरी ॥ तस्याचानेकसामंतप्रणतपादपटः पुरुषोत्तमो राजा ॥
 तस्य कदाचिद् नृपालके नागसोक्तं ॥ स्वामिन् विप्रतिपन्नाः सर्वे पिराज्ञान आटविका अभिनयमापन्नाः ॥ ततः
 श्रुत्वा राजा बलाभं सचिवमाहूतथमेतेषां निग्राहार्थं प्रेषितवाम् ॥ अथ गतवति तस्मिन् नमः क्षपणकस्तदधि

श्चानमुत्माकालावसाने प्रविष्टः ॥ कतिपयैश्च दिवसैः प्रभ्रव्याकरणहेरशकु नज्ञानलघदेका एनवांशहादश
 शब्दानुष्ठितमुष्ठिधातुमूलजीवचितादिज्योतिः प्रकारैरसौ सर्वमपि जनदवं चयित्वा लोहूतवान् ॥ अनदाजनपरा
 परयातस्वरूपं श्रुत्वा राजा कोडकेन स्वावासमानातः ॥ हतसनपरिग्रहश्च दृष्टः ॥ सत्यं किं वाच्यार्थः परचित्तवेत्ता
 रः ॥ सो ब्रवीत् ॥ फले ज्ञास्यति भवान् ॥ एवं चानेकमंत्रयत्र तं प्रभ्रश्रादिभिः परं कोडकमुपनीतो राजा ॥ एवं निस
 मेव समागत्य क्षपणको राजा सह गोष्ठिं करोति ॥ एकदा समुवितागमनकालमति क्रम्यापराद्रूपमयं राजभुवनम
 नुप्रविश्य आह ॥ भो राजन् प्रियमावेदयामि ॥ अहमयमटिकाभ्यां तरे एवेमं कायं प्राक्षिप्य परेण सुरलोकं योस्य श
 रीरेण स्वर्गं गत्वा आगतः ॥ तत्र सुरैरुक्तं ॥ यदस्मद्वचनादयं राजा कुशलं पृष्टव्यः ॥ इति श्रुत्वा राजा परमकोतुकज
 नितविस्मयो ब्रवीत् ॥ कथमाचार्याः स्वर्गं गच्छति ॥ असावाह ॥ राजान्नि संगच्छामि ॥ इति श्रुत्वा नः सराज्ञा जड
 मतिः सर्वाप्यपिराज्ञा प्रयोजनान्यतः पुर कंत्सानि शिथिलीकृत्य तत्परः संवृतः अत्रांतरे हतकंठकमटवीरा
 ज्यं श्रुत्वा राजांतिकं प्रविष्टो बलभद्रः ॥ अपश्यच्च स्वामिनं नग्नक्षपणकेन सह कांतमुपगतं विकसितकमलं अचा
 र्यं सह मंत्रयमाणं राजानं विदिततलः प्रणम्याक्तवान् ॥ देवहूतकंठकमटवीरास्त्यसमसनि ॥ राज्ञामंत्रिकुरा
 ले पृष्टुत्कश्च ॥ जानाति भवानमुमाचार्यं ॥ असावाह ॥ बहूनामाचार्याणां श्रेष्ठः कथं न ज्ञायते ॥ श्रूयते च ॥ स्या
 चार्यस्य सुरलोकगमनागमनं तच्चिं सत्यं राजाह ॥ सर्वमपि तथ्ययद्भवता श्रुतमिति ॥ ततः ॥ क्षपणको ब्रवीत् ॥
 यदस्य मंत्रिणः कोतुकं तत उपविशत् तेषामटिकाद्वारे ॥ ततश्च क्षपणकः स्वयं मटिकाभ्यां तरेऽर्गलां दत्त्वा काकीप्र
 विष्टः ॥ राजामंत्रिचत्वावपि बहिरुपविष्टः ॥ ततो मुहूर्त्तमात्रापममंत्रिणोक्तं ॥ देवकस्यां बेलायामागमिष्यति ॥ रा
 जा प्राह किं मितित्वरं सेयतो सौ कलेवरं मटिकाभ्यां तरे निक्षिप्य अननदिव्यशरीरेण स्वर्गं गत्वा पुनरेतदेव कलेवरं
 प्रविश्य बहिरागमिष्यति ॥ मंत्रिप्राह ॥ यदि सत्यमिदं ॥ तदानीयतामग्निं कायानि ॥ येन मटिकां दीपयामि ॥ रा

जाप्राह ॥ किं निमित्तमिति ॥ तेनोच्यते स्म ॥ देवास्मिन्कलेवरं देवसुरलोकयाथिनाकलेवरेण युष्मत्प्राप्तं भवतीति ॥
 उक्तं च ॥ किंचिदप्याधिकं लाभं बुधितत्र नियोजयेत् ॥ ब्राह्मणेन स्वपुत्रस्य दग्धं सर्पकलेवरं ॥ १ ॥ राजा प्राह ॥
 कथमेतत् ॥ मन्त्री प्राह ॥ अस्तिकस्मिन् श्वेत्तनगरं देवतामीहितः तस्य स्त्री निरपत्या प्राप्तिवैशम्यकार्मकान् दृष्ट्वा भृशं रो-
 द ॥ अथैकदा हि तेनोक्तं ॥ अलसं लातापनमदं अद्याहं केनाप्यप्रत्यक्षपुंसां स्फुटाक्षरमभिनायथा ब्राह्मणसर्व-
 सोभाग्यान्वितः पुत्रस्तेभ्यो विध्यतीति ॥ सापिश्रत्वापरमहर्षपूर्णहृदया जवितथास्तस्य व्याहाराभवंति तितितयतीति ॥
 क्रमेण जातगमासपं मुबुवंतं दृष्ट्वा तस्य तामयमिसरोपवनवास्यनादस्य दृष्ट्वा पुत्रवात्सल्याच्छुचिः रंकेव्य-
 वस्त्राप्यदीरनवनी ॥ ताद्युपहृतिं शरीरः कतिपर्यं वैरिणैः पौढाकृतः एकदा ब्राह्मणं वाप्यपूर्णं नेत्रा प्रातिवैशम्यक-
 पुत्रविवाहात्सवमालोक्य भर्तारिमाह ॥ किमिति मम दारकस्य विवाहं क्व वाचयनयतसे ॥ ननु ब्राह्मणः प्राह मुठकान्यो-
 स्य सपस्य स्वदारिकाप्रयच्छतीति ॥ एवमुक्ते सविशेषं दानां ब्राह्मणं भवलां कृतदपरधादुपायं यदृष्टं चर्चिः यास-
 हृदेशान्तरं पयठेन कुनिपर्यं मासेः एकं नगरं प्राप्तः ॥ तत्र तन्नगरं ब्राह्मणेनाक्तं ॥ किमर्थं भवानिहागतः ॥ कुतया-
 स्यतीति उक्ते देवशर्मा प्राह ॥ स्वपुत्रयोग्यं दारिकामन्येषु भागतः ॥ इति श्रत्वा हि जआह ॥ यद्येवं ततो ममेयं सुखमा-
 दारिकाभवांश्च ममापि भुस्तद्वत्तामियं स्वपुत्रायैत्याभेहिते विप्रस्तां दारिकां दृष्ट्वा त्वामुदयस्वाधिष्ठानं प्रा-
 प्तः ॥ अथ तस्याः परमलावण्यामदुतगुणोपतामसाधारणं रूपं संपदमुदीक्ष्य विस्तारितनयनाजनास्तत्परिजनम-
 भ्रुवन्कथं भवद्भिर्दृष्टं कं न्यारत्नं सर्पस्योपपादितमिति ॥ अहो विडवनां पश्यतपश्यतीति ॥ अथ सा कन्या तानाह-
 पुक्तमेतत् ॥ उक्तं च ॥ कृतांतविहितं कर्म यद्वै पूर्वनिमित्तं ॥ नराकृतेन्यथा कर्तुं पुण्यकस्य सुरैर्यथा सयेष्टुंति ॥ कथं-
 मेतत् ॥ कन्या कथयति ॥ आसीद्विदं स्यानेकशोस्त्राप्रतिहतबुधिः परमरूपो लावण्यगुणोपतामहं दकरतलस्वश-
 र्याभिनतनुर्विवि - सूक्तानि पठन्शुकः पुण्यकोनाम ॥ अथैकदा सस्वसेवागतं यमदृष्ट्वा पश्यतः ॥ सर्वैः सुरैः दृष्टः

३६

183
1995

॥ किं भवानमुदृष्ट्वा अपक्रान्त इति शुक आह ॥ सर्पप्राणिनामपकर्त्ता किलायं कथमस्मान्नापक्रम्यते ॥ इति श्रत्वा ते-
 सर्वैस्तद्गुणोपशमनाय यमः प्रार्थितः ॥ भोः किल अस्मद्वचनादयं शुकानमार्यः ॥ यम आह ॥ नाहं जानाम्यत्र कालः
 प्रभुः ॥ इत्येव गृह्णत्वा शुकं देवाः कालसर्मापंगत्वा पूर्वाक्षमेवाब्रुवन् ॥ अथ कालः प्राह नाहं जानामि अत्र मृत्युः
 प्रभुः संप्रार्थयतां ॥ अथ तथानुष्ठिते शुको मृत्युदर्शनादेव मृतः ॥ तदा व्याकुलं भूतैः सर्वैः सुरैर्यमः प्रोक्तः ॥ को मोह-
 चांतः ॥ यमः प्राह ॥ मृत्युदर्शनादेवा स्य मरणं निबद्धमासीत् ॥ इति श्रत्वा स्वस्त्वानंगताः सुराः ॥ अतो हं ब्रवीमि ॥
 कृतांतविहितं कर्मां ॥ तविहितं कर्म यद्वै पूर्वनिमित्तं ॥ नराकृतेन्यथा कर्तुं पुण्यकस्य सुरैर्यथा सयेष्टुंति ॥ अ-
 थासौ कन्याभक्तिपूर्वदुग्धपायनादिक्रियाभिः सर्पपतिमुपचरितुं श्राव्या ॥ एकदा रात्रौ सर्पः करंदकान्तिगलपु-
 रुषं दृष्ट्वा तस्याः शयनमारुह्य ॥ तयोक्तं ॥ कायं पुरुषाकृतिः परपुरुष इत्युक्त्वा त्वद्वारमुद्वाह्यचलिता ॥
 तेनोक्तं ॥ भद्रे स्वीयतामहं तव भर्ता ॥ असौ तत्प्रयार्थपुनः सर्पशरीरे प्रविश्य पुनस्तस्याः पुरः समायातः ॥ ततः
 सापि विश्रव्यांश्च सुराग्रैर्निवेदितवतीति ॥ ततो सौ सर्परात्रौ सर्पदेहं मुक्त्वा पुरुषो भवति ॥ दिवा तु सर्पदेहम-
 ध्येतिष्ठति ॥ एकदा तस्य पितापुत्रे मुनुष्यदेहं प्रविष्टे सर्पदेहं मृतं गृह्णत्वा यमत्र पुनर्भाविशत् त्विति वदित्वा संस्का-
 रितवान् ॥ अथ भ्रमाते परहर्षात्प्राप्त्या सह वाचापरायणं श्रोतुं पुरुषाकारं देवशर्मेणः पुत्रं सर्वजनोदशित्वा-
 न् ॥ अतो हं ब्रवीमि ॥ विचिदप्याधिकं लाभं बुधितत्र नियोजयेत् ॥ ब्राह्मणेन स्वपु-
 त्रस्य दग्धं सर्पकलेवरं ॥ २५ ॥ अतो राजन् नन निदर्शनेन आचार्यस्यापि दुःकलेवरं देवपुननत्रिप्रविशती-
 तिराजापुतहा कननक्षपणकगर्भां मर्दां प्रज्वालितवान् ॥ अतो हं ब्रवीमि ॥ नग्नः क्षपणकादग्ध इति ॥ नग्नः
 क्षपणकोदग्धः पार्थिवः सन्मुखकृतः ॥ अस्माच्चैवोन्नतिं तीतो वलभेदेण भणिणा ॥ २६ ॥ तन्मूर्खं दृष्ट्वा भवे-
 निमं त्रिणानभवद्दिधाः ॥ तन्मूर्खं निश्चयस्वरः ॥ अथ वासाध्विदमुच्यते ॥ उक्तं च ॥ पंडितोपिवरं शत्रुनेमूर्योहि

जाप्राह ॥ किं निमित्तमिति ॥ तेनान्यतेस्म ॥ देवास्मिन्नेवरेदग्धे सुरलोकायाथिनाकलेवरेण युष्मत्पुत्रवतीभवती
तीति ॥ उक्तं च ॥ किंचिदप्यधिके लाभवृत्तिनियोजयेत् ॥ ब्राह्मणनस्वपुत्रस्य दग्धसर्पकलेवरं ॥ १ ॥ राजाप्राह ॥
कथमेतत् ॥ मन्त्राप्राह ॥ अस्तिकस्मिन्निगरे देवशर्मादिजः तस्य स्त्री निरपत्याप्राप्तिवैशम्यकार्मकान्दृष्ट्वाभिशङ्क
ह ॥ अथैकदाहितेनोक्तं ॥ अलंसंलातापेन मदे अद्यादेकेनाय्यप्रत्यक्षपुंसास्फुटाक्षरमभिनीयथा ब्राह्मणसर्व
सोभायान्वितः पुत्रस्तेभविष्यतीति ॥ सापिश्रत्वापरमहर्षपूर्णहृदयाजवितथास्तस्यव्याहाराभवत्तितिचितयती
क्रमेणजातगमांसपसुबुवंतदृष्ट्वात्यतामयमित्यशेषतवनवास्थनादसप्रमदस्यपुत्रवास्तव्यालुचिकरंदकव्य
वस्त्राप्यहीरनवनी ॥ ताद्युपहृंहितशरीरः कतिपर्यवेवर्धनैः पौंटाकृतः एकदाब्राह्मणीवाप्यपूर्णनत्राप्रातिवैशम्यक
पुत्रविवाहोत्सवमालोक्यभर्तारिमाह ॥ किमितिममदारकस्यविवाहोक्षवायनयतसे ॥ तल्लुत्तादितः प्राहमुठकान्ये
स्यसर्पस्यस्वदारिकाप्रयच्छतीति ॥ एवमुक्तेसविशेषदानांब्राह्मणीमवलोक्यतदपरधादुपाथयगृहीत्वस्त्रीवास
हृदेशांतरपथेनकुनिपर्यमीसेः एकनगरप्राप्तः ॥ तत्रतन्मगरस्त्रब्राह्मणेनोक्तं ॥ किमर्थंभवानिहागतः ॥ कुतया
स्यतीतिउक्तेदेवशर्माप्राह ॥ स्वपुत्रयोग्यदारिकामन्येष्टमागतः ॥ इतिश्रत्वादिजआह ॥ यद्येवंततोममेयंसुरूपा
दारिकाभवांश्चममापिप्रभुस्तद्व्यतामिथंस्वपुत्रायेत्याभिहितोविप्रस्तादारिकांरुहीत्वासुतमुद्यत्यस्वाधिष्ठानप्रा
प्तः ॥ अथतस्याः परमलावण्यामदुतगुणोपेतामसाधारणरूपसंपदमुदीक्ष्यविस्तारितनयनाजनास्तत्परिजनम
ब्रुवनुकथंभवद्गिरिदशकंन्यारत्नसंपरस्यापपादितमिति ॥ अहोविडवनांपश्यतपश्यतेति ॥ अथसाकन्यातानाह
पुक्तमेतत् ॥ उक्तं च ॥ कृतांतविहितकर्मयद्वेपूर्वनिमित्तं ॥ नशक्यतेन्यथाकतुंपुष्यकस्यसुरैर्यथासर्वेष्टुंति ॥ कथं
मेतत् ॥ कन्याकथयति ॥ आसीद्विंदस्यानेकशस्त्राप्रतिहतबुद्धिः परमरूपोलावण्यगुणोपेतामहंदकरतलस्वर्श
प्याभिनतनुर्विवि - सूक्तानिपठनशुकः पुष्यकोनाम ॥ अथैकदासखसेवागतंयमंदृष्ट्यपस्ततः ॥ सर्वैः सुरैः एष्टः

३६

183
1995

॥ किंभवानमुदृष्ट्वाअपक्रान्तइतिशुकआह ॥ सर्पप्राणिनामपकर्त्ताकिलायंकथमस्मान्नापक्रम्यते ॥ इतिश्रत्वातेः
सर्वस्तद्व्यापशमनाययमः प्रार्थितः ॥ भोः किलास्मद्वचनादयंशुकानमार्यः ॥ यमआह ॥ नाहजानाम्यत्रकालः
प्रभुः ॥ इत्येवंप्रदीत्वाशुकदेवाः कालसर्मापंगत्वापूर्वाक्षमेवाब्रुवन ॥ अथकालः प्राहनाहजानामिअत्रमृत्युः
प्रभुः सप्रार्थयतां ॥ अथतथानुष्ठिनशुकामृत्युदर्शनादेवमृतः ॥ तदाव्याकुलीभूतैः सर्वैः सुरैर्यमः प्रोक्तः ॥ कोमाह
त्तांतः ॥ यमः प्राह ॥ मृत्युदर्शनादेवास्त्यमरणनिबहमासीत् ॥ इतिश्रत्वास्वस्त्वानंगताः सुराः ॥ अतोहं ब्रवीमि ॥
कृतांतविहितकर्मतां ॥ तविहितकर्मयद्वेपूर्वनिमित्तं ॥ नशक्यतेन्यथाकतुंपुष्यकस्यसुरैर्यथा २४ कर्मेति ॥ अ
थासोकन्याभक्तिपूर्वदग्धपायनारिक्रियाभिः सर्पपतिमुपचरितुंआरब्धा ॥ एकदारात्रोसर्पः करंदकान्निगलपु
रुषंदहंधत्वातरयाः शयनमारुह्य ॥ तयोक्तं ॥ कोयंपुरुषाकृतिः परपुरुषइत्युक्ताष्टायद्वारमुदाद्यचलिता ॥
तेनोक्तं ॥ मंदेस्त्रीयतामहंतवभर्ता ॥ असौतद्व्यापशमनाययमः सर्पशरीरंअविश्यपुनस्तस्याः पुरः समायातः ॥ ततः
सापिविश्रव्याश्चसुराग्रेनिर्वेदितवतीवृत्तांतं ॥ ततोसोसंप्रशिन्नोसर्पदेहंमुक्त्वापुरुषोभवति ॥ रिवातुसर्पदेहम
ध्येतिष्ठति ॥ एकदातस्यपितापुत्रेमुनुष्यदेहंप्रविष्टेसर्पदेहमृतंरुहीत्वायमत्रपुनर्भाप्रविशत्वितिबद्धिनासंस्क
रितवान् ॥ अथप्रभातेपरहर्षात्यत्यासहवाचापरायणंश्रोठदुपुरुषाकारंदेवशर्मणः पुत्रंसर्वजनोदशिविवा
न् ॥ अतोहं ब्रवीमि ॥ विचिदप्यधिके लाभेइति ॥ किंचिदप्यधिके लाभवृत्तिनियोजयेत् ॥ ब्राह्मणनस्वपु
त्रस्यदग्धसर्पकलेवरं ॥ २५ ॥ अतोराजन्ननेननिदर्शनेनआचार्यस्यापिदुदकलेवरंदग्धेपुनर्नत्रिप्रविशती
तिराजापुतहाक्येननग्नक्षपणकगमांमर्दाप्रज्वालितवान् ॥ अतोहं ब्रवीमि ॥ नग्नः क्षपणकादग्धइति ॥ नग्नः
क्षपणकोदग्धः पार्थिवः सन्मुख्यकृतः ॥ अस्माचैवोन्नतितीतोवलभंदेणभणिणा ॥ २६ ॥ तन्मूर्खदृष्ट्वाभवे
निमंत्रिणानभवदिधाः ॥ तन्मूर्खानश्चयस्वरः ॥ अथवासाध्विदमुच्यते ॥ उक्तं च ॥ पंडितोपिवरशत्रुनमूर्खोदि

तकारकः ॥ स्ववध्यार्थं नृश्वरो वा नरेण हतो नृपः ॥ १ ॥ दमनक आह ॥ कथमेतत् ॥ करटक आह ॥ अस्तिकस्य
चिद्राजः पुत्रो मे त्रिपुत्रवर्णिकः पुत्राभ्यां मे त्रिमुपागतः ॥ असहं च त्वराम विहार विना दबिला सक्रीडाभिः सर्वमुख
मनुभवति ॥ धनुर्वेदादिस्वकर्मविमुखः अतिदिनमास्ते ॥ अथान्यदारात्तनीतिविमुखो भवानिति पित्रानिरस्तो नि
जापमानुदुःखं मित्रयोर्निवेदितवान् ॥ तावाहनः ॥ अवयोरपरस्वकर्मविमुखयोः परिपितरो नित्यमेवासं बंधं त
ल्यतः ॥ तदुःखं भवन्मे त्रीसुखं नावाभ्यामेतावदिनानि न ज्ञातं ॥ ददानीं च त्वामपि तदुःखदुःखितं दृष्ट्वाऽतिदुः
खिताया वा संवृत्तौ ॥ अथ राजपुत्रो ब्रवीत् ॥ नखत्वपमानितानामिह स्थातुं युक्तमेतः सर्व एव दुःखानि ॥ सत्य
क्वाप्यन्यत्र यास्यामः ॥ अथ तथानुष्टेति वर्णिकपुत्रः आह ॥ नखत्वर्थं विना क्वापि वांछितसिद्धिर्भवति ॥ रोहणी च
लंगछामस्तत्र रक्तान्यासाद्य सर्वमनोरथाननुभविष्याम ॥ इति समाचीनमर्थं सर्वं प्रतिपद्य रोहणान्वलंगताः ॥ त
त्र मायवरादेके केतामृत्यं रक्तमासादितं ॥ अथ ते विचारितवन्तः ॥ कथमस्माभिर्बद्धपायैः टर्वा मार्गं प्रस्थितं
रेतानिरक्षणीयानि ॥ अथ मंत्रिपुत्रः आह ॥ तन्मया त्रोपापश्चित्तो यथेतानिरन्तानि स्वीययोदरांतः प्रक्षिप्य
नीयन्ते ॥ यथा सार्धिकस्य चौरिकस्य योग्या न भवामः ॥ इति निर्णयभोजनवेलायामन्नकवलांतर्निधानेन
निकवलितानि ॥ एवं क्रीडामाणि पर्वतापसकायां अलक्षितविश्रान्तः कोपि पुरुषस्नान्दृष्ट्वा चिंतयत् ॥ अहो मया
प्ररोहणान्वले रत्नाधिना बहु रिनानि पर्यटता क्षणाभास्यतया न किंचिन्नभ्यं ॥ तदेभिः सह गच्छामि यत्तत्र
वमार्गे निद्रितानामेषामुदराणि विदार्य रत्नान्यपहरिष्यामि ॥ इति हृत्तनिश्चयः पर्वतादवतीर्य तेषां गच्छतां पृष्ठतो
लग्नो ब्रवीत् ॥ भो महापुरुषानशङ्कोम्यहमेकैर्कामीषणामटवीमुल्लंघ्य स्वदेशं गंतुं ॥ मिति भवतां सार्थं चलि
ष्यामि ॥ तेषां सहायवृत्तिमिच्छंस्तथेति प्रतिपद्य सहैव गंतुमारब्धाः ॥ अथ तस्यामहादव्यागिरिगहनप्रवेश
श्रितामार्गाश्रितामिष्णपत्नीतिष्ठति ॥ तत्र पत्नीपतिः पक्षिरुतभाषा कुशलस्तिष्ठति ॥ तस्य गृहे एको वृक्षपक्षी

तिष्ठति ॥ सच यद्दृष्टितत्पत्नीपतिरेव वेत्ति ॥ सहस्रपक्षी कदाचिदप्यलीकं न वदतीति दृष्टप्रत्ययोस्ति ॥ अथ प
त्नीपतिः पक्षिरुतं श्रुत्वा स्वभृत्यानाह ॥ भो भृत्या एष पक्षी वदति ॥ यत्तु मार्गं गच्छताममीषामध्यन्यानां पाश्वे महा
मृत्या निरन्तानि तिष्ठन्ति ॥ ततो गृह्णाण गृह्णाणेति तदेतान् निरन्तानय ॥ अथ तथानुष्ठिते पत्नीपतिना स्वयमुल्लंघिता
नापि पाश्वेन किंचिन्नान्तो मुक्ताः कक्षापटमात्रपरिच्छिदा गंतुमारब्धाः ॥ ततः सपक्षी तथैव पुनर्विरोति ॥ तत्र श्र
त्वा पत्नीपतिना पुनरानापितास्ते सविशेषं सम्यक् सोल्यमुक्ताः संतोथा वदच्छति ॥ तावत्तथैव तारस्वरं तस्मिन्
पक्षिणि व्याहरति ॥ पुनरपि आकार्य पत्नीपतिना पृष्ठः ॥ भो अये ह्यपक्षी सदा दृष्टप्रत्ययः कदाचिदलीकं न ब्रू
तेततो भवतीषां श्वे रत्नानि कथयतीतत्फर्नीतानि ॥ अथ ते ब्रुवन् ॥ यद्यस्माकं पाश्वे रत्नानि भवेयुस्तथेनं पश्ये
युः पत्नीपतिराह ॥ यदेष पक्षी पुनः पुनः कथयति तदवश्यं भवतीत्यजठरांतरे रत्नानि विद्यन्ते ॥ तदे मुदराणि दार
यिष्यामीत्यक्षिप्य कारागृहे क्षिप्राः ॥ ततश्चौरश्चित्तवान् ॥ खलु यदीमांषामुदरेषु विदार्यमाणेषु पत्नीपतिपत्नी
दृशरत्नानि प्राप्सति ॥ तदानीं श्रितं दुरात्मा मदीयमपि लठरं लोभात्पाटयिष्यति तद्यथा कथंचिन्मम मृत्युरेव
॥ तत्किमहं करोमि ॥ अवश्यं गच्छेः प्राणैर्मृत्युकाले महामनाः ॥ परोपकारसंसिद्धिः करोति मृतो न सः ॥ त
द्वरमात्सोदरं प्रथममेव विदारणाय दत्त्वा वस्वध्यानप्येतादृशामि ॥ यत्तज्जादवेव विदारितमदीयोदरे मु
निपुणमपि र्विष्यमाणो दुरात्मा यथा कथंचिन्नासादपिष्यति ॥ तदा छिन्नरत्नसत्ता शंसः स्वतएवामीषामुदर
विदारणं निरन्तं गोपिकारुण्यान्न करिष्यति ॥ इत्येवं सति तेषां प्राणदानधनदानाभ्याममोपकारकीर्तिरिह लो
के न्यलोके जन्मशुद्धिश्च भविष्यति ॥ तस्यास्तकालमप्येते देवा किंचित्पंडितमरणमिति ततो त्रिंशतायोरज
न्याप्रातः पत्नीपतिना तेषामुदरविदारणप्रारब्धश्चौरः स्याज्जितां जालिभूत्वा तविज्ञप्तवान् ॥ भोनशङ्कोम्य
मीषां भ्रातृणामुदरविदारणं द्रष्टुमतः प्रसीदप्रथममेव ममोदरं विदार्यतां ॥ अथ तथानुष्ठिते तस्योदरेन किं

चिद्वन्मासादितं ॥ नतोरावानुशुशोचकः संभोः कष्टमयादिपादिरुत्तविचारणमात्रोपरुहितलोभेनमहंदेशं
संकृतं ॥ यथाख्यजठरतथाशेषाणामपीति त्रयोप्यक्षतशरीरामुत्तरः तसत्वरमठवीमुत्तुच्यप्राप्ताः किंचिदधिष्ठं
नंजतोहं सर्वमिति ॥ पंडितोपिवरंशुचुरिति ॥ पंडितोपिवरंशुचुर्नमूर्पोहितकारकः ॥ स्ववध्याथैभृतश्चोरदिति
॥ २७ ॥ अथनेस्तत्राधिष्ठानवर्णिकुपुत्रममेकस्यत्राण्यापरिन्तानिविज्ञातानि ॥ बहुतरंद्यमनीयराजपुत्रा
ग्रमुक्तं ॥ राजपुत्रेणमत्रिपुत्रंमंत्रित्वेस्त्वाप्यतद्देशाधिपतेराज्यमाख्यंतुविचार्यवर्णिकुपुत्रोमादागारित्वेनियो
जितः ॥ अथप्रचुरंनरकरित्तुरंगमवतंपतिसेन्यादियुगार्थदानेनमेलयित्वातस्यमंत्रिणःपादुःख्यबुधिवत्ने
नविग्रहमारभ्यसः ॥ ग्रामिभूपव्यापाद्यराजपुत्रस्तद्व्यमवग्रहत्वात्ताराजायभूवः ॥ मित्रहायापितेस्वरराज्यंगभारः
स्वच्छंदवृतिर्विलाससौरव्यान्यनुभवतिस्म ॥ अन्यदात्तेनराजावानरएक आत्मसंनिहितः कृतः ॥ सचनृपस्त
विविधभोगभक्ष्योपचीयमानोवृत्तिमुपगतोराजलोकात्मान्यश्वसंजानः ॥ राजापितवानरमतिविश्वासदस्त्व्या
त्स्वयद्वधरंचकार ॥ अथतस्यराजाग्रहाभ्यासेनानातरुमंहितंयमदवनमस्ति ॥ तच्चनेनराजावसंतसमयेमधु
करोपगीयमानकः ॥ चिप्रवरंबहुकुसुमपरिमलरमणीयमवलोक्यतत्रप्रविष्टः सर्वापिपरिततोद्गारणवस्थापि
तः ॥ अथराजाकोतुकाविष्टेनयमदवनपरिमलरमणीयमवलोक्यताश्रोतनेवानरोभिहितः ॥ अहमस्मि नपुष्यगृ
हेक्षणंस्वपिमि ॥ ममोपदंबकुर्वीतस्त्वयाअयमंनरक्षणायः ॥ इत्यत्काराजाग्रमुत्तः ॥ तस्योपरिपुष्यकस्तू
रिकादिविविधपरिमलगुरुचंदनादिगंधतुल्योमधुकरः समागत्यराजः कंठदेशोउपविष्टः ॥ तं दृष्ट्वावनरश्चिने
यामास ॥ कथंममपश्यतापिधुदंतुनाननराजापरिभूयतेइतिविचार्यहस्तक्षेपादिभिर्निनारयितुमारब्धः ॥ अ
थयथाकथंचिन्निवार्यमाणोपिभ्रमरागुंजनविदधानः पुनस्तत्रैवदेशोउपविशति ॥ तावत्कापोधोवानरः प्र
स्फुरिताधरक्षारक्तनयनानः खट्वमाकृष्यभ्रमरमनुर्वाक्ष्यप्रहरंविहितवान् ॥ तेनचखट्वप्रहतवताराजः शि

रः छिन्नं ॥ अथनदीक्ष्यसर्वोपिठदिः स्थितास्तत्रसमाजग्मुः ॥ ततोराजकुलेमहान्कोलाहलः समजनि ॥ ततश्चत्वा
राजमहिषान्नामाहुत्वायतत्रसमागत्यविलपतीतादृशमसंजंसं समालोकावानरं प्रतिप्राक्तवती ॥ रेवानरापसद
महामूर्खानिदासुरवमनुभवतिराजिहृतघ्नकर्मकिमिदमनुचितमनुष्ठितंत्वयति ॥ वानराभयत्रस्तोतिविद्वलः सग
द्रुदमाखिलभ्रमरसंबंधियथावृत्तं निजवृत्तान्तमाख्यातवान् ॥ ततः सर्वपितमनुशोच्यवानरपरिद्वतवतः ॥ अ
तोहं सर्वमिति ॥ पंडितोपिवरंशुचुर्नमूर्पोहितकारकः इति ॥ पंडितोपिवरंशुचुर्नमूर्पोहितकारकः ॥ स्ववध्याथैभृतश्चोरदिति
रावानरएहतोत्प ॥ २८ ॥ अन्यच्च ॥ यद्विस्वस्वामिनमेनांदेशानयसितदस्मद्विधानोकेवगणना ॥ तस्मान्ममासन्ने
नवतानमाव्यमिति ॥ उक्तंच ॥ तुलालोहसहस्रस्ययत्रस्वादंतिमूर्खका ॥ राजंरनप्रहरंछोनावालकंकोप्रविस्म
यः ॥ १ ॥ हनकआह ॥ कथमेतत् ॥ करटकआह ॥ अस्मिन्मिध्वदधिष्ठानेजीर्णधनोनामवर्णिकपुत्रः सचं
द्व्यक्षयादेशांतरगमनायव्यचिन्तयत् ॥ यत्रदेशेयथास्त्रानेभोगान्नुक्तास्त्ववीर्यतः ॥ तस्मिन्निभवद्दीनोयावसे
त्सपुरुषाधमः ॥ १ ॥ तथाच ॥ येनाहंकारयुक्तेनचिरं बिलसितपुरा ॥ दीनंवदतीतत्रेवयः परेषांसनिहितः ॥ १ ॥ तस्य
गृहेलोहसारघटिताभारसहस्रस्यपूर्वपुरुषोपाज्जितातुलासीत् ॥ तांचकस्यविद्वणिजोगृहेनिक्षेपभूतामुक्ता
देशांतरमगमत् ॥ ततस्तुचिरकालं देवांतरभ्रात्वापुनस्तदेवपुरमागत्यतश्चेष्टिनमुवाच ॥ भोश्चेष्टिन्दीयतामेसानि
क्षेपतुला ॥ सआह ॥ भोनास्त्वदीयातुलामूर्खकेर्भक्षिता ॥ जीर्णधनआह ॥ भोश्चेष्टिन्तदेपोयदिसामूर्ख
केर्भक्षिता ॥ इहेगेवायंसंसारः ॥ नकिंचिदन्नशाश्वतमस्ति ॥ परमहंस्नानार्थंगच्छामि ॥ तत्त्वमेनांशिशुनद्यामयास
दस्नानोपकरणहस्तंप्रपयेति ॥ सोपिबोयभावात्तस्यशक्तिः स्वपुत्रमुवाच ॥ वत्सपिनव्यायंतवस्तानार्थंनद्याया
ति ॥ तदम्यतामनेनसहस्नानोपकरणमादायेति ॥ अथवामत्यमेतत् ॥ नभक्तपाकस्यचित्कोपिप्रियंप्रकुरुतेन
रः ॥ मुक्ताभयंअलाभेवाकार्यकरणेववा ॥ १ ॥ तथाच ॥ असादरोभवेद्यत्रकार्यकारणवर्जितः ॥ तत्रशंकाप्रकर्त

व्यापरिणामिसखावहा ॥ ९ ॥ अथासौवाणिकशिथुः स्नानोपकरणमादायप्ररुष्टमनस्तेनाभ्यागनेनसहप्रस्थितः
 ॥ तथानुष्ठितेर्जाणध्वनः स्नात्वातवालकंनदीतटयुद्धायांप्राक्ष्यतहारवृहच्छिलयाऽवच्छाद्यसत्वरंश्रेष्ठिगृहमागतः
 पृष्ठश्वेतनवणिजा ॥ भोजनभ्यागतकथ्यताकुत्रमेनोवरलकंहेतुंशक्रानितसर्मपयमेसुतं ॥ अथराजकुलेनिवेदयि
 प्यामि ॥ सञ्जाह ॥ भोससवादिनृयेनोवालकंनयति ॥ मृगवका अपिलोहधटिताभारसहस्त्रस्यतुलांभक्षयंतितर
 पयमेतुलांयदिदारकेणप्रयोजनएवविदमानोतौहोवपिरोत्तकुलंगतौ ॥ तत्रश्रेष्ठीतारस्वरणप्रोवाच ॥ भोजनभ्यागम
 ब्रह्मप्यममशिथुरनेचचोरेणापहतः अथवर्माधिकारिणस्तमूचः ॥ भोसमप्यंतोश्रेष्ठिसुतः ॥ सञ्जाह ॥ किं करोमि
 ममपश्यतो नदीतटाच्छेनेनापहतः ॥ तल्लुत्वातेप्रांतुः ॥ भोसम्यग्नाभिहितंभवताकिंयेनः शिशुहंतुंसमर्थः ॥ सञ्जा
 ह ॥ भोश्रूयतांमद्वचः ॥ तुलांलोहसहस्त्रस्ययत्रस्वादंतिमृगवकाः ॥ राजंस्तत्रहरंछेनोवालकंकोत्रविस्मयः ॥ तेप्रा
 चुः कथमेतत् ॥ तेनतेपातुलाः पूर्ववृत्तांतः सर्वः कथितः ॥ ततोविहरयद्वावयिपरस्परसंवाह्यतुलाशिथुप्रदाने
 नसंतोष्यप्रेषितौ ॥ अहतादंब्रवीमि ॥ तुलांलोहसहस्त्रयेति ॥ तुलालोहसहस्त्रस्ययत्रस्वादंतिमृगवकाः ॥ राजंस्त
 त्रहरंछेनोवालकंकोत्रविस्मयः ॥ २९ ॥ तन्मृगवसजीवकप्रसादमसहमानेनत्वयंनक्तंतंकिंतवपशोरिवमंभि
 संवजकस्योपदेशेन ॥ अथवासाध्विदमुच्यते ॥ माताप्येकोपिताप्येकोममतस्यचपक्षिणः ॥ अहंमुनिभिरानी
 तः सवनीतांगवाशतेः ॥ १ ॥ गवाशानानासगिरः शृणोतिअहंचराजन्मुनिपुंगवानां ॥ प्रत्यक्षमेतद्वतापिदृष्टं
 सर्गजादोषगुणैर्भवति ॥ १ ॥ दमनकआह ॥ कथमेतत् ॥ करटकआह ॥ अस्तिकस्मिंश्चिद्वैतकदेशेज्ञात्वा
 लोहक्षेत्रीयसूतायुकद्वयमर्जजिनत् ॥ अथाहारायनिगतायाः शुक्लास्तौपुत्रौव्याधेनगृहतां ॥ तयोरेकः
 कथमपि विधिवशास्तेनैवव्याधेनपंतरोक्षिस्वास्वगुणानुपाठयितुमारब्धः ॥ अपरश्चापिभ्रमताकृषिणाह
 रः ॥ तेनापिगृहीत्वास्वमाश्रममानीयपाठितः ॥ एवंकालेनकश्चिद्राजाभ्यगारमाणोभ्यमारुह्यतद्वनोदेशमाया

४१

अत्रतेव्याधास्तिष्ठति ॥ यावदासौराजतेनशुकेनदृष्टस्तारस्तेनोक्तं ॥ भोस्वामिनेषराजाहयारूढ आगच्छति ॥ नतोपा
 तयमारयमारयहनहनएतदाभरणानिदृष्ट्वातेतिविरोतुमारब्धः ॥ अथराजातद्वचनमाकर्ण्यअन्यतोवाजिनंप्रेरि
 तवान् ॥ यावन्त्यस्यतितोवहनमधोतापसाश्रममंडलंतत्रचपरः शुकोदृष्टः सोब्रवीत् ॥ एद्योहिराजनाश्रमिभ्यतांशी
 तोदकानिस्वादफलानिभक्षय ॥ भोमुनिदारकावृत्तमुनयोराजाचतुराश्रमगुरुः कथमपिभवदीयमाश्रमंप्राप्तः ॥
 अस्यात्मनार्थमधुपर्चाः पूजाः क्रियतां ॥ राजनृच्छास्वभवविश्रमति ॥ एवमुक्त्वासराजाप्रोत्कल्लुनयनः किमिदं
 मितिचिंतयन्शुकमपृच्छत् ॥ भोमयादितोनातिदूरंलक्षदशः शुकोदृष्टः ॥ सत्क्रूररूपोब्रूते ॥ घातयद्यातयमारय
 मारयहनहननेति ॥ अथराजादृष्टेनतेनयथावत्तमोअनोवियोगजंसंसर्गजंदोषस्वरूपंनैवसर्वमारव्यातं ॥ संचस
 जातमेवार्थंप्रतिपद्यस्वनगरंप्रयातवान् ॥ अतोहंब्रवीमिसंसर्गजादोषगुणाभवतीति ॥ गवाशानानासगिरः शृ
 णोतिअहंचराजन्मुनिपुंगवानां ॥ प्रत्यक्षमेतद्वतापिदृष्टं संसर्गजादोषगुणाभवति किंचकुमित्रमसित्वं ॥ उक्तंच
 ॥ अकालचर्याविषमाचंगोष्ठिकुमित्रसेवानकदापिकुर्यात् ॥ यत्रयंउत्तपन्नवनेप्रसुसंधदुः प्रयुक्तंनहतेचारेण ॥
 ॥ १ ॥ दमनकआह ॥ कथमेतत् ॥ सोब्रवीत् ॥ अस्तिकस्मिंश्चिद्वैतकदेशेज्ञात्वा
 रक्तोत्पलानेककमलाश्रितंहंससारसचक्रवाककुरुरवकबलाकानुनादितमनेकादजसहस्त्राकीर्णतत्रचमर
 कतानामहंसः प्रतिवसति ॥ अथकदाचित्तस्यतत्रवसतउलूकः पिगाक्षोनामसमायातः ॥ हंसोक्तं ॥ स्वाग
 तं ॥ कुतस्त्वमस्मिन्विजनेवनेउलूकजनवर्जितेसंप्राप्तः ॥ सोब्रवीत् ॥ लघुएश्रवणकीर्तिव्यामोहितमनामैत्री
 मधुर्वीकंचुंसमायातः ॥ तथाच ॥ पर्यटनपृथिवीसर्वागुणान्येषणतत्परः ॥ गुणैस्त्वदधिको नान्यस्तेनत्नामहमा
 गतः ॥ १ ॥ त्वयान्वमयासहावर्यमैत्रीकार्या ॥ उक्तंच ॥ समदुःखसमावीराः सर्वोपकरणक्षमाः ॥ साधवोह्यम
 नप्रख्याः परिणामेसुरवावहाः ॥ १ ॥ अपिचा ॥ अशुच्यपिपयः प्राप्यगंगायातिपवित्रतां ॥ महानुमाचसंपर्कः क

189
1995

प

स्थनोन्नतिकारकः ॥ १ ॥ अमृतं चंदनं चंदमेकं । कल्पमहात्मना ॥ मित्रं मित्रसमाभासं कृतं तत्र न संशयः ॥ १ ॥
 तत्साधोत्तुणापदूतस्त्वत्सकाशं मे व्यर्थं मागतः ॥ तत्पुण्यं न मे त्रींशदानेन मे मनोरथः ॥ एवो हं न वपादयोः पता
 मि ॥ क्रियतां मम प्रसादः सखित्वदानस्य ॥ एवमुक्ते हं सेन कृतकवचनव्यामोहिते न मे त्रींशतिपन्ना ॥ अवंतयोः
 परस्परं रममाणयोः ॥ त्रिपूर्वकं वर्तमानयोः स्तस्मिन्तरसिर्जः । दुमानयोर्महास्ते हं न कालो निवर्तते ॥ एकरादिबांधः प्रा
 ह ॥ भो मित्रयास्याम्यहमात्मीयावासे पद्मवननाम ॥ यद्विमोपरिकश्चित्स्नेहानुबंधोऽस्ति तदवश्यं प्राधूर्ण्यं नागत
 व्यं ॥ इत्येवमुक्त्वा स्वकीयावासगतः ॥ अथ गच्छता कालं न हं संश्रितितवान् ॥ अहमस्मिन् वने तिष्ठन् वृक्षमुपाग
 तः ॥ न चान्यां कांचिदपि दिशं जनामि ॥ तदन्तामितस्य प्रियमित्रस्यादिवांधस्य सकाशं शतत्रमेविनोदस्त्वानभस्थ
 भो त्वं भविष्यतीति ॥ एवं विसृज्य लुकसकाशमुपगतः ॥ अथ तत्पश्य वने न पश्यति ॥ ततो निष्पुणतयान्वेष्टमार
 व्यः ॥ न च ते न कोऽपि दृष्टः ॥ ततः पुनरपि न दीर्घं न्वेषितवान् ॥ असावपि दिवांधो विवरमाश्रितः स्तिष्ठति ॥ त
 तः पुनरपि हं सोमहं च देन व्याहृतं मारव्यः ॥ एवमिदं प्रियमुहुरकतो नाम हं सोमहं त्वत्सकाशमागतः ॥ तेनापि
 हं सशब्दमुपश्रुत्योक्तं ॥ मित्रनाहं दिवसचराममास्तंगते सवितरि च योऽसहयोगो भविष्यति ॥ स त्रिसमहं वंसः सु
 चिरं प्रति हिंसां प्रसूतः ॥ अथ तत्र न दीर्घं न्वेषितवान् ॥ समयातो दिनक्षयं च प्रसूतः ॥ प्रत्युषकाल उल्लाप
 एणाणकालिकं शब्दमवाद्यत ॥ अत्रांतर उलूको महोतं चिन्तयन् शब्दं न दीर्घं विरमाश्रितः ॥ कोयमेन योचितं त
 समातः ॥ पुनरपि भयाकुलितचित्तेन विवरस्थिते नैव महान्नादो मुक्तः ॥ सार्धं वाहेन चितितं ॥ कोयदेरात्मा मम
 सार्धं स्वप्रयाणां मि सुखी भूतस्यापशकुनं करोति ॥ ततश्च तद्वनं सर्वमन्वेषितवान् ॥ तावत्पश्य वने रवेचरमपश्य
 त ॥ तेन विज्ञातमनेन शब्दः कृतः ॥ ततः श्वतेन धनुराकृष्य वाणेन समाहृतः समरकतनामाहं सः स्वयमेव पंच
 त्वमुपगतः ॥ अतो हं ब्रवीमि ॥ अकालचर्या विषमा च गोष्टिमिति ॥ अकालचर्या विषमा च गोष्टिं कुमित्रसेवानक

४२

रापिकुर्मात् ॥ पश्यां उजं पद्मवने प्रसुप्तं धनविमुक्तेन हतं शरेणा ॥ २१ ॥ अथ वासाधिदमुच्यते ॥ प्रवेणात्र कुलितं तं
 कुलजाः स्त्रीवच्छाभं दुर्भगाश्च नारं रूपेणात्सज्जनं नृजबो विनान्वितं निर्वर्णाः ॥ वैरूप्योपहताश्च कांतवपुषं भूमिश्रिं पा
 पिनो नानाशास्त्रविचक्षणं च पुरुषं निदंति मूर्खान्तराः ॥ १ ॥ तथा च ॥ मूर्खाणां पंडिताहं व्यानिर्धनानां महाधनाः ॥ प्रातिनः
 पापशीलानां दुश्चारिण्याः कुलस्त्रियः ॥ १ ॥ अथेवं संवरतोस्तयोः संजीवकः क्षणमकपि गलकेन सह युद्धं कृत्वा तस्य
 खनं रत्नं रत्नं हारहता गता सुर्वसंधराष्ट्रे निपपात ॥ अथ तं गता युष्मद्वलोक्य पिंगलकस्तदुणादं रुदयः प्रोवाच ॥ अ
 हो न युक्तं कृतं मया पापेन संजीवकं व्यापादयता ॥ उक्तं च ॥ क्षतिक्षये राज्ञ्यविनाश एव भृत्यस्य वा बुद्धिमतो विनाशेन यु
 क्तमुक्तं यदि चैतदेवं नष्टाभिभूतिः सलभान भृत्याः ॥ १ ॥ अपरं मयैव शिष्यभृगुपिसाक्षिं प्रापितः ॥ पश्चात्सयमेव हतः
 ॥ एव तपापतरं कर्मयतः ॥ इतः सदैवः प्राप्तश्चैत एवाहतिक्षयं ॥ विषहृष्टोऽपि सर्वं स्वयं चेतुमसोऽप्रतं ॥ १ ॥ त
 थामया सनामध्यं शांसितः सदैव तत्किं कथयिष्यामि तेषामग्रतः ॥ उक्तं च ॥ उक्तो भवति यः पूर्वगुणवानिति संसादि ॥ न
 नश्यदेषो वक्तव्यः प्रतिज्ञाभंगनादुणा एव विद्यापतदमनकः समुपेत प्रोवाच ॥ देवकतरतमस्तवैष न्यायः ॥ यतः श
 ष्यभुजं द्रुहकारिणं हृत्वेच्छं शोचासे ॥ तन्नेतदुपपन्नं भूभुजां ॥ उक्तं च ॥ पितावायदिवा मातापुत्रो भार्या तथा सुहृत् प्राण
 दोहं यदा गच्छेत्तं व्योनास्ति पातकं ॥ १ ॥ तथा च राजाष्ट्रेष्टोऽप्राह्मणः सर्वमक्षीरं स्त्रीचावत्स्यादुष्टबुद्धिः सहायः ॥ प्रो
 क्तः प्राज्ञेः स्त्रीजितश्च प्रमादी सवत्स्याज्यायश्च कृत्यं न वेति ॥ १ ॥ अथ च ॥ सत्यानताच परुषाश्चिथवादिनी च हिंसा
 दपातुरपि चार्यपरापि नित्यं ॥ भूरिव्ययाचचुरचित्तसमागमाच ठारंगे न वनपनीतिरजेकरूपाः ॥ १ ॥ वरे तेन संभो
 धितः पिंगलकः संजीवकस्य शोकं त्यक्त्वा दमनकः सावित्र्येन राज्ञ्यमकरोत् ॥ वर्धमानो महाग्नेहः सिंहगोचपयोर्वने
 पिशुनेनानिलुब्धेन जंबुकेन निपातितः ॥ २३ ॥ समाप्तं चेदं मित्रभेदनाम प्रथमं प्रतंत्रं ॥ ॥ श्री ॥ ॥ ॥
 ॥ अथ दमारभ्य तोमित्रप्राप्तिसंज्ञकं द्वितीयं प्रतंत्रं ॥ यस्यायमाद्यः श्लोकः ॥ ॥ ७ ॥ असाधना अपि प्राज्ञा

१७१
१७१५

बुधिमंतो बहुश्रुताः ॥ साधयंत्याशुकार्याणि ज्ञाकास्वमुगकर्मवत् ॥ १ ॥ तद्यथानुभूयते ॥ अस्ति दक्षिणस्य जने परे महि
लारूपं नाम नगरं ॥ तस्य नानिदं रूढमहान्यग्रोपपादपो नानाविहंगोपभुक्तफलः कंठरात्रकोटरः छायाभ्यासितपाधिक
जनः ॥ युक्तमथव्य ॥ उक्तं च ॥ छायासुप्तमगः शंकुतनिवहोर्वध्विबुधुमच्छदः कंठरात्रकोटरः कपिकुलैः स्तंभेभ्यस्तप्र
श्रयः ॥ विश्रब्धं मधुपैर्निर्पतकुसुमः श्लाघ्यः सतांसनरुः सर्वाणि बद्धुर्जीबलोकसुखदोभूभारभूताः पर ॥ १ ॥ तत्र च धुपत
नो नाम वायसः प्रतिवसति स्म ॥ सकदाचिन्नाहयात्रार्थं परमुद्विष्य प्रचलितो यावत्पश्यति ॥ तावज्जालहस्तो निरुक्षत
नुस्फुटितचरणैः कुर्वन् शोभयति किराकरो लुब्धकः सन्मुखो बभूव ॥ अथ तं दृष्ट्वा चिन्तयत् ॥ अहो अयं दुरात्मा यम
दाश्रयवटपादपसन्मुखो भूयति न ज्ञायते ॥ यत्किं मद्यवटवासिनो विनाशो भविष्यतीत्येवं विचिन्तयन् स गान्निहन्त्यवट
पादयंग्त्वा स्वान्विहंगान् प्रोवाच ॥ भोय एष दुरात्मा समभ्येनिलुब्धको जालतंदुलहस्तस्तस्य न विश्वसनीयं ॥ एष जालं प्र
सार्य तंदुलान् प्रक्षिपति ॥ तेभ्यो वदः कालकूटसदृशा दृष्टव्याः ॥ एवं वदन् तस्य सलुब्धकस्तत्र वटतले आगत्य जालं प्र
सार्य सिद्धवारसदृशां स्तंदुलान् प्रक्षिप्य नातिदुर्गत्वा निभतं स्थितः ॥ अथ ये तत्र पक्षिणः स्थितास्ते लधुपतनवाक्यार्गल
तयानि वारितास्तास्तंदुलान् हलाकुं रानि वविक्षमाणास्तस्वुः ॥ अत्रांतरं चित्रग्रीवो नाम कपोतराजः कपोतसहस्र
रिभ्रमं स्तंभं तंदुलादूरतापि पश्यंष्य धुपतनेन निवार्यमाणो तिह्रालो ल्याद् दृष्टार्थं मतत् ॥ स परिवारो निवर्त्य ॥ युक्तम
थवा जित्वा लो ल्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवासिनां ॥ अचिन्तितो बधोऽज्ञानां मीनानां मित्रजायते ॥ १ ॥ अथवान तस्य
दोषः उक्तं च ॥ पोलस्त्यः कथमन्यदारहरेण दोषं न विज्ञातवान् नामेणापि वननहेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः ॥ अक्षेभ्यो
पिबुधिरिणसहस्राग्राप्तो ह्यनर्थः कथं प्रत्यासन्नविपतिमूढमनसां प्रायो मतिः ॥ क्षीयते ॥ १ ॥ तथा च ॥ कृपातांतपा
शवध्वादिबोपहतचेतसां ॥ बहुधयः कुबुगामिन्यो भवति महतामपि ॥ १ ॥ अत्रांतरं सलुब्धकस्तान् बलान्विज्ञा
य प्रहृष्टमनाः प्रोद्यतयष्टिर्वधार्थं प्रधावितः ॥ चित्रग्रीवोप्यत्मानं रपरिवारं बध्मं लुब्धः कमायांतमयलो

क्यकपोतानूचे ॥ अहो न भेतव्यं ॥ उक्तं च ॥ व्यसनेष्वेव सर्वेषु बुधिर्यस्य न ह्रायते ॥ सतेषां पारमभ्येतित्वा भावादसंशयं
॥ १ ॥ तत्सर्वं हेलयो दीयस्य पाशजाला अस्यादर्शनं गत्वा मुक्तिं प्राप्नुमः ॥ नाचेद्वयविक्रवाः संतो हेलयासमुत्पतनं न
करिष्याथ ॥ तदामृत्युमवाप्तयेति ॥ उक्तं च ॥ तंतवोप्यायतानि स्यंतं तवो बहुलाः समाः ॥ वदन् बहुत्वादायासान्तर्हंती
त्युपमासतां ॥ १ ॥ तथानुष्ठिते तेषां जालमादाय गच्छतां आकाशे भूमिखोलुब्धकः पर्यधवान् ॥ तत उद्योननः श्लो
कमेनमपटत् ॥ जालमादाय गच्छंति संहिताश्च मेदिजाः ॥ यावच्च ते विसदृशाः पतिष्यन्ति न संशयः ॥ १ ॥ लधुप
तनोपि प्राणयात्राक्रियां सत्काकिमत्र भविष्यतीति कुतूहलात्स्यष्टलनो नुसरति ॥ अथ दृष्टे रगोचरगता कपोता
न्विज्ञाय लुब्धको निराशः श्लोकमेनमपटन्निरुतः ॥ न हि भवति यन्न भाव्यं भवति च भाव्यं विनापि यत्रेन ॥ करतला
तमपि नश्यति यस्य च भवितव्यतानास्ति ॥ १ ॥ तथा च ॥ पराङ्मुखे विधौ चैत्या कथंचिद् विना गमः ॥ तत्स्थान्यद
पि संश्रुत्यातिशंस्वनिधिर्यथा ॥ १ ॥ तदास्तानां बद्धिहंगमाभिषलाभोभावकुटं कजीवनोपायभूतं जालमपि नष्टं ॥
चित्रग्रीवोपि लुब्धकमदर्शनीभूतविज्ञायतान् कपोतानुवाच ॥ भो निरुतो सो दुरात्मा लुब्धकरस्तत्सुखतया गम्यतां
महिलारूपस्य नगरस्य प्रागुत्तरदिशि भागे तत्र मम सुदूरिणो नाम मूर्खकः ॥ स सर्वेषां पाशच्छेदविधास्यतीति
॥ उक्तं च ॥ सर्वेषां मेव मत्सानां व्यसने समुपस्थिते ॥ वाङ्मन्त्रणापि साहाय्यां मित्रदन्वो विधति न ॥ १ ॥ एकं कपोता
श्चित्रग्रीवेण संबोध्य मानां हिरण्यविलदुर्गमासाद्य तस्वुः ॥ हिरण्योपि सहस्रमुखविलदुर्गं प्रविष्टोक्तभयः सर्वे
नास्ति युक्तमथवा ॥ दंष्ट्राविरहितः सपमिदहीनो यथा गजः ॥ सर्वेषां जायते वदुयो दुर्गहीनस्तथानपः ॥ १ ॥ अपि च ॥
न गजानां सहस्तेन न च लक्ष्णे वासिनां ॥ तदुल्यं सित्यते रज्ञा दुर्गो केन यद्वेत् ॥ १ ॥ शतमेकोपि संघते प्राकारस्ते
धनुर्धरः ॥ तस्मादुर्गं प्रशंसति न शिखरविदो जनाः ॥ १ ॥ अथ चित्रग्रीवोपि विलदुर्गमासाद्य तारस्वरेण प्रोवा
च ॥ भो भो मित्रहिरण्यसत्वरभाग लभहती मे व्यसनावस्था वर्तते ॥ तद्वृत्ती हिरण्यो विलदुर्गो तर्गतः प्रोवाच ॥ भाको

भोभवतासहदर्शनमपिनास्तिकुतोवैरं॥तत्किंअनुचितंवदसि॥हिरण्यआह॥भोहिविधंवैरंभवति॥सहजंरुस्त्रियं
चेति॥तत्सहजंवैरंत्वमस्माकं॥उक्तंच॥रुस्त्रिमंनारायणातिविरंदाकुरुत्रिमंगुणैः॥प्राणदानंविनावैरंसहजंया
नितक्षयं॥१॥वायसआह॥भोहिविधस्यापिंवैरस्थलक्षणंज्ञातुमिच्छामि॥तत्कथ्यतां॥हिरण्यकआह॥भोःकारणेन
निवृत्तंकुत्रिमं॥तत्तदहोउपकारकरणात्तुगच्छामि॥स्वाभाविकंचपुनःकथमपिगेनच्छति॥तद्यथा॥शप्यभुग्नस्वायुधा
नां॥जलवैश्वानराभ्यां॥देवदेत्यानां॥सारमेयमात्मारणां॥तपस्त्रिभ्यां॥इश्वरारिदाणां॥सिंहगजानालब्धकहरिणा
नां॥श्रोत्रियभ्रष्टक्रियाणां॥पंडितमूर्खाणां॥पतिव्रताकुलदानां॥सज्जनदुर्जनानां॥मत्स्यधावराणां॥नकस्यापिके
नापिकोपिव्यापादितः॥तथापिप्राणान्संतापयति॥वायसआह॥भोःअकारणमेतत्क्रयतांमेवचनं॥कारणान्मित्र
तांयातिकारणाद्यातिशयुतां॥तस्मान्मित्रत्वमेवाश्रयोऽयंवैरंनर्धमत्ता॥३९॥तस्मात्कुरुमयासहमेत्रीसभागमनं
मित्रधर्मार्थं॥हिरण्यकआह॥भोःक्रयतांतीतिधर्मशास्त्रसर्वस्वं॥सहृदुष्टमपीष्टंतुपुनःसंधातुमिच्छतिसमस्त्यमु
पगृह्णानिगममश्चतरीयथा॥१॥अथवागुणवानहनमेकश्चिद्विरयातनांकरिष्यति॥एतदपिनसंभाव्यं॥श्रयनेहिन्दुशं
सेभ्याभयंगुणवतामपि॥यतःउक्तंच॥सिंहोव्याकरणशयकतुरदरत्॥प्राणान्प्रियाण्प्राणिनेमीमासाहृतमुन्म
मायातरसाहस्तीमुनिजैमिनि॥छंदोज्ञानविधिज्ञानमकरावेलीतटेपिंगलंअज्ञानावृतचेतसामतिरुषांकोऽर्थः
स्तिरप्रायते॥१॥३२॥वायसआह॥अस्येतत्॥तथापित्वयाश्रयतां॥उपकाराच्चलोकानांनिमित्तान्मृगपक्षि
णां॥भयात्लोमाच्चमूर्षाणांमेत्रीस्यादर्शनात्सतां॥३४॥तथाच॥सतांसप्तपदामेत्रीसत्सप्तपदास्मता॥सतामपि
येसंतस्तेषामेत्रीपदपदे॥३५॥सत्याधुरदंभवाम्भवेति॥अपरंत्वाशपथादिभिर्निर्भयंकरोति॥सआह॥नमोऽस्तिश
पथैःश्रययः॥उक्तंच॥शपथैःसंधितस्यापिनविश्वासंनृजोदिपोः॥अदोहंशपथंक्त्वावृत्राःशक्तेणसूदितः॥३६
॥नविश्वासंविनाशानुदेवानामपिसिध्यति॥विश्वासाच्चिदंशंदिनेर्गर्भोविदारितः॥३७॥बृहस्यनेरपिप्राज्ञस्तस्मा

नैवात्रविश्वसेत्॥यद्वेदात्मनोहृदिमायुष्यंचसुखानिच॥३८॥सुसहमेणापिच्छेदंणप्रविश्यांभ्यंतरंरिपुः॥नाराये
च्चरानेःपश्चान्पूर्वसलिलप्रवत्॥३९॥नविश्वसेदविश्वस्तेविश्वस्तेपिनविश्वसेत्विश्वासाद्वयमुसन्नं॥मूलान्यपिनि
कृतीति॥४०॥नवध्यते॥हविश्वस्तोदुर्बलोपबलोत्थतः॥विश्वस्ताश्वासुबध्यनेबलवतोपिदुर्बलेः॥४१॥स्वरुतंविष्णु
गुप्तस्यमित्रासिर्भोग्विस्थच॥बृहस्पतरविश्वासांनोति॥संधोत्रिधास्त्रिता॥४२॥सीर्णभोजनमात्रेयःकपिलःप्रा
णिनादया॥बृहस्पतरविश्वासःपांचालःरुद्राषुमार्दवं॥४३॥तथाच॥महताप्यथसारेणयोविश्वसतिशत्रुषु॥भायसि
सुविरक्तासुनदंतस्स्यतीवितं॥४४॥तत्श्रुत्वालघुपतनोनिरुचरीकृतश्चितयामास॥अहोबुद्धिप्रागद्वयमस्यनीति
विषय॥अथावाअतएवमोऽस्योपरिमेत्रीपक्षपातः॥आहच॥भोहिरण्यकसतांसप्तपदंमैत्रिमिताहुर्विबुधाजनाः॥वत्स
तत्त्वमित्रतांप्राप्तोममेतिशृणुतथ्यवाक्॥४५॥दुर्गस्तेनापित्वयामयासदालापागुणदोषसुभाषितगोष्ठीकथादिकःस
र्वदाकरन्यइति॥यद्येवंचेन्मविश्वसिषि॥तत्श्रुत्वाहिरण्यकोऽपिव्यचिंतयत्॥विदग्धवचनोऽयदृश्यतोऽलघुपतन
सत्यवाक्॥तत्तत्तुक्तमनेनसहमेत्रीकरणसुभाषितगोष्ठीश्रुताभविष्यति॥आहच॥यद्येवंतदस्तुत्वयासहमेत्री॥प
रंनकदाचित्तममदुर्गचरणपाताऽपित्वयाकर्तव्यः॥उक्तंच॥भीतभीतःपुराशत्रुर्महंमहंविमर्षयति॥भूमौप्रहेलयाप
श्चात्पुनरुदतोऽगनास्त्रिव॥४६॥तत्श्रुत्वावायसआह॥भद्रएवंभवतु॥ततःप्रभृतिहाःवपितोसभाषितगोष्ठीसुख
मनुभवतोतिष्ठतः॥परस्परंरुतापकाराकालंनयतः॥लघुपतनोमांसखंडानिअमेध्यानिचबलिविशेषानलुह्याप
कृतानपक्वान्निविशेषान्हिरण्यार्थमाहृतस्यार्पयति॥हिरण्योऽपिगृह्णहृद्वान्तदुलान्अन्यांश्चभक्षविशेषान्
लघुपतनार्थमानयति॥अथवायुत्यतेहभ्यांतत्॥उक्तंच॥ददातिप्रतिगृह्णानिगुह्यमाख्यातिच्छति॥भुंक्तेभोजयते
त्रैवपद्विधंश्रीविलक्षणं॥४६॥नोपकारंविनाश्रुतिःकथंचित्तस्यचिद्वेत्॥उपयाचितदानेनयतोदेवाभिमृष्टाः॥
॥४७॥तावत्सतिर्भवेष्णोकेयावदानंप्रदयते॥वत्सःक्षीरक्षयंदृष्ट्वापरिप्लुततिमातरं॥४८॥पश्यदानस्यमहास्यं

सद्यः प्रत्ययकारकं ॥ यत्र भावादि विदेशः मित्रतां याति तत्स्वभावात् ॥ ४९ ॥ पुत्रादपि प्रियतरं भवतीति हानं मन्ये पशोरपि
विशेषक विवर्जितस्थ ॥ दत्तेरबलेपि निखिलं खलु येन दुग्धं नित्यं ददाति मृदु ॥ ५० ॥ येन दुग्धं ददातीति हानं
पौषत्वभक्षणं ॥ विवेकवर्जिते दत्तेरबलेपि निखिलं खलु ॥ ५१ ॥ श्रीतिनिरंतरं कृत्वा दुग्धं ध्यानं रवमांसवत् ॥ सुखको वाच
सश्चैव गतावेकांता मित्रतां ॥ ५२ ॥ एवं समुखकः तदुत्तरं नित्यं तथा विश्वतोऽथातस्थपक्षमेधे प्रविष्टः सर्वदा तेन सह
संबिंदुर्बन्धुसुखेनास्ते ॥ अथान्यस्मिन् अहनि वायसोऽश्वपूर्णनयनः समभेत्यस्य दग्धस्तमुवाच ॥ भद्रहिरण्यकमे
विरक्तिः संजाता मम सांप्रतं स्वदेशस्योपरि ॥ तदन्यत्र यास्यामीति ॥ हिरण्य आह ॥ भद्रकिं कारणं विरक्तेः सो ब्रवीत् ॥ भ
द्रश्रयतां ॥ अस्मिन् देशे महस्य नावृष्टिः संजाता ॥ सर्वोऽपि तनोबुभुक्षया र्पाड्यमानः ॥ अन्नाभवात् बलिमात्रमापि को
ऽपि न प्रयच्छति ॥ अपरं गृहे गृहे बुभुक्षितैर्जनैः ॥ विहंगानां बंधनार्थं पाशाः प्रगुणीकृतास्तिष्ठन्ति ॥ सदा रणलोकः संवृ
त्तः ॥ अहमप्यायुः शेषतया पाशकनपतितः उद्गरितः तेनाहं विदेशं चलित इति वाप्यमोक्षार्थं रोमितेन तत्कारणं विरक्तेः
॥ हिरण्य आह ॥ भवान्ब्रूयस्व ॥ सो ब्रवीदिति ॥ अस्ति दाक्षिणात्ये तनपदे महावनगृहनमध्ये महप्रमाणं सरः
॥ तत्रास्ति मेतवाप्यधिकस्नहः ॥ परमसुदृढमंथरकोनामकच्छपः ॥ स च मे मत्स्यके शोखानि दास्यतीति ॥ तदुक्षणा
त्तेन सह सुभाषितगोष्ठीकथासरसमनभवनकालं नेष्यामीति ॥ नाहमत्र विहंगमानां पशुबंधनानुक्षयं दृष्टुमिच्छामि
॥ उक्तं च यतः ॥ अनावृष्टिर्हते देशे सस्ये च प्रलयंगतो धन्यास्तातनपश्यति देशभंगं कुलक्षयं ॥ ५३ ॥ तथा च ॥ कोति
भारः समर्थानां किंदूरं व्यवसायिनां ॥ को विदेशः सविद्यां वाकः परः प्रियवादिनां ॥ ५४ ॥ अन्यच्च ॥ विहृतं च न पश्यन् ॥
नेव तुल्यं कदाचन ॥ स्वदेशे संपूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ५५ ॥ हिरण्य आह ॥ भद्रयद्येवं तदहमः पिताया सह
तत्रैवागमिष्यामि ॥ ममापि महतदुःखं वर्त्तते ॥ वायस आह ॥ भद्र किं तदुःखकारणं ॥ तत्कथ्यतां अहं श्रोतुमिच्छामि
॥ हिरण्य आह ॥ भो बहुवक्तव्यमस्ति ॥ अत्र विषये तत्रैव गत्वा सर्वं विस्तरं तव कथयिष्यामि ॥ ममापि महत्कारणं

४६

विद्यते ॥ वायस आह ॥ भो भद्र अहं नावराकाशगतिः तत्कथं भवतो मया सहागमनं ॥ स आह ॥ यदि मे प्राणान् रक्ष
सित दाष्टिमारोप्य शनैः शनैरुह्य न तत्र नय ॥ नान्यथा मम गतिरस्ति ॥ स्ति ॥ तत्श्रुत्वा सानंदं वायस आह ॥ य
द्येवं तदधन्योऽहं मे ममान्यो धन्यतरोऽस्ति यद्वनापि सहसुखेन महान्तं कालं नेष्यामि ॥ तावदेवं क्रियतां ॥ अहम
नेकानुसंधितान् ॥ अष्टौ गतिविशेषा दीनगतिविशेषानुबोधि ॥ तत्समारुह्यतां मेष्टं ॥ येन सखेन त्वात्सरः प्रा
प्यामि ॥ हिरण्य आह ॥ उद्गानानां गतिं श्रोतुमिच्छामि ॥ स आह ॥ संपातं च प्रापतं च महापातं निपातनं ॥ वक्रतिर्यक्
तथोर्ध्वं च अष्टमं लघुसंज्ञकं ॥ ५६ ॥ तथा भिहिते सति हिरण्यकस्तत्क्षणादेव तस्थोपरि समा रूढवान् ॥ सोपित मा
दाय संपातो दीने नानाः शनैः प्रस्थितः क्रमेण तत्सरं प्राप्तः ॥ मतो लघुपतनं मुखिकाधिष्ठितं विलोक्य दूरतो विदेश
कालं बितुं सामान्यकाकोऽयमिति मत्वा सत्सरं मंथरको जले प्रविष्टः ॥ लघुपतनोपि तीरस्थ तुरुकाटरो हिरण्यकमुत्स
शास्वाये समा रूढ्य तारखरेण प्रोवाच ॥ भो मथरका २ अगच्छा २ तव मित्रमहलघुपतनो नाम वायसः विगतसोक्तं
समायातः ॥ तदा गत्या लिङ्गयमां ॥ उक्तं च ॥ संपातं विप्रयातं च महापातं निपातनं वं क्रतिर्यक् तथोर्ध्वं च अष्टमं लघु
संज्ञकं ॥ इति ॥ तथा उक्तं च ॥ किंच दनैः सकर्पूरिस्तु दीनैः किं सुशीतलेः ॥ सर्वे ते मित्रगान् स्य कुर्यान् नोर्दतिषोडशी ॥
५६ ॥ तत्श्रुत्वा निपुणपरिज्ञायपुलकिततनुरानराश्रपरिपूर्णनयनः सलिलातः क्रम्य प्रोवाच ॥ ऐहि रूढि मित्र
लिङ्गयमं ॥ चिरकालाच्च न मया लंपरितातः ॥ तेनाह सलिलातः प्रविष्टः ॥ उक्तं च ॥ यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुलं न च वे
ष्टितं ॥ न तेन संगतिं कुर्यादित्युवाच चरुहस्यति ॥ ५७ ॥ एवमुक्ते लघुपतनो वृक्षादवतीर्य तमालिङ्गितवान् ॥ साधु चेद
मुच्यते ॥ अमृतस्य प्रवाहः किं कायसालनसंगतैः ॥ वरमित्रपरिष्टो गोयोः सो निरूपमः स्मृताः ॥ ५८ ॥ एवमाव
पितो विहितालिङ्गोपरस्य रं पुलकितशरीरे वृक्षादधः समुपविष्टः ॥ परस्परं कृतकुशलप्रश्नोच्य ॥ रासचरित
वृत्तान्तं ॥ हिरण्यकोपि मंथरकस्य प्रणामविधाय वायसाभ्यां समुपविष्टवान् ॥ अथ तं समालोक्य मंथरको लघु

199
1995

पतनमाह ॥ भोकायमृष्यकः कस्मात्त्वयाष्टश्यामारोप्यात्रानीतः ॥ तत्रात्रस्वल्पकारणेन न भवितव्यमिति न तत्कृत्वा न
पतनः प्राह ॥ भो मंथरकः हि रण्यको नाम मृष्यकोऽयं मम सदृश इति यं जीवितमिति ॥ ततः किं बहुना ॥ पतन्यस्य यथा धा
रा यथा च दिवितारकाः ॥ सिकतारणवो यथेह तसंख्यया परिबद्धिताः ॥ ६१ ॥ गुणाः संख्यापरित्यक्तस्तद्दृश्यमस्म
महात्मनः ॥ परं निवेदिमापन्ताः संप्राप्तोऽयं तवांतिकं ॥ ६२ ॥ मंथरकः आह ॥ किं मस्य वैराग्यकारणं ॥ वायस आह ॥ ए
ष्टो मया तत्रैव एषः ॥ परमनेनाभिहितं ॥ बहुवक्तव्यमस्ति ॥ न त्रैवगतः सर्वसुख्यक्तं निवेदयिष्यामि ॥ ममापि तत्तन्नि
वेदितमस्ति ॥ तत्तु भद्रहिरण्यक इदानीं निवेद्यतां मुभयोरपि तदात्मनो वैराग्यकारणं ॥ यतः सुहृदि निरतरचित्तैर्युगवति
भृत्यैः ॥ नुवर्तिनिकलत्रैश्च स्वामिनिगुणांतरज्ञेषु चैवानुपयन्त्यं निवेद्यदुःखं सुखीभवति ॥ ६३ ॥ तस्मां प्रतमि त्रयया
णामेकापकः संज्ञातः ॥ तत्कथ्यतामात्मनो हृदयदुःखकारणं ॥ सहिरण्यको ब्रवीत् ॥ अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे
महिलास्त्पं नाम नगरं ॥ तस्य नातिदूरे मुदा यत न भगवतो महेश्वरस्य ॥ तत्र च ताम्रचूडो नाम परिब्राजकः प्रतिवस
निरम ॥ स च नगरे भिक्षादनं कृत्वा प्रभृते सिद्धमन्नं पक्वान्नं विज्ञेयान् भिक्षापुटेनोपायमेतयात्मा तत्रैव देवाय तने स
न्मास्ति नोपलेपनमंडनादिकं समाज्ञापयति ॥ अथ तत्र प्राणयात्रां समाचरति ॥ भिक्षाशेषं च तत्रैव भिक्षापात्रे नि
धाय तत्र भिक्षापात्रं स्फुटके विलेप्य पश्चात् स्वपिति ॥ अत्युपेक्षत इन्नं कर्मकाराणां दत्त्वा तत्रैव देवाय तने सन्मास्ति नो
पलेपनादिकं क्रियां समाज्ञापयति ॥ अथान्यस्मिन् दिने मम चरे निवेदितं ॥ स्वामिन् ताम्रचूडमठे सिद्धमन्नं प्रभृतरं
टके प्रवर्त्तयितुं सदैव तिष्ठति ॥ तत्तु वयं भक्षितुं न शक्नुमः ॥ स्वाभिनः पुनरगम्य किंचित् न श्ति ॥ तत्किं मन्यन्त इवा
टनेन ॥ अद्य तत्रैव गत्वा यथेच्छया तव प्रसादात् तभुं जामहे ॥ किं मन्यन्त इवाश्रमेण ॥ तदा कर्ण्यसकलं यथपरितोऽ
हं न ह्मणा देवतत्रगतः ॥ उभयपक्षेन स्मिन् भिक्षापात्रे समारुढः ॥ तत्र पक्वान्नभक्ष्यं विज्ञेयान् भिक्षापात्रं दत्त्वा पश्चात्
स्वयमेव भक्ष्यं चित्वा ततो ज्ञातायां सत्यां भृत्याः पितृव्यं चान्गच्छामि ॥ एवं नित्यमेवाहं सपवारस्तदन्नं भक्षयामि ॥ परि

४७

201
1995

ब्राजकोपियथाशक्त्यारक्षति ॥ परं यदानीं त्रितो भवति ॥ तदाप्यहं तत्रास्म्यहं कृत्यं करोमि अथ कदाचित् तेन मम
रक्षार्थं महान् जर्जरवंशः ॥ समानीतः ॥ तेन सुतोऽपि मद्रूयात् भिक्षापात्रं ताडयति ॥ अहमपि त्रासदभक्षितेप्यने प्रह
रभयादपसरामि ॥ एवं तेन सह सकलारात्रिं विमह परस्य मम कालो वाति ॥ अथान्यस्मिन् दिने तन्मठे बहुस्फिक ना
मात्तु नुद्रुत् परिब्राजकस्तथैवात्राप्रसंगेन प्राधुर्णिकः समायातः ॥ तं दृष्ट्वा प्रत्युच्छानविधिना संभाव्य प्रतिपत्तिपूर्व
कमभ्यागतक्रियायां नियोति ॥ ततश्चरात्राविक्रयस्तरुदावपि सुतो धर्मकथोक्तं मारुत्यो ॥ अथ बहुस्फिक स
मापितकथा गोष्ठीषु सताम्रचूडो मुखकत्रासदेतुव्याक्षिप्तमना सुर्जरवंशेन भिक्षापात्रं ताडयन् तस्य शून्यं प्रति व
चनं प्रयच्छति ॥ तन्मना तं प्रति गे किं मप्युदाहरति ॥ अथासावभ्यागतः परं कोपमुपागतस्तमुवाच ॥ अहो नाम चूडप
रिज्ञातस्त्वं मया सम्यक् न सद्रुत् ॥ तेन मया सह साहार्दनं जत्यसि ॥ तदधुना रात्रावपि च दीयमयं टपत्का ॥ न्यमटे य
स्यामि ॥ उक्तं च यतः ॥ एषागच्छ समाविज्ञासनमिदं कस्माच्चिराद्दृश्यसे कावार्त्तापरिदुर्बलोसि कुशले प्रीतोऽस्मि ते दर्शना
त् ॥ एवं ये समुपागतान् प्रणयिनः प्रह्लादं त्पादरात् तेषां युक्तमशक्तिममनसाहृदयं गीतं तु सदा ॥ ६३ ॥ एहीयत्रागतं
दृष्ट्वा दिशो वीक्षेत व्याप्य धः ॥ तस्य ये सदने योतिने श्रृंगरहिता रूपाः ॥ ६४ ॥ नाभ्युच्छानक्रियायत्रा नालापामधुराक्षर
॥ गुणादोषकथानैव तस्य गेहे न गम्यते ॥ ६५ ॥ अट्टदानं कृतं सर्वनाशनं विमानतादुश्चरितानुकीर्त्तनं ॥ कथाप्रसं
गानचनामविस्मयो विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणं ॥ ६६ ॥ तेन हि विरागलक्षणान्यस्मिन् ॥ तदेकमटस्य प्राप्त्या त्वांगवि
तः ॥ ततः कः सुहृत्स्नेहः ॥ परं नैतत्तस्मिन् अट्टाश्रयव्याजेन न कोपाज्जनाकृता ॥ यतः उक्तं च ॥ नरकाय मतिस्ते च
तपोरोहितं समाचर ॥ ववर्चिता किं मन्ये न मटचिंतादिनत्रवं ॥ ६७ ॥ यतः मूढो चोचनीयस्त्वनित्यांगवितोस्मि अथ त
तश्च त्वा मयत्रस्तस्माच्चूडस्तमुवाच ॥ भो भगवन् मामेव दे ॥ न त्वं नो ममान्यः काश्चिन्मुददास्ति ॥ तच्छ्रुत्वा तोगोष्ठीशे
थित्यकारणं ॥ एषदुरात्मा मृष्यकः प्रोन्नतस्त्वनेधतमपि भिक्षापात्रमुत्पत्यारोहति ॥ भिक्षाशेषमन्नं तत्र स्खल्य

स्थितिः॥ तदभावादेव गृहे सन्माज्जनक्रियानभवति॥ तन्मूर्खकत्रासार्थमेनवंशेन भिक्षापात्रं तन्मुदुमुदुस्ताडयामि नान्य
 त्कारणमिति॥ अपरमेतत्कुतूहलमस्य दुरात्मनो यन्माज्जार्मर्कटादयोपि तिरस्कृता अस्योसतनन॥ सञ्जाह॥ अथज्ञा
 यते तस्य विलंकश्चिद्वत्तदेव॥ ताम्रं चूडं आह॥ भगवन्नेवेति॥ सो ब्रवीत्॥ नूनं निधानस्योपरिविलंतस्य निधानोपणावे
 नम्र कूर्दत्पपः॥ उक्तं च॥ उष्मापि विचिजे जाह्नव्यं तेजो नयति देहिनां॥ किंपुनस्तस्य संभोगस्यागवर्म समन्वितः॥ ४६॥ तथा
 च॥ नो कस्माच्छांदिर्लमाता विर्क्राणाति तिले स्तिलान्॥ लुंचितानि तरैर्येन कायं मत्र भविष्यति॥ ४७॥ ताम्रं चूडं आह॥ क
 थमेतत्॥ सो ब्रवीत्॥ अहं प्रावृद्धा लेकस्मिंश्चिदधिष्ठानं भिभोजननिमित्तं कंचिद्वात्स्याणावासां प्राथितवान्॥ ततश्च त
 द्दृष्टवान् तेनापिशुश्रूषितः॥ सुखेन देवतार्चनं परस्तिष्ठामि॥ अथान्यस्मिन्नहं निप्रत्यक्षं बुद्ध्या ब्राह्मणः ब्राह्मणांसेवा
 दंदत्तावधानः शृणोमि॥ तत्र ब्राह्मण आह॥ ब्रह्मणि प्रभाते दक्षिणायनसंक्रान्तिरनंतदानफलं भविष्यति॥ तदहं प्रतिम
 दाथं ग्रामान्तरं यास्यामि॥ त्वया ब्राह्मणस्यैव कस्य भगवतः श्रीसूर्यस्य प्रीत्यर्थं किंचिदोजनं तिग्मादिकवादात्कथं॥ तत्
 श्रुत्वा ब्राह्मणो परुषतरवचनैः तं निर्भत्सयं स्यात्॥ कुतस्ते दारिद्र्यपहतस्य दानाय भोजनं तिलदानं प्राप्तिः तत्किं र्वंक्र
 वाणानलज्जसे॥ किं वाऽन्यतत् बहुला प्रलभ्या मया क्वचिदपि नैषं प्राप्सुं॥ न मिष्टान्नस्य स्वादनं॥ न च हस्तपाद
 कंटादिभूषणं प्राप्तं॥ तच्छ्रुत्वा तस्याः भयत्रस्तो ब्राह्मणो मंदं मंदं आह॥ ब्राह्मणि नैतद्युत्पत्तेकं तु यत्स्वयं कृतं॥ उक्तं
 च॥ आसादधर्मपि मासमर्थिभ्यः किं न दीयते॥ इच्छानुरूपो विभवः कराकस्य भविष्यति॥ ७०॥ तथा च॥ इक्ष्वा
 हरिदानेन यष्णमते फलं किल॥ दारिद्र्यस्तच्च काकिण्याः प्राप्नुयादिति न श्रुतिः॥ ७१॥ अपि च॥ दाता लघुरपि सेव्यो
 भवति न रूपणो महानापि समुद्राकूपोऽतः स्वादुसलिलो श्रीत्येव लोकस्य न मुदुः॥ ७२॥ अपि च॥ अकृतत्यागम
 हिंसा मिथ्याकिं राजशब्देन॥ गोप्यारंभेन विधीकथयंति महेश्वरं विबुधा॥ ७३॥ अपि च॥ सदादानपरिर्क्षीणः शस्त्र
 वकरीश्वरः॥ अदानः पीनगान्धोऽपि निंद्य एव हि गर्ह्यः॥ ७४॥ यच्छूजलमपि जलदो वष्ठाभतामेति सकललोकस्य॥

नित्यं प्रसारितक॥ समिचोऽपि न धीक्षितुं शक्यः॥ ७५॥ एवं ज्ञात्वा दारिद्र्येणापि स्वत्यानस्वत्यंतरं काले पात्रे देयं॥ उक्तं
 च॥ सत्यान्नं महती श्रद्धा देयं कालो यथोचितं यदायते विवेकज्ञैस्तदानं त्यागकृत्याने॥ ७६॥ अथवा साधिदमुच्यते॥ अ
 तितृष्णानकर्त्तव्या तृष्णानैपरित्यजेत्॥ अतितृष्णा भिभूतस्य॥ जाता काष्ठमर्या शिखी॥ ७७॥ ब्राह्मण्याह कथ
 मेतत्॥ सो ब्रवीत्॥ अस्तिकस्मिंश्चिदहो देशु दुस्खानामेकश्चित्पुलंदः सपापार्थिकं तु प्राच्छितः॥ अथ तेन
 असर्प्यतामहानंजनगिरिशिखराकारः मेव कानामक्रोडः शूकरः एकः समासादितः॥ तं दृष्ट्वा कर्णाकृष्टनिवेशि
 तसायकेन सकालः समाहतः॥ तेनापि कोपाविध्वंसेन साबालिंद्युतिदं द्राग्रेण पाटितो दरः पुलिंदोगता सुभर्तले
 पपात॥ अथ लब्धकं व्यापाद्य शूकरोपिशरप्रहारवेदनयापंचत्तमुपगतः॥ अतस्मिंश्चतरेकश्चिदासन्नमृत्युः शृं
 गालः दूतश्चेतश्च परिभ्रमन् तं देशं जगाम॥ यावत्त्यज्यति तावद्दराहपुल्लिंदो वपि पंचत्तमुपगतो दृष्टो॥ ततः प्रह
 र्ष्टाव्यचियत्॥ मोः सानुकूलो विधिः॥ तेनेदमचितं तं भोजनं उपस्थितं॥ अथवा साधिदमुच्यते॥ अकृतं पुद्यमे
 पुंसामन्यजन्मकृतं फलं शुभाशुभं समभ्येति विधिना सन्नियोजितः॥ ७८॥ तथा च॥ यस्मिन् देशे चकाजानो
 वपाटः लेचवयसायादृशेन च॥ कृतं शुभाशुभं कर्म तत्तथा तेन मुच्यते॥ ७९॥ तदहं तथा भक्षयामि॥ यथा बहून्
 हानिमे प्राणयात्रा भवतीति॥ उक्तं च॥ न नित्यमन्नपानादिसंपद्यते तु देहिनां॥ त्वया प्रभूतमन्नाद्यं क्रमशस्तेषु
 मुच्यते॥ ८०॥ ततावेवं प्रथमं स्नापुपाशंधुः कोटिगतं भक्षयामि॥ उक्तं च॥ शनैः शनैः श्रमोक्तं व्यर्थं विचि
 मुपाज्जितं॥ ससायनमिव प्राज्ञे हेलयानकथंचन॥ ८१॥ इत्येवं मनसानिश्चित्य चटितचापकोटिमुखं मध्ये शि
 खास्नायुं भक्षितुं प्रवृत्तः॥ ततश्च श्रुतिपेताशसतिचापकोटिः तालुदेशं विदार्य मस्तकमध्ये निष्क्रान्ता सापितदेहन
 यातस्तृणातृगता सुरभवत्॥ अतोऽहं भूमिजमिच्छामि कर्त्तव्या इति॥ अथैवं सानेन प्रबोधिता ब्राह्मणी आह
 ॥ यद्येवं तदस्ति मे गृहे तिलराशिः॥ तत्स्नानं तिलान् लुंचयित्वा तिलचूर्णेन ब्राह्मणा नहं भोजयिष्यामि॥ तस्या

स्तद्वचनमाकर्ण्य ब्राह्मणोऽग्रामांतरंगतः ॥ अथ सापितान् तिलान् उष्णोदके न संमर्द्य लुंच चित्वा स्तयात्तपेदत्तवती ॥ ए
 तस्मिन् न तरे तस्याः गृहकर्मव्यग्राथाः तेषां तिलानां उपरिकश्चित्सारमेयो मूत्रोत्सर्गश्चकार ॥ न तस्तद्व्याचिनया ॥
 त्सा अहोपश्यन् पुण्यं विधेः पराङ्मुखी भूतस्य ॥ यदेतान् तिलान् अभोत्थानं कृतवान् विधिः ॥ तदहमेतान् तिलान् स
 मारायकस्य चित् गृहं गत्वा लुंचितैर्लुंचितान् आनयामि ॥ सर्वापितनोऽनेन विधिना दास्यतीति ॥ अथ तान् स्तप्यं कृ
 त्वा स्यात् गृहं गत्वा प्रविष्टा तदमाह ॥ भोग्यहान्तिकश्चिदलुंचितैर्लुंचितान् ॥ अथ यस्मिन् गृहे भक्षार्थं महं प्रविष्टः
 तस्मिन् गृहे सापितिलानां दायविश्रयं कर्तुं प्रतिष्ठा ॥ आह च ॥ भोग्यहान्तिकश्चिदलुंचितैर्लुंचितान् ॥ अथ तदहं गृहिणी
 प्रकृष्टायावत् अलुंचितैः लुंचितान् गृह्णाति ॥ तावदस्याः पुत्रेणः कामदेकशास्त्रदृष्ट्या व्याकृतं ॥ हे मातः अग्राह्याः
 स्वात्विमेतिलाः ॥ नास्याः लुंचितैर्लुंचिताः देयाः कारणां किंचित् भविष्यति ॥ तेन पाञ्चलुंचितैर्लुंचितान् प्रयच्छ
 ति ॥ ततश्च त्वात्पातो तिलाः परित्यक्ताः ॥ अतर्हं ब्रवीमि नाफस्माच्छाडिलीमाता इति ॥ एवमुक्त्वा समयापि ग्राह ॥ अ
 तस्य मुखकस्य ज्ञायात् क्रमणमार्गस्य ॥ भगवन् दुःसायं ते यतोऽसौ नैकाकी समागच्छति किं तु असंख्ययुथपरिवृतः प
 र्यतो मन्त्राभ्यान्वितस्ततः सर्वजनैः सह आगच्छति गयाविचलितं च ॥ अभ्यागत आह ॥ अस्य त्रिकिंचित् रवनित्रकं ॥
 सोऽब्रवीत् वाटमसि ॥ एषा सर्वलोहमया स्वहस्तिका ॥ अभ्यागत आह ॥ तर्हि प्रत्यक्षं त्वयामया सह प्रबोध्यं ॥ ये
 न ह्यवपि जनचरणमलिनाया भूमौ सदानुसारिण गच्छतः ॥ मया पितृस्य दुरात्मनस्तदुज्जपातोऽपमवचः समाकर्ण्यो
 तितं अहो विनष्टोऽस्मि इति यतः साभिप्रायाणि अस्य वचांसि श्रूयन्ति ॥ नूनं यथाभिधानं ज्ञानं ॥ तथा मम दुर्गं च ज्ञास्य
 ति ॥ एतदभिप्रायादवज्ञायते ॥ उक्तं च ॥ सकृदपि दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा ज्ञानाति सारतां तस्य ॥ हस्ततुलयापि निपुणः प
 लपरिमाणं विजानीति ॥ ८६ ॥ तथा च ॥ वाञ्छे वसूचयति पूर्वतरि प्रत्येकपदेरपसरन् सरसः कलापि ॥ ८७ ॥ भाविष्य
 पुराणं दन्यतनुजं शुभमार्तिदेवा ॥ विज्ञायाते शिशुरजातकलापचक्रः प्रततोऽहं भयत्रस्तमनाः सपरिवारो दुर्गमा

४९

205
1995

गं परित्यान्यान् मार्गेण गंतुं प्रवृत्तः सपरिजनो यावदप्रेगच्छामि ॥ तावत्समुरयो वृहत्कायो माज्जरः समयाति ॥ स च मू
 र्खत्वेन मवलोक्य तन्मध्यसह सापपात ॥ अथ ते मूर्खकाः मां कुमार्गं गामिनमवलोक्य गर्ह्यन्तो हतशेषाः रुधिर
 रमाधितसुंधराः न मे वदुर्गं प्रविष्टः ॥ अथ साधिदमुच्यते ॥ छित्वा पाशमपास्य कूटं रचनं भिलाबलात् वायुगंपय
 तान्निशि रया कलापजटिलान्निर्गत्य दूरं वनान् ॥ व्याधानां शरगोचरादतिजयेनोत्पथा वन्मृगः कृपातः पतितः क
 रीतिविमुखे किं वा विधौ पौरुषं ॥ ८८ ॥ अथाहमेकोऽन्यत्र गतवान् शेषां मुटतया तत्रैव दुर्गं प्रविष्टा ॥ एतन्न तरे स
 दुष्टपरिज्वाजको विभाते रुधिरचिंदुर्चिंतां भूमिमवलोक्य तेनैव दुर्गं मार्गेण गत्योपस्थितः ॥ ततश्च सहस्तिकया
 स्वनितुमारब्धः ॥ अथ तेन रवनता प्राप्तं तन्निधानं ॥ यस्यापरिसरं दद्यात् कृतवसतिस्तस्याप्पणामहो दुर्गमपि
 गच्छामि ॥ ततो हृष्टमनाः परिज्जको ताम्नुदमिदमाह ॥ भो भगवन् स्वर्पाहादानीं विनिर्शंकः ॥ अस्यां प्रणाम
 मूर्खकस्ते जागरणं कारयति ॥ एवमुक्त्वा तन्निधानमादाय मटाभिमुखं प्रनस्य ॥ अहमपि यावत् तत्रागच्छामि ॥ ता
 वदरमणीयमुद्देगकरं स्थानं वीक्षितुमपि न शक्नोमि ॥ इत्युच्यते न च ॥ किं करोमि ॥ क्व गच्छामि ॥ कथमेव्यात्
 मनसः प्रशांतिः एवंचिंतयानो मादिवसो महता कष्टेनास्ते जगामा ॥ अथास्तिमितेऽके साहो गो निरुत्साहस्तस्मि
 न्मटे सपरिवारः प्रविष्टः ॥ अथास्मत्यरिग्रस्य शब्दमाकर्ण्य ताम्नुदो भूयोऽपि तज्ज्वरवंशेन भिक्षापात्रं ता
 डयितुं प्रवृत्तः ॥ अथासावभ्यागतो ब्रवीत् ॥ भो सरखे किं मद्यापि निःशोको निद्रो न गच्छसि ॥ स आह ॥ भगवन्
 भूयः समायातः समूर्खको दुष्टः सपरिवारश्च ॥ तस्याभयात् भिक्षापात्रजज्जरवंशन ताडयामि ॥ ततो वि
 दस्य भ्यागनः प्राह ॥ भो सरखे मा भैषीर्विते न सह गतोऽस्य कूटं नोत्साहः ॥ सर्वेषामपि जंतूनामेवैव स्थितिः
 ॥ उक्तं च ॥ यदुत्साही पुमान्नि संपराभवति यज्जनान् ॥ यदुत्पतं वदत्वा क्व न तस्य वित्तजं बलं ॥ ८९ ॥ ततश्च त्रा
 हं कापा विष्टा भिक्षापात्रमुद्दिश्य विशेषादुद्धृत्तोऽप्राप्त एव भूमौ पपात ॥ तत इष्टः सौमेरात्रुर्विहस्य ताम्नु

इमुवाच भोसखेपश्यपश्यकोतूके ॥ अथाह च ॥ अथैनवलवान्सर्वोभिवत्यर्थेनपंडितः ॥ पश्येनमृगकं व्यथंस्व
जातिसमतंगतं ॥ ८० ॥ ततश्चपिहितं गेशंकोयदस्यात्यतनकारणतदाचयोर्हस्तगतंसंज्ञानं ॥ अथसाधुचेदमुच्य
ते ॥ दंष्ट्राविरहितः सप्योमदहानायथासजः तथाथेनविहीनोऽप्रपुरुषोनामध्या रकः ॥ ८१ ॥ तदाकण्यहिंचिति
तवान् ॥ अहोसत्यमहममेषशत्रुः ॥ नममांगुलमपिअत्रकुर्द्वनशक्तिरस्तिधिगथंपुरुषस्यजीविनामिति ॥ उक्तं
च ॥ अथैननुविहीनस्यपुरुषस्यातिमधसः ॥ उच्छिद्यतेक्रियाः सर्वाः प्राप्तेकुसरितोयथा ॥ ८२ ॥ शुक्लस्यकीटस्वा
तस्यवद्विदधस्यसर्वतः ॥ तरोरिवदरिद्रस्यनवरंजन्मनः फलं ॥ ८३ ॥ शकनीयाहिसर्वत्रनिः प्रतापादरिद्रता
॥ उपवत्तुमपिप्राप्तंमनेसानवितकिंचित् ॥ ८४ ॥ यथाकाकयवाः प्रोक्तायथारण्यभवास्तित्वाः ॥ नाममात्रानसि
त्वादिधनहीनास्तथानराः ॥ ८५ ॥ संतोऽपिहिनराजंतंदरिद्रस्यतरंगुणाः ॥ आदित्यद्वयभृतानांश्रीगुणानांप्रकाशि
नी ॥ ८६ ॥ नतथाबाध्यतेलोकेप्रकृत्यानिर्धनोऽजनः ॥ यथाद्व्येणसंप्राप्यतेनहीनः सुरैर्विधितः ॥ ८७ ॥ उन्नम्यो
न्नस्मत्तत्रैवदरिद्राणामनोरथाः ॥ हृदयेषुविलीयतेविधवास्त्रीकुचाविव ॥ ८८ ॥ व्यक्तोपिवासरेनित्यदैर्गति
मसातृते ॥ अथतोऽपिस्त्रितायत्रानधनापिनदृश्यते ॥ ८९ ॥ दारिद्र्यात्युरुषस्यबांधवलनोवाक्येनसंतिष्ठते
सर्वेहास्यमुपैतिशीलशशिनः कांतिः परिस्तायतेनिर्वेदाहिमुरवोभवतिसद्गदः स्फातीभवत्यापदः पापंयच्च
भवेत्परैरपिहृतंततस्यसंभाव्यते ॥ ९० ॥ ९१ ॥ आदाहिभाग्यक्षयपीडितांशानरः कृतांतोपहतः प्रपद्यते ॥
तदाहिमित्राण्यपियात्यमित्रतां चिरानुरक्तोपिजनोविरज्यते ॥ ९२ ॥ तानीद्वियाण्यविकल्पानितदेषनामसावु
हिरप्रतिहतावचनंतंदेव ॥ अर्थेष्मिणाविरहितः पुरुषः स एवव्यस्तः क्षणेनभवतीतिविचित्रमेतत् ॥ ९३ ॥ इत्य
वंबहुधाविलप्यभग्नोऽस्मादः तत्स्वनिधानंगंडोपधानीयकृतविलोक्यप्रमातकालेव्यथभ्रमः स्वदुर्गतः ॥ त
त्स्वनेमेतद्भूत्याः गच्छंतोमिथोजल्पन्ति ॥ अहो असमर्थाऽयमुदरघरणेऽस्माकं ॥ केवलमस्यष्टलग्नानां

विडालादिविपत्तयः ॥ तस्मिन्नेनाराधितेन ॥ उक्तं च ॥ यत्सकाशान्नलाभः स्यात्केवलाः स्युर्विपत्तयः ॥ सस्वामीदूरत
स्यात्योविशेषात्सुखंजीविभिः ॥ ९४ ॥ एवंतेषां वचांमिश्रत्वास्तदुर्गप्रविष्टोयावत् ॥ नकश्चिन्ममसन्मुखोऽथेतिताव
न्मयाचिंतितं ॥ अहोधिकुड्यंदरिद्रता ॥ अथवासाधिवदमुच्यते ॥ हृदंस्तीक्ष्णफलेत्यजंतिविहगाः शुक्लसरः सारसाः
पुष्पं पयुष्यं पितृत्यजंतिमधुपादं वनान्तं मृगाः ॥ निद्रव्यं पुरुषं त्यजंति गणिकाः भ्रष्टं नृपसेवकाः मृतोदरिद्रः पुरुषो
मृतं मेधुनमम्रजं ॥ मृतमर्थान्त्रियं श्रावं मृतोयज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ९५ ॥ एवं हि मेचित्तयतस्तेमद्भूत्याममृशाणांसेवकाः
संहताः ॥ तेचमामेकाकिनमसमर्थं दृष्ट्वाविद्वन्नुकुर्वन्ति ॥ अथमयाएकाकिनायागनिद्रांगतेनभूत्यापिचिंतितं ॥ अथरा
त्रावकाकांतस्थकुतपस्वितः समाश्रयंगच्छांगंडोपधानवर्तिनीकृतां ॥ वित्तपटीशानैः शानैः विहार्यतस्यनिद्रावशमुपा
गतस्यतद्वित्तंस्वदुर्गसिमानयामि ॥ येनमेभूयोपिचित्तप्रभावेनसर्ववदाधिपत्यंभवति ॥ उक्तं च ॥ व्यथयंतिपरंचेतोमनो
रथशतैर्जनाः ॥ नानुष्टानेनैर्हीनाः कुजातिविधवाइव ॥ ९६ ॥ दोगल्पं देहिनां दुःखमपमानकरं परं ॥ येनस्वेरवम
न्यतेजीवंतोपिमतइव ॥ ९७ ॥ दैन्यस्यपाततामेतिपराभूतः परंपदं विपदामाश्रयः शश्वत्दोगत्यवलुर्धकृतः ॥
९८ ॥ लज्जंतंबोधवास्तेनसंबंधंगोपयंतिच ॥ मित्राण्यमित्रतायांतिवस्यनस्युः कपटिकाः ॥ ९९ ॥ सर्वेलाधवमे
वेतदपाथानामिदंरहं ॥ पर्यायो नरकस्यायंनिर्द्वन्द्वंशरीरीणां ॥ १०० ॥ अजारवरवुरोत्सर्गमात्सर्गनीरुणवज्जनैः
दीपपद्माल्लयायवत्यत्यन्तेनिर्धनोऽजनः ॥ शोचविशिष्टयाप्यस्ति किंचित्कार्यं चिन्तयानिदंनकजननेहनेतुके
चित्तयोजनं ॥ १०१ ॥ निर्दोदातुकामोपि संप्राप्तो धनिनांरहं ॥ मन्यतेयाचकोऽयं धिक् दारिद्र्यं स्वलुदेहिनां ॥ १०२ ॥
यथामतेनसिक्तकार्यंभुविनजनुना ॥ तथैवनिर्धनात्रकिंचित्कार्यंनसिध्यति ॥ १०३ ॥ ततोनिजवित्तापहरणावि
दधंतोममयदिमृत्युः स्यात्तदपिशुमतरं ॥ उक्तं च ॥ स्ववित्तहरणं दृष्ट्वायोऽथरक्षत्यसूनवरः ॥ पितरोऽपिनगृह्णांति
तद्वत्तंसलिलंजलि ॥ १०४ ॥ तथाच ॥ गवार्थेऽत्रादृष्टाव्यचिन्तयितहरणतथा ॥ प्राणान् त्यजति योयुद्धतस्यलोकाः स

नाननाः ॥ १० ॥ इत्येवंनिश्चितरात्रौ तत्र गत्वानिद्रावशमुपगतस्य तस्योपेयां मयामहन्निद्रां विहितं यावत्तावत्तु बुद्धेः
 ॥ ११ ॥ स्योदृष्टतापसः ॥ ततश्च जज्जिरवंचाप्रहारिणश्चिरसितादितः कथंचिदायुः शेषतयानमृतः तदा तदेतत्तस्य दुःखमनु
 भूयपरविदमुपागतोऽनेन सुदृढचित्तकविमानीतः ॥ तदेतन्मेवैराग्यकारणं ॥ मंधरकः आह ॥ मित्रभवतिसुदुर्लभं ॥
 वः क्षुत्क्षामोपि वा नु भुतं त्वं भक्षुस्त्वनि स्थितमवच्छेदसमारोप्यानयति न मार्गे पिभक्षयति ॥ उक्तं च ॥ विकारं याति नो वि
 त्तं वित्तस्य कदा न च मित्रस्य तु कलत्रे च न मित्रं कारयेद्दुःखः ॥ १२ ॥ विदुः सुदुर्लभं च विदुः मेतदसंशयं ॥ परिष्ठा
 करणं प्राक्तं देहस्योऽग्निर्विभक्तं ॥ १३ ॥ आपत्काले तु संप्राप्तं मित्रं मित्रमेव तत् ॥ वृत्तिकाले तु संप्राप्तं दुर्जनो हि सुदु
 र्भवत् ॥ १४ ॥ तन्ममाप्यस्य विषये विश्वासः समुत्पन्नः ॥ यतो न निर्विकल्पो मित्रो कृता ॥ यायसेः सह जलचराणां ॥
 अथ सार्धं दिमुक्ते ॥ न मित्रं कस्यचित् कोपि नितांतमथ विरेकतः ॥ दृश्यं ते मित्रं विदुः स्ताः कार्यादिराप्ररक्षितः ॥ १५ ॥
 ततः स्वागतं भवतः ॥ स्वष्टं वदस्यातां अतसरो घरे ममोपाति ॥ यच्च वित्तं शोचिरे श्वा सश्वते संवृतः ॥ तदत्र विषये स
 तापो न कार्यः ॥ उक्तं च ॥ अमृच्छाया रवलप्रीतिः सितं मन्त्रं च यो धितः ॥ किंचित्कालोपभोग्यानि यो वनानि धनानि च ॥
 ॥ १६ ॥ अतएव विवेकिनो युक्तात्मनो धनस्य हानं कुर्वन्ति ॥ उक्तं च ॥ सुचितं तं विनवत्सरश्चितेर्निर्जोषदहे विनियोजितेः
 किंचित् ॥ पुंसो निकां मंत्रं जतिपि मृत्युमिह नैः पंचपदी नदीयते ॥ १७ ॥ तथा च ॥ यथा मित्रं जले मत्स्यं भक्षते श्वापदे भु
 वि ॥ आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वं भवितवा ॥ १८ ॥ निदेषि मपि विज्ञातं दंष्ट्रं योजयते नृपः ॥ निर्यनः प्राप्तदोषो पीस
 वन्निरुपद्रवः ॥ १९ ॥ अर्थानामर्ज्जुनं दुरवमर्ज्जुनानां रक्षणे ॥ आयेदुःखं व्ययदुःखं धिगर्थदुःखं भाजनं ॥ २० ॥
 अथार्थानिकष्टानि मृदोयाः सह ते नरः शतां शोनापि मोक्षार्थं तानि चेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ २१ ॥ अपरं विदुः श्वा सजम
 पि न त्वया वैराग्यं कार्यं ॥ उक्तं च ॥ काधीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को घाविंदशः स्मृतायं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहु
 प्रतापा जिज्ञितं ॥ यदेष्टुं परबलांगलप्रदं रणः सिंहावनं गहते तस्मिन्नेव हतं हि पदे सलिले स्मृत्वा छिनत्त्यात्मनः

२२ ॥ अर्थहीनोपि परदेशगतोपि यः प्रज्ञावान् भवति स कथांचिन्नं सोदति ॥ उक्तं च ॥ विदुः च न पत्वं च नैव कुल्यं कदा
 चन ॥ स्वदेशे प्रपूज्यते राजा विदुः न सर्वत्र पूज्यते ॥ २३ ॥ कोऽतिभारः समर्थानां किंदूरव्यवसायेनां कोपि देशः सुविद्या
 नांकः परः प्रियवादिनां ॥ २४ ॥ तत्प्रज्ञानि धर्मवान् न प्रातस्तपुरुष उच्यते ॥ प्राप्तव्यं मेवलभं तेन वंजितवः ॥ उक्तं च ॥
 प्राप्तव्यं मेवलभं तेन वंजितवः ॥ २५ ॥ नस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे यदस्मदीयं न हि तत्सरेषां ॥ २६ ॥
 हिरण्यकः आह ॥ कमेतत् ॥ मंधरकः कथयति ॥ अलिकस्मिन्निश्चिन्नगरे सागरदत्तो नाम बणिकपुत्रः तस्य अमरदत्तो नाम
 मपुत्रः तेन विर्कः यमाणं दीनारशतपंचकेन पुरस्कृतं गृहीतं ॥ तस्मिन्निश्चितं प्राप्तव्यं तं भते मनुष्य इति ॥ सागरदत्ते
 न दृष्ट्वा पृष्ट्वा ॥ पुत्रं कियतामृत्युन पुस्तिका गृहीता ॥ सोऽब्रवीत् ॥ दीनारशतपंचकेन मया गृहीता ॥ तत्प्रज्ञासागर
 दत्तोऽब्रवीत् ॥ धिक् मूर्खत्वं लिखिते कपादश्लोकपुस्तकं ते दीनारशतपंचकं ददासि ॥ तदनया बुद्ध्या त्वं कथं द्रव्योपा
 र्जनं करोषि तदद्य भवति त्वयाममृतेन प्रवेष्टव्यं ॥ एवं निश्चितं गृह्णतु निश्चितः ॥ स तेन निर्विदं न देशांतरं गृणा
 करं न गरेतः ॥ अथ नगरनिवासिना कोनापि पृष्टः ॥ भोजोऽतो भवान् किं नाम धेयमिति ॥ सोऽब्रवीत् ॥ प्राप्तव्यमर्थं
 लभते मनुष्य इति ब्रूयात् ॥ अथान्येतापि पृष्ट्वा स्तथैवाब्रवीत् ॥ एवं कश्चिन्मुञ्चति ॥ तस्य सर्वस्याग्निः ॥ प्राप्तव्यमर्थं
 भते मनुष्य इति ब्रूते ॥ एवं तस्य प्राप्तव्यमर्थमिति प्रसिद्धं नाम संज्ञातं ॥ अथ राजकन्या चंद्रमती नामा भिनवरूपसंप
 न्ना सोऽपि परिच्छिन्ना सरणी मदिता एकस्मिन् दिवसे नगरं निरीक्ष्य माणातिष्ठति ॥ यावत्तावत्तु त्रकश्चिद्राजपुत्रो
 र्त्वरूपसंपन्नो मनोरमश्वतरयाः दृष्टिगोचरे कथमपि देवकशातगतः ॥ अथ दृष्ट्वा तं समकालं मेघमकरध्वजकु
 सुमवाणेरभिहतया सखी अभिस्ति ॥ गृहे सुखिव्यर्थानि याति तावद्योवनदिनानि ॥ पितापि मानकस्मै चित्तयच्छति
 तद्यथममाद्याननराजपुत्रेण सह समागमा भवति तथा भवत्या प्रतिपत्तयं ॥ तत्तु ता सरणी शीर्षं न स्यात्पातो गत्वा न भु
 याच ॥ आह भद्रं चंद्रवत्या त्वं तिक महं प्रेषिता ॥ एतत्तमणि त्वं ॥ यत्तव दर्शनं मम मनो भवतु तामहती अबच्छा

वर्तते ॥ यदि जी धनं नागमिष्यति ॥ ततः दाममरणमेव शरणं ॥ तच्छ्रुत्वा तेनाभिहितं ॥ धनं यद्यवश्यं मया तत्रागतं न्यूनं ॥ तदा
कतरेण उपायेन प्रवेष्टव्यं ॥ तथा चाभिहितं ॥ रात्रौ सोधो मंगला वरं रज्जु त्रामां लब्धयिष्यामि ॥ त्वया तत्रागच्छ ॥ सोऽब्र-
वीत् ॥ एवं करिष्यामि ॥ इति निश्चित्य सर्वान् चंद्रमतीं सकाशांगना ॥ ततो रत्नन्यामागतायां राजपुत्रेण चितितं ॥ अहो मह-
दकुसुमेतत् ॥ उक्तं च ॥ गुरोः सुतां मित्रभार्या स्वार्मा सेवकादिनी ॥ योगक्षतिपुमान् लोकेतमाहुर्ब्रह्मधातकां ॥ ३६ ॥
अपरं च ॥ अथ यथाः प्राप्य ते येन येन चाधोगातिर्भवेत् ॥ स्वार्थाच्च भ्रष्टयं तेन न तत्कर्म समाचरेत् ॥ एवं बहुविधं वि-
चार्य सराजपुत्रस्तत्सकाशां प्रयातः ॥ अथ प्रासव्यमर्थमिति पटताऽदृता तेन धवलं गृहपाश्वरिजो लंबा यमाना वर-
त्रादृष्टा ॥ सको तु काधिष्ठितद्वयोऽधिरूढः ॥ तयाराजपुत्र्या स एषा यमिति स्वच्छचितया स्नानपानपानाचनानादिनां
सन्मानेन सह शयनतप्यमाश्रित्य तदंगं स ज्ञातरो मसंदर्पातिरामां चितगा प्रया उक्तं ॥ भद्रमया सानुरागया तवात्मा
प्रदत्तः ॥ ममान्यो भक्तमिनेमपि न भविष्यतीति ज्ञातव्यं ॥ किमिति भवान् मया सह न ब्रवीति ॥ अथासावब्रवीत् ॥ प्राप्ता-
व्यमर्थं लभते मनुष्य इति तदा कर्ण्यसंदर्भितद्वयया तया त्वरित्वरमेव सः चरन्तः यावत्तारितः ॥ ग्रापितमेवाचिचार्य-
कृतमात्मनो विवाहमनुष्याय मानाऽधोमुखं शय्यायां प्रसुप्ता ॥ सोऽपि गत्वा रवेदं देवकुले प्रसुप्तः ॥ अथ तत्र कयाचित्
स्वर्णिण्या दत्तसंकोतको यावदंडपाशके न सह संकेतो दत्तः ॥ अथ पाशके न रहसः स्नानसरक्षणार्थं सुनिपुणं विलो-
कयता असौ पूर्वसुप्तो दृष्टोऽभिहितश्च ॥ को भवान् ॥ सो ब्रवीत् ॥ प्रातव्यमर्थं लभते मनुष्य इति ज्ञात्वा दंडपाशके नोक्तं
मम गृहे गच्छामि शयने स्वपिहि ॥ अथासौ तद्गृहं गत्वा विपयां सात शयनं प्रसुप्तः ॥ अथ तस्या रक्षकस्य बह्वक्षन्या वि-
नयवती नामा रूपयौवनसंपन्ना कस्यापि पुरुषस्यानुरक्तः तस्य संकेतं दत्त्वा तत्र शयनं प्रगुणीकृतमासीत् ॥ सापि
संकेतं तत्र नायातः ॥ दंडपाशकः सुतायां निवृत्तः ॥ धरहसिये शनस्नानमवलोकयति ॥ तावत्प्रसुप्तः पुमान् दृष्टः ॥
तथा इति परिज्ञातयदसौ स एव संकेतपुरुषः समायातः ॥ ततस्तथा प्रदृष्टया समुत्थाप्य हस्ते मल्लयित्वा शय्यामे-

वप्रदक्षिणीकृत्यात्मानं विवाहयित्वा शयनमधिरूढा ॥ विकसितनयनकमलवदना तमाह ॥ भद्रमया सानुराग-
या तुभ्यमात्मा प्रदत्तः ॥ तस्मिन्मयापि मया सह विश्रब्धं भवान् न ब्रवीषि ॥ सो ब्रवीत् ॥ प्राप्ताव्यमर्थं लभते मनुष्य इति
॥ तत्तच्छ्रुत्वा तया चितितं ॥ अहोऽस्मीति तं यदि क्रियते सदृक् फलपाकं भवति ॥ एवं मत्तानि भर्तृस्य सविपाद्या-
तया सनिःसारितः ॥ स च राजमार्ग्या बहूजति ॥ तावदन्यविषयवासीकः ॥ तदंशो नाम वणिक्पुत्रः ॥ तस्मिन् पुत्रधर्म-
दत्तस्य कन्यां प्रभावती नाम परिणयनार्थं वाद्यमान नवधोषेण समागच्छमानसिष्ठति ॥ प्राप्ताव्यमर्थः पितृहंतुमा-
रब्धः ॥ अथ यावत्किल न भवति ॥ तावद्वा जहृस्तीमदातिरंकेण मदमत्तो हस्ती ॥ अरोकं हस्ती प्रहृतजनकोलाहलेन
लोकां माकुलवनतमेव देशं प्राप्ताः ॥ तदृष्ट्वा सर्वे वरानुयायिनो भयत्रस्ता वरेण सह ग्रदिश्यदिशो जग्मुः ॥ केवलं मा-
तृदृष्टं सन्नित्यो वणिक्कन्यां स्मृता ॥ तथा प्राप्ताव्यमर्थश्च ॥ अथ प्राप्ताव्यमर्थेन सा कन्या विपमाना भयार्त्ता परित्रा-
णं पशुमाना मां भेषारित्युक्ता हस्ते दृष्टा ॥ अहं परित्रातेति सुधीरोऽस्ति रक्तवदक्षिणे पाणौ संयुक्तं हृदयमहासहसि-
कतया प्राप्ताव्यमर्थेन पौरुषवाक्ये दृष्टिना निर्भर्तितवान् कथमपि देवान् निरगतः ॥ अथ यावत्सुहृदो धवो वरकः ॥ वि-
जितक्रान्तलग्नसमये चागच्छति तावदन्येन पाणौ दृष्टा कन्या तिष्ठति ॥ दृष्ट्वा वरेणाभिहितं भोऽश्वसुरविरुद्धमिदं त-
या कृतं ॥ यदयं दृष्टं देशादाहता तानस्मान् परित्यज्य कन्याऽन्यस्मै प्रदत्ता ॥ सोऽब्रवीत् ॥ अहं भवद्भिः सह प्रनष्टः
॥ न जाने किमिदमिति ॥ अभिधा यदुहितं रंष्टुमारब्धं वसेन त्वया सुदं कृतं ॥ तत्कथ्यतां कोऽयं वृत्तः ॥ सा चा-
ब्रवीत् ॥ अहमेवं नेन प्राणसंशया दक्षिता ॥ तदमं मुक्ता नान्यो मम पाणि दृष्टोऽप्यति ॥ अनेन वार्त्ताव्यतिकरणेन ज-
नी विभाता ॥ अथ प्राप्ताः संजातः सहाजनसमवायेन वार्त्तां वृत्तांतं श्रुत्वा राजदुहिता तं देशमागता ॥ कर्ण्यपरंपर-
या श्रुत्वा दंडपाशकसुतापितृवाजगाम ॥ चंद्रसेनो नाम राजा सातः पुरः सपरिजनो नगरनिवासिभिः सह तत्र स-
मायातः ॥ अथ राजा प्राप्ताव्यमर्थः प्रोक्तः ॥ लोकाथयको वृत्तान्तः ॥ सो ब्रवीत् ॥ प्राप्ताव्यमर्थं लभते मनुष्य इति ॥

राजकन्याप्राह ॥ देवोपितं लेधयितुं न शक्यः ॥ ततो दंडपाणिदुहिताप्राह ॥ तस्मान्न शोचामि न विरमयामि ॥ वाणि कुसु
ता ॥ प्राह ॥ यदस्मदीयं न हितं त्वरिषां ॥ एवं जालाराजापितासाष्टयकुष्ठयकुष्ठलांतं श्रुत्वा अविगततत्त्वार्थश्च तस्मै स
बहुमानं प्रामसहस्त्रेण च सहस्त्रदुहितरं पुनर्दत्तवान् ॥ तत्रैव रात्येतमभिषिक्तवान् ॥ एवं स पर्जन्याय सप्यसबहुमान
प्राप्तमाहाधनसमुदयः स्वपितरौ माहूयसंबोधवः समुद्रजनाभोगादिसमुपभुजानः सर्वनावस्थितः अतोऽहं ब्रवीमि
प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्य इति ॥ तदेतत्सकलं ज्ञात्वा विषादो न कार्यः ॥ तदेतत्सकलं सुखदः स्वमनुष्यपरं विषादमुपग
तः ॥ अनेन मित्रेण त्वत्सकाशमानातः ॥ तदेतन्मे वैराग्यकारणं ॥ मंथरकः आह ॥ भद्रं भवति सुहृदयमसंदिग्धं ॥ शु
त्सामोपि शत्रुभूतं ॥ त्वं मत्सखाने स्थितं दृष्ट्वा कारोप्यानयति ॥ नमोऽपि भक्षयति ॥ उक्तं च ॥ विकारयति नोचितं पिते
यस्य कदाचन मित्रस्य स्वकलत्रे च कार्ये मित्रमुत्तमं ॥ विदुः सुहृदामत्र चिद्वरेणैरसंवायं परिहाकारणं प्रोक्तं हे
मनो नैरिव पंडितैः ॥ अथावा ॥ आपकाले कुसं प्राप्ते यन्मित्रं मित्रमेव तत् ॥ दृष्टिकाले तु संप्राप्ते दुर्लभापि सुदुर्लभा
॥ तस्मान्ममाद्यस्य विषये विश्वासः समुत्पन्नः ॥ यतो जातिविरुद्धेयं मे त्रीमासां शिभिर्वायसैः सह सलिलचराणां ॥
अथ साधिदमुच्यते ॥ न मित्रकोपिकस्यापि नितांतं न च वैरकृतं ॥ दृश्यते मित्रविध्यस्तात्कार्यादिराचरहिता ॥ तत् स्वा
गतं भवेत्स्वयं हृदयस्य ताम्रसरउपांतं यश्च विज्ञा शोविदेशवासश्च ते संजातस्तदत्र विषये संतापो न कार्यः ॥ उक्तं
च ॥ अत्र लुप्यारवलप्रातिः स्थितमन्नं च योपितः ॥ किंचित्कालोपमोऽप्यानि यो धनानि धनानि च ॥ अतएव विवेकिनाम
हात्मानो धनस्य हानं कुर्वति ॥ उक्तं च ॥ सुसंत्विते सो विवतस्तु रक्षिते न जेः पिदेहेषिविवो जितेः क्वचित् ॥ एंसो ॥ यमा
नत्र जतोपि निहुरे रमेधनेः पंचपदी नदीयते ॥ अन्यच्च ॥ यथामित्रं त्वमेव भक्षयते आपदे भूविजाकाशपक्षिभि
श्चैव तथा सर्वत्र विज्ञातवान् ॥ निर्दोषमपि विज्ञातव्यं दीपेयं जयते नृपः ॥ निर्दूतः प्राप्तो पापि सर्वत्र निरुपदवः ॥ अथाना
मर्ज्जनेदुः समर्ज्जितानां चरणे ॥ नाशदुः स्वयं येदुः स्वधिगयोदुः स्वभाजनं ॥ अर्थार्थी यानिदुः ग्वानि मृदोऽयं कु

रुक्तेन ॥ शतांशानां पिमोक्षार्थं तानि च नोक्षमाश्रयान् ॥ अपरं विदेशवासजमपिदुः स्वार्थं ताया न कार्यं ॥ कोधीर
स्य मनस्विनः स्वविषयः कोवा विदेशः स्मृतो यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहु प्रतापजितं ॥ यरं द्वा नूखलांगलप्रहर
णः सिहो वनंगायते तस्मिन्नेव हतहिपेदुः सलिले स्तृष्णां छिनत्सामनः ॥ अथहीनोपि परदेशगतोपियः प्रजावान् भू
वतिसकथांचिदपि न सीदति ॥ उक्तं च ॥ कोऽतिभारः समर्थानां मिति ॥ ततो पुनरपि विचिंत्य ॥ तत्प्रज्ञानिधिः भवाननुप्रा
कृतपुरुषतुल्यः ॥ अपरं च प्राप्तोप्यर्थः कर्मवशात् नृश्रयति ॥ तदेतावन्ति दिनानि त्वदीयमासीत् ॥ सुदुर्लभं प्यनाली
यं भोक्तुं न लभ्यते ॥ स्वयमर्ज्जितमपि विधिनाऽपद्रियते ॥ उक्तं च ॥ अर्थस्याप्यर्ज्जनेनैव भाग्यं समं श्रते अरण्यं
महदासाद्यमृदः सोमलिको यथा ॥ २६ ॥ अथापरः पाटः ॥ वांचितोऽपि विधिना लाब्धधनोपि विहितोद्यमः ॥ अरण्यं
महदासाद्यमृदः सोमलिको यथा ॥ २७ ॥ हिरण्यकः आह ॥ कथमेतत् ॥ सोऽब्रवीत् ॥ अस्तिकस्मिंश्चिदधिष्ठाने सो
मलिकोलिकः अतिवसतिस्मि ॥ स च अनेन कपटालादुत्तरचनानि पार्थिवजनोचितानि सदेव वस्त्राणि समुत्पादयति
॥ परं भोक्तुना लाब्धयधिकं कथमपि नार्थमात्रं संपद्यते यैवान्यतत्र सामान्यकोलिकाः ॥ स्तूतपटसंपादनाविज्ञा
निनस्ते महर्धिसंपन्नाः तान् विलोक्य स्वाभार्यामाह ॥ प्रिये पश्येतान् स्तूलपटकारकान् धनेकनकसु ॥ मृत्पानूत
दधारणकं मेतत्तु स्खानं अन्यत्रोपाज्जनाय तस्माद्गुह्यमः ॥ साप्राह ॥ भोऽप्ययत्नमिच्छा प्रलपतमेतत् ॥ यदन्य
अगतानां धनं भवति ॥ स्तोत्रेन तत्किं न भवति ॥ उक्तं च ॥ उत्पातं तिवदाकाशे निपतंति महीतले ॥ पक्षिणां तरपि प्रा
स्थानादत्तमुपतिष्ठति ॥ २८ ॥ न हि भवति यन्न भाव्यं भवति हि भाव्यं विनापियन्नेन ॥ करतलगतमपि नृश्रयति यस्य
च भवितव्यतानास्ति ॥ २९ ॥ यदि गच्छति ब्रह्मांडं पारं याति महोदधेः ॥ तावद्विषकलापध्वीनादत्तमुपतिष्ठति ॥ ३० ॥
तथा च ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वस्त्रैः विदितयातरं ॥ तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमुपगच्छति ॥ ३१ ॥ बहुनामपि मध्यस्थं त
दुत्कर्मपुरातनं ॥ शते सहश्रयानेन गच्छतमनुगच्छति ॥ ३२ ॥ यथा लायानापो नित्यं सुसंबन्धौ परस्परं ॥ एव कर्म च क

नोचसंश्लिष्टविनरेतरं ॥ ३१ ॥ तस्मादत्रैव व्यवसायपरो भव ॥ कोनिक आह ॥ त्रियसम्यग्भिहितं त्वया ॥ व्यवसायं
 विना कर्म न फलनि ॥ उक्तं च ॥ यथैकेन न हस्तेन तालिको संप्रपद्यते तथोद्यमपरित्यक्तं न फलं कर्मणः स्मृतं ॥ ३२ ॥ प
 त्रयकर्मवशात् प्राप्तिर्भोज्यकाले ॥ पिभोजनं ॥ हस्तोद्यमं विना वक्त्रे प्रविशन्त कथंचन ॥ ३३ ॥ तथा च ॥ उद्योगिनं पुरु
 षसि ह मुनेन लक्ष्मीर्देवा हि देवमिति का पुरुषादवन्ति ॥ देवां निहत्य कुरुषोः स्य मालाशक्त्या यन्नेरु तो यदि न सिध्यति को
 ऽत्र दोषः ॥ ३४ ॥ उद्यमेन हि सिद्धाविकार्याणि न मनोरथैः न हि सुप्तस्य सिद्धस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३५ ॥ स्वशक्त्या
 कुर्वन्तः कर्म न चेत्सिद्धिप्रयच्छति ॥ नोपालभ्यः पुमान्स्तत्र देवांति रतिपोरुषः ॥ ३६ ॥ तस्मान्न मया वश्यं देशां तरेणं तव्यमि
 ति निश्चितं वर्तमानं पुरंगतः ॥ तत्र वर्षं नयं स्त्रित्वा सुवर्णं तत्र यो पाज्जितं कृत्वा भूयो पि स्वर्गं प्रति प्रस्थितः ॥ अथा
 यं पथे गच्छतस्तस्य कदाचिद्दृष्टव्यं भ्रमती भगवदित्योऽस्तं जगाम ॥ तत्र च व्यालमया तव वटवृक्षस्तुल्यतरस्कं धनं राखा
 मास्य प्रसुप्तो यावत्पश्यति ॥ तावन्ति शीथं ह्यो पुरुषो रोद्राकारो परस्परं तल्पं तौ शृणोति ॥ तत्रैकैः प्राह ॥ भो कर्तुः
 त्वेति त्वसमगस्य सोमलिकस्य भोजनं नाच्छादनादतेऽधिष्ठाप्यति नास्ति ॥ तत्किं त्वयाऽसुस्य वर्णशतं त्रयं दत्तं ॥
 स आह ॥ भो कर्म मया वश्यं दत्तं तव्यं व्यवसायिनां ॥ तत्र च परिणतिस्तस्य त्वया दत्तव्या ॥ अथ या देव सो सोमलिकः स
 प्रबुधः सुवर्णं ग्रंथि मवलोकयति ॥ तावत्सुवर्णं नास्ति ॥ ततः साक्षे पर्वितयामास ॥ अहं च ॥ अहो किं मे तत् ॥ क
 ष्टे नो पाज्जितं वित्तं हलया क्वापि निर्गतं ॥ तद्वत्थं भ्रमो निः किंचनः स्वपत्न्याः मित्राणामेव कथं मुखं दर्शयामि
 ॥ ति निश्चित्य श्रीदेवपत्तनं गतः ॥ तत्र वर्षं मात्रेण सुवर्णं शतपंचकं मुपासीत ॥ यो पि स्वस्त्वनं प्रति प्रस्थितः ॥ पाव
 द्धं पथे पश्योप्यटवामध्यगतस्य भगवान् भानुरस्तेन ॥ अथ सुवर्णं नाश्रयान् सुश्रांसुश्रांतां पिना विभ्राम्यति ॥ के
 वलं कृतं यद्दोषं तः स्वरं ब्रूयति ॥ अत्रोत्तरं ह्यो पुरुषो न्नाट्योद्दिष्टं देशं समागच्छतो जलं ततो वा शृणोत् ॥ तत्रैकः
 प्राह ॥ भो कर्तुः ॥ किं त्वया तस्य सोमलिकस्य सुवर्णं शतपंचकं दत्तं ॥ तत्किं न वेत्ति ॥ अस्या भोजनं नाच्छादनाभ्यधि

५४

कं किं मपि नास्ति ॥ क. तो प्राह ॥ भो कर्म मया वश्यं दत्तं तव्यं व्यवसायिनां नृणां ॥ तस्य परिणामः त्वं दायतः ॥ तत्किं माधुपा
 लं मेयसि ॥ तत्तु श्रुत्वा सोमलिको गच्छामा नो यावद्विधिमवलोकयति तावत्सुवर्णं नास्ति ॥ ततश्च परं वैराग्यमापन्नो व्यचि
 तयत् ॥ अहं मम किं धनं रहितस्य जीवितेन ॥ तदत्र वटवृक्षोच्चात्मानमुदुं प्राणोऽस्य जामि ॥ एवं निश्चित्य स दर्ममर्थं रज्जुं वि
 धाय स्वस्वकटे पाशं नियोज्य शारबायामात्मानं निबध्य बाधुं लक्ष्मिपति ॥ तावदेकः पुमानाकाशं संखड्गमाह ॥ भो सो
 मलिक मा मया साहसं कुरु ॥ अहं तव वित्तपहारको न तव भोजनं नाच्छादनाभ्यधिकामिषा वराटि कामपि संददामि ॥ ततए
 ल्लस्वर्गं प्रति ॥ अन्यच्च ॥ भवदीयसाहसेनाहं तुष्टः ॥ यतो न मे स्याद्दर्शनं व्यर्थं तद्वा ध्यतामाभीष्टेवरः कश्चिद् ॥
 तच्छ्रुत्वा सोमलिक आह ॥ यद्येवं तर्हि देहि मे भूचुरंधनं ॥ स आह ॥ भो किं करिष्यति धनं नोपभोगरहितेन ॥ यतो भोज
 नाच्छादनाभ्यधिको भोगो वराटि कावानास्ति ते ॥ उक्तं च ॥ किं तया क्रियते ह्मया यवधूरिव केवलायानवेत्रे वसामान्या
 पथिके रपि भुजते ॥ ३६ ॥ सोमलिक आह ॥ भो यद्यपि तस्य भोगो न भवति ॥ तथापि धनं मे भवतु ॥ कुलीनाय कुलीनो
 पिसदा संवत्मानसैः ॥ सेव्यते स नरो लोके अस्य स्याद्विन्नसंचयः ॥ ३७ ॥ शिथिलाश्वसुबल्याश्वपतंति न पतन्ति च ॥
 निराक्षिता मया भद्रं शवपाणिपंच ॥ ३८ ॥ पुरुष आह ॥ कथं मे तत् ॥ सोऽब्रवीत् ॥ अस्तिकस्मिंश्चिदधिष्ठानं लंबवृषा
 णो महावृषभो वसति स्म ॥ स च मदातिरेकात्परित्यक्तानि जयुथः ॥ शृंगाभ्यां नदीतटानि विदारयन् स्वच्छथामकतसदृशा
 नि शिष्याग्राणि भक्षयन् अरण्यचरो बभूव ॥ अथ तस्मिन्नेव धने प्रलोभको नाम शृगालः प्रतिवसति स्म ॥ स ६५ ॥ च
 दतिरेपुलिने स्वभार्यया सह सुखे पविष्टस्तिति ॥ अतस्मिन् नरसंलंबवृषणोजलपानार्थं तदेव पुलिनमवतीर्णः
 ॥ ततश्च तस्य प्रलंबमानो वृषणाचलो कश्च शृंगालोऽपि हि तः ॥ स्वामिन् पश्यस्य वृषभस्य मांसं पिडो लबाध
 मानो यथावच्छिन्नो तक्षणेन ग्रहारेण वा एतौ पतियत एव ॥ एवं ज्ञात्वा भवता दृष्टानुयायिनामायं ॥ शृगाल आह ॥ श्रि
 येन ज्ञायते कदाचिदेतयोः पतनेन विष्यतिवानवान् किं मां दृष्टाश्रमाय योजयसि ॥ अतस्त्वं तावत् जलार्थं मागतं

215
1995

नम्रपथकान्मभयामि॥तदत्रान्यः कश्चिदागम्यएतस्त्वनंसमाश्रयिष्यति॥तन्नेमत्सुत्यतेकसुं॥उक्तं॥योऽप्य
वाणिपरित्यज्यज्जहृक्वाणिनिषेवतोऽप्यवाणितस्यनयतिअप्यवनंष्टमेवतन्॥३९॥शृंगालोप्राह॥अहंकापुरु
पस्त्वं॥यत्किंदाचिन्नतेनैवसंतोषंकरोपि॥उक्तं॥सुप्तारवेकुनदीकासुप्तारोमृषकाजलिः संसेनुष्टः कारुषः स्वत्मके
नायितुष्यति॥४०॥तस्मात्सत्पुरुषेणसंदेयोत्साहवताभावं॥उक्तं॥यत्रोत्साहसमारंभोयत्रालस्यविनिग्रहः॥न
यविक्रमसंयोगाक्षवश्रीराखिलाभवं॥४१॥तथाच॥नंदेवामितिसंचित्यत्यजेदुद्योगमात्मन॥नद्योगेनविनातेलंतिताना
मफितायते॥४२॥अन्यच्च॥यः संतोषैरेपेः स्यात्स्योकेनाप्यत्रमानधामंदः तस्यगणनामुचिन्नदत्तोरपापिमाज्ज्वति॥
४३॥यच्चत्वमेवंवदसि एतोपतिष्यतोषानवा॥तदप्युक्तं॥यतः उक्तं॥रुतनिश्वथि नोवंचास्तुगिमांनोपपुन्यते॥चा
तकः कोषराकोऽप्यस्येद्रावारिवाहकः॥४४॥अपरं॥अहमस्यमृषकमांस्यासेतीयनिविणा॥एतोचमांसपिडोपतितप्रा
योदश्यते॥तत्सर्वधानान्यथाकर्त्तव्यमिति॥अथासौतदाकर्त्तव्यमृषकस्त्वनं परित्यज्यतस्यत्वेवष्टपणस्यष्टष्टमन्वगच्छ
त॥अथपासध्विदमुच्यते॥तावत्स्यात्सर्वकृत्येषुपुरुषोऽश्वयंशुः॥स्त्रीवक्याकुशतीक्ष्णेनयावन्तोऽधियतेबलात्
॥४५॥अकृत्यमन्यतकृत्यमगम्यमन्यतेशुभं॥अभक्षभक्षयत्मक्षस्त्रीवाक्प्ररितानरः॥४६॥एवंचसमायः स
तस्यष्टतः परिभ्रमन्चिरकालमनयत्॥नचतयोः पतनमभवत्॥ततश्चनिर्वेदात्पंचदशमेवपशृंगालोस्वभार्यामा
ह॥शिथिलाश्वसुबलाश्वपतंतितनपतंतिच॥निरीक्षितामयाभदेशिथिलाश्वसुबलाश्वनपतंतितनपतंतिच॥निरीक्षिताम
याभदेशदशवर्षाणिपंचच॥४७॥उन्मिदशवर्षाणिपंचच॥४७॥४८॥तन्मैतयोः पातयोगोभवति॥तदेवस्वस्त्वनंगच्छावः
॥अतोहं ब्रवीमि॥शिथिलाश्वसुबलाश्वेतिपुरुषोऽह॥यद्येवंतद्वृत्त्ययोपिबर्धमानपुरं॥तत्रहोवणिकपुत्रोऽतिवस
तः॥एकोऽप्युपधनोन्यउपमुक्तधनश्चेति॥ततस्तयोः स्वरूपबुद्ध्याएकस्यवरः प्राथनीयायदिनेधननप्रयोजनमनस्वा
मपिधनगुप्तंकरामि॥अथवादतंभुक्तेनप्रयोजनं॥तदुपमुक्तधनंकरामि॥इत्येवमुक्तादर्शनगतः॥सामलिकोपिबिस्व

यमनातदेववर्धमानपुरंजगाम॥अथसंध्यासमयेसुश्रानः॥कथमपितसुरं प्राप्ताधनगुप्तं हंष्टुमानोक्त्वाष्वा
श्वयः सन्तुस्तमितेरवाश्विष्टः॥अथासौपुत्रमायसिमेतेनधनगुप्तेननिर्भयमानो॥हठादेवाजिरंप्राप्योपविष्टः
ततश्चभोजनवेलायांतस्यापिभक्तिवर्जितमपिभोजनंयदकृतं ततश्चभुक्तातत्रैवप्रसुप्तोऽवावन्निशीथेपश्यति॥तावत्
ववपुरषोपरस्यरंमंत्रयतः॥तत्रैकोऽब्रवीत्॥भोऽकर्तः किंत्वाधनगुप्तस्याप्यधिकोव्ययोविनिर्मितः॥यत्सो मलिक
स्यानमोलनंदेत्तं॥तदयुक्तंत्वयानुष्ठितंमहाह॥भोऽकर्तममदोषोऽत्र॥मयापिपुत्रस्यत्वाभप्राप्तिर्नस्यचरित्तिः
॥कर्त्तव्या॥परिणतिः पुनस्त्वदायत्तंति अथासौमावदुच्छित्तितावद्वहनगुप्तोविपूचिकादापेणस्वयमानोरोगाभिभूतः
एतन्तिष्ठतिततश्चदिसोयः इहिनदोषेणकृतोपवासः संजातः॥सामलिकोपिप्रभातेतद्दुहान्तिप्रम्यदत्तभुक्तधनं
हंगतः॥तनापिवाभ्युत्थानादिभिः सकृतः॥भोजनाच्छादनादिविहितसन्मानस्तस्येवग्रहरोत्रोभयशय्यामारूढः सु
षाप॥ततश्चनिशीथेयापत्ययतितावत्तावद्वहवपिपुरषौमिथोमंत्रयतः॥तत्रैकोऽब्रवीत्॥भोऽकर्तरेनोद्यसोमलिक
स्योपचारं कुर्वताप्रभूतोव्ययोविहितः॥तत्कथमस्यास्वारकविधिर्भविष्यति॥अनेनसर्वमेतद्व्यावहरकरहात्समाती
तमिति॥सञ्जाह॥भोऽकर्तममकृत्यमेतत्॥परिणतिस्त्वदायत्तंति॥अथप्रभातसमवेराजपुरुषाराजप्रसादंविचिमा
दायसमाधाताः॥इत्तभुक्तस्याप्योयामासुः॥तददृष्ट्वासोमलिकोपिचिंतयामास॥अहंसंचयरहितोवरंएषदत्तभुक्तध
नोनासोकदयेगुप्तधनः उक्तं॥अग्रिहोवफलावराः शीलवृत्तफलंश्रुतं॥रतिपुत्रफलादारावृत्तमुक्तफलंधनं॥४८॥
तद्गगवान्विधानामादत्तमुक्तधनंकरोतु॥नकारंमधनगुप्तेन॥ततःसोमलिकोदत्तभुक्तधनः सत्तातः॥अतोहं ब्र
वीमि॥अथस्यापार्जनं कृत्वति॥तद्दुहिरण्यकण्ठ्यात्वात्वापिधनंविषयेसंतापोनकार्यः॥यतोविद्यमानमपिभो
ज्यं चयनयानदविद्यमानं॥उक्तं॥एहमध्यनिस्वातेनधननधनितोयदिभवामः किंनतेनैवधाननधनिनोवयं॥४९॥त
थाच॥उपाज्जितानामर्थानांत्यागएवहिरक्षणां॥नडागोदरसंस्त्रानांपरीवाहद्वंभसां॥५०॥दानव्यंचभोक्तव्यसतिवि

पयसं च यो न कर्त्तव्यः ॥ पश्येत्तमधुकराणां संचितमर्थहरं त्यजेत् ॥ ६१ ॥ तदा च दानं भोगो नाशस्ति स्त्रोगतयो भवन्ति विचिन्त्य ॥ यो न
 दद्यान्न भुंक्ते तस्य न तया गतिर्भवति ॥ एवं ज्ञात्वा विवेकिनानां गुणार्थधनापाज्जनं कर्त्तव्यं ॥ यतो हः स्वायतनं ॥ उक्तं च यतः ॥ यो न
 दिक्नुष्टं च यतः प्रमृष्टाः सुखाश्चातप्राप्तेः प्रमृष्टाः संचिते शैत्यार्थे तदुताशनं ॥ ६२ ॥ एवं ज्ञात्वा सत्पुरुषेण संतोषः कार्यः ॥ उक्तं च य-
 तः ॥ सप्याः पिवन्ति पचन्तं च दुर्बलास्ते शुद्धे स्तरे वने गजावलिना भवन्ति कंदैः फले मुनिवरागमयन्ति कालं संतोषेण पुरुषस्य
 परनिधानं ॥ ६३ ॥ तथा च ॥ संतोषा मज्जतु सानां यत्सुरवंशांत चेतसां ॥ कुतस्तथ न तु व्याजामितश्चेतश्च धावतां ॥ ६४ ॥ पीयूष-
 मिव संतोषं पिवतां निर्वातिः परा ॥ दुःखं न रंतरं पुंसाम संतोषवतां पुनः ॥ ६५ ॥ निरोधाच्च तसोः क्षाणि निरुध्वा न्यारिष्यान् अपि
 आच्छादिते रवौ मेघे रज्ज्वन्त्युर्गभरतयः ॥ ६६ ॥ बांछा विच्छेदं न प्रादुः स्वास्थ्यं शांता महर्षयः ॥ बांछा निवर्त्तते नार्थः पिपासे वा
 ग्निसेवने ॥ ६७ ॥ अनिद्यमपि निंदति स्तुवंत्यस्तुत्यमुत्तमैः ॥ शपते यत्कृते मर्त्याः किं किं नाम न कुर्वति ॥ ६८ ॥ अन्यच्च दाने
 न तुल्यो धिधिरस्ति तान्यो लोभाच्च ना न्योः स्तिरिपुः पृथिव्यां ॥ विभूषणं श्रीलसमं न चान्यत्संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ॥ ६९ ॥ हारिद्र्यस्य परा मूर्त्तिया ज्ञान इ विणाल्यता ॥ ज्ञ गत्यबंधनः शर्वस्तथापि परमेश्वरः ॥ ७० ॥ तत्किमुद्दिग्दमात्मानं मन्य-
 से ॥ सकृत्कुरु कृपातेनोत्पत्तयार्थः पतन्नापि ॥ निपातव्यस्तथा मूर्षो मसिंडपतनं यथा ॥ ७१ ॥ एवं ज्ञात्वा मद्व्यासे तोष एव
 कार्यः ॥ परमं थरक वचनमाकर्ण्य वायस आह ॥ भद्रहिरण्यक ॥ कएव वदति मंथरकं विना ॥ उक्तं च ॥ सुलभाः पुरुषा राज-
 नू सततं प्रियवादिनः ॥ अधिपस्य पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ ७२ ॥ अधिपस्य पथ्यस्य वदति नृणां मिह ॥ त एव
 सुदुर्लभः प्रोक्ता यो न्येस्पुर्नामधारकाः ॥ ७३ ॥ अथेवं तेषां ज्ञेयमानानां चित्रांगो नाम हरिणो लुब्धकेन संतापितस्तस्मिन्
 सरसि प्रविष्टः ॥ अथ तमायां तं संसंभ्रमं समालोक्य लघुपतनो वक्ष्यमास्तु ॥ हिरण्यो निकटवर्त्तिनः शरस्ते वमपिशतं ॥
 मंथरकश्च सलिले निमग्नः ॥ अथ लघुपतनो मग्नं संस्य क परिज्ञाय मंथरकमाह ॥ एदेहि सखे मंथरक मृगोऽयं तपात्तः
 स्मिन् सरसे प्रविष्टः ॥ तस्य शब्दोऽयं मानुष संभव इति ॥ तच्छ्रुत्वा मंथरको देशकालोचितं जलरत्नं प्रोवाच ॥ नोलधु

६६

219
1495

पतनयथायं मृगो दृश्यते प्रभृतो श्वाममुदहन्तुं दंष्ट्रानदृष्टिः पृष्टमवलोकयते तन्मृषार्त्तं लघुपतनं लुब्धकेन संतापित
 ॥ तत्तु ज्ञायतामस्य पृष्टतो लुब्धकाः समागच्छन्ति ॥ न वेति उक्तं च ॥ मयत्रस्तो नरः श्वासं प्रभृतं कुरुते मुहुः ॥ दिशो वि-
 श्रोकयत्येव न स्वास्थ्यं व्रजति च चित् ॥ ७४ ॥ तत्तु श्रुत्वा चित्रांगः प्राह ॥ मोमं थरक ज्ञातव्यं तया सम्यक् सत्यं सत्रासकार-
 णं ॥ अहं लुब्धकश्चरन्नातमध्यातुः कुणत्रसमायातः ॥ मम मूथं पुनस्ते लुब्धके व्यापादितं भविष्यति ॥ ततस्त्वचुर-
 रणागतस्य मे दर्शय किमप्यगम्य स्थानं दुष्टलुब्धकानामिति ॥ तदा कर्ण्य मंथरक आह ॥ मोचित्रांगश्च यत्तानां ति धर्मस-
 र्वस्वं ॥ हा धुपाया विह प्रोक्ता शत्रुदर्शने ॥ हस्तयोश्च लनादेको हि तीयः पादवेगजः ॥ ७५ ॥ तदस्य तांशी घृधनं च ने ॥
 ॥ यावदद्यापि नागलिते दुरात्माना लुब्धकाः ॥ अत्रांतरे लघुपतनः सखरमभ्येत्य प्रोवाच ॥ मोमं थरक गतास्ते लु-
 ब्धकाः स्वयं होन्मुखाः प्रचुरमृगमोसपिंडधारिणः ॥ तदिह श्रुत्वा जलादुहि भवे ॥ ततस्ते च चारो मित्रभावमाश्रिताः ॥
 तस्मिन् सरसि मध्याह्न समये वक्ष्ये लघुपतनं सुभाषितकथागोष्ठीं सुखमनुभवंतः कालं नयन्ति स्म ॥ अथ वायु-
 क्तमेतत् ॥ सुभाषितरसास्वादवधरोमं च कुचुकाः ॥ निवापिका मिनीसंगं कवीनां सुखमधेत ॥ ७६ ॥ अथ मंथरको
 जलादुहि भूत्वा तं मृगमाह ॥ भद्रपीवतामवगाह्य तां च प्रधानमुदकं शीतलं च ॥ रुताश्च श्वभवान् अहमिह ते अगमने
 ॥ तथा वस्ति तं प्रकाशमुदकं पीत्वा चित्रांगश्चित्तयामास ॥ नममतेभ्यः सकाशात् स्वल्पमपि भयमास्ति ॥ यस्मात्कु-
 लपस्तावदज्ञात्त उदवासीत् ॥ मृगश्च वायसावपि मृतवैवमेव भक्षयतः ॥ तदेतेषां मध्येऽहमपि गच्छामि ॥ इत्येवं त्वो-
 पसख्या अहं मंथरक मुपलब्धमानं पृष्टवान् ॥ अविशिष्य भवतः मंथरकेणोक्तं स्वागतमिहागम्यतां ॥ तथानुष्ठिते मं-
 थरकोऽब्रवीत् ॥ कथमिदं वनं गहनं समागतो सिद्धयकाले ॥ निर्विणोऽस्य नेन कामविहारत्वेन यनाधिष्ठमारोहमि-
 हागत उदकार्थं निदिच्छामि भवद्भिः साकं मित्रां कर्तुं यत्कारणं ॥ स्तुतरांपर्यटनमानो हं भवद्भिर्नुपालितः स न सरसी-
 रप्रविशामि ॥ तत् श्रुत्वा मंथरक आह ॥ मोहीनका वयं न युज्यते भवता सह आस्माकं मित्रां कर्तुं प्रत्युपकाराय समर्थः स

हमिन्नमिष्यते॥ यतः उक्तं च॥ ययोरेवसमं विलं ययोरेवसमं बुलं॥ तयोमैत्राविवाहश्च ननु पृष्टविपुष्टयोः॥ ६७॥ तच्च
मंथरकवाक्यं श्रुत्वा चित्रांगोऽब्रवीत्॥ वसनं रकवासोपविद्धः सहितो मम न नीचतनसंसर्गः सरं भवेत्तथपि॥ ६८॥
तथा स्फुपगतवल्लभोऽसि साध्याश्रयगुणोपेतोऽसि॥ तदवश्यं भवद्भिः सह महमया सरस्य कर्त्तव्यमेव॥ यथानुश्रयते॥
कर्त्तव्यानि च मित्राणि दुर्बलानि वलानि च॥ हस्तिप्रथं वने बल्यं मूषकं श्वविमोचिनं॥ ६९॥ मंथरक आह॥ कथमेतत्
सो ब्रवीत्॥ ॥ अस्मिन् कस्मिंश्चिदुत्सन्नतनपदेऽरण्याधिष्ठानदेवतायतनं समीपपर्यंतं॥ तत्र तर्वापितमूषकेः
सहस्रैः सहस्रैर्वस्मिन् प्रातिवेत्तकतया वासं चक्रिरे॥ एवं तथा ससौ रस्यमनुभवतां कालातिवर्त्तनं॥ अत्रांतरैकं श्वत्
गजोत्थपतिः करणकुलभपरिवृतः प्रवेपिलव्योदकसरिसिखयूथेन सह दकग्रहणार्थं प्रास्थितवान्॥ अथ गच्छता
गजपतिना मूषकावस्थानां मध्ये नयथा कालापपन्ना मूषकाः सविष्टकं नेत्राशिरावाविहिताः॥ हतशपाश्च
समवायं चक्रिरे॥ व्यापादिता वयमेभिः दुष्टगतेर्गच्छद्भिः॥ यदि पुनरिहा गमिष्यति हस्तिनस्ततो वीजशेषा अपि
न रहिष्यामः॥ यतः॥ स्पृशन् नृपि गजो हतिजिघ्रन् अपि भुजंगमः हसन् नृपि नृपो हतिमानयन् नृज्जनः॥ ७०॥ तद
त्रानंतरं करणीयोपायाश्चिंत्यतां॥ अथ च प्रधानबुद्धिभिः कतिमान्नेर्गत्वा विजसोऽसौ गजपतिः॥ प्रणम्य सविनयम्
ब्रवीत्॥ देवदुतो नातिदूरे पारंपर्यमागतोऽस्माकमवस्थः तत्र पुत्रपौत्रपरंपरया वृद्धिमुपागताः॥ तद्वद्विरिहो
दकग्रहणार्थमाच्छद्भिः सहस्त्रशो धिना शिता वयं॥ यदि तु पुनस्तनिवमार्गेण यास्यथा॥ ततो वीजावशिष्टा अपि न
भिषिष्यामः॥ ततश्च रस्माकमुपरिदया शिततो न्येन पथा गच्छत इति॥ यत्कारणं॥ अस्मद्भिधेरपि प्रयोजनं किंचिद्भि
ष्यति॥ तच्च श्रुत्वा व्याधिपातिः स्वचित्नाथधारयथा इमेव दंति मूषकास्तनयवना न्यथेति वृत्त्वा प्रतिपन्नवान्॥ अ
थ गच्छता कालेन येन चिद्राजारल्लुब्धं कृत्वा स गजपतिर्हस्तिना परिहृत्तो महता बलसमूहेन पात्रारत्वादिभिर्म
हत्पायैर्नृणया तस्मिन्नेव वने अंतनवक्षोऽप परिवारेव दूएवं चिंतयति॥ अहो कनप्रकारेण कस्यस्य काशाहास्मा

रामसर्थ

६७

२२१
१९९५

कं मोक्षो भविष्यति॥ ततः स्मृतास्ते मूषकाः॥ ततस्मान् विनानान्य एतेषां बंधनानां रवडनाय समर्थः॥ ततो गजबंधन
मिषिबद्धिः स्थितया तर्वापिलव्यमूषकावस्थित्या निजपरिचारकहस्तिन्या मूषकेभ्यो यथावृत्तं निजबंधव्यसनं दूषप
तिराख्यातवान्॥ यत्स गजपतिरेवं बल्यः स नृपुष्पान् विनानमोक्षं लभते॥ ततश्च ते रवं श्रुत्वा दुततरं समग्रपरिवारिण
सहस्त्रशो गच्छा प्रत्युपकारं कर्तुं तस्य बंधं दूततरं कर्त्तव्यं तस्मात्प्रितो सौ गजराजः स परिवारः॥ अतोऽहं ब्रवीमि॥ कर्त्तव्या
नि च मित्राणि इति॥ तच्छ्रुत्वा मंथरकणाभिहितं मद्रमाभैषीत्स्व॥ स्ववेत्तमेदं भवतानि रुद्धिग्रमनसा पथेष्टमुप्यतामि
ति॥ अतस्तेऽसौ दंतिवत्सुपगतं॥ परं स्थिरमतिप्रात्या कालातिवर्त्तते सर्वेषां च कृताहारवित्पराणां मधाद्गसमये विपु
लहृदसमीपे वृक्षच्छाया मधुरवान् समागमो भवति तत्रायेण हि॥ गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमता॥ व्यसने
न तु मूषाणां विद्वद्या कलहेन च॥ ७१॥ अथ कदाचिदत्येद्युगोष्ठी समवेत्तगोनायातः॥ तत्रापश्यंतस्तत्कालसमुपजा
तविपरीतनिमित्तशक्तिद्रव्या अकुशलं तस्य मन्यमानाय दद्यात्ति न लेभिरे॥ सुतरामाविनद्रव्याः संज्ञाताः वि
परीतवात्यशरीरकानि चिद्दिविकानि॥ तदा तौ हिरण्यकमंथरको आलोच्यास्य कार्यस्य लघुपतनोऽभिलस्तत्रस्था
न्वेपणं करोतु॥ इति मत्त्वामंथरको वायसमहि॥ भोल्लघुपतनञ्जहं हिरण्यकश्च त्वावप्यज्ञातो तस्यान्वेपणं कर्त्तुं
मंदगतित्वात्॥ तद्वत्वाऽरण्यशोधक॥ यदि कुत्रापि जीवंतं पश्यति॥ किं सिहादिभिरथ लुब्धके व्यापादितः॥ अथ वा
दावानलेन॥ वा प्रपतितो गतविषयेन वनगुणलोत्पादितः॥ अथ साध्विदमुच्यते॥ स्वर्गहोद्यानगतेपि मित्रे मोहान
न्मनः शंकतेऽनिष्टे किमु दृष्टं बद्धपाये प्रतिभयकालारमध्यरच्छे॥ ७२॥ एतन् श्रुत्वा लघुपतनो नातिदूरे सरसो
वद्वच्छति॥ तावत्पल्लवतीरचित्रांगं श्रुत्वा तस्तिष्ठति॥ तद्वद्वा शोकव्याकुलितमनाः तमवोचत् भद्रं चित्रांग
किमिदं॥ चित्रांगोपि वायसमवलोक्य विशेषेण दुःखितमेना बभूव॥ अथ वा युक्तमेतत्॥ उक्तं च॥ अपि मंदं तम
पन्नो नष्टावापीष्टदर्शनात्॥ प्रायेण प्राणिनां भूयोदुःखयोगो धिको भवेत्॥ ७३॥ ततश्च वप्यावसाने लघुपतन

नि

माह ॥ भोमित्रसंज्ञातोयतावन्मममृत्युः ॥ तदपि युक्तं संपन्नं यद्वतासहमेदं न जानते ॥ उक्तं च ॥ आणात्यये सत्पन्नेय
दिस्थान्मित्रदर्शनं ॥ तद्वाभ्यां सुरवदं पश्चात् जीवतां पितृस्य च ॥ ७४ ॥ तत्क्षतं व्यंखया ॥ यत्किंचिन्मया प्रणयाति
रेकां च वसुभाषितगोष्ठीभिहितं ॥ तथा च हिरण्यकमंथरको अपि मम च नाहोच्यो ॥ अज्ञानात् ज्ञानतो वापि दुरुक्तं
यददाहृतं ॥ मया तस्मै तामद्यहाभ्यां मपि प्रसादनात् ॥ ७५ ॥ ततश्च बालधुपतन आह ॥ भोमद्रुनमेतव्यं ॥ अ
स्मादिधो मित्रेर्वधमानेस्तदहं हिरण्यनीलाङ्गनः सन् द्रुततरमगच्छामि ॥ अपरं यत्सत्पुरुषाः भवन्ति ॥ तव्यसनेनावसी
दन्ति व्याकुलत्वं नापयाति ॥ उक्तं च ॥ यतः ॥ संपदियस्य न हर्षो विपादिविपादारेण चार्थं रत्नं ॥ तं भुवनत्रयतिलकं जन्
यति जननोऽमुतं विरला ॥ ७६ ॥ पवमुक्तालधुपतनश्चित्रांगमाश्वासयन्नहिरण्यसंथरकोतिष्ठतस्तत्र त्वा सर्वं चित्रां
गपाशपतनं कथितवान् ॥ हिरण्यं च चित्रांगमोक्षकारणं प्रतिहृतनिश्चयं दृष्टमाराप्यभ्युपसित्वरं चित्रांगसमीपं
तगाम ॥ सोऽपि मूषकमवलोक्य किंचिज्जीविताशयासंश्लिष्टः ॥ अपन्नात्राय विबुधैः कर्त्तव्याः सुहृदोऽमलाः ॥
न हस्तादं कश्चित् योऽत्र मित्रविवर्जितः ॥ ७७ ॥ हिरण्यक आह ॥ भद्रं त्वं तावन्तीति शास्त्रज्ञो दक्षस्तत्कथय कूट
पाशे निपतितः ॥ स आह ॥ वयस्म्यकिमेन नष्टेन यतो बलवदेवं ॥ साधु चेदमुच्यते ॥ किं वा क्वं सुमतिमतापि न वेम
र्त्तुं यत्रासौ व्यसमनहोदधिः कृतांतः ॥ रात्रौ चादिनं समयं तथा समप्रयौ द्रव्यः ग्रहरति तेनाकाविरोधः ॥ ७८ ॥ न स्मा
त्त्वमभिज्ञोऽसि नयविचेष्टितस्य ॥ न कालोऽयं विवादस्य ॥ यावत्सपापालालुब्धको न समभ्येति ॥ तावत्द्रुततरं के
च ॥ येन मम पादतः पाशं ॥ अथ ततश्च हिरण्यक आह ॥ भद्रं किमयापि ससागतं न लुब्धकात् विभेषि ॥ ततः शा
स्त्रं प्रति मे महती विरक्तिर्जाता यद्वदिद्याज्ञापनीति शास्त्रविद एतामवस्थां प्राप्नुवन्ति ॥ अश्वर्यं मे महत्सु न सि
वर्तते ॥ तेन त्वा दृष्ट्वा मि ॥ चित्रांगः आहाय तं भवानपतयत् ॥ हिरण्यक आह ॥ नित्यमेवाशंकितद्रव्यो दिशो विला
लोक यन्प्रज्ञयाभ्याधिकस्तत्कथं मपि अवाभ्योऽयं न मुपगतः ॥ सोऽब्रवीत् ॥ कमणा बुद्धिरपि हन्यते ॥ रामाह मम गं

५६

न वेनिनघुघोयानेवुनाक्ति हि ज्ञानविप्रादेव सवत्सपेनुहरणे जातामतिश्चाज्जुने ॥ द्युतेऽत्रात्तु चतुष्टयं च महिषीधर्मा लजोद
तवानप्रायः सत्पुरुषोऽप्यनर्थसमयं बुध्यापरित्यज्यते ॥ ७९ ॥ कृतांतपाशवत्यानां ह्येषोपहतचेतसां ॥ बुधयः कुज्जगामि
न्याभवति महतामपि ॥ ८० ॥ यास्वयं लिखिताधात्राललाटेऽक्षरमालिका ॥ न तां मज्जीपितुं वाक्तः स्वबुध्याप्यतिपडितः
॥ ८१ ॥ भद्रपरं यदचर्यं मयानुभूतं तदारब्धेयं तत्श्रयतां ॥ अनुभूतबंधनोऽप्यहं पुनरपि देववशात् बन्धः ॥ सोऽब्रवीत्
कथमनुभूतबंधनः सर्वमवानतुल्यं तुमिच्छामि सर्वं ॥ स आह ॥ आहं पण्मासीयाजानः ॥ शिशुभवान् स्वयं यथागतोऽधि
कं तव नया सर्वेषां विहरामि ॥ दूरं च गत्वा लील्यास्वयं यथाप्रतिग्रामि अस्माकं च देवता अरुध्वां च जसाच ॥ तयो रहमंजसा
वद्विनचोऽर्थो ॥ अथ तान् मृगगणान् यतः स्थिताहं न पश्यामि क्व ते गताः ॥ सुतरां वा विग्नद्रव्यः समं तादवलोकि तवान्
॥ यावत्सत्रयामिदं स्थित्वा तावत्ते ममि ववीक्ष्यमाणान् तिष्ठति ॥ अथोर्ध्वगत्या अनभिज्ञातये वाजसंयवगत्या जवेन किं लते
षां सकाशं यावद्गच्छामि तावत्तेन जालेनावकृष्य पाशे बद्धोऽयः शिराभूमे निपपात ॥ व्याधेनागस्य क्रीडनार्थं न मृत्युना सह
संयोजितः ॥ अहं च नीलाराजपुत्रस्य क्रीडनार्थं प्रदत्तः ॥ स नुराजपुत्रो माह दृष्ट्वा बालतया शोभनं परितोषमगमत् ॥ परि
नुष्टेन तेन व्याधस्य परितोषिकं दत्तं ॥ मां चारेणाभ्यंगो हर्त्तनस्तान् भोजनं गंधधूपविलेपनालंकारवासाविशेषः अत्यहमपूर्वं
भोजनप्रकारेणासंभाव्यैः स्निग्धद्रवपेयैः सखंदगुददादिमैरन्यैश्च द्रव्यैरतर्प्ययत् ॥ सोऽहं तः स्त्रिकाजनस्य राजकु
माराणां च हस्तातहस्तं गच्छन् कोतुकपराणां च श्रीवानयनकरचरणश्रीवाधषणयापरस्परप्ययाराजोगनाभिरनवरतसंन्या
परपरयाक्ते शितः ॥ अथ तेषां निवृतकोतुकानां च द्वाविद्राजपुत्रस्य शयनीयाधः स्थितेन प्राह द्वा लसमये मध्यस्नितं श्र
त्वा सविद्युतमुत्कटितद्रव्येन मया स्वयं मनुस्मृत्येदमभिहितं ॥ तदेवाह ॥ कदा वातविधूतस्य मम युवस्य धावतः ॥ दृ
ष्टतोऽनुगमिष्यामि कदा मे तद्रविष्यति ॥ ८२ ॥ अथासौ राजपुत्रः केनेदमभिहितं ॥ संत्रस्तद्रव्यः समं तादवलोकि तवान्
पश्यत् ॥ दृष्ट्वा वनमानुषेण दमभिहितं किंच मृगेणोत्पातितं चोक्तं ॥ तत्सर्वं याविनष्टोऽस्मीति मत्वा तद्वचनं श्रत्वा राजपुत्राय

223
1995

हा। हृदिर्निश्चक्राम॥ अताविष्टमिवात्मानं मन्यमानो नरति लेभे॥ अथामात्येस्तदवच्छेदं दृष्ट्वा भिषग्वरान् अन्यं श्वसन्तं तं कुले
नृमहत्याः धर्मान्यापरिलोभ्य तस्य राजपुत्रस्य सभासकश्रमाणीता स्ते॥ एवंचात्रात्रात्रातुल्यरपतीतराजपुत्रवः स्वस्त्रीक
रातितस्यस्माभिर्महती सदाकर्तव्येति॥ अथामप्यसमीक्ष्य करिणाकाष्टत्वं कुटुम्भं हरिर्हृन्वमानः केनापि साधुनाराक्षितो
हं॥ किमनेन पशुनापचलमुपनीतेन॥ अयुःशपतयाममार्थं गत्वा तेन शास्त्रविदाराजपुत्रो विज्ञप्तः॥ नहि घातेनोत्पन्न
गुरुफलव्यार्थः॥ भद्रयदेन न प्राहृष्टा लेसमथोत्सुकं न स्वयं धर्मनृममेदमुक्तं॥ कदाचानविधूतस्यति॥ तद्वनः किमसं
वधं ज्वरकारणं॥ साधुचेदमुच्यते॥ शरवः कदल्यांकदलीबुभयभिराचकृत्तामुमहृदिमानं॥ तच्छेषभिराकदलीविमानम्
अनंगंगाप्रतिमं बभूव॥ ८३॥ तत्त्वज्ञाणः केभिराकदलीविमानं तद्विधस्यासवधकारणं न ह्युच्यते॥ तच्च श्रुत्वा
तपुत्रोऽपगतज्वरविंकारः पूर्वप्रकृतिमापन्नः॥ एवमाह स्वपुरुषानुग्रहाय मंगः प्रभृतसलिलेन शिरसि सित्कान्तिस्मि
नेव वने प्रतिमुच्यते॥ तिश्चरक्षापुरुषोस्तथैवानुष्ठितं॥ तत्किं बहुना॥ अनुभूतबंधनोप्यहं पुनर्नयविवशादहः॥ अ
नपस्ततश्चतस्मिन् अक्षयवतयोः प्रवदतोः सह द्रव्यसंनसं द्रव्यमथरकः तदनुसारेण शरकोऽकुशावमदनकुर्वा
एस्तं प्रदेवांशानेः शान्तस्तपोरसकाशमाजगाम॥ तंचागतमवलोक्य लघुपतनकः प्राह॥ आहो नशापन्नमापतितं
हिरण्यकः प्राह॥ भो किं सलुब्धकः समभ्येति॥ अहो स आह॥ अस्तांस्तु लुब्धकवार्त्ता एष मंथरकः समागच्छति॥ तदनी
तिरनुष्ठितानेन वयमापि नूनव्यापादनीयतां यास्यामोऽस्य कारणान्॥ यतोयदिसमापात्ता लुब्धकः समागमिष्यति
तदहं तावत्तु वमुत्पतिष्यामि॥ त्वंपुनर्विलं प्रविश्यामि नरक्षसि॥ चित्रांगजवनेदिगंतरं यास्यति॥ एषः पुनर्जलचराम
दगतिश्च स्वच्छलेऽत्र किं करिष्यति॥ इति व्याकुलोऽस्मिन्तरे संप्राप्तं मंथरकं प्रति हिरण्यकः आह भद्रं न युक्तमनुष्ठितं
भवना॥ दध्नसमायातः॥ तद्व्योपि दुततरं गम्यतामिति॥ यावदसोलुब्धको न समायाति मंथरकः आह॥ ११३ किं करो
मि नराज्ञो मि तत्रावस्थानं मि नस्य न दुताशनदाहं साकुचंति नाहं मागतः॥ अथवासाध्विदमुच्यते॥ दयितजनवियो

३

५९

225
1995

गाः विन्नवियोगाश्वकस्य सखाः स्युः॥ यस्य महोत्सवकल्याणस्य जनसंगमानस्याः॥ ८४॥ अघिरत्नमप्यनुभूताः शि
ष्टदृशमागमेषु ये दिवसाः पथसासेकप्रतिमाजीवितकान्ताराशापस्य॥ ८५॥ एवंचात्रात्रात्रातुल्यरपतीतराजपुत्रवः स्वस्त्रीक
रातितस्यस्माभिर्महती सदाकर्तव्येति॥ अथामप्यसमीक्ष्य करिणाकाष्टत्वं कुटुम्भं हरिर्हृन्वमानः केनापि साधुनाराक्षितो
हं॥ किमनेन पशुनापचलमुपनीतेन॥ अयुःशपतयाममार्थं गत्वा तेन शास्त्रविदाराजपुत्रो विज्ञप्तः॥ नहि घातेनोत्पन्न
गुरुफलव्यार्थः॥ भद्रयदेन न प्राहृष्टा लेसमथोत्सुकं न स्वयं धर्मनृममेदमुक्तं॥ कदाचानविधूतस्यति॥ तद्वनः किमसं
वधं ज्वरकारणं॥ साधुचेदमुच्यते॥ शरवः कदल्यांकदलीबुभयभिराचकृत्तामुमहृदिमानं॥ तच्छेषभिराकदलीविमानम्
अनंगंगाप्रतिमं बभूव॥ ८३॥ तत्त्वज्ञाणः केभिराकदलीविमानं तद्विधस्यासवधकारणं न ह्युच्यते॥ तच्च श्रुत्वा
तपुत्रोऽपगतज्वरविंकारः पूर्वप्रकृतिमापन्नः॥ एवमाह स्वपुरुषानुग्रहाय मंगः प्रभृतसलिलेन शिरसि सित्कान्तिस्मि
नेव वने प्रतिमुच्यते॥ तिश्चरक्षापुरुषोस्तथैवानुष्ठितं॥ तत्किं बहुना॥ अनुभूतबंधनोप्यहं पुनर्नयविवशादहः॥ अ
नपस्ततश्चतस्मिन् अक्षयवतयोः प्रवदतोः सह द्रव्यसंनसं द्रव्यमथरकः तदनुसारेण शरकोऽकुशावमदनकुर्वा
एस्तं प्रदेवांशानेः शान्तस्तपोरसकाशमाजगाम॥ तंचागतमवलोक्य लघुपतनकः प्राह॥ आहो नशापन्नमापतितं
हिरण्यकः प्राह॥ भो किं सलुब्धकः समभ्येति॥ अहो स आह॥ अस्तांस्तु लुब्धकवार्त्ता एष मंथरकः समागच्छति॥ तदनी
तिरनुष्ठितानेन वयमापि नूनव्यापादनीयतां यास्यामोऽस्य कारणान्॥ यतोयदिसमापात्ता लुब्धकः समागमिष्यति
तदहं तावत्तु वमुत्पतिष्यामि॥ त्वंपुनर्विलं प्रविश्यामि नरक्षसि॥ चित्रांगजवनेदिगंतरं यास्यति॥ एषः पुनर्जलचराम
दगतिश्च स्वच्छलेऽत्र किं करिष्यति॥ इति व्याकुलोऽस्मिन्तरे संप्राप्तं मंथरकं प्रति हिरण्यकः आह भद्रं न युक्तमनुष्ठितं
भवना॥ दध्नसमायातः॥ तद्व्योपि दुततरं गम्यतामिति॥ यावदसोलुब्धको न समायाति मंथरकः आह॥ ११३ किं करो
मि नराज्ञो मि तत्रावस्थानं मि नस्य न दुताशनदाहं साकुचंति नाहं मागतः॥ अथवासाध्विदमुच्यते॥ दयितजनवियो

हास्तेवलं परिदेवयेत् व्यसनं वेदयेत्येव तस्यांतनाधिगच्छति ९१ केवलं व्यसनस्योक्तं भेषजं न यपांदिनेः तस्योत्ते
दसमारमो विषादपरिवर्जितं ९२ अन्यच्च आर्ता तलाभस्य चरदस्यार्थं भविष्यलाभस्य च संगमाथं आपत्पन्नस्य
च मोक्षार्थं यन्मन्यते सोपरमो हि मंत्रः ९३ तच्छ्रुत्वा वाच्यसः प्राह भोयद्येवं तनुक्रियतामहचः एष चित्रांगोऽस्य मा
गं गत्वा किंचित्पुत्रं लभामासाद्य तस्य तरे निश्चयं नो भूत्वा पततु ॥ अहमप्यस्य त्रिरसि समासु मदेभ्यश्चु प्रहारेः शिराऽ
प्यपयिष्यामि ॥ येनासौ दृष्टुं लुब्धकोऽमुं तं मत्स्यममर्च्यु प्रहारयत्येव न मंथरकः भूमौ क्षिप्त्वा मृगार्थं ध्रुवति अत्रांतरं त्व
यादममयबंधनवेष्टनानि खंडनीयानियेनासौ मंथरकोद्रुततरं त्वजं प्रविशति चित्रांगः प्राह भो मत्स्यमदोऽयं दृष्टस्व
यामंत्रः नूनमनेन मंथरकोमुक्तो दृष्टव्यः उक्तं च सिंघवाय दिवा सिंघं चित्तात्साहो निवदेयत ॥ प्रथमं सर्वजं नृणां प्रा
ज्ञो वत्तिनचेतरः ९४ तदेवं क्रिबतां ॥ तथानुष्ठिते मलुब्धकस्तथैव मार्गसिन्नपत्न्यै रस्त्रं चित्रांगवाच्यसनाथमद्राक्षी
त् तं दृष्ट्वा हर्षितमनाव्यचिंतयत् ॥ नूनं पाशबंधनवेदनया वराकोयं मृगजायुः राषतया जीवितः पाशोत्तयित्वा क
थमप्यतेदनांतरं प्रविष्टो मृतश्च तदुच्चाः यमेकलपः सुश्रान्तः कृतस्तिष्ठति तदेनमपि तावद्द्रुममिति मत्वा कलपं
भूमौ मुक्तामृगमुपादवत् ॥ अत्रांतरे हि रण्येन वज्रोपमदं दृष्ट्वा प्रहारेण तदभवेष्टनं तत्तणात्स्वदंशः कृतः ॥ मंथर
कोपितुं एमध्यान्निष्क्रम्य पत्न्यं प्रविष्टः चित्रांगो व्याघ्रात्तस्यापितस्य दृष्टेः पुरस्तादुल्लायवाच्यसेन सह प्रप्रदुतः ॥
अत्रांतरं विलक्षो विषादपरो लुब्धको यावत्पश्यति तावत्कलपोपि गतः ॥ ततश्च तत्रापि विषयं मंथरको मपठत् प्राप्ता
बंधनमप्ययं वत मृगस्तावत्तयामिदं नः संप्राप्तः कमलः सचापिनियतं नष्टस्तवादज्ञानः क्षुत्सामोत्रवने भ्रमामि शि
श्रुकेऽस्यैकैः समंभार्यया यच्चान्यतनकृतकृतातकुरुहेतत्रापि सज्जोऽस्म्यहं ९५ एवं बहुविधं विलप्य स्वगृहं गतः
अथ तस्मिन् व्याधेर्गते सति सर्वतः काककुर्मृगारखकः परमानंदं प्राजः परस्परमालिग्य पुनर्जातिमिवात्मानं म
न्यमानाः तदेव सरः संप्राप्य ज्ञातिस्मरः सतेः महासुरेवं समुभाषितकथागोष्ठ्यै रसविचित्रनानाविधविनोदेन स

६०

देवः कालं नयति स्म ॥ एवं ज्ञात्वा विवेकिना मित्रसंग्रहः कायं न च मित्रेण सह व्याप्तेन वत्ति तव्यमिति उक्तं च यो मित्रा
णिकरात्यन्त्रकौटिल्येन न वत्तते ॥ तेः समं न पराभूति संप्राप्ति कथंचन ९६ इति श्रीपंचारव्यानेनीतिशास्त्रमित्रसंग्रह
सिंसंज्ञकनामहितायंतं ग्रंथमाप्तमिदं श्रीः अथेदमारभ्यते काकालुर्कायं नाम तृतीयायंतं ग्रंथं स्थापयमादितमः श्लो
कः न विश्वसेत पूर्वविराधितस्य शत्रोश्च मित्रत्वमुपागतस्य दग्धगुहापश्य उलूकपूर्णकाकप्रणीतेन कुताज्ञेन ॥ त
द्यथानुश्रूयते हाक्षणात्येव जनपदे महिलाराधे भानामनगरं तस्य समीपे अनेकरवंगसनाथोऽपि धनतरपत्रछन्नो म
हानुन्यग्रो धपावपस्विष्टति तत्र च मेधवर्णानामवायसरालः अनेकपरिवारः प्रतिवसति स्मासत अविहितदुर्गरचनः ॥
सपरिजनः तत्र कालं नयति स्म ॥ अथान्योऽरिमर्दनो नाम उलूकरोजा असंख्येय उलूकपरिवृतो गिरिगुहादुर्गाश्रयः प्रति
वसति स्म सचरात्रावागतस्य न्यग्रोधव्यसंमनानुपरिभ्रमेति ॥ यंकं चिह्नं यस्मात्सादयति तव्यापादयति ॥ एवं नित्य
भिगमनातज्ञानैः तन्यग्रो धपादपदुर्गनिर्वाय संकृतं ॥ अथवा भवत्येव ॥ उक्तं च यतः ॥ यउपस्थितिबाधुं स्वं प्रचुरंतं यद
क्षयारोगं चालस्य संयुक्तः सशने स्तनहन्यते ॥ तथा च ॥ ज्ञातमात्रं नवः शत्रुं व्याधिच प्रज्ञमं नयेत् ॥ महाबलोपिते ॥ ने
व हस्तिप्राथमं हन्यते अथान्येधः सवायसरालः सवानुसचवान्नाहुयप्रोवाच ॥ भो उक्तं दत्तावदस्माकं शत्रुस्य मस
पेन्न श्वः कलवतनित्यमेधानि शागमे समेत्यवायसाना व्यापदनं करोति ॥ तत्तु यमस्य प्रतिविधातव्यं ॥ वयं तावदात्र
न पश्यामः ॥ न च तस्य दुर्गविजानीमायेन गत्वा प्रहरामः ॥ तदस्माकिं युज्यते ॥ संधिविग्रहयानासनसंश्रयं देधीभावा
नामेकतमस्य क्रियमाणस्य ॥ अथ ते प्रोचुः ॥ युक्तमिहितं देवेना ॥ यदेष प्रश्नः कृतः ॥ उक्तं च ॥ अदृष्टेनापि वक्तव्यं
संवेना ककिंचन ॥ दृष्टेन त्वरितं पथ्यं च तस्यादप्रियमप्यथली ॥ योनदृष्टे हितं भूतपरिणामेनुरवावहं ॥ सुमं श्री प्रिय
वक्तव्यं केवलं सरिपुः स्मृतः ५ ॥ सुलभाः पुरुषा राजसुततं अविवादिनः ॥ अश्रियस्वचपथ्यं वक्तव्यं श्रोता च
दुर्लभः ॥ ६ ॥ तस्मादकं तमासाद्य मंत्रः कावेमिहापते ॥ येन तस्य वयं कुस्मीनियमं कारणं तथा ॥ ७ ॥ अथ तस्यान्य

227
1995

आगताः पंचसविवाः ॥ तद्यथानामानि ॥ उत्तीर्त्वा ॥ संतीर्त्वा ॥ अंतीर्त्वा ॥ अतीर्त्वा ॥ चिरंतीर्त्वा ॥ सतेपामादोताबद्धुर्वि
 नष्टवन् ॥ भद्रं वांस्तुते किं मन्यते भवान् ॥ सञ्जाह ॥ राजन वल्लवनासह विग्रहो न कार्यः ॥ यतः सञ्जलवान् ॥ काल
 प्रवृत्ताव ॥ तस्मान्न संध्यसंधनयः ॥ उक्तं च ॥ बलयसिप्रणमतां काले प्रहरतामपि ॥ संपदोनापगच्छंति प्रतीपमिव निश
 गाः ॥ ७ ॥ सत्यान्नो धार्मिकश्चार्थश्चात्तसंधातवान् वली ॥ अनेकविजयां चिवसंधेयः सरिपुमवेत् ॥ ८ ॥ संधिः कार्यो
 प्यनार्येण विज्ञाय प्राणसंवायं श्रोणेः संरक्षितैः सर्वयतो भवति रक्षितं ॥ ९ ॥ तथा योऽनेकयुत्सविजयां सतेन विज्ञापा
 तसंधेयः ॥ उक्तं च ॥ अनेकयुत्सविजयां संधानं यस्य गच्छति ॥ तत्र भावेन तस्याशुवशमायां त्यरातयः ॥ १० ॥ संधिमिच्छे
 त्संमोनापिसंधिधो विजयायुधि ॥ न हि सांश्चधिकं कुर्यात् इत्थं वाच्यं हस्यति ॥ ११ ॥ संधिधो विजयायुत्सप्युतेनावा
 पिहियुधेतां ॥ उपायत्रितयादूर्ध्वं तस्माद्युत्समाचरेत् ॥ १२ ॥ अरुंधानोमानांधः समेनापि हते भृशं ॥ आमाकुं भद्रं
 न्यान्यकरोत्समयसंक्षयं ॥ १३ ॥ समं शक्तिमतायुत्समशक्तस्य हि मृत्यवे ॥ दृष्टवत्कुं भमिवाभित्वानावतिष्ठति शक्ति
 मान् ॥ १४ ॥ अन्यश्च ॥ समिन्निह रथं च विग्रहस्य फलत्रयं ॥ नास्तेकमपि यद्येषां विग्रहं न समाचरेत् ॥ १५ ॥ रवनन्तान
 रवुविलं सिंहः पापाणशकलाकुलं ॥ आश्रितिनखभंगं हि फलं वामपकोलं मृतभवेत् ॥ १६ ॥ तस्मान्न तस्मान्नस्य फलं चेन्न
 पुष्टयुत्सं चैव लं न तत्र स्वयमुत्पद्यते व्यचक्षुश्च ॥ १७ ॥ वलीयसासमाक्रांतो वितासीदिति माप्रयेत् ॥ वाञ्छन्
 भ्रंशेन लक्ष्मीं न मोक्षं गीकुरुचन ॥ १८ ॥ अकुर्वन् वेतनं दिति प्राप्तिमहं ती ॥ श्रियं कुर्वन् ॥ वेतनं सीदति प्राप्तिमहं ती श्रि
 यं ॥ भुजंगवृत्तिमाप्नोति ॥ यनमेव हि केवलं ॥ १९ ॥ कोर्म्यं संकोचमास्त्राय प्रहारानपि सवैयेत् ॥ काले काले च मतिमानु
 तिष्ठत कृष्णस्यैव ॥ २० ॥ आगतं विग्रहं दृष्ट्वा सुसाम्ना प्रथमं नयेत् ॥ विजयस्य ह्यनित्यत्वाद् भसान समुत्पतेत् ॥ २१
 तथा च ॥ बलिना सह योऽप्यप्यमिति नास्ति हि दर्शनं ॥ प्रतिवातं न हि धनः कदाचिदुपसर्पति ॥ २२ ॥ एवमुत्तीर्त्वा मंत्रः स
 मे संधिकारकः ॥ अथ तत् श्रुत्वा संतीर्त्वा विनताह ॥ भद्रं तवाभिप्राये श्रोतुमिच्छामि ॥ सञ्जाह ॥ देवनमंतेतत् प्रतिभाति ॥

६९

यल्लभुणा सह संधाजं क्रियते ॥ उक्तं च ॥ शत्रुणा न हि संदध्यात् ॥ सुश्लिष्टेनापि संदध्यात् धिना ॥ सुतप्तमपि पानीयं शम
 यत्येव पायकं ॥ २३ ॥ अथ रंसंक्रुलुब्धो धनरहितस्तनः स्वयाविशेषान्नसंधेयः ॥ उक्तं च ॥ सत्यधर्मो विदोनेन संदध्या
 न्नकथंचन ॥ सुमं धितोऽप्यसाधुत्वादिचराद्यातिथि क्रियां ॥ २४ ॥ तस्मान्न तेन सह योऽप्यप्यमिति निश्चयः ॥ उक्तं च ॥ क्रूरो लु
 ब्धोऽलसोऽसत्यः प्रमादो भौतः स्थिरः ॥ सद्गोयोऽथावमंता च सुरबोलेद्यो भवेद्विपुः ॥ २५ ॥ अपरं तेन पराभूसावयं ॥ अथ
 दिसंधानं कर्त्तव्यं ॥ तत्तत्तयोपिका कविनाशं करिष्यति ॥ उक्तं च यतः ॥ ॥ चतुर्थे पायसाध्यतु शत्रोः सातं मप
 क्रिया ॥ स्वद्यमां ज्वरं प्रातः काऽभेसा परिषिंचति ॥ २६ ॥ सामवादाः सकोपश्च शत्रोः ॥ अत्युदीतेपिकाः सुतप्तस्यैव सह
 सासर्पिषस्तोयविंदवः ॥ २७ ॥ यथैष एतत्तदं नित्यं हलवान् रिपुस्तदप्यकारणं ॥ उक्तं च यतः ॥ प्रमाणाभ्यधिकस्यापि म
 हस्यत्वमधिष्ठितः ॥ पदं भूमिं समाधत्ते कसमं मत्तदं निनः ॥ २८ ॥ सासाहः शक्तिमं पन्नो ह्यन्यात्त्वव्योप्यरिगुरुं ॥ वथा
 कंटे रवो नागं भारद्वाजप्रचक्षते ॥ २९ ॥ अन्यच्च ॥ मायाभिः शत्रवो बध्याऽवध्यास्युर्बलेन ॥ यथास्त्रीरूपमास्त्राय हत
 भीमिनर्कात्तकाः ॥ ३० ॥ तथा च ॥ मन्त्रो रिवो भद्रं उ स्य राजोयां निहिषो वशं ॥ समर्थं ते हि मन्यंते तृणाय रिव वशं ॥ ३१ ॥ ना
 याति शमनं यस्य तेन तेन जिते जिते जमा ॥ यथा जनेन किं तेन मानुषेन विनहं रिणा ॥ ३२ ॥ यालक्ष्मीर्नादुलितां गी विरिशो गित
 कुंकुमिः ॥ कांमं ॥ पिमनसार्थं निसमाधत्ते मनस्विनां ॥ ३३ ॥ रिपुर्नेन संसिक्ता तस्त्रीनेत्रां बुभुक्षन् ॥ न भूमि र्यस्य भू
 पस्य काश्चाध्यानस्य जिते ॥ ३४ ॥ अथैवं श्रुत्वा प्रजीविनं प्रत्युपप्लवत् ॥ भद्रं त्वमपि स्वमभिप्रायं निवेदय ॥ सञ्जाह ॥ हे
 वसदुष्टो बलाधिको निर्मर्षादृश्च ॥ तत्र तेन सह संधि विहो न युक्तो ॥ नैवा विनाथानमन्वत्यशस्यते केवलं यानमहं स्यात् ॥
 उक्तं च यतः ॥ बलोक्तं न दुष्टेन मया दारहितेन च ॥ न संधि विग्रहो नैवा विनाथानं प्रशस्यते ॥ ३५ ॥ हि प्रकारं भवेद्यानं मया
 प्राणं स्वरक्षणं ॥ एकमन्यज्जिगीषा च यात्रालक्षणमुच्यते ॥ ३६ ॥ कान्तिकथा चैत्रे वा जिगीषा प्रशस्यते ॥ यानमुच्छेदो
 र्यस्य शत्रोर्देशेन चान्यथा ॥ ३७ ॥ अवस्कंदग्रहानस्य सर्वकालः प्रकीर्त्तिताः ॥ व्यसनिवर्तमानस्य शत्रोश्चिद्वान्वित

224
1945

स्यच॥३६॥स्वस्त्वानंसुदृढं कृत्वा श्रेष्ठम्॥समहावले॥परदेशंतोगलेतुअणपिधिज्ञानमग्रतः॥३९॥अज्ञानविधिभासा
रतोयसस्यात्रजेच्चयः पराराष्ट्रं न भयः सस्वराष्ट्रमधिगच्छति॥४०॥तत्तयुक्तमपसरणं कर्तुं॥अन्यच्च॥नविग्रहं न संधा
नं वलिनातेन पापिना॥अपरं कारणपेक्षाः पसरणं क्रियते बुधैः॥तन्नीतिसारमुक्तं च नृपाणां नयकोविदः॥४१॥यदपस
रतिमेषः कारणं तदहं नृमृगपतिरपिकोपात्तं कुचसुत्यातिष्ठुः॥हृदयनिहितं वैराग्यं तमोपचाणाः किमपि विगणयंतो बु
धिमंतः सहते॥४२॥बलवन्तरिपुंश्चूदे शत्यागं करोति यः॥युधिष्ठिर इवात्रैति पुनर्जीवनं समेदिनी॥४३॥युध्यतेः हं कृति
कृत्वा दुर्वलोप्यो वलीयसा॥सन्त्यवांछितं कुर्यादित्थं न श्रवकुलक्षयं॥४४॥तद्वतोऽभियुक्तस्य अपसरणसमयोऽयं न सं
धिर्न विग्रहश्च॥एवं संज्ञा विमं नो यानमंश्च॥अथैतद्वर्णनं विनं प्रत्याह॥भद्रत्वमप्यात्मनो भिप्रायं वद॥सञ्जाह॥दे
वममसं धि विथ हयानां निजोप्यपि न प्रतिभाति॥विशेषतश्चासनं॥उक्तं च यतः॥नक्रः स्वस्त्वानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्ष
तिस॥एवमच्युतः स्वानां लुनापि परिभूयते॥४५॥अभियुक्तो बलवता दुर्गतिं हतुं प्रयत्नवान्॥तत्र स्वः सुहृदा द्वा नं अ
कुर्वतात्मचाक्षये॥४६॥यदि यो रागमंश्चत्वा मय संनस्तमानसः॥स्वस्त्वानं संसृते न च न तु भयो वसेच्च तत्॥४७॥हं ह्या
विरहितः संपादितः नो यथागतः॥स्त्वानं हीनस्तथा राज्ञा गम्यः स्यात् सर्वजंतुषु॥४८॥निजस्त्वानं लिखितोप्येकः शतं यो
स्थुं भवेत्क्षमः॥बहुनामपि शत्रूणां तस्मात्स्त्वानं न संसृजेत्॥४९॥तस्मात् दुर्गदृढं कृत्वा विधिभासा संयुतं॥यत्र आकारप
रिषा शस्त्रादिभिरलंकृतं॥५०॥निष्ठमध्यगतो नित्यं युद्धाय कृतं निश्चयः॥जीवनं संप्राप्य ते क्षात्रं मतो वा स्वर्गं मक्षयं
॥५१॥वलिनापि न बाध्यते लघोप्येकसंश्रयाः॥अमं न न विपक्षेण यथैकास्त्वामहो रुहः॥५२॥महान्मप्येकजो हृष्टः
सर्वतः सुप्रतिष्ठितः॥सुमं देनापि वातेन शक्यो धर्ययितुं बलात्॥५३॥अथैव संहता दृष्टा सर्वतः सुप्रतिष्ठिताः॥न ते शी
घ्राणवातेन हन्यते न्याय्य संश्रयात्॥५४॥एवं मनुष्यमप्येकं शौर्येणापि समन्वितं॥शक्यं हि शतो मन्यते हि संति च नतः प
रं॥५५॥एवं तस्मादप्याकर्ण्य सुज्ञा विनं प्रत्याह॥भद्रत्वमप्यात्मनो भिप्रायं वद॥सञ्जाह॥देवपाङ्क्त्यमध्यममसंश्रयः प्र

तिज्ञाति॥उक्तं च यतः॥असहायः समर्थोपितेतरस्य करोति किं॥निवति स्वलितो वद्विः स्वयमेव प्रशाम्यति॥५६॥तद्वै स्वस्ति
तेन लया कश्चित्समर्थः संश्रयणीयः॥यः विपक्षतो कारं करोति॥यदि पुनस्व स्वस्त्वानं त्यक्तान्ध्रप्रयास्यसि॥तत्कोपितव
चाङ्गात्रेणापि साहाय्यं न करिष्यति॥उक्तं च यतः॥वतानि दहातो बद्धः सस्वा भवति मारुतः॥स एव दीपनाशाय कुरोक्तं स्या
स्ति मोहदं॥५७॥अथ वानाय मेकां तोय हलि न समश्रयेत्॥लघूनामपि संश्रयः सरक्षायै भवसपि॥उक्तं च॥यतः॥संधा
तवानयया वेणुर्निबिदे वेणुभिर्वतः॥न शक्यते समुच्छेत्तुं दुर्वलोपितेथान्दपः॥५८॥वलिनापि न बाध्यते नंत गोप्येक संश्रयाः
अमं न न विपक्षेण संहताः पादपादव॥५९॥यदि पुनरुत्तम संश्रयो भवति॥तत्किमुच्यते॥उक्तं च यतः॥महान्नस्य संपर्कः
कस्य नोन्तति कारकः पद्मपत्रस्त्वंतोयं धनो मुक्ताफलश्रियं॥६०॥तत्संश्रयं विना न कश्चित् कारो भवति॥तस्मात्संश्र
यः काय इति ममाभिप्रायः॥अथैवमभिहितं न तनसमधर्वणा श्वरं तनं पि नृसचिवं दार्घ्यं निमं सकलनीतिपारंगतं चिरं जी
विना मानं प्रणम्योवाच॥तानये देयं मया पृष्टास्त वा त्रस्ति तस्यापि न स्मरि॥क्षार्थं॥येन त्वं सकलं श्रुत्वा यदचितं तं मे समादिश
सि॥तद्यद्युक्तं भवति तत्समादिशमिति॥देवसंवेर्यते नैति शास्त्राभिमहितं सचिवैः॥सर्वतः दुपयुक्तं स्वकाले सदा॥सां
प्रतं परमपदं धीभावस्य कालः॥उक्तं च॥अविश्वासं सदा तिष्ठेत्संधिना विमहे लच॥दधीभावं समाश्रित्य पापशत्रौ वलीयसि
॥६१॥तत्तुं च विश्वास्या विश्वं लेभिदं यद्विः सुखं नोत्सिद्यते शत्रुः॥उक्तं च यतः॥उद्येयमपि विद्वंसो वदं यं सरि मे क र
॥गुदेन वर्यतश्चैवमासुखं ध्यानि पात्यते॥६२॥तथा च॥स्त्रीणां शत्रोः कुमित्रस्य पण्यस्त्रीणां विनाशतः॥यो भवेदेक
भावाः अनसंतीवतिमानवः॥६३॥कृत्यं देवहिंतातीनामात्मनश्च गुरोस्तथा॥एकभा॥वेन कर्त्तव्यं हि भाविमाश्रितेः॥६४॥
एकभापः संदाशस्त्रायनीनां भावितात्मनां॥श्रीलुब्धानां लोकानां विषेण महीभुजा॥६५॥मनुहिधाभाय संश्रिनस्त्वस्व
स्त्वानं वा समवाप्तसि॥लोभाश्रयत्वाच्च दयिष्यसि॥अपरं चित् किंचित् लुब्धं तस्य पश्यसि॥तद्वत्त्वं व्यापादयिष्यसि
॥मेधयणेञ्चाह॥तानं प्रयासं विदिन संश्रयः तस्य तन्वः थं छिंदं शायते॥चिरं जीवी जाह वत्सन केवलं तस्त्वानं छिद्रमाप

एकटी करि व्याप्तिनस्य अणधिभिः ॥ यतः उक्तं च ॥ गावो गंधेन पश्यन्ति वेदेः पश्यन्ति वाटुवाः चरैः पश्यन्ति राजानो च श्व
 भ्यां मितो जनाः ॥ ६६ ॥ उक्तं च ॥ त्रिविधे ॥ अस्तीर्थानि निजे पक्षे पर पक्षे विज्ञापतः ॥ गुप्तैः श्वेन पोविनिनसदुर्गतिमाप्नुया
 त् ॥ ६७ ॥ मेघवर्ण आह ॥ तान कानि तीर्थानि कानि संख्या न्युच्यन्ते ॥ कौटुभा गुप्त चरास्तस्मैर्विद्युतामेति स आह ॥ अ
 त्रिविधे भवतानारदेन युधिष्ठिरः प्रोक्तः ॥ अनुपक्षेष्टाद्वर्तायां गिा स्वपक्षे च दशा ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्गुप्त चरैस्तानि ज्ञेयानि
 ते ज्ञातेः स्वपक्षः परपक्षश्च त्रयो भवति ॥ उक्तं च ॥ भगवतानारदेन युधिष्ठिरं प्रति ॥ कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे द्वाप
 च ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्विज्ञाति विद्यात्तार्थानि चारकेः ॥ ६८ ॥ तीर्थशब्देन युक्तं कर्म अभिधीयते ॥ तथा हि तेषां कुसितं
 भवति तस्मात्प्रिना पद्याताय भवति ॥ अथ प्रधानं भवति तद्द्वये स्यादिति ॥ तद्यथा ॥ मंत्री ॥ पुरोहितः ॥ सेनापतिः ॥ यु
 वराजः ॥ ६९ ॥ दैवारिकः ॥ ७० ॥ अशांसिका ॥ ७१ ॥ समाहर्तृ ॥ अद्वैतनायकः १० ॥ धनाध्यक्षः ११ ॥ अश्वाध्यक्षः १२ ॥ गजाध्यक्षः १३
 काशाध्यक्षः १४ ॥ कौटुभाध्यक्षः १५ ॥ दुर्गपालः १६ ॥ क्षापालः १७ ॥ जलपालः १८ ॥ रूपकारः १९ ॥ आत्कटभट्ट्याः ॥ एतेषां
 भेदेन प्राकूरिपुः सिध्यासि ॥ स्वपक्षे च ॥ देवाः १ जननी २ कंचुकी ३ मालिक ४ शय्यापालक ५ अशांसिक ६ सांवत्सरिक
 ७ भिषकु ८ जलवाहक ९ तांबूलवाहक १० आचार्य ११ अगस्त्यक १२ रत्नान्वित १३ छत्रधर १४ विलसिन्ध १५
 इत्येनानि एषां विरहारेण स्वपक्षे विद्यातः ॥ तथा च ॥ वेद्यसंवत्सराचार्यः स्वपक्षे विक्रतास्तथा ॥ तथा हि तुर्दिको भ
 त्ताः सर्वजनोतिशान्नुषु ॥ ६९ ॥ मेघवर्ण आह ॥ तान किं निमित्तं एवं विधं प्राणांतरकारकं स देव वायसो लूकानां
 वरं ॥ स आह ॥ भद्रवाक्यतात्तुतात् ॥ उक्तं च यतः ॥ सुचिरं हि चरन्ति पश्येयः सरयं स वृत्तिमान् ॥ व्यात्रचर्म
 निष्ठन्तो वाक्तेरासभो हतः ॥ ७० ॥ मेघवर्ण आह ॥ कथमेतत्तौ भवतु ॥ अस्तिकस्मिंश्चिदुक्तं स्य वस्त्रानयना
 तिमारपीडयाः कस्तः नोगदभः ॥ तं च दृष्ट्वा रजकः परविषादमगमत् ॥ स आह च ॥ कष्टमाप्नोति शोभनमापि
 तं ॥ मम कर्मणो व्याघातः एवं चावस्थिते कथं करणीयं को वा नोपायः कथं वामयाक नैव्यमिति ॥ अथावास्तु पायो

६३

233
1975

बुद्धिमतां ॥ रूपचतुष्टयेन च दृष्टिचर्मलभ्यते नित्यं ॥ इतं शरीरं कलां हं मेने शोहरितसस्येषु असंशयमत्येरेवाहो
 भिः पीनमनुर्बलवान् भविष्यतीति ॥ अथेवास्तुष्टिते गर्भेन भक्ष्यमाणेषु सरयेषु भट्ट्याः कर्मकाश्चक्षेत्राणि राक्षितुप्रवृत्ताः
 ॥ अथ कदाचिद्वृत्तपालस्य मृत्युना कृष्यमालोमयेनायातः ॥ संतंदीपिनमिव ज्ञात्वा कर्षकः कंबलकपरिहृतो धनुः
 पालः शनैः शनैः उपविष्ट एवाक्रमत् ॥ अथ गर्भं संदृष्ट्वा चिन्तितवान् ॥ गर्भं भीयमिति विस्मयार्थः ॥ इति विचिंसज
 वमास्त्रायतस्वष्टुष्टोऽनुधावितुमारब्धः ॥ असावपि कर्षकस्त्वमायांतं दृष्ट्वा परवेगं कृत्वा तथेव धावितुप्रवृत्तः ॥ तं च
 प्रलायमानं दृष्ट्वा गर्भं श्वितं तस्मात्सकदा विदेवागर्भं दीपिचर्मणो मे मदयितुं शरीरं मत्वा चान्यथा गच्छत् ॥ अतो ह
 मस्याः ॥ स्वां प्रकृतिमास्त्रायवासितेन द्रुदयमात्मा दयामि ॥ तथेवानुष्टिते गर्भे भवासितं श्रुत्वा रक्षापुरुषश्च निपुण
 शोधयित्वा गर्भोयमिति विज्ञाते पुणा विद्वत्सममेव ॥ सोपचक्षुमुपगमः ॥ अतो हं ब्रवीति ॥ सुचिरं हि चरन्ति त्वमि
 ता एतदश्व्यानकमवधार्य मेघवर्णः पुनरपि आह ॥ तान कथं वाक्तादोपादस्माकमेति ॥ सह उलुके वैरमुत्पन्नं ॥ अथा
 सो कथयति ॥ देवकदाचित् दंष्ट्रक सारसवकको किल चातकमयूरश्चटक कपोतपारापत चाषविकिरप्रभृतयो ये
 केचिदक्षिणस्ते सर्वे सभैर्मेल्य सादृशां मंत्रितुमारब्धः ॥ अहो अस्माकं तावदेन ते यो राजा स च वासुदेवा स त्तो नास्माकं
 चिन्तां करोति ॥ तत्किं वृथा तेन स्वाभिनाये लुब्धकपाशेर्नित्यं निबध्यमानां रक्षां विधत्ते ॥ उक्तं च यतः ॥ सरलैरपि चा
 दुर्दुः सुरतुल्यनिभक्षणेः मत्त्येरेवलपुच्छेयः क्रियते पाथिवो जनेः ॥ ७१ ॥ यानरक्षति विप्रस्तान् पीडयमानपरेः
 सदा ॥ अंतु न पार्थिवरूपेण सकृतांतो न स शयः ॥ ७२ ॥ यद्दिनस्यान्तरपतिः सम्यक्नेता इमाः प्रजाः ॥ अकर्णधार
 पुरुषां विम्वनं हि नोरिव ॥ ७३ ॥ षडिमान् पुरुषो ज्ञात्वा भिन्ना नावमिषाणं वि ॥ अत्र वक्तारमाचार्यमनधीयान
 मृत्तितां ॥ ७४ ॥ अरक्षितारं राजानं भाये चिप्रियवादिनां ॥ ग्रामकामं च गोपालं वनकामं च नापितं ॥ ७५ ॥ तत्संवि
 स्यान्यः कश्चिद्दिह गानां राजा क्रियते मिति ॥ अथ ते भद्रं इकारमुलूकमवलोक्य सर्वैरभिहितं ॥ एषोऽस्माकमुलूको राजा

भाविष्यति ॥ नदानीयतां नृपाभिषेकसंबन्धिनः संभारः ॥ अथसाधिते विविधतः ॥ थोदिके प्रकाटीकृतोत्तरात्तसूक्तिकाः
संघाते ग्रहने सिंहासने विवर्तिते सप्तरी पावती ॥ धरित्री मंडले अस्ता रिते व्याघ्र चर्मणि प्रसरिते धुमे मकुंभे पुरी पेधु सत्सुरप्यं
दिष्टु च मागल्य वस्तु पुच ॥ पटसु बांधिषु वेदोच्चारणे पुससुदिन मुखेषु विप्रेषु गीतपरेषु युवतिजनेषु च ॥ उलूकोऽभिषेकार्थं या
यावत् सिंहासने उपविशति ॥ तावत् कुतापि कृष्णांगो नाम वायसः समायातः ॥ सोप्यचिंतयत् ॥ अहो किमेव पक्षिमेलापको
महोत्सवश्च ॥ अथ ते पक्षिणस्तं दृष्ट्वा मिथः प्रोचुः ॥ अहो पक्षिणामध्ये चतुरो वायसः ॥ श्रूयते ॥ उक्तं च ॥ नराणां नापि तो धूर्तः
पक्षिणां चिव वायसः ॥ दृष्ट्वा तु ॥ शृंगालस्यानुश्वेतभिश्चुस्तपस्विनां ॥ ७६ ॥ तदस्यापि वचनं ग्राह्यं ॥ उक्तं च ॥ यतः ॥ बहुधा बहु
भिः सार्धं चिंतिताः सुनिरूपिताः ॥ न कथंचित् विलोयते विद्वद्भिश्चिंतितानयाः ॥ ७७ ॥ अथ वायसः समभेततानाह ॥ अहो कि
महाजनसमागमोयं परममहोत्सवश्च ॥ तेऽनुचुः ॥ भो नास्तिकश्चिन्तविहंगानाराजातदस्यो लूकस्य ॥ विहितविहंगराज्याभि
षेको निरूपित आस्ते समस्तापक्षिणिः तत्त्वमपि मतं देहि ॥ प्रस्तावसमागतोसि ॥ अथासो विहस्य काकः प्राह ॥ अहो नयु
क्तमेतत्तु नम्यूरहं सको किल शुकचक्रवाकहरितसारसादिषु पक्षिप्रधानेषु विद्यमानेषु सत्सु अस्वदिवाधस्य करालवदस्या
भिषेकः क्रियते ॥ तत्तु नमं तन्मतं ॥ यतः ॥ वक्रनासश्च कतरिव्ये रौद्रश्वाप्रयदि रानः ॥ शकुन्दीऽयं दिवाधो नृकूटः काद
कुभविष्यति ॥ ७८ ॥ तथा च ॥ स्वभावरोदमत्युग्रकूरमपि यदर्शनं ॥ उलूकं नृपतिं कृत्वा कात्रसिधिर्भाविष्यति ॥ ७९ ॥ अपरं वै
न ते ये स्वाभिनिष्ठिते किमेव दिवाधः क्रियते ॥ यद्यपि पुण्यवान्भवति ॥ तदप्येकस्मिन् स्वाभिनिष्ठिते सति नान्येभ्यः प्रश
स्यते ॥ उक्तं च यतः ॥ ग्राणिनां च हिताथोयि से जस्वी पार्थिवो भुवः ॥ युगांतं इव भास्वं तो बहवोऽवपि नये ॥ ८० ॥ ततस्त्यनाम्ना
पियुषं परेषामगम्याभाविष्यथ ॥ उक्तं च यतः ॥ गुरुणां माममात्रे पयस्वी ते स्वाभिसंभवे दुष्टानां पुरतः क्षेमतस्तणादेव तावते
॥ ८१ ॥ तथा च ॥ व्यपदेशे न महतां सिद्धिः संजायते पराशशि नो व्यपदेशे न च संति शशकां सुरव ॥ ८२ ॥ पक्षिण उचुः ॥ कथमे
तत् ॥ वायसो ब्रवीत् ॥ अस्तिकस्मिन् विदुषो नो देहो चतुर्दंतो नाम हागनो यथाधिपः प्रतिवसति स्म ॥ तत्र कदाचित् महती अना

वृष्टिः संपन्ना प्रभूतवर्षाणि यावत् ॥ यथा तडागद्रुदपल्वलसरांसि सवर्णिशोपगतानि ॥ अथैतैः समस्तगजैः सगजराजप्रो
क्तः ॥ देवपिपासाकुलाः कलभाम् नृप्राया अपरे मृताश्च ॥ तदन्विष्यंतां कच्चिकलाशयो यत्र जलपानेन स्वस्वतां व्रतन्ति ॥ तन
श्चिरं ध्यात्वा तेनाभिहितं ॥ अस्ति महान् रुद्रो विविक्तप्रदेशे स्खलमध्यगतः पातालगेगाजलेन संदेव पूरितस्तत्र गम्यतामिति ॥
तथानुष्ठिते पंचरात्रमुपसर्प्यादिरासादितस्तेः सद्गदः ॥ तत्र स्वेच्छया जलमवगाह्य अस्तमनं वलायां निःक्रांताः ॥ तस्य रुद्रस्य
समंतात् शशकविला असंख्याताः सुकोमलभूमौ तिष्ठन्ति ॥ ते च सर्वे गजैः ॥ नृममाणै रितस्ततश्च भग्रावुहवश्च शशकाभ्यं
पादशिरोऽप्रीवा विहिताः ॥ केचिन्मृताः केचिज्जि ॥ विताश्च किं बहुना तस्मिन् गजयुथे गते सर्वे शशकाः साहगाः गजपादेषु
समावासाः केचित् गजपादभग्नपादाः परेतज्जिरितकले वरारुधिराल्प्युता अन्ये हतशिशवोऽपरे बाप्यपिहितलोचनाः कु
टंबव्याघातात् सर्वे समेतमिधो मंत्रं चक्रुः ॥ अहो विनष्टावयंति तमेवैतद्गजयुथमागमिष्यति ॥ यतो नान्यत्र यजलमस्ति
॥ तत्सर्वेषां नाशो भविष्यति ॥ उक्तं च यतः ॥ स्पृशन्तपि गजो हंति जिघ्रन्तपि भुजंगमः ॥ हसन्तपि नृपो हंति मानयन्तपि दुर्जनः
॥ ८३ ॥ तच्चित्तं कश्चिदुपावः ॥ तत्रैके प्रोचुः ॥ गम्यतां देशस्यागेन न ह्यन्यत्र किंचित् ॥ उक्तं च यतः ॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थे
ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ॥ ग्रामं जनपदस्यार्थे आलायार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ ८४ ॥ तथा च ॥ क्षेमोऽस्य प्रदां नित्यं पशुवदिकरी
मपि ॥ परित्यजेत् नृपो भूमिमात्मार्थमविचारयन् ॥ ८५ ॥ आपदर्थं धनं रक्षेत् ॥ दारान् रक्षेत् धनैरपि ॥ आलानं सततं
रक्षेत् ॥ हारै रपि धनै रपि ॥ ८६ ॥ ततश्चान्ये प्रोचुः ॥ नापि तपेतामहं स्नानमेतन्न शक्यते सहसा त्यक्तुं ॥ तत्क्रियतां तेषां क
चिद्भिर्भाषिका यदिकथमपि न समायांति देववशात् ॥ उक्तं च यतः ॥ त्रिविधा पिसर्पणिकर्त्तव्या महती फटा ॥ विषा ॥ भवतु
भूयात् फटाटोपो भयंकरः ॥ ८७ ॥ अथान्ये प्रोचुः ॥ यद्येवं तस्मिन् तेषां महद्भिर्भाषिका स्नानं येन नागमिष्यति ॥ सावच
तुरतर इत्यायत्ता विभीषिका ॥ यतोऽस्मत्त्वामी विजयदत्तो नाम शशकश्चंद्रमंडले निवसति ॥ तस्मै पृथक् काश्चित् मिथ्याद्
तावथा भिषतिसकाशं ॥ यथायमस्मत्त्वामी चंद्रमा अस्मिन् रुद्रे आगच्छतां युष्मानिषेधयति ॥ यतोऽस्मत्परिग्रहोऽस्य

इदं स्वसमंताद् सति ॥ एवमभिहिते प्रत्येयवचनान् कदाचित् विमंतिगताः ॥ अथान्ये प्रोचुः ॥ यद्येवं तदा स्तिलंबकणेनामश
शकः सचवचनचतुरोदत्तधर्मज्ञो सो तद्देद्रेष्यतामिति ॥ उक्तं च यतः ॥ साकारो निःस्थो वाग्मीनानाशस्त्रविचक्षणः ॥ प
रिचितो पलक्षजो राजहारिक इष्यते ॥ ६६ ॥ अन्यत्र ॥ यो मूर्खं लोभ्य संपन्नं राजहारिकमाचरेत् ॥ मिथ्यावारं विशेषेण नस्य
कार्यं न सिद्ध्यति ॥ ६७ ॥ तदन्विष्यतां यद्यस्माद्गुप्तनाम्नि मुक्ता भविष्यति ॥ अथान्ये प्रोचुः ॥ अहो युक्तमेतन्मन्योस्तिकश्चिदुपायो
ऽस्माकं जीवितव्यस्य ॥ तत्रिष्यतां लंबकणोन्विष्यति रूढ्यतामिति ॥ सचलंबकर्णः शशकेः संवोध्य जगयथाधिपसर्पिर्निरूप
यित्वा गतश्च ॥ तथानुष्ठिते लंबकणोपि गजमागमासाद्यागम्यं स्खानमास्वयथाधिपमवोचत् ॥ भो दुष्टगजकिमेवं स्त्रीलया
निःशंकतया त्रपरदूदं आगम्यते ॥ तन्नागं तव्यनिवर्त्ततामिति ॥ तदा कर्णविस्मितो गज आह ॥ भोः कस्त्वं ॥ स आह ॥ अहं
विजयदत्तानामशशकश्चंद्रमंडलनिवासी तस्यानुचरः सांप्रतं भगवता चंद्रमसा तवपात्रेर्विप्रहितः ॥ तच्छ्रुत्वा श्रुत्यत्तातस्य
वचनस्य गज आह ॥ भो शशक तत्कथं भगवतश्चंद्रस्य संदेशं येन सत्वरं कियत इति सो ब्रवीत् ॥ भवता अतीतदिवसे यथेन स
हागच्छता ब्रूमस्व शशकानि पातिताः ॥ तस्मिन्नेवेति भवान्युन्ममपरिग्रहो ॥ तद्यदि जीवितेन प्रयोजनं तत्रातद्दे भूयः प्र
योजनेनापि समागतव्यं ॥ गज आह ॥ भो शशक किं वर्त्तते भगवान् चामी चंद्रः सांप्रतं ॥ स आह ॥ न च न हरे सांप्रतं शशका
नां युष्मद्वृधमधितानां हतशेषाणां सेमाश्वासनाय समायतस्तिष्ठति ॥ ततो हं तवातिके प्रेषितश्च ॥ गज आह ॥ भो यद्येवं त
द्वश्यमेस्वामि नयेन प्रणम्या न्यत्र गच्छामि ॥ शशक आह ॥ भो समागच्छ मया सह त्वमेकाकी येन तेन सह दर्शनं करोषि ॥ त
थानुष्ठिते शशको निशा समये तं गतं नीत्वा हृदये निधाय जलमध्ये चंद्रविबमदर्शयत् ॥ आह च तं गजं प्रति ॥ भो एष नः स्वमि
जलमध्ये समाधिस्तु स्तिष्ठति ॥ तस्मिन्नेतं प्रणम्य सत्वरं ब्रज नो चेत्समाधिभंगाद्भयोपितवोपरि कोपं करिष्यति ॥ अथागजो
पि भयत्रस्तमना स्तप्रणम्य गमनाय प्रस्थितः शशकाश्च तद्दिनादश्वसपरीवारा सुखेन गतिष्ठति ॥ अतो हं ब्रवीमि ॥ व्य
पदेशेनेति ॥ उक्तं च ॥ सुदुर्मर्षपातिं प्राप्य न्यायान्वेषणं न संरो ॥ उभावापश्यं प्रासौ पुरा शकपि जले ॥ ६९ ॥ मे प्रोचुः कथमेत

त ॥ वायस आह ॥ अथ कस्मिंश्चिद्दे शेषवदक्षेपुराहं निवसामि तत्राधस्ताकेदरे कपिललोनामचटकः प्रविबसति स्म ॥
अथ संदेवास्तमनवेलाया मागतयोर्द्वोरनेकसुभाषितभोगोष्ठिदेवर्षिप्रद्वर्षिपुराणचरितकीर्त्तनेन पर्यटनदृष्टाने कौतुह
लप्रकथनेन च परमसुरमनुषवतोः कालोजगाम ॥ अथ कदाचित् कपिलः प्राणायामार्थं गतो न्ये श्वटकेः सहान्यपकं शालि
ग्राबं देशं जगाम ॥ ततो निशा समये पियावन्त्या तस्मादहं तदुःखदुःखितमना श्वनितवान् ॥ अहो किं मद्यसकपिलानाया
तः किं केनापि शोपोनवत्यः ॥ उताहं स्तिले न चिदपि तः सर्वेष्वेव यदिकुराली भवति तदनागतो मी ॥ विना न तिष्ठति ॥ एवं मे चिंत
यता बहूनि दिनानि नाति क्रान्तिनिततश्च कदाचित् तत्रकदरीश्वरकानामशशकोस्तमनवेलायां प्रविष्टमया कपिलानि रा
शस्त्रेन न निवारितः ॥ अथान्यस्मिन् हनिकपि जलः शालिभक्षणादतीव पीवरतनुः स्वमाश्रमं स्मृत्वा भयोपि न त्रैव सया
तः युक्तमथवा ॥ न तादृजायते सोऽस्य मपि स्वर्गोपि देहिनां दरिद्रो ह संस्थापितस्त्वदेशपुराणहे ॥ ९२ ॥ अथासौ कोटरा
तर्गतं शशकं दृष्ट्वा साक्षेपमिदमाह ॥ भोः को भवान् मम हरे प्रविष्टस्तत्सत्वरं निःकृत्यतामिति ॥ शशक आह ॥ भोन तव
दृष्टं किं बुमव्येव ॥ न किं मिथ्यापाकव्याणि जल्यसि ॥ उक्तं च ॥ बाणी कृपतटागानां देवालकुजं नमो ॥ उत्सर्गत्परतः स्वा
म्यमुपकर्तुं न युज्यते ॥ ९३ ॥ तथा च ॥ प्रत्यक्षं स्य यदुत्तं दृष्टं दशवक्त्ररान् ॥ तत्र भुक्तिः प्रमाणं स्थान् साक्षीनाक्ष
राणि च ॥ ९४ ॥ मानुषाणामयं न्यायो मुनिभिः परिकीर्तितः तिरश्चां च विहंगानां यावच्छिशुसमाश्रयः ॥ ९५ ॥ तन्मे मैत
हृदं धर्मं तानमेव नि कपिल आह ॥ माययदि स्मृतिं प्रमाणी करोषि तादागच्छ मया सह येन स्मान्निद्रच्छावसे दकं तव
मम बाभविष्यति ॥ तथानुष्ठिते मया चिंति तं किं मत्र भविष्यति ॥ तिमया दृष्टव्योयं न्यायः ॥ ततः कौतुहादहमपिता ब्र
नुप्रास्थितः एतस्मिन् मरती ॥ दृष्टदृष्टो नामाश्रय माज्जारः सतवार्विवाहं श्रुत्वा मार्गासन्नं नदीतटमासाद्य कृतकु
शापग्रहोद्वादादशतिलकयुक्तानि मीलितैकनयन उर्ध्वाकुरक्षपादस्थे भूमिः सुखाभिमुख इमां धर्मदेशनामक
रात् ॥ अहो आसरोयं संसारः ॥ क्षणभंगुराः प्राणाः स्वप्नसदुशाभोगाः प्रियसंगमाश्च ॥ इदं जालवत्कुटुंबप

रिग्रहः ॥ ततो धर्ममुक्तानान्यागतिरस्ति ॥ उक्तं च ॥ अनित्यानि शरीराणि च भवो नैव शाश्वतः ॥ नित्यं संहितो मृत्युः कत
व्यो धर्मसंग्रहः १६ यस्य धर्मविहिता निदिनान्या यांति यांति च ॥ सलोहकरभस्त्रेव श्वसन्नापि न जीवति १७ नाच्छादय
तिकोपीनं न दंशमशकापहं श्रुतः पुच्छमिव व्यर्थं जीविते धर्मवर्जितं १८ अन्यच्च श्रुतं काङ्क्षान्येषु पुत्रिकाङ्क्षजंतुषु ॥ जा
यते मरणायैव यथा धर्मेन कारणं १९ श्रेयः पुण्यकलं वृक्षादध्रः श्रेयो वृत्तं स्मृतं श्रेयस्तेन चापि पुण्यकाले यो धर्मस्तु मानु
षात् २० स्मृतं च पृथग् रीषार्थमाहाराय च कवला धर्महीनाः परार्थाय पुरुषाः पशवो यथा १ स्वयं सर्वेषु कलुषेषु जं
तये च पडिताः बंदुक्तेरायुक्तस्य धर्मस्त्विति तागतिः २ संसृपाकथ्यते धर्मेन नाः किं विस्तरेण च परोपकारः पुण्याय वा
याय परपीडनं ३ श्रूयतां धर्मसर्वं स्वश्रुत्वा चेवावधार्यतां ॥ आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ४ अथ तस्य तां धर्म
देशानां श्रुत्वा शाशकं आह भो कपिजल एष नदीतीरत पस्वी धर्मवादेति छति ॥ तदेनं पृच्छावः कपिजलकुआह ननु स्व
भावः शत्रुभृतो यमस्माकं ततो इरस्ति तोष्टवः कदाचिदस्य वृत्तं वेकप्यसंपद्यते स्म त्सांति ध्यान् ॥ तंगत्वादरोच्छिता
वृत्तुः भोतवस्वि धर्मदेशक आचरोर्चिवादेवितनेन दुर्मशास्त्रद्वारेणास्माकं निर्णयदेहि योहीनवादी सत्त्वया भव
राय इति सोमन् भद्रो मांसेव वदत ॥ निवृत्तो ह नरकर्मानुहि साकर्मणः अहिंसेव धर्ममार्गः उक्तं च यतः अहिंसा प
रमो धर्मो यिस्मात्सादिरुदाहृतः ॥ युकामकुण्डला वंस्तस्मात्तानापि रक्षयेत् ५ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मां समुत्पद्य
तयतः न च प्राणिबधात्स्वर्गस्मिन् सांविजयेत् ६ हिंसा कान्यपि भूतानि बोना हिंसा सुनिर्धूणः सयाति नरकं धारं
किं पुनर्यः शुभानि च ७ दुःस्वानि दृश्येदुःसहानि ज्ञेयं सर्वाणि तानि लभ्यते प्राणिमर्दनकारणात् ॥ ८ एतेपियेयज
कर्मणि पशून् व्यापादयति तेपि मुग्धाः श्रुते परमार्थं न जानन्ति तत्र किं तैतदुक्तं यदजेयं दृश्यं अज्ञाः सप्तवार्षिका व्रीह
यः कथ्यन्ते न पुनः पशुविशेषाः उक्तं च वृक्षान् छित्वा पाशून् हत्वा रक्षि कर्तव्यं यद्वै गम्यते स्वर्गो नरके केन गम्यते ९ त
न्नाह भक्षयामि परं जय पराजय निर्णयं तु करिष्यामि परं हत्योऽहं दूरात्नयथा वल्लूणामि एवं ज्ञात्वा मम समीपवर्तिनो भ

त्वाममन्यायेदं येन विज्ञातविवादपरमार्थे वदतः परत्र येन न विरुध्यते उक्तं च यतः मानाहाय दिवालोभात् क्रोधाहा
य दिवा भयात् योन्याय मन्यथा नृते सयाति नरकं नरः १० तथा च पचपश्चनेन हंति दशहंति गवान्ते शतमश्वा नते
हंति सहस्रं पुरुषान्ते ११ हंति ज्ञातान् ज्ञातांश्च हि रण्यार्थोऽनृतं वेदतु सर्वे भूयन्ती हंति मास्मभूयन्ती वरी १२
उपविष्टः स भामध्ये सत्यं ब्रूते नयः कुधीः तस्मात्तद्वरणसत्याज्यो न्यायो वाकीर्त्तयेदृतं १३ तस्माद्दिश्रब्धो भूत्वा मम क
णेपिते निवेद्यतां किं वदन्तान् यतो नैव क्षुद्रेण विश्वासितो यथा तौ तस्योत्संगवर्तिनौ संजातौ ततश्च तेनापि समकालमे
कः पादेनाक्रान्तोऽन्यादृष्टा क्रकचेन च ततश्च तौ गतप्राणौ भक्षिताविति अतोऽहं ब्रवीमि क्षुद्रमर्थपतिं प्राप्येति तद्वं
ताप्येनं दिवांश्चुक्षुद्रमर्थपतिं समासाद्य रात्र्याः संतः शाशकपिजलमोर्गण्यास्यथ अवेज्ञात्वा यदुचितं तदिधेयमतः
परं अथ तस्य तद्वचनमाकर्ण्य साध्वेन नाहितमित्युक्ता भूयोपि पार्थिवसमेत्पमंत्रयिष्यामि इति ब्रूवाणाः सर्वे यथाभि
मतं जग्मुः केवलं भद्रासनस्थोऽवसिष्टो भिषेकायामिमुखो दिवांधः कृकालिकया सह आसे अथ तेनाभिहितं कः क्व
त्र भोः किमद्यापि न क्रियते ममाभिषेकः अथ कृकालिकयाऽभिहितं भद्रकृतोऽयं विघ्नस्तेऽभिषेकस्य कावेनागताः
सर्वेऽपि विहगाः यथेप्सिता सुदिक्षु केवलमेकायमवसिष्टो वायसः केनापि हेतुना तिष्ठति तदुतिष्ठेयं त्वांश्चाश्रयं प्रा
पयामि ततश्च त्वां सविदमुत्क्रोथाय समाह भो हृष्टात्मनः किं मया तेऽपकृतं यद्राज्याभिषेकमेविधितः तदस्य प्रभ
तिसान्वयमावयोर्वैरं उक्तं च यतः सह हि सायको विहंस्त्रिंशो हंति चासिना ॥ वाचादुरुक्तं वीभत्सं न प्ररोहति वाक्
सते १४ इत्येवमभिधावत्कृकालिकया सह स्वाश्रयं गतः ॥ १५ अथ भयाकुलो वायसोऽप्यचिंतयन् अहो अकारणं
वैरमासादयतां तत्किमिदं व्याकृतं मया उक्तं च यतः अदृशकालज्ञमानायति क्षमं यदप्रियं त्याग्य कारिणात्मनः
योनाम्रघवीनकारणकृत्तिनं वचो न दहचः स्यान् विषमे वनद्वेत् १५ वाचं कालोपपन्नो विदुषिमान्नरः परनेयन
स्वयमेव वीरितो भिषक् पितास्माति विच्यत्यभक्षयदकारणात् कोपि विचक्षणो विषं १५ एवमुक्ता काकापि प्रायातु स्व

भवनं प्रति तदवस्था एव मस्माभिः सह कोशिकानामन्यवगतं वेरं इति मेघवर्णः आह तातदेवंगते किं कर्त्तव्यमस्माभिः स
 आह वत्स एवंगते पिषादुण्यादपरः स्खलोऽभिप्रायोऽस्ति ॥ सामभेददानदंडानां चतुर्णामुपायानां पंचमोऽस्य शास्त्रस्य क
 र्त्तुमर्थः स्खलानामतमंगीकृत्य स्वयमेवाहं त्वद्विजयाय परस्याभिभवाय च प्रयतिष्ये ॥ रिपुनवंचयित्वा बध्यान् करिष्यामि
 उक्तं चयतः उक्तं चयतः बहुबुद्धिसमोपेताः सविज्ञानावलोकटाः शक्तावंचयितुं धूर्तत्रात्स्न्यं ल्लागल्लादिव १७ मे
 घवर्ण आह कथमेतत् सोब्रवीत् कस्मिंश्चिदधिष्ठाने मित्रशर्मानामब्राह्मणः कृतान्निहोत्रपरिग्रहः प्रतिवसति
 स्म सकदाचिन्माधमासं सोम्यानि लंघयति मेधाच्छादितगगने मंदं मंदं प्रवर्षति पृथ्वीं पृथुप्रार्थनायां किंचित्प्राप्नोत
 रंगत्वाकंचित्पुत्रमानसभ्यार्थितयान् भोजमानागामिन्यामवावास्यायां पशुयज्ञानयश्चामि नद्यजवजनायैपशुमे
 कंसमर्ष्येवः अथ तेनापितस्य शास्त्रोक्तः परावरतनुः पशुरेकोदत्तः सोचिचसमर्थं पशुमिनश्चैतश्च विज्ञायस्व घेदुःत्वा
 सत्वरं स्वपुभिमुखः प्रनस्ते अथ तस्येगच्छतो मार्गे त्रयोधृताः शुद्धासकंटाः सन्मुखं वधुः तैश्च तं तादृशं परत
 नुपशुंस्कंधारुः मवलोक्वमिथोभिहितं भोजस्यपशोभक्षणात् दुद्यतनीयो हि मपातो व्यर्थतां नीयते तदेवं चैव
 त्वास्मसकाशात् छ्यते अथ तेषामेकस्तयोर्वपपरिवर्तनं विधाय संमुखं भूत्वा परमार्गेण तमाहितामिमुचे भो
 बालाग्निहोतः किमिदं तनविरुद्धं हास्यकार्यमनुष्ठीयते येष सारमेयोऽपवित्रः स्कंधाधिरुदो नीयते उक्तं चयतः
 श्वानकुटुम्बादालः समस्पृशाः प्रकीर्त्तिताः ससभाद्वैविषैणैतस्मात्तेन वसंस्पृजात् १८ ततश्च तेन कोपाविष्टे
 नाभिहितं भो किमंधोभवन् यत्पशुं सारमेयत्वेन प्रतिपादयसि सोब्रवीत् ब्रह्मन्ननृकापः कार्ययथल्लयागम्यतां
 अथयावत् किंचिदुनांतरंगच्छति तावत्तद्वितीयो धूर्तः सन्मुखं मध्येत्येव पविष्येण हि जमुवाच भो ब्रह्मन्ननृकं
 छंयद्यपि वल्लभोऽयं तव वत्सो मृतस्तथापि स्कंधेऽङ्गारोऽप्यवाहितुमयुक्तं उक्तं चयतः तिर्यंचमानुषं वापि यो मृतः संस्पृ
 जेत कुधीः पचगव्येन शुधिः स्यात्तन्वाचां दायणेन च १९ अथासौ सकोपमाह भो किमंधोभवान् यत्पशुं मृतं वत्सं

वदमि सञ्जाह भगवन्कोपं माकुरु अज्ञानादभिहितं मेतन्मया त्वमात्मनः उचितं समाचर एवमुक्त्वा हि तं यागतः अ
 थयावत्स्तोकं वनांतरंगच्छति तावत्तद्वितीयोऽन्येषपथारी सन्मुखं मध्येत्येव मुवाच अहो अन्नत्त्रण्यं न युक्तमेतत् य
 तत्त्वं रासभं स्कंधाधिरुदं नयसि तत्पुत्रेण उक्तं चयतः यः स्थशोऽसभं सत्त्याज्ञानादज्ञानतोपि वा सर्वलं स्नानमुदि
 ष्टं तस्य पापप्रशान्तये २० तस्य तेन तावत्तं यावन्नान्यः कश्चित्पश्यति अथ सोऽविधिजनस्य निवास्य रज्ज्विव
 चनात्सीतोनिश्चयेन तं पशुराक्षसं मन्यमानो भयादुभोऽप्रक्षिप्य गृहमुद्दिश्य प्रपत्न्यायितुमारब्धः ततस्तेपित्रयोमि
 लिन्वा तं पशुमादाय यथेच्छया प्रक्षिपुमारब्धाः अतो ह वैर्वा मिबहुबुद्धिसमोपेता इति अथ साधिरमुच्यते अभिन
 वसेव कंचिन्येः प्राचूर्णिकोक्तो वैलसिनीरुदोतैः धूर्तजनवचननिकैरिह कश्चिदवंचितो नास्ति २१ तदत्रास्तिकि
 चिदुक्तं व्यमेतैव दधार्थयथोक्तमनुष्ठीयतामिति मेघवर्ण आह तर्हि समादिशतवादेशो नान्यथा कार्यमिवाकदा
 चिदपि चिरं जीवी आहावत्सस्माकं कर्णयतर्हि समादीनति क्रम्य मया पंचमउपायानिरूपितः तन्माविपक्षभर्तृमत्वाति
 निष्ठुवरचने निर्भत्यविपक्षप्रणधानां यथाश्रययो भवति तथा समाद्रुत्य रूर्ध्वैरालिप्य न्यग्रोधस्याधः प्रक्षिप्य गम्य
 तां पंचतंस्तकम्कं प्रति ॥ तत्र सपरिवारस्तिष्ठया वदहं तान् सपन्नान् सुप्रणीतेन विधिना विश्वास्य अभिमुखान् कृत्वा क
 तार्थाज्ञातदुर्गं भ्रम्यं देशं तं प्रदेशं गत्वा तान् अंधान् प्राक्षान् नीत्वा व्यापादयामि एवं ज्ञातं मया सम्यक् नान्यथासि
 स्थिस्तिमल्लस्य यतो दुर्गमेतत्सादयासारहितं केवलं वधाय भविष्यति उक्तं चयतः अपसारसमायुक्तं नयसे दुर्गमु
 मुच्यते अपसारपरित्यक्तं दुर्गव्याजेन बंधनं २२ न च त्वया स्मर्ये रूपकार्या उक्तं चयतः अपि प्राणसमनिष्ठान् पा
 लितान् लालितानपि भ्रष्टान् बुद्धिसमुपक्षेपजेतुं स्नानांमिव न्तं २३ तथाच प्राणवद्विषयेतु भ्रष्टान् स्वकायमि
 यपोषयेत् सदैकदिवसस्यार्थेयत्रस्यात् शत्रुसंगमः २४ तस्मात्त्वया न विषयेहानानिषेधनीयः ॥ इत्युक्त्वा तेन स
 हशुककलहः कर्तुमारब्धः अथ तेऽन्यस्य तभ्रष्टाश्चिरं जीविनमुखं बलवाचा जल्यतमवलोक्ष्य तस्य वधा योद्यताः

मेघवर्णेनाभिहिताः आहोनिवर्तयन्तयुयं अस्यशत्रुपक्षपातितादुरात्मनोहंस्वयेमवनिग्रहंकरिष्यामि इत्यभिधायत
स्यापरिसमारुह्यलघुचंचुप्रहारिस्तनिहृत्यद्रुतसुधिरण्णावायित्वायथाभिप्रेतं संपरित्तनोगतः एतस्मिन्मन्त्रेणैकका
लिकयाद्विषयैरधिभूतयासर्वेन्द्रमात्यवचनमेघवर्णस्यचालूकराज्ञेनिवेदितं यत्तवारिः संप्रतिप्रोक्तानपरिवारः कुपि
अचलितइति उत्तूकराज्ञोपितदाकर्ण्यस्ममनेवलायांसामासपरित्तनोवायसवधार्थप्रचलितः प्राहच यदहोत्वयतांत्वं
यतांप्तीतः शत्रुः प्रलायनपरः पुण्यैर्लभ्यते उक्तंचयतः शत्रोः प्रचलनंलुद्धमेकमन्यच्चसंश्रयंकुवाणं जायतेनत्र
व्यग्रहसत्तसविना २५ नचल्लिचंविनाशश्चेद्वानामपिसिध्यति छिदंशक्रेणसंप्राप्यदितर्गमाविदारितः २६ एवंब्र
वाणः समंतात्तन्यग्रेधपादपमधः परिवेष्ट्याव्यवस्थितः यावन्नकश्चिद्वायसोदृश्यते ततश्चतस्वारवाग्रमास्ते
रुष्टमनाः स्तूयमानोवादिभिरेतदवाच अहोहायतांमेषांगमनमार्गः कतमेनमार्गएतेप्रनष्टाः गतावायसाः एतेयाव
दुर्गमाश्रयन्तितावदेवष्टुतोगत्वाव्यापदनीयाभवंति उक्तंचयतः धृतिमध्याश्रयः शत्रुरवध्यः स्याज्जिगीषुणाकिंपु
नः संश्रितोदुर्गसामय्यापरयायुतः २७ अथेतस्मिन्प्रस्तावचिरंजीवीमदंशब्दमकरोत् तत्तत्त्वासकला अपिउत्तूका
स्तस्यवधार्थप्रजग्मुः अथतेनोक्तं अहंचिरंजीवीनाममेघवर्णस्यमन्त्री मेघवर्णेनाहमीदृशोदशांनीतः तन्निवे
दयध्वमात्मनः स्वामिनेतेनसहवक्तव्यमस्ति अथयेनिवेदितेउत्तूकराज्ञोविस्मायाविष्टस्तस्ताणात् तस्यस काश
मागम्यप्रावाचभोः किमेनादृशांगतः त्वदितितत्कथ्यतां चिरंजीवीप्राह देवश्रयतांतेरेवस्वाकारणं अतिनिदिव
सेसदुरात्मा मेघवर्णेयुष्मद्व्यापादितप्रभृतवायसात्दृष्ट्वाकोपशोकयुक्तपुष्मानिर्युत्थार्थप्रचलितअसीत् ततो
मयाभिहितं स्वामिस्तयुक्तंभवतस्तदुपरिगंतु उक्तंचयतः बलीयसाहीनवलाविरोधनभक्तिकामोमनसापिवांछेत न
वध्यतेयतसदृत्तिरत्रव्यक्तं अणाशोहिपतंगहतेः २८ नतस्योपप्रदानेनसंधिविधातुंयुक्तं उक्तंच बलवंतरिपुदं
ष्टुसर्वस्वमपिवुक्षिमान् दत्तारक्षयेत्प्राणादरक्षितोतेधर्मनंपुनः २९ तत्तत्त्वादुर्जनप्रकोपितेनेतेनप्रत्यक्षपाति

नमांशांकमानेनदमांशोनीतः ततस्तवपादः साप्रातंमेशरणं किंवद्वना यावदहंप्रचलितुमशक्तस्तथापित्वं तस्यावासे
नीत्वासर्ववायससंक्षयविधास्यामि अथारिमहंनस्तदाकर्ण्यपितृपैतामहानुसचिवानुवाच रक्ताक्षः क्रूरक्षेत्रभारव्यो
वक्रनासिकः एतेः स्यचत्वारसचिवाः तत्रदेरक्तक्षेत्रवृत्तवान् ॥ भद्रएषतोवस्तस्यरिपोर्मन्त्रीममहस्तीभूतः तदाकिंक्रि
यतामिति सप्राह देवतावेदेषाद्योयद्यपिमन्त्री तस्यरिपोर्मन्त्रीवेलामुदूर्जगुणविशेषेणदुर्जनोक्तेनवाक्सेनवियोजित
स्तदव्यस्यवाक्यमस्मदर्थेनसोन्यथाकरिष्यति यतो नसदेवविग्रहासक्तेनभूभुजाभावां उक्तंच कोशक्षयो ननिद्राचन
विलासेषुचष्टदा विग्रहासक्तचित्तानांनरतिः कुपिजायते ३० तस्मादस्यदरेणतेनसहसास्त्रासुरेनवर्तितव्यमिति
उक्तंचयतः सामाहिदंष्टपयंतोनयः प्रोक्तः स्वयंभुवा तेषांतुदंडः पापीयास्तंचपश्चान्नियोजयेत् ३१ तथाच सामसि
ध्यानिकार्याणिविक्रियायातिनक्षत्रित सज्जनानांमनांसीभवंतिप्रमुदसदा ३२ सामसाध्येषुकार्येषुयोदंडं योजये
न्तपः सपित्तेशर्करामाध्यपटोलंकटुकं पिबेत् ३३ अपरंयेएवंवदंतिप्रात्रवोदंडसाध्यास्युर्नसामसाध्यास्तदव्ययुक्तं
उक्तंच पर्णशब्दमपिकृत्वात्रस्यतिहरिणाश्वयोतेपिसास्त्राप्रबध्यतेलुब्धकैः पश्यसर्वदा ३४ अन्यच्च शत्रोरुद्धे
दनार्थायनसाम्प्रत्यन्यदोषधं हेमतेहिमपातेननकिंदत्यतिपद्मिनी ३५ तद्यदिमहचः प्रमाणंनश्यधानायथाधाय
वारिपोः सामप्रयोक्तव्यं यतोनीतातावप्युक्तं शनैः शनैर्देहात्येषपादोभूतानुकंपयाअहोजलधरः प्राणीवकः परम
धार्मिकः ३६ एवंतस्याभिप्रायंबुध्याक्रूरक्षमाह ततेदेवाभिप्रायंश्रोतुमिच्छामि एवंविधन्त्येसमुपस्थितेकिंम
मकृत्यंभवति सप्राह देवतस्यनिसर्वविशेषसमाप्रयोत्तनंतन्ममनप्रतिभाति उक्तंच चतुर्थोपायसाध्यतुरि पो
सांख्यमपक्रिया स्वयमात्मज्वरप्राप्तः काभसापरिधिचति ३७ तदुद्योपिरिपुर्भेदसाध्योभवति तस्माद्देहः प्रयो
क्तव्यः उक्तंचयतः अपिबीयत्किटः शत्रुर्यताभेदेनसिध्यति नस्मान्भेदः प्रयोक्तव्यः शत्रूणांविजीर्णाषुणा ३८
असाध्यंशत्रुमात्रोक्तदायादंतस्यभेदेयत् राज्यकामंसमर्थंचयथारामोविभीषणं ३९ कटलेखेधनेत्संगेदिष्ये

लक्ष्मपक्षजं प्रधानपुरुषं हनन् चित्तात्प्रेषणसं ४० अथ परबलं ज्ञात्वा दुर्भेद्यमपि विनतः यतः सुरवेन भवेत्तद्युगभि
त्रं नुद्युतवन् ४१ एवं ज्ञात्वा विवेकिना शत्रुसाधनाय विवेकः प्रयोक्तव्यः यतः सर्वविजिगीषुः गुणयुक्तापिशुः कृता
धनाय भेदस्तव वशो भवति उक्तं च अतस्त्वनानि विरुद्धेन सुवृत्तेनापि चारुणा अनभिन्नं संप्राप्तमौक्तिकेनापि बध्न
४२ तद्यदि मम मम तमनुष्टीयते तदान्मपक्षभेदो रक्षः परपक्षप्रयोक्तव्य इति एवं तस्याभिप्रायं विदित्वा तं दंष्ट्राक्षमा
ह भद्रं तवात्र विषये को भिप्रायः स आह देवसामभेदो ह्यपि मम न प्रतिभासतः यतो न तथा साम्ना शत्रुः सिध्यति
न च भेदनः यथा पप्रदानं लुब्धः तस्मादुपप्रदानेन विश्वास्य वध्यः स्यात् उक्तं च यतः लोभाविष्टेन रागित्यं वा क्षते
न तु चापदं दुर्हं पश्यति मात्सरिण पुनर्लकुटाहति ४३ शत्रुवांछाविधाताय बुद्धियुक्ता महीपतिः साम्यं नयति दाने
न बर्थं महोदधेः ४४ अपि स्यात्पितृहो वरौ श्रोषि दानं धिलो भिनः गत्वा विश्वाभे स्तवं हि शत्रोरात्मानमप्ययं ४५
दुर्गच्छा अपि वर्धते शत्रुवोदानं संश्रयान् स्वल्पमां सप्रदानेन केवं ते स्मि मयो यथा ४६ अपरं च यः शत्रोः पप्रदानं
वर्जयति सोऽप्यज्ञाः उपप्रदानं व्याजालुनु निमलं तां याति उक्तं च उल्लेखमपि विद्वांसो वदन्त्यस्मि कदा गुरो न वर्धितः
श्लेष्माय तोनिः शेषोऽज्ञेत् ४७ एवं हन मां कर्ण्यते तो वक्रनासं च भो निवेद्यतामां न्नोऽभिप्रायः सोऽत्र वी
देव किं वदामि त्रयाणामप्येतेषां मध्यादेकेनापि न नीत्याश्रयो भिहितः यतोऽज्ञाना मेते समक्षे रापप्रदानापायाः
ज्ञानानां पुनः शत्रुविषदं दुर्हं उक्तं च देहं मुक्ता न्न पोषो न्यानुपायानुयोजयेद्विपोः संतर्पिता मिति ज्ञात्वा स्वैरं नं प्रति वा
यते ४८ अपरं समासादिभिश्च व्यालक्ष्मी भूभुजादं विना सालक्ष्मी न भवति उक्तं च अकृता पोरुषाश्चैविका शि
न्यपि किं तया तरुं वापि चाश्रमति देवा दुर्गपतं त्रुर्ण ४९ तथा च कोऽपवादः श्रुतिपदं यदशी लेषु चंचलाः साधुवृत्ता
नपि क्षुद्रा विमुच्ये वसपदः ५० तथा च मनसा सर्वत्राका नां लक्ष्मीर्हस्तगतं वाहि कर्मणो ह्यमदं दाना मेवं स्याद्दशवर्ति
नी ५१ दुर्लभा रूपा विनित्तलक्ष्मीः स संव्यतेऽलसेः पण्यस्त्री वाद्येन श्वेव युधे वीर्यधनप्रदेः ५२ किरीटमणिचि

शुभं च मन्त्रानरश्मिषु नादत्वादिषु तां पादं पुरुषः श्रियमभ्युत ५३ हेलाहृष्टस्फुरन् खड्गदं ज्ञांशु परिपिंजरेः श्रीमत्कारि
करिकराकराहायं ते भुजेः श्रियः ५४ पराक्रमपरामर्षवशी कृतारिपोस्त्वसालक्ष्मी भोग्या कसुप्तवस्वयं ग्राह कुटं विनी
५५ शत्रोः श्रियसदोऽस्माह सैर्हातुनि समाश्रियः कचग्रहेण भुजीत दुर्विनीतमि वस्त्रिया ५६ एवं तस्यापि वचनं समा
कर्ण्यते नः प्रकारकणमुदासीनयितुं सचिर्वत्समाह भोऽधीयतामां न्नो भिप्रायः स आह देव अथ योयं विशेषा
त्तव पक्षाश्रयः शरणगतश्च उक्तं च यतः श्रुतेन हि कपोतेन शत्रुः शरणमागतः पूजितश्च यथा न्यायं स्वैर्मो सेश्च
निमंत्रितः ५७ श्रीः अरिमहो ब्रवीत कथमनत् आकारवर्णः कथयति अस्तिकस्मिंश्चिदधिष्ठाने कश्चित् सुदृस
माचारः प्राणिनां प्राणहंसकः विचारा महारथे घोराः शकुनिलुब्धकः ५८ काकका किल रुष्णागोरुत्सवाकृद
ष्टकर्मकृत् यंत्रमध्यकृशग्रो बोह स्वपा दामहोदरः ५९ नेव कश्चित् सुद्रुततरय सर्वधी न च बांधवः सतेः सर्वः परित्य
क्तस्तेन रोद्रेण कर्मणा ६० यतः येन शंसादुरात्मानः प्राणिनां प्राणनाशकाः उद्येजनीया भूतानां व्यालाडवर्तिते
६१ सेपतरकमादाय पाशं चलगुडं तथा नित्यमेव नंगलेन सर्वप्राणि विहंसकः ६२ अथ पर्यटता तेन प्राप्ता चैका
कपोतिका संतापतरके क्षिप्त्वा विचाराक्षुधादिनः ६३ अथारुष्णादिनाः सर्वा विनस्तस्याभवन् किल ज्ञानादृष्टि
श्च महती क्षयकाल इवाभवत् ६४ ततः संत्रस्तहृदयः कंपमनो मुहुर्मुहुः अन्येष्वत्यरिप्राणमाससादवनस्य
ति ६५ भुङ्क्षुर्लपश्यन्त्यावदवियद्मलतारकं ग्राप्यवक्षं वदत्येवोयात्रि निष्ठितिकश्चन ६६ तस्याहं शरणं प्राप्तः स
परित्रानुमामि ति शीतेन मिद्यमानं च क्षुधया गतचेतनं ६७ अथ तस्मिन् तरोः स्तं धेव पोतः सुचिरोषितः भार्या
विरहितस्तिष्ठन् विललाय सुः दुःखितः ६८ कपोतो विलपितुमारब्धोऽब्रवीत् वातवधे मिहानासीन्न चागच्छति मे
प्रिया मया विरहितं ह्येतच्छुभं मन्यते ह ममा ६९ रे न ह ह मित्या दुर्गहिणी गृहं मुच्यते गृहे तु गृहणीही न मरणमस
दृशं स्मरं ७० यतिव्रतापीति प्राणापत्युः प्रियहिते रता यस्य स्यात्तादृशी भार्या सधन्यः पुराणभुवि ७१ यस्य भार्या

पं. पा.
७०

ग्रहेनास्तिसहस्राधियवादिना अरण्येनेनर्गतव्ययधारण्यन्थाग्रहं ७२ पंजस्त्रानतः श्रुत्वाभनुदुः खान्वितं वचः कपो
निकासुसंतुष्टाकार्यचंदमुवाचह ७३ नसास्त्रोत्पभिमतं व्यायस्याभनितुप्यति तुष्टभनारनारीणां तुष्टः स्युः सर्वदेव
ताः ७४ दवाग्निमेवष्टहामासपुष्यस्तवकालता भस्माभयतुनरीयस्याः भर्ताननुप्यति ७५ भिनंददतिहिपिनामितं
तामिनंसुतः अमितस्याहिदातारभतारिकानपूजयेत् ७६ पुनरब्रवीत् शृणुध्यावहितः कातयनेवद्वाम्यहहितं प्रापे
रपित्तयानित्यं सरक्षः शरणगतः ७७ एषशाकुनिकः शैतेनवावासं समाश्रितः जीत्तार्तश्चक्षुधार्तश्चक्षुतामस्मै समा
चर ७८ योष्टद्वनिधिं प्राप्तेयथाशक्त्यानप्रजयेत् सतरयदुः कृतं दत्तामुक्तं चापकर्षति ७९ मान्वास्मैत्वह्याहपेव
स्थानेनेनिमग्निया स्वकृतेरेवद्वह्याह्या कृतेः कर्मबंधनैः ८० दारिद्र्यादुः स्वरागादिवंधनव्यसनानि च आत्मापराधवृक्ष
स्य फलान्येतादिहिना ८१ रोगदुः खान्विताग्निनेदेवं संश्रयच्छति तस्मान्त्वं दुःखमुत्सृत्य मर्दधनसमुद्भव ८२ धर्ममनः
समाधाय पुनर्त्येनयथाविधि ततस्तद्वचनं श्रुत्वा धर्मयुक्तिः समन्वितं ८३ उपगम्य ततोऽष्टः कपोतः प्राह लुब्धकैः कोऽयं
ममप्राधुणिकः किमानिध्यं करोम्यहं ८४ लुब्धकोऽब्रवीत् शीनातो हि ममिमानय एवं श्रुत्वा कपोतः स्वरिततरंगत्वा
वद्विमादाय कोटरस्थो मृणकाश्च निचयैः प्रत्वा ल्यालुब्धकमुत्थाप्याब्रवीत् भो विजीतो भवानुभवान् अपापनीतरी
तालुब्धको ब्रवीत् क्षुधामां बाधते सुतरां शीघ्रं भैमक्षरेहि ननु त्वामुहूर्त्तं चिंतयित्वा ब्रवीत् भो० उत्पन्नेन च जीमोवा
वपसं वधनौकसः न चास्ति विभवः कश्चिन्त्येननेन उच्यति क्षुधा ८५ सहस्रं भरते केचित् ज्ञानमन्यदशापरं मम चा
कृतपुण्यस्य क्षुधात्मापि सुदुर्गरः ८६ एकस्याप्यतिशेरेन्नयः यदा तु न चक्षुः न स्यान् न परिच्छेदो गृहे किं वसनः प
लं ८७ एतच्छरितं यासां धियप्यामि यथाभूयोपि न वदिष्यामि नास्तीत्यर्थि समागमे एवं बहु विधान्मानं विन्यिच्य च व
चा ब्रवीत् ८८ भालुब्धकमाभक्षयित्वा प्राणयात्रां कुरु एवमुक्त्वा विद्रोहप्रविष्टः तमग्नौ पतितं दृष्ट्वा लुब्धको भृशं शोक
परायण आह यकरानिनरः पापं तस्यात्मा ध्रुवमप्रियः आत्मना हि कृतपापमात्मने बहिर्भुज्यते ८९ सोऽहं पापमनि॥

७०

247
1995

श्वेवपापकर्मरतः सदाप्यामिमहाद्योरेनरकेनात्र संशयः ९० नूनं कपोतेन मम प्रत्यादेशश्च दर्शितः अद्यप्रभृतिदे
हं स्वस्वर्गं भोगेर्विजितं सर्वसंगपरित्यक्तं करिष्यामीति निश्चितं ९० एवमन्तर्पजरादवतार्य कपोती ममुचनू सर्वोप
स्करतमना प्रक्षिप्तवाच कपोतिकापि भर्तारंपतितं दृष्ट्वा विललाप सुदुः खिता नकार्यमत्रमेवाथ जीवितेन त्वया वि
ना ९१ दीनावापतिर्हीनायाः किनाया जीविते फलं अहंकारमदोदयः कुलक्षलाचबंधेषु ९२ सदाभृत्येषु चैवान्य
त् वेधयेन प्रजयति पतिव्रतत्वात्सर्वाभिवेष्टा दुःखज्ञानं ९३ अथ दिव्या बराधरादिव्याभरणभूषिता भर्तारं च वि
मानं स्वदेदं च कपोतिका ९४ तत्र चित्रांगधरं भर्तारं सान्वपद्यत सोऽपि दिव्यतनुभूत्वा मेतदुवाचह ९५ अहमा
मनुगच्छता कृतसाधुशुभत्वया भद्रं क्षमात्रणदुः खं न सुखमत्यंतमर्जितं ९६ निस्त्रः कायोऽर्ककोटीनया निरो
माणिमानुषं तावत्स्वर्गः क्षयावासो भर्तारं यानुगच्छति ९७ व्यालप्राहायथा व्यालं वलादुत्थरंते विलात् तथा स्त्री
पतिमुत्थस्य स्वर्गलोके महीयते ९८ मतेऽर्चनीयानारी समारोहेऽप्युताशनं साऽघं निमाचारास्वर्गलोकमहीयते ९९
मान्दकपतवचैव यत्र चैव द्रव्यत कुलत्रयं पुनान्यपापभर्तारं यानुगच्छति १०० आत्मनिर्मदिते दृष्टाप्रोषिते मलिना
रुद्रा भूते स्त्रीयेतयामत्यो सा स्त्री ज्ञेयापतिव्रता १०१ ब्रह्मप्रावाखुरापो वा ब्रह्मद्रोही भवेत्तपतिः पुनासविधवा
नारी तमादाय मृतानुया १०२ सगुणानिर्गुणो वापि धनाढ्यो निर्धनोपि वा श्रियो वायदिवा हेत्यः स्त्रीणां भर्ता हि देव
तं १०३ पावचां तामृतपत्यो स्त्रीनां तामनं द्रव्यं दहयेत् तावन्नमुच्यते सा हि स्त्री शरीरात्कथंचन ४ ततः स्वर्गगतः पक्षी
भार्यया सह संगतः कर्मणा प्रजितरत्नत्रये मेव भार्यया सह ५ ततः सा भर्तुं परमास्त्वयमाना सुरांगणेः श्रीदुते पति
ना सा लंयावदिदं श्ववुर्दृश ६ एवं हर्षाविष्टश्च सतामं कमारोप्य दिविसुखं नतस्त्रो ७ लुब्धकोपि परमनिर्वदंगत्वा
उत्तराभिमुखो हि मवत्याश्च महदूनप्रविष्टः तत्र दवाग्निं दृष्ट्वा प्रविष्टो मतश्च ततो निर्दग्धः ८ अथोपपत्ता देववदिवि
मोदते अतोऽहं ब्रवीमि श्रयत हि कपो न नरात्रुः शरणमागतः पुनितश्च यथान्यायं स्वैर्मासेश्च निमंत्रितः ७

पुनः प्राकारकर्णोऽब्रवीत् देव अबध्याऽयं शरणागतः तदेतन्स्वर्गं नीत्वा सन्मान्य च पश्चादेनान्ग्रेसरेण शत्रवो ब्रू-
पादनीयास्युः उक्तं च यतः मत्स्यो मस्यमुपादने जातौ नां जानिसंभवः रावणोऽस्मिन्नेव रामो विभीषणमयोजन ६ अप-
रमस्यवधात् महत्पातकमस्मि उक्तं च यतः वदत् ७ वदत्तुदेत्यंशरणागतं पुरुषोत्तमं पकारं पुनरुवाच देवा विद्मः ना-
ग्रहं रति येन तेनो रवादी निनिषवयति २०१ तथा च दाक्षिणाभिः समस्य वाजिमेधस्य यत्कलं मत्स्यं लभत सम्यक यो
रक्षेत् शरणागतं १० तस्य तद्वचनमाकर्ण्य कर्कशांसाभिहितवान् देवनयुक्तं मतत् यदत्र विषयविश्वासाः क्रियन्ते अ-
विचार्य मसो हंतव्य इति यत्कारणं हानः शत्रुर्निहंतव्यो यावन्तवन्तवान् भवेत् संजातपोरुषवतः पश्चादुवतिदुर्ल-
भः ११ अपि च चितिकाधृमितां पश्यस्युः तां भद्रां त्वमेव च भिन्नाश्चिन्त्या प्रीतिर्न सास्त्रे हेनवर्धते १२ अखित्यनो
ब्रवीत् कथमेतत् कर्कशांसः कथयति अस्ति धर्मस्त्वत्पादिष्टाने हरिदत्तो नाम ब्राह्मणस्तस्य च कृपिकुर्वन्तं किंचित्स-
लमश्रुते एवं च कृपिकुर्वन्तः कालाः १ ति वर्तन्ते अथैव स्मिन् दिवसे ब्राह्मणः उष्णकालश्च मार्गः क्षेममध्यं च क्षत्रया-
योश्चिन्त्या मितुमारुह्यः यावत्पार्श्वं विलोकयति तावत्प्रातिदूरे वल्मीकोपरिमहती फटां स्छापयित्वा भुजंगो
वतिष्ठत ब्रह्मणेन दृष्ट्वा चितितं अस्य क्षत्रस्यैषा देवता नमया कदाचिदपि प्रजिता तेनेहं कृपिकर्मविपत्तीभ-
वत्येव एतस्य भयात्तज्जावर्तय्या इत्यवधार्य क्षीरयाचयित्वा शरावके निक्षिप्य वल्मीकपार्श्वं स्छापयित्वा इत्य-
भिहितं भोक्षेत्रपालमयेतन्नत्तातं यदस्मिन्प्रतिवसित्वं तेन मया सज्जानुत्ता सा प्रतक्ष्मस्त्वेत्येवमुक्त्वा
गृहामिमुखमेव प्रयात् प्रत्युषसि आगत्य यावत्पश्यति तावदशवेही नारपंचकं पश्यति सतंगृहीत्वा गामेकां ग्रीणीं त्वा-
गृहमानीय नित्यमेव क्षीरमायति क्षीरपंचकं दृष्ट्वा तिष्ठेवं कालो ति वर्तते अथ ब्राह्मणस्यैकदिवसे
ग्रामे गमने संजातं पुत्रं निरूप्य गतः सोपि क्षीरं नीत्वा तत्संस्त्राप्य गृहमागतः प्रत्युषसि उत्थाय यावत्पश्य-
ति तावद्दीनारपंचकं तिष्ठति यद्दृष्ट्वा चितितं चेवं एष वल्मीको हि नारेः केवलं प्रति तिष्ठति इत्येवमत्वा एनं

राम

७१

249
1995

निहत्सु सर्वान् दृष्ट्वा मीत्येवं क्षीरं ददत्ता ब्राह्मणपुत्रेण सूर्यः शिरसि कुण्डेनाहतः कथमपि देवशास्त्रोक्तं धर्म-
ज्ञारोषवशात्तीव्रविषदशनेः तं ब्राह्मणपुत्रमदशत् मनसद्यः पंचत्वमुपगतः स्वजनेनैव नक्षेत्रपार्श्वेनाति-
दूरे महताकाष्ठसंघातेन संस्थितः द्वितीये दिवसे पितृपूजया गतः निवेदितं सुतविनाशकारणं तेनाप्येवमेव
संमर्थितं अब्रवीच्च भूतान्योनानुगृह्णाति गृह्णाति शरणागतं भूतार्थास्तिस्य न शंतिहंसाः पद्मवने यथा
१३ मानुषेरुतं कथमेतत् ब्राह्मणः कथयति अस्ति वस्मिन् दिवसे पितृपूजया गतः निवेदितं सुतविनाशकारणं तेनाप्येवमेव
पद्मसरोनामतडागमेकमेव योग्येः सुरक्षमाणा तिष्ठति तत्र प्रभृतजो ब्रह्मदमया हंसा तिष्ठति षण्मासेरपि त्वमेकत्यजे-
ति अथ तत्र सरसिसौवर्णो बृहत्पक्षी समायाता ते श्वोक्तोऽस्मिन् मध्येन वसितव्यं त्वया येन कारणेनास्माभिर्हीन्या
गृहीतमेतत्सरः नृपतेये केवंपिच्छं षण्मासे प्रयच्छामः एवं किं बहुना परस्परं द्वे धमुत्यजं सच तस्य राज्ञाः शर-
णमुपगतो ब्रवीच्च महाराज एते पक्षिणः एवं वदन्ति किं मस्माकं राजा करिष्यति न किंचिदपि दास्यामः मया
चोक्तं तस्य भनं युष्माभिहितं अहं गत्वा राजे निवेदयिष्यामि एवं स्थिते देवः प्रमाणमिति रतिश्च त्वाराजा भूत्वा
नाह भोग्यत सर्वान् पक्षिणो येषु त्वं प्रमानयत पक्षिभिश्च लब्धं हस्ता न्पुरुषान् समागच्छमानान् दृष्ट्वा तत्रै-
केन वृद्धेनोक्तं भो स्वजनानशोभनमापनितं सर्वैरेकमती प्रत्वाशी अमुत्यतितयं ते श्वश्रुत्वा तथैव वृत्तं अतो
हं ब्रवीमि भूतान्योनानुगृह्णाति गृह्णाति शरणागतं भूतार्थास्तिस्य न शंतिहंसाः पद्मवने यथा एवमादिसम-
ये ब्राह्मणे ब्रवीत् अग्रो मम पुत्रो मूर्धः बुबुध्या पंचत्वमुपगतः एवमुक्त्वा प्रत्युषसि क्षीरं नीत्वा तस्मिन्निवेदितं च
भुजंगो ब्रवीत् चितिकाधृमितां पश्यस्युः तां भद्रां त्वमेव च भिन्नाश्चिन्त्या प्रीतिर्न सास्त्रे हेनवर्धते पूर्वश्लोक १२
अतो हं ब्रवीमि सदाख्या न क मवधार्य अरि मर्दनः पुनरपि शरावक्ष्येष्टवान् भद्रां प्रतमं वं स्थिते काले किं मन्य-
कर्तव्यं सो ब्रवीत् देव अबध्यायं यत्कारणं शत्रवोपि हि श्रेयो सो विवदन्तः परस्परं चौराण जीवितं दत्तं राक्षसेन चो

युगं १४ अरिमर्दनो ब्रवीत् कथमेतत् त्रैलोक्यः कथयति अस्ति पुण्यवर्धनाधिष्ठानेति वदति प्रहृतो अग्निशर्मानामत्रास
 एः प्रतिग्रहधनः सततं विविधवस्त्रातुलेपनगंधमात्यालंकारगंधपूर्णवासः प्रहर्षतो ब्रूयपरिवर्जितः प्ररुद्धवेशमश्रु
 नखलोमा उपवीतशीतोष्णवानवर्षादिभिः परिशोषितशरीरः तस्य चैव नाप्यनुबं पयाशिशुगोयुगं प्रदत्तां तेन बाल
 भावाहारभ्यक्ष्यसादिना परमां पुष्टिमुपनीतं काले नगेयुगं प्रधानतरं सजातं तद्ब्रह्मासहस्रं वती अत्र भयो नामपाप
 बुधिः कश्चिन्चोरा एवं समर्थितवान् अथैव दं ब्राह्मणसन्तं गोयुगमपहरामि अथासो निज्ञायामागतः कदाक्ष बर्ध
 कृत्वा प्रतिष्ठः परमतिचाये प्रविलितिस्तु दशनपत्नी अती वाभ्युन्नतं उवाच नासा वंशरोमापचितः प्रउं वः प्ररुद्ध
 त्तो ननयनाक्षोनिः कारणमहाविषमीदं तवदनः श्रवणो नतभकुटीरक्ताक्षो नामरुक्षः कृष्णवर्णो तीव्रभयानकोरा
 क्षसोदृष्टः तं च दृष्ट्वा तीव्रभयः उत्पन्ननासो ब्रवीत् को भवान् स आह समवचनास्मीति अमराक्षसः भवान्
 व्यान्माने निवेदयतु सो ब्रवीत् अहं चोराः कस्य चिन्नु ब्राह्मणस्य गोयुगमपहर्तुं प्रवृत्तः स विज्ञातत्तु ध्वप्रत्ययोरा
 क्षसो ब्रवीत् भद्रपष्टा नको हतमेव ब्राह्मणं भक्षयिष्यामि ततः शोभनमेककार्यं वाचं ततस्तौ हावपिएकांते व
 स्ति तौ अथमुप्राप्तो राक्षसो तद्रसनार्थमभिप्रस्थितं तं च दृष्ट्वा राक्षसस्य सकाशे यात्वा चोरो ब्रवीत् भद्रं
 पन्यायोयतो गोयुगे पङ्कते सति पश्चादेतत्वं भक्षयसीति सो ब्रवीत् अयमस्मिन्नयनः कदाचित् ब्राह्मणो गोश
 लेन प्रबुध्यतितदा व्यर्थं कोयमारंभः चोरो ब्रवीत् प्रथमतरंगे युगमपहरामि पश्चान् ब्राह्मणं भक्षय राक्ष
 सो ब्रवीत् प्रथममेवाहं भक्षयामीत्येव परस्परं द्वैधमुत्पन्नैककार्याभिलाषात् अहं पूर्वमेहं पूर्वमिति युग
 पत्प्रबोधितवन्तो ब्राह्मणं प्रथमं तावच्चोरो ब्रवीत् भो ब्राह्मणत्वं राक्षसो महीनुमिच्छति राक्षस आह भो ब्रा
 ह्मणते गोयुगमपहर्तुमिच्छति अयं चोराः एवं श्रुत्वा ब्राह्मणः प्रबुधः अतो हं ब्रवीमि शत्रवोपि हि श्रेयासां
 विवदन्तः परस्परं चोरेणाजीविनंदन्तं राक्षसेन च गोयुगं श्लाक १४ छि मांसां निशि विनाराज्ञा कपोतार्थमाहा

दुर्गा
७२

251
1995

स्मना रयेनायवि लदन्नानि श्रयंतं पुण्यकाक्षिणा १५ नचायं धर्माय लुशणागतवध्यतरति तस्यापि तद्वचनमाक
 र्ण्य अरिमर्दनः पुनरपि प्राकारकः एमाह नो त्वमस्य विषये कथं मन्यसे सो ब्रवीत् देवावध्योयं अनेन रक्षितं न कथं दचिन्
 प्रीतिर्वर्धेत उत्पन्नार्थं कथनादस्माकं कार्यमिच्छिरिति उक्तं च यतः परस्परं हिमर्माणियेव दंतितमो वृताः तएव निधनं
 यांति वल्मीकोदरसर्पवत् १६ अरिमर्दनो ब्रवीत् कथमेतत् प्राकारकः कथयति अस्ति धरातले महादयं नाम नगरं
 तत्र राजा देवशक्तिर्नाम नस्य पुत्रो गुणशक्तिर्नामि समहो दस्ते नराणां प्रतिदिनं क्षयमुपनीयते अथानेकप्रकारैः
 संधैर्देवैः सत्त्वात्प्रापद्विष्टोपधुत्तया पिचिकित्स्यमानो न स्वास्त्वमाप्नोति तदातिनिर्वृतात्स राजपुत्रो देशान्तरं प्रयातः का
 र्मीरनगरे देवसेनो नाम राजा प्रतिवसति तस्य देवपुत्रोऽप्येव न संपन्नेति शतः ते च प्रतिदिनमादित्यादये पुनः सकाश
 मागत्य नमस्कारं चक्रतुः तत्रैवैका ब्रवीत् विजयी महाराजो यस्य प्रसादात्सर्वमुखं लभ्यते द्वितीया ब्रवीत् महाराज वि
 हितं भुज्यते अथ तस्यास्ति दूचनं श्रुत्वा राजा सामर्थ्यमाह भो मंत्रिण एतां दुष्टकुमारिकां कस्य चिद्देशिकस्य रोगिणा
 दग्निहृतकस्य सकाशाद्दुष्टात्पतायेन विहितं भुंक्ते अथ मंत्रिणो राजस्त्वद्वचनमाकर्ण्य तस्य राजारोगिणो भिक्षावृत्तेस्त
 कन्यां विवाहार्थं यामास सा च तमादाय महद्भक्त्या देववत्परिचरन्ती गृहीत्वा न्यविषयं गता अथ कस्मिंश्चिन्नगर
 रप्रवेशे तत्रागसमीपे वृक्षाधस्तानं मुत्कादूनलवृणेतैलतदुलं धनविसाधनार्थं नगरमध्ये गता तद्गोपनीयकर
 णं विद्याध्ययावदागच्छति तावत्स राजपुत्रः प्रसुप्तः तस्य मुखान्निर्गत्य सर्पः फणनिः क्राम्य वायुमभ्योति अथ त
 त्रन्यासन्नवल्मीकेन्यः सर्पस्तथैवास्ति अथ तो परस्परदर्शनात् क्रोधात् संरक्तनयनो संजातो अथ वल्मीकस्ते
 नोक्तं किं दुरात्मनो शोभनं राजपुत्रं विनाशयसि कोप्येतदौषधं न वेत्ति कंजिकामहिषतत्रेण तव विनाशो भवति ग
 जपुत्रोपि स्वास्त्वामोरोप्यतां लभते ततश्चुत्वा परिच्छेदं ब्रवीत् भो दुरात्मन त्वयास्य वल्मीकमध्यं सुवर्णं भूतव
 लशयुगले धृतमस्ति न देतत्कोपिन जानाति यदुष्णादकेन तव विनाशो भवती एवं तयोः विवाहात्तापसाराजपुत्री
 विटपातरिता श्रुत्वा प्रहर्षोत्प्लुतवदनकमला तथा तदौषधं पंचवारं तदौषस्य प्रभावात् स्वपतिमारोग्यं स्वास्ति

चावाप द्वितीयोपयोगान्निधिमवाप तत्प्रभावाद्वादिगृहीत्वा बहुपरिवारा आरोग्येन भर्त्री सहस्वनगरं गत्वा तद्गतौ
 प्राप्नोतु बराज्यस्नया सह परं सुखमनुभवन्नास्ति अतो हेतुर्वापि परस्परं हि मर्माणि ये वदन्ति तमोवताः त एव निधनं
 याति वल्मीकोदरसर्पवत् १६ अथ तस्य तन्मनुमाज्ञाय स्वयमरिबर्धनो भिहितवान् भो ममाप्ययमभिप्राकारक
 र्त्तन यदि पुनरप्युज्जते हन्यते वा ततः कतन्नुतादाषा भवति उक्तं च श्रेयश्चेत्सुगणं च चोरे भयत्र ते तथा निष्पत्तिर्वि
 हिता सभिः कतन्नास्ति निष्पत्तिः १७ तथा च सद्यता श्वकृता श्वमित्राणां न भवन्ति ये मत्तानामपि नोकाकास्ते
 योमांसानि भुंजते १८ तन्नुत्वा वक्रनास आह देवयुक्तमेव यत्तु पक्षपातिनो दुर्गदर्शनं उक्तं च यनः अज्ञाताः
 पुरुषा यस्य प्रविशन्ति मर्ही पतेः दुर्गो तस्य न मंदहः प्रावृत्तिरुत्तं हि पः १९ तस्मात् भर्मी श्वरेण दुर्गं मध्ये शत्रुपक्षाश्रिता
 लोकाः प्रवेष्टुं क्षणीयाः तन्नुत्वा अरिमर्दनं आह भोनयुक्तं मुक्तं भवता दुर्गं दुर्गं तिकानरजनप्रवाद्ये श्वराणां
 स्वभुजपंजरमेव दुर्गं उक्तं च यनः यस्य स्यात्साहजं दीर्यं हन्यते सो न चाग्निः मणिरीपस्य नो घापि बायुर्वज्रयते हि
 रत्नाः २० तदहं मस्य चिरं जीविना विषये कृतघ्नो न भविष्यामि दुर्गाश्रितो पिका लेन नाशयास्यामि उक्तं च दुर्गं त्रिकुटं परिषा
 पयो धिरक्षां सियो धाधनदाश्चिन्ते शास्त्रे च यस्यां ज्ञानसो प्रणीतं रावणः काष्ठवशात् विष्टमः २१ तन्नीयतां मेघः स्व
 दुर्गमित्युक्ता चिरं जीविना माह भो चिरं जीविन्मया त्वेतावत्परिश्रमा समेते नरक्षिते गृहीतश्चात रागम्यतां मे दुर्गं त
 त्रस्तो यनवकुलोचितं न कुरुषु सोप्यति विहस्य तमुवाच भो देवकी बहुना व्यर्थं प्रलावेन मदीयकुलीनतो फले
 न ज्ञास्यमि तच्छ्रुत्वा वक्रनासः प्रावाच सासा संपद्यते बुद्धिः सामतिः सा च भावेना सहायास्ता रणां लेयाया रणा भवि
 तव्यता २२ भो विनष्टकुलं कोशिका ना राजदोषेण तत्र स्याथे कथ्यते उक्तं च यतः सौषमा त्तिजनः सर्वपार्थिवाय
 निवेदयेत् यदा स्यादोषवान् भूपस्तदा कस्य निवेदयेत् २३ एवं तस्य मतमनाहस्य चिरं जीविना मास्यरा नेः शनैः स्वदु
 र्गमाससाहो लवपतिः चिरं जीव्यपितां दुर्गं विषमता माला वयस्वचिन्ते चिन्तितवान् बध्यता मिति येनोक्तः स्तामीमो
 प्रतिस एते पोनीति तोहितश्च अन्ये मूढतमाः स्वामिना ग्रह अथने उल्कास्तनो लवपतिना प्रोक्ताः अतो चिरं जीवि
 नो भद्रतरमाश्रयं प्रतिदर्शयतः तच्छ्रुत्वा चिरं जीव्यचिन्तयत् मया तावदेते पोवधा पायश्चिन्तितः समया मध्यस्थि

तेन न भविष्यति एतेपि सावधाना भविष्यति तदेतदुर्गद्वारमाश्रयामि येनात्तस्त्रोभिषेर्बकरोमि ततश्चो लवकभृपं प्रा
 ह देवयुक्तं ते वेतदुक्तं परमहमपि नीति तोहितश्च तद्यपि ते वरुजः श्रुचिः तथापि दुर्गं मध्ये न वा सोहः तदहं मत्रेव
 दुर्गद्वारस्थितः सदा भक्तिः सेवा च करिष्यामि तथानुष्ठिते वक्रनासः स्ववर्णनाहयप्रावाचे भो एवावेतं का लमेतस्य भूपते
 रस्माकमेव कुलं दुर्गं चेतस्य पर्येषमाश्रित्य वयं सर्वे पि दुर्गं यास्याम अतो सर्व एतमहमर्षाः उक्तं च पूर्वता वदहं मूर्खो हि
 तीयः पाशास्वबंधकः न तोराजा च मंत्री च सर्वे वै मूर्खे मंडलं २४ ते आहुः कथमेतत् वक्रनासः कथयति अस्ति कश्चि
 द्भित्तिरेव मलवटवृक्षस्तस्मिन् पूर्वः कोपि पक्षी वसति तस्य पुरीषं सुवर्णं भवति अथ कदाचित् तद्व्याधः ममायात
 स्तेन पक्षिणा तस्या घ्नतः पुरीषं हतं तत्सममेव मभवत् तद्वृक्षा व्याधोपि परं विस्मयमगमत् अतो नहं श्चर्यं शिशुका
 लादारम्या हं शकुनिबंधनं करोमि एवं कुर्वतो मेय्यतीता न्यशीतिवर्षाणि परं कदाचिदपि पक्षिणः पुरीषं सुवर्णं न दृष्टं असाव
 पि पक्षी मूर्खो विश्वस्तचित्तो यथा प्रथममेवोपविष्टः तेन सममेव पाशेन बंधः अथ व्याधस्तं गृहीत्वा पाशादवमुच्यपंजरकं
 संस्त्राय स्वकीयमावासेनीतवान् अथ गृहमादाय चिन्तयामास किमेनेन सापयेन पक्षिणा करिष्यामि कराचित्कश्चि
 ज्ञ न ईदृशो व्यतिकरं जे निवेदयिष्यति तन्त्रने प्राण संशयो मे भवेदतः स्वयमेवाहं राक्षसं निवेदयामि तथैवानुष्ठिते
 यराजा तं विस्मयात्पुच्छुनयना विकसितवदनकमलः परं तुष्टिमगमत् एवमाह च भोरक्षा पुरुषो एते पक्षिणं रक्षन् ध्व
 अशनं क्रियास्य यथेष्टं अथान्येन मंत्रिणा भिहितं किमेनेन पंजरं निबध्य नोडजेने ति शीघ्रतरं मुच्यतां अथ मंत्रि
 वचनां श्रुत्वा मोचितो मुक्तः पाशाश्चासौ यथा यतमेव ज्ञायात् आकाशे स्थितः श्लोकमेन स पठत् पूर्वता वदहं मूर्खो
 द्वितीयापाशबंधकः न तो मंत्री च राजा च सर्वे वै मूर्खे मंडलं २५ अनेन कारणेनाहं मूर्खो यद्याधस्याये पुरीषं हतं अ
 थव्याधामूर्खेयिनरा तं निवेदितं पश्चान्मन्त्री मूर्खो मां पंजरान्मोचयति अथ राजा मूर्खो मां मंत्रिवचनान् मुक्तवान्
 न अतो हेतुर्वापि स सर्वे वै मूर्खे मंडलमिति उक्तं च अनागतं यः कुरुते स शोभते स शोचते यो न करोत्यनागतं वने
 त्रसंस्तस्य जरा समागता विलस्य वाचानकदापि विभ्रुता २६ ते प्राचुः कथमेतत्सा ब्रवीत् अस्ति कस्मिंश्चिद्वृत्तं
 दृशेन नखरो नाम सिद्धः प्रतिवसते स्म सकदा दितस्ततः परिभ्रमन् क्षुत्क्षानकं हो न किंचिदपि मत्त्वमाश्नादिनवान्

क्षणादिनापिस्वबुद्ध्याश्रयोहताः अथवासाध्विदमुच्यतेः शस्त्रहतापिरिपबानहताभवंति प्रज्ञाहताश्चनि
तरांमुहताभवंतिशस्त्रेयर्निहंतिपुरुषस्यशरीरमेकं प्रज्ञाबुद्धिचवितवंचयशस्यहंति ३० चिरंजीवीआहसदेवप्रता
पप्रभवोयंभविष्यद्विषयचक्रः वयंपुनर्मृकाःकृत्यानुष्ठानमात्राः उक्तंच प्रसरतिमतिःकार्यारंभेदृढीभवतिस्म
तिः स्वयमुपनयेदर्थान्मोनागच्छतिविसृज्यकलति सकलं कृत्यं चित्तं समुन्निति मश्नुते भवति चरति श्लाघ्यो कृत्ये
नरस्य भविष्यतः ४० तत्रच भविष्यतो विपक्षस्य भविष्यतीति बुधिविपर्यासेन ज्ञाने मया यतो यविज्ञाः भवंति ते वा
छयेव पुरुषाणां भविष्यतामभविष्यतां च भविष्यतो व्यवहारादेव जानंति उक्तंचः वांछेवसुतयति पूर्वतरं भविष्यं पुं
सोन्यजन्ममुदतं यदिवेतरं च विज्ञायते शिशुरजातकलापचिह्नः प्रत्यक्पदेरपमनसरसः कलापौ ४१ तस्य
विधिः संमुखो भवति सचमिव बुधिसपन्नो भवति उक्तंच नदेवायष्टिमाहाय रक्षेति पशुपालवत् यंतुवर्धितु
मिच्छति बुसंयोजयति ४२ यतः नदेवाशस्त्रमाहाय निघ्नंति नृपिवनकुधा यंतुहिंसितुमिच्छति बुविश्लेषयेति
तं ४३ बुद्धो वलुपभूनायां विनाशोपर्युपस्थित अनयो नयसंकाशशङ्कया न्नापसर्प्यति ४४ तथातव रिपो संज्ञा
तरति समासं चेदं काकोलुर्कयनामर्ततीयंतं त्रंसपूर्णं ३ अर्थनमारभ्यते लब्धप्रनाशनामचतुर्थं तत्र यस्याय
माहितमः श्लोकः समुत्पन्नेऽमुकार्येषु व्युधिर्य्यनेही ते ये स एव नरते दुर्गं जलं ते वा वानरो यथा ते घथानुश्रुयते
अनिकस्मिंश्चित्समुद्रपदं ठमहान् जंषपाक्षः सहाफलः तत्रचरत्तु मुखो नामवानरः प्रतिवसति स्मातत्रच
तस्य तरो धरेः कक्षचित्करालशुखो नाममकरः समुद्रसलिलजान्निःकम्पसकोमलवालुकासनाथे नीरोपांते निवि
ष्टः ततश्चरत्तु मुखेन सप्रोक्तः भो भवानभ्यागतो तिथिते भक्षतु मया दत्तानि अमतवत्स्यानि जंषफला नि उ
क्तंच प्रियो वा यदि वा हे प्रो मर्षो वा यदि पिं डिनः वैश्वदेवांतमापन्नः सोतिथिः स्वर्गसंक्रमः २ नष्टे चरणे गो
त्रं न च विद्या कुत न च अनिधिर्वैश्वदेवां मश्राहे च मनुरब्रवीत् ३ अप्रजितो तिथिर्य्यग्रहाघातिविनिश्च
सन् गच्छति विमुखास्तपितभिः सह देवता ४ अन्यच्च दूरमार्गश्चमश्रोने विश्वदेवी तमागतं अतिथि पूज

येष्वस्तु सयाति परमांगति ५ एवमुक्त्वा तस्य जंषफला निप्रयच्छति सोपि नानि भक्षयि चाते न सह चिरं गोष्ठि सुख
मनुभूयापि स्वभवनमगात् एवं नित्यमेव ते वानरमकरो जंषछाया श्रितो विविधशास्त्रगोष्ठाका लं नयंतो सुखेन
तिष्ठतः सोपि मकरो भक्षितशेषानि जंषफलानि गृहं गत्वा स्वपत्न्याः प्रयच्छति अथ तथा न्यतमे हनि सपृष्टो
नाथ के वं विन्यस्त कृत्यानि पलानि प्राप्नोति भवान् स आह भद्रे ममास्ति परम सुदुद्रक्त मुखो नामवानरः स श्री
ति पूर्वमिमानि फलानि नित्यं मम प्रयच्छति अथ तथा भिहितं यः स देवास्त प्रायाणी दृष्टानि फलानि भक्षयति त
स्य हृदयं भूतमयं भविष्यति तद्यदि मया भार्यया ते मया जने न तस्मात्स्य हृदयं मम प्रयच्छे येन तद्वक्ष्यित्वा जरा मरणरहिता
चया सह भोगान् भुंजामि स आह भद्रमो मे वंदयतेः स प्रतिपन्नो स्माकं भ्राता अपरव्यापारयितुं मयि न शक्यते तत्त्यजेन
मिथ्याग्रहं उक्तंचः एकस्मान्ने प्रसूता वान्यस्ति नृजनानां वा जातमधिकं प्रोनुसो ह्योदपि बाधवान् ५ अथ मक
रो प्राह क्याकदाचिदपि मभवचने नान्यता कृतान् नृने सावानरो भविष्यति यतस्तस्या अनुरागतः सकलमपि दिनं तत्र ग
मयसि गत्वं ज्ञातः सम्यग्मया मतः साह्वाद्यचने प्रयच्छसि न मे नो वांछितं किंचन प्रायः प्राप्ते सिनद्रुतं हुतवह ज्वाला स
मेरा त्रिषु कंठा श्वेषपरिग्रहे शिथिलताय न्नादरं चूंसेत त्रेतं दृष्टि ता प्रियतमा काचिन्मने वापस ६ सोपि पत्या
पादोपग्रहं कृत्वा अंकोपरि नियतस्याः कोपकोटिमापनायाः पत्न्याः सही नमुवाच यतः उक्तंच मयि ते पादपति ते किं क
रत्स्वमुपागते प्रिय कामातुरः कोपंते कान्योपने स्थिति ७ सापित च न मा कर्ण्य अश्रु सुत मुखो न मुवाच सार्धं मनोर
थशंतेः तव नृकांता सेवस्तितामनसि कृत्रिमभावरम्या अस्माकं मस्तिनव भं चिदिहा वकाशस्मात्कृतं चरणपाते
विदुर्बनाभिः ८ अपरं सासदिते वल्लभान भवति तस्मिन्मया भणिते पितं न व्यापादयसि अथ सयदि वानरः तत्
स्तेन सह महान् स्नेहः तत्किं बहुना यदितस्य हृदयं न भक्षयामि तन्मया प्रायोपवेशनं कृतं विधि एवं तस्यास्य
निश्चयं स्तिता चिंता व्याकुलित हृदयः सप्रोवाच अथ नासाध्विदमुच्यते वज्रलेपस्तु मर्षस्य नाशो कर्कटस्य
च एकोग्रहस्तु मीनानां नीली मय्यपवास्तथा ९ तत्किं करोमि कथं समेव ध्यो भविष्यति इति विचिंतयन् वान
रपाश्व मगमत् वानरोपि चिरया तं सोद्वेगमवलो क्य प्रोवाच भोगि त्रिकमुच्यिरावलाया समायातः कस्मा तसाह्वा

रं नात्तापयसि नसुभाषितानिपठमिततकथयकारणस आह मित्राहं तव भ्रातृजाययानिदुरतो बर्वावेयाभिहितः
 भोक्तृत्वात्तन्मामेसमुखं मुग्धं दर्शयति यतस्त्वमित्रं नित्यमेवोपजीव्या गच्छति यतस्त्वपुनः प्रत्युपकारं गृह्णन्ति नमा
 त्रेणापि न करोति तन्न प्रायश्चित्तमपि नास्ति उत्तमं अयं च सुगुणैश्चोरेभ्यः तन्न तथा निःकृतिर्विहितासहिः
 कृतघ्नेनास्ति निःकृतिः १० तत्त्वं मम देवरां गृह्णाती अथ प्रत्युपकारार्थं गृह्णन्ति मागच्छा अथ वाचयात्स्वयासे
 ह मे परतो के दर्शनं तदहं न वं प्रोक्तं लवकाशमागतः तदद्य तया सह कलहयत ईयती वेत्ता मयि त
 न्ना तदा गच्छ मे गृहं तव भ्रातृपत्नी ररचितं चतुष्काप्रयुगि तव स्त्रमणिमणि कया द्वारदेश बल्यवंदनमा
 तासोत्कंटातिष्ठति मर्कट आह भो मित्रयुक्तमभिहितं मद्रातृपत्न्या उक्तं च वर्जयेत्को लिकाकाका
 रं मित्रं प्रातृनरो नरः आत्मनः सन्मुखं नित्यं य आकर्षति लो लुपः ११ तथा च दद्यात्प्रतिगृह्णाति
 युद्धमाख्याति गच्छति भुंक्ते भोजयते चापिषद्विधं प्रातिलक्षणं परं किं मुययं वनचराः युष्मदायं ज
 शंते गृहं तत्कथमपि न शक्यते तत्र गंतुं तस्मात्तामपि भ्रातृपत्नी मत्रानयायेन तस्याः प्रणामा
 शीः गृह्णामि स आह मित्रासि समुद्रांते रम्ये पुलिन प्रदेशे स्मरूह तन्मम गृहमारूढः सुखे
 नाकृतं भयो गच्छासौ ॥ पितृ तश्चत्वासा नंदमाह भद्रयद्येवं तत्किं विलंब्यते त्वर्थतामहं तव गृ
 हमारूढः तथानुष्ठिते गच्छं तमगाधजले मकरमवलोक्य भयत्रस्तमना वानरः प्रोवाच भ्रा
 तं शनैर्गम्यतां जला कल्लोलैः प्रावितं मे शरीरं तदा कर्ण्यमकरश्चित्तया मास असावगाध
 जलं प्राप्नो वशः संजातो मत्पट्टिगतस्ति लमात्रमपि च लितुं न शक्नोति तस्मात्कथयामि नि
 जाभिप्रायं येनाभिष्टदेवता स्मरणं करोति इति विचार्य आह च मित्रत्वं मया वयाधाथ समानी
 तो भार्या कयाही स्वास्य न तस्म्यतो मभाष्टदेवता स आह भ्राता किं मया तस्या यूनापि च अ

पकृतं येन मे वधोपायश्चित्तितः मकर आह भोतस्यास्तावत्तव हृदयस्या मृतमय रसकला स्वादन
 मृष्टस्य भक्षयणार्थं रोहदः संजातः तेनैतदनुष्ठितं वानर आह भद्रयद्येवं तत्किं त्वयाममतत्रै
 वनव्याहृतं येन स्मरूदयं जंबूकोटरे स देवमया सुगुप्तं कृतं ततः भ्रातृपत्या अपर्यायाति त्वया हं शू
 न्यहृदयोऽत्र कस्मादानीतः तदा कर्ण्यमकरः सानंदमाह भद्रयद्येवं भद्रय्ययमेव हृदयं येन
 सादुष्टपत्नी तद्भक्षयित्वा अनशनादुत्तिष्ठति अहं त्वं तमेव जंबूपादपं प्रापयामि एवमुक्त्वा निर्वर्त्य
 जंबूवृक्षतलमगत वानरोऽपि तीरमासाधकथमपि जलविधिदेवतोपचारपूज स्तीरं समा
 सादितवान् ततश्च दृष्टं तरकमेतमेव जंबूपादपमारूढश्चित्तया मास अहोलब्धाः प्राणा स्ता
 वत् अथवा साध्विदमुच्यते उक्तं च श्री महाभारते नचिश्चसेरविश्चस्तेविश्चचनविश्चसेन वि
 श्वासाद्भयमुत्पन्ने मूलाऽन्यपि निरुंतमि १२ तन्मामिहेते घसंजनिदिनं जानं इति तयानं मकर
 आह भो मित्र अपर्यायमेतत्तु हृदयं यथा ते भ्रातृपत्नी भक्षयित्वा अनशनादुत्तिष्ठति अथ विहस्य
 निर्भर्त्सयन् वानरः तं आह धिकं मूर्खविश्वाधान क किं कच्छा चित् हृदयद्वयं भवति न दुःखनां जं
 बूवृक्षस्याधस्तान्भयोऽपि त्वया त्रागंतव्यं उक्तं च यतः सकृतदुष्टं च यो मित्रं पुनः संनुमिच्छति
 ॥ समृत्क सुपुष्टत्वा निगर्भमश्नतरीयथा १४ तन्मामिहेते घसंजनिदिनं जानं इति तयानं मकर
 यामूढं किं न मस्य स्वचित्ताभिप्रायो निवेदिनः ततूनं कृतां शासनं तद्ययसौ पुनरपि कथं विद्वा
 संगच्छति तद्देयोऽपि विश्वासयामि इति विचिंत्य मकर आह च मित्रहास्येन मया तेऽभिप्रायो हृ
 द्यः तस्माः न किंचिन्नव हृदयो न प्रयोजनं तदा गच्छाच्छाकं न्यायेनास्मारूढं ते भ्रातृपत्नी पसो

मि महायंबिलदुर्मन्येनरुत्थंभविष्याति नदस्मादन्नस्त्वमेमंडुकमेकंस्ववग्रा यंप्रयच्छनोचेत् सर्वं
नपिसाप्रतंधक्षायिष्यामिननुसर्वापि अथनदश्चगंगादत्तोव्याकुलमनाव्यचिंतयन् अहोकिमेन
न्मयाकृतेसर्पमानयुनानन्यदितिषेधपिष्यामि नतसर्वानसस्य्यानि अयंत्सक्षयिष्यति अथवायुक्त
मुच्यतेः अमित्रंकुरुतेमित्रंवीर्याभ्यधिकमात्मनः सकरोतिनसंदेहः स्तयंचविषभक्षणं २४ तत्त्वय
छाम्यस्यएकंकरिदंमित्रंमंडुकं सर्वस्वहारेणपुक्तंशत्रुपुद्गिमनोरः तोषयंसत्यदानेनवाडवंसा
गरोयथा २५ तथाच योदुर्वलोह्यएवपियाव्यमानोबलीयसायुधैर्नैवसाम्नाप्रयच्छनोनेवचदर्श
यानांस्वारीसंपूणस्यपुनर्देदति २६ तथाचसर्वनाशसमुत्पन्नेअहंन्यजतिपंडितः अर्धनकुरुतेका
र्येसर्वनाशोहिदुस्तर २७ एवंनिश्चित्येकंमंडुकंनित्यमेवादिशत् तोपितेभक्षयिचानस्यपरोक्षेऽ
न्यमपिभक्षयति अथवासाध्विदमुच्यते यथाहिमलिनैर्वस्त्रैर्व्रतत्रोपविश्यतेएवंचवितनृति
सुविन्नोपेनरक्षति २८ अथाव्यदिनेनेनमंडुकान्भक्षयित्वागंगदत्तसुतः पृथुरन्नो नामभक्षि
तः नभक्षितं स्तदृष्ट्वागंगदत्तस्मारेणधिकरस्वप्रापपरः कथंचिदपिनविररामततः स्वपत्न्याप्य
भिहितः किंकंदसिनि सकंदंस्वपक्षक्षयकारकं स्वधिकं अहमेवंपक्षेसकनेक्षीणेकक्षेत्राणंक
रिष्यति २९ तदद्यापिविचिंत्यनामात्मनोनिः क्रमणं अस्यवर्धपायश्च अथगच्छताकालेनसकल
मपिममंककुलकवलिनंकेवलंगंगदत्तोयुष्टति ततः प्रियदर्शनेनभलितः भद्रगंगदत्तबुभुक्षितो
हंनिः शेषितां सर्वमंडुकायुद्दीयतांमेकिंचिद्भोजनं यतोहंचया त्राणीतः सआह मित्रनत्वया
त्रैविस्वयमयावस्थितंन कापिचिन्नाकार्यात्तद्यमांघ्रिषयसितनो न्यकुपाना मपिमंडुकानविश्वा
स्यान्नानयामिस आह ममतावत्तत्वनभक्ष्योभ्रानृस्त्वानेतद्यदि एवंकरापि ततसोअनेपिनृच्छा
नेभवतिनदेवंक्रियनामिति सोऽपिनदकर्ण्य अरहं दृष्टिकामात्ययिविधरेबतोपकल्पितपूजोपय

चिनोस्मानुकूपादिनिः क्रान्तः प्रियदर्शनापेक्षयानत्रस्त्वः प्रतीक्षमाणयिष्टति अथचिरादद्यनायानेगंग
दत्तेप्रियदर्शनापेक्षयानत्रस्त्वयनीक्षमाणयिष्टति अथरादप्यनायानेगंगदत्तेसर्पाः न्वकोररविवा
सिनीगोघ्रासुवाच भद्रेक्रियतांस्मोकंसाहाय्यं त्वयासहपरिचितमास्तेनकुत्वा गंगदत्तमंडुकंघृचि
कलायेशेऽन्विष्यममसंदेशंकथय यदागम्यतामेकाकिनापि कुतनरंयदन्यमंडुकानागच्छति अ
हंत्वयाविनाक्षयमपिनाश्रवत्सुशक्रोमि तथायद्यहंविरुद्धमाचरामि तत्सुकृतमंतरेमयास्तिध
नेगोधाधृतमस्तिपितद्वचनाङ्गदत्तंद्रुततरंअन्विष्याह भद्रगंगदत्तसतयसुदुर्नप्रियदर्शनस्तवमा
र्यसमीक्षमाणयिष्टति तत्तृतीयाङ्गम्यतामिति अपरंचनेनतदविश्वासकरणार्थंसुकृतमंतरेधृतं न
न्निः शंकेनमनसा अगम्यतो तदाकर्ण्यगंगदत्त आह बभुक्षितः किंनं करोतिपापनिनि एवमुक्तास
तां विसर्जयामास तद्गोदुष्टजलचर अहमपिगंगदत्तंइवतत्रनवष्टहेकथंचित्दष्टापायोपिचदहं
नयास्यमेतत्श्रुत्वामकर आह भोमित्रनेनद्युज्यते कर्तुं सर्वथैवमेकंनघ्नतादोषमपनयष्टहागम
नेन अथवाहमन्नामवानन्यागेनवोपरिकरिष्यामि वानर आह मूढकिं अहंलंबकणोर्गिदृभो यो
दृष्टापायोपिस्वयमेवतत्रेवगत्वामनः मकर आह भद्रसलंबकणोर्गिदृभः कथं दृष्टापायो पिम
तः नन्मेनिवेधतां वानर आह अलिकस्मिंश्चितवनोद्देशेकरालकेसरोनामसिंहः प्रतिवसतिस्मा
तस्यचधूसरकोनामशृंगालः सदेवानुयायीपरिवारिकोस्ति अथकराचिनस्यहस्तिनासहयुध्य
मानस्यशरीरेग्रहाराः संजानाः येपदमपिचलितुनशक्रोति तस्याः चलना धूसरकः शुश्रा
मकंठोदौर्बल्यगतः अन्यस्मिन्नहनिशृंगालः नमवोचतस्यामिदुषुभूक्षयापीडितोहंपदानुपदम
पिचलितुंनशक्रोमितुंक्थंनेशुश्रूषीकरोमिसिंह आहभोग्छान्वेषय तत्किंचित्सत्यंनैतद

यस्मात्ततोपि व्यापादयामि तदा कल्पोहः शृगालो न्येषयन् विचित्रत्वेन मसमीपे आसादितवान् तत्र त्वं बकः को नाम ग
 दं भस्मगणे पाते प्रविष्टो दूर्वाकुः गन्तुः त्वादास्वाद्यन् रथः तत्र श्वेतेन समीपे गत्वा अभिहितं मामनस्यो गेयं मदीयः
 संभाव्यतो विराट् दृष्टो मितं त्विमेवं दुर्बलः स आह भगिनी सुत किं कथयामि रजकोपि निरुद्योति भारेण मोहय
 ति क्षासमुष्टिमपि न प्रयच्छति केवलं दुर्बलं कुरात्तु त्वमिच्छान् भक्षयामि कुतो मे शरीरे युष्टिः शृगाल आह माम
 यद्येवं तदस्ति मलीयतरं प्रदेशं मरुत्सरेषां तत्राव्यप्रायो नदी सनाथोऽस्ति तदा गच्छ मया सह येन सुखेन सुभाषिते गोष्ठि
 सुखेन भवन् कालेन यसि त्वं बकः आह भो भगिनी सुत युक्तं मुक्ते भवता परं वयं प्राप्याः पशोरण्यचारिणां वधाः
 तत्किं तेन भव्य प्रदेशेन शृगाल आह माममांसे वंदे मद्भुजपरिरक्षितः मदशास्त्रि काश्चिन्नपरस्परमनेनैव दोषे
 ण रजकः कदर्थितास्ति स्मारासभ्यानां धाः सतिताश्च पुष्टिर्मापन्ना यो वनो त्वदादं माम्बुः यदित्वमस्माकं सभ्यं
 नुत्तस्तदा किंचिद्भ्रामांतरं गत्वा अस्मद्योग्यं पतिमानयताः तिष्ठन्तु भ्यंदास्यामि एतत्स्थं त्वामहं नयामि अथ गाल
 वचनानि श्रुत्वा प्रामापीदितो गस्तमवाचत् भद्रयद्येवं तदये भवत्वा येनाहं त्वामनुगच्छामि अथ वा साहिदमुच्यते
 नामृतं न विषं किंचिदेकां मुक्तानि तं विनी यस्याः संगे न जीव्येन प्रियतमं वियोगतः ३१ तथाच यासानां प्रापिका
 मः स्यात्संगमं दर्शनं विना तासां दक्षं गमं प्राप्य न भवति को नु कं को न मुत्पतिमानवः ३२ तथानुष्ठिते शृगा
 लेन सह सिंहेति कथनीतः सिंहोऽपि व्यथा कुलोयावन्तं गस भं दृष्ट्वा तस्मिन्निष्ठतिता वद्रा सभः पलायितुमारध्वर
 अथ तस्य पलायमानस्य सिंहेन तल प्रहारो मुक्तः स च मंदभाग्यस्य व्यवसायदव्यर्थती गतः अत्रांतरे शृगा
 लः कोपात्तमुवाच भो किं मर्विधः प्रहारस्तयदिगर्दभो पितवपुसे वलाहुषति तत्त्वर्थं गजेन सह युध्यमानो
 रिव्यस्मितं दृष्टं नेबलं अथ तं सविलक्ष्य स्मितं सिंह आह भो किं महं करोमि मयानक्रमः सज्जित आसीन् अ
 न्यथा गजोऽपि मत्क्रमसंक्रांतो न गच्छति शृगाल आह अथाप्येकवारं तवीति वेतमानपि व्यामिषं त्वया सज्जि
 तक्रमेण स्मृतं सिंह आह भद्रसमां प्रत्यक्षनया दृष्ट्वा गतः सपुनः कथमत्रागमिष्यति तदन्यत्किमपि

सत्वमन्विष्यती शृगाल आह किं तवानेन व्यापारेण त्वं केवलं सज्जितक्रमस्तिथ तथानुष्ठिते शृगालोऽपि यावद्रास
 भमार्गेण गच्छति तवांतरे वस्तुने चरति इति अथ शृगाले दृष्ट्वा रासभः प्राह भो भगिनी सुत शोभनं स्तुते त्वया
 हं नीतो दैवयोगात् मनाकूनमृत्युवशांतः तत्कथय किं तत्सत्वमतिशयं वक्ष्यामि न सदृशकरप्रहारादहं मु
 क्तः तत्प्रकृत्वा प्रहसन् शृगाल आह मामरासभीत्तामायां तमवलोक्य सानुरागात्कीर्णितुमुद्यता त्वंचकातर
 लान्नष्टः सापुनर्न शक्तालोधिना स्तुतुं तथापुनर्न श्य तस्मिन्लंबनार्थं हस्तः क्षिप्तो नान्यकारणेन तदा गच्छ
 सात्वक्षते प्रायोपविष्टानिष्ठति एतत्तदति यत्तु बकः एतेदिमे भर्त्तानि भवति तदहमग्नौ जले वा प्रविशामि
 विषं वा भयामि तस्य वियोगं सोढुं न शक्नोमि न ह्यसादं कृत्वा तत्रागम्य नामिति अपरं भगवानकामस्य रस्त
 वकोपं करिष्यति नोचेन वद्रीहत्यामविष्यति उक्तं च यतः स्त्रीमुद्रां ऊषकेत नस्य मरुतीं सर्वार्थसंपत्क
 रीयेमृदाः प्रविहाय यांतिकुधियामि थ्याफला न्यषिणः तेनेने वनिहृत्य निदूर्यतरं न सीकृतामुद्रिताः केचि
 द्रूपटीकृताश्च जाटिलाः कापालिकाश्चापरे ३३ अथासौ तद्वचनं श्रुत्वा तपाश्रुत्वा भूयोऽपि तेन सह प्र
 स्थितः अथ वा साहिदमुच्यते जाज्जनपिनरो देवान् प्रकाशति विगर्हितं कर्म किं कस्य चित्तलोके गर्हि
 तं रोचते कृतं ३४ अत्रांतरे सह न क्रनेण सिंहो न सलंबकं एषा व्यापादितः ततस्स हत्वा शृगालं रक्षपालं
 निरुध्य स्वयं स्नानार्थं नद्यांतः शृगाले नापिलो व्यातसुखेन तस्य कर्णसाहितं हृदयं भाक्षितं अत्रांत
 रेच सिंहो स्त्रात्वा कृतदेवाचनं स्तर्पितपितृगणैः समागच्छति तावत्कर्णहृदयरहितो रासभास्तिष्ठति नंद
 द्वाकोपपरीतात्मा सिंहः शृगाल आह आः पापकिमिदं उच्छिष्टं कर्म समाचरितं यदस्य कर्णसाहितं हृद
 यं भाक्षितं शृगाल आह स्वामिन् मामेवं वद यत्कर्णहृदयरहितोऽयं रासभ आसीत् तेनेहागत्य त्वा
 मवलोक्य भूयोऽप्यागतः अथ तद्वचनं श्रुत्वा सिंहो स्तोत्रं वसह संविभज्यनिः शंकितमनाः तं भाक्षि
 तवान् अतो हं ब्रवीमि आगन्तव्यं गतं श्वेन दृष्ट्वा सिंह पराक्रमं अकर्णहृदयो मूर्खो योगत्वापुनरागतः

३५ तन्मूर्धकपटंकुलात्वा अपरयुधिष्ठिरेण वसत्यवचनेनाहं विनाशितो भवं अथवासाधिदमुच्यते स्वा
र्थमुत्सज्यो योदधीः सत्यं ब्रूते समं दधीः सत्यार्था दुस्यते नूनं पुधिष्ठिरदवापरः ३६ मकराह कथमेतत्
स आह अथ कस्मिंश्चिदधिष्ठाने कुंभकारः प्रतिवसति स्म सकदाचित् प्रमत्तोऽर्धमग्नयं कर्परीक्ष
धारस्योपरि महता वेगेन वनपतितः ततः कर्परीकोद्यापाटितललाटोरुधिरप्रोविततनुः रुद्धादुत्वाय स्वा
श्रयंगतः ततश्चापथ्यसेवनां तस्य ग्रहारस्तस्य करालतांगतः रुद्धेण नौरागतांगतः अथ कदाचिदुर्भ
क्षपीडितो देशे सकुंभकारः क्षुक्षामकुंठः केश्विद्राजसेवकेः सहादेशांतरंगतः ततस्मे सवकेः सह
कस्मिंश्चिन्नगरे कस्यचित् राज्ञः सेवको बभूव सोपिराजा तस्य ललाटे विकरालं ग्रहारं दृष्ट्वा चिंतयामा
सवीरपुरुषः कश्चिदयं नूनं ललाटे देशसन्मुखग्रहारः अतः तं सन्मानदानादिभिः सर्वेषां राजपुत्राणां
सकाशात् विशेषप्रसादेन पश्यति तेऽपिराजपुत्राः तस्य तं गजप्रसादातिरं पश्यंतः परं अर्थाधर्मं
वहंतोपिराजभयान्न किंचिदुचुः अथान्यस्मिन्नहनि तस्य भूपते वारसंभाषनायां विग्रहे समुपस्थि
ते प्रकृत्यमाने प्युगजेषु संघद्यमानेषु वाजिपुत्रोऽप्युच्यते अथ कथं प्रगल्भी क्रियमाणे पुत्रेन भूभुजासकुंभकारः
अस्तावानुगतं पृथो निर्जने याद्राहे जपुत्रक कस्मिन् संग्रामोत्ते ग्रहारेयं ललाटे लग्नेः स आह देवना
यं शस्त्रग्रहारः कुलालोऽहं प्रकृत्या मद्गृहेऽनेन कर्परीणामिभूतानि आसन् अथ कदाचित् मधुपा
नं कृत्वा निर्गतः ग्रधावनं कर्परीपरिपतितः तस्य ग्रहारसाविकारोयं मेललाटे एवं विकरालतांगतः
तदा कर्परीराजा सत्रीदमुवाच अहो वंचितो राजपुत्रानुकारिणा आननकुन्नाले जतदीयतां ब्रालगेर्व
चंद्रार्थः तथा नुष्ठिते कुंभकारः आह देवमां मे कं कुरुष्य मे रणे हस्तालघवं राजा आह भो सर्वगुण
संपान्नाः भवान् तथाऽपि गम्यतां उक्तं च श्रुत्वाऽसि कृतविद्योऽसि दर्शनीयो सिपुत्रकः यस्मिन्

कुलेषु मुन्यन्तो गतस्तत्र न हन्यते ३७ कुलाल आह कथमेतत् सो ब्रवीत अथ कस्मिंश्चिन्नवनो देशे
सिंहदं पनी प्रतिवसतः स्म अथ सिंहपुत्रद्वयमजनेयत् सिंहोऽपि नित्यमेव मृगान् व्यापायसिद्धेद
दाति अथ कदाचित् तेन किमपि सत्त्वं नासादितं वने भूमतोरविरसंगतः अथ तेन स्वग्रहगच्छनाश्रगा
लशिशुः प्राप्तः सच बालोऽयमिति मन्वायत्तेन दृष्ट्वा मध्यगतं कुलासिद्धे जीवंतमेव समर्थितवान् त
तसिद्धाभिहितं भो कांतस्मात् किंचिदस्माकं भोजनं सिंह आह प्रिये मया घनं शृगालं शिशुपरित्यज्य
किंचित् न सत्त्वं मासादितं सच मया बालकोऽयमिति मन्वान व्यापादितं च तुष्यादत्तात् उक्तं च स्त्रीवि
प्रलिंगि बालानी प्रहृष्टं च व्यंजनं कर्हिचित् ब्रालत्यागेऽपि संजाने विश्वस्तानां च विशेषतः ३८ इदानीं
मनं भक्षयिष्यामि कुरु भ्रातेऽन्यदपार्जयिष्यामि सा आह भो कांत त्वया बालकोऽयमिति मन्वान
व्यापादितः तदहं कथं स्वोदरार्थं विधामि उक्तं च अकृत्यं नैव कृत्यं स्यात् ब्रालत्यागेऽपि संस्थितेन च
रुखाविमुंचेन एष धर्मः सनातनः ३९ तस्मान्मायं तृतीयपुत्रो भविष्यति तवापि च इत्युक्त्वा तमपि स्व
सुनक्ष्मीरणपुष्टि मनयत् एवं ते त्रयोऽपि शिशवः परस्परमविज्ञानजातिविशेषा एव कत्रविहारिणो
वाप्यमतिवाहयंति अथ कदाचित् तत्र वने भ्रातृभ्यां नवनगजः समायातः तं दृष्ट्वा तौ सिंहसुतो द्वावपि
कुपितता तौ तं प्रतिग्रचलि तौ यावत् तावत् तं तेन शृगालमुतेनाभिहितं अहो गजो येयुश्च कुलं
शत्रुस्तन्तं गंतव्यं एतस्याभिमुखं एव मुक्ताग्रहं प्रधावितः तावदपि ज्येष्ठभ्रातृभंगात् निरुत्सा
हंता गतो भववासाधिदमुच्यते एकेनापि सुधीरेण सोऽसाहेन रणं प्रति सोऽसाहे जायते तेनैव भग्नं
गमवाप्नुयात् ४० तथा च जनैव हि बालंति मृपायोद्वनमहाबलान् शृत्वा नृधीरान् कृतोत्साहान्
वर्ज्जयंति च कातरान् ४१ ततो द्वावपि त्रोरग्रतो विहंसं तौ ज्येष्ठभ्रातृचेथिन्मूचतुः यथा गजं

दृष्टादूरतोपिनष्टः सोपितदाकर्णकोपाविष्टः स्फुरन्धरपलवस्तान्नलोचनस्त्रिशिखाभ्युक्तिं कृ-
त्वातोनिर्भसयन्परुषतरुवचनाम्फवाच ततसित्वाएकांतेनीत्वाप्रबाधितः वत्समेवकदाचिज्जल्पे
भवदीयलघुभक्तानरावेतौ अथासौप्रभूतकोपाविष्टस्तामफवाच किमहमताभ्यांशौर्यनरूपेणवि-
द्याभ्यासेनवान्फनोयेनमापुपहसनः तन्मयावत्समेनोव्यापादनीयौ नदाकर्णसिहीनस्यजीवीतमं
छाती आहक्षत्रियाणांक्तलोसन्तः सन्नपानस्यकारणात् धात्रीस्तन्यप्रपानस्यविकारोजायातनतः
४२ त्वयामदीयसून्यविकारभावात् कोपवचनानिपटितानिजात्यितानिच परंच श्वरोसिकृतवि-
द्योसिदृर्शनीयोसिपुत्रकः यस्मिंकुलैस्त्वमुत्पन्नो गजस्त्रनरुन्येते ४३ परंश्वगालमुतस्त्वंकृपयाम-
यास्वकीयस्त्रन्यपानेनपुष्टिनीनः तन्मयावत्तेनोलांश्वगालंवालभावाज्ज्ञानीनः तावत्तुनंगत्वास्वजा-
तिममध्येभव नोचेदप्योह नोमृत्कपयंसमेप्यसि सोपितन् नथानथ्यवेचनंश्रुत्वाभयव्याकुलम्
नाक्षणात्पनष्टः तस्मात्विमपियावत्तेराजपुत्राः तोकुल्यालंनजानंति तावत्तुनतरंगञ्च नोचेदंश-
पांसकाशातविडंबनांआय्यमरिष्यात्कुलालापितदाकर्णकृतंघ्ननष्टः अतोहंब्रवीमि शुषिष्टरद-
वसत्यवचनान्त्वमापदमापन्नः तद्गोदुष्टमकरत्वमपिकुलालवत्स्ववचनेनप्रकटीभूतः उक्तंच
असनोमुखदोषेणबध्यतेभुकसारिकाः वकास्यनवध्यतेगमोनंसवर्धिसाधनं ४३ उक्तंच सुयुध-
रक्षमाणोऽपिदृश्यन्दारुणवपुः व्याघ्रचर्मपरिच्छिन्नोवाक् कृतेरासभोहनः ४४ मकरआह क-
थमेतत् सोब्रवीत् असिकस्मिंचित अधिव्यानेशुलभ्रमटोमोमरजकः प्रतिवसतिसानस्येकाग-
र्हभोस्ति सोपिधाभावादपिदुर्वलः अर्थतेनरजकेनभ्रमताक्वापिव्याघ्रचर्मप्राप्तानतश्चांचितय-
न् अहोशोभनमापतितं एतन्व्याघ्रचर्मपस्थायभरात्रोयवक्षेत्रेषु अवस्तुजामि येनव्याघ्रमत्वा

६९

269
1995

समापवर्तिनोक्षेत्रपालाः ननिःकासयन्ति तथादुष्टिवेरासलोयधेनवायवभक्षणं करोति रात्रिशेखेऽपिर-
जकस्वाश्रयंनयनिर्वाणलताकालेनसपीनतनुःसज्जानः कृच्छान्बंधनस्त्रानमपितीयने अथान्यस्मि-
न्नहनि समदोदतोदरादपिससभीशब्दशृण्वन्तारस्वरलेखादयितुमारब्धः अथवेक्षत्रपानोऽरासा-
भोऽयं व्याघ्रचर्मप्रतिच्छिन्नइतितत्वालुकुटपावाणशरप्रदारे संव्यापादितवतः अतोहं ब्रवीमि सुयु-
धरक्षमाणे पितकिमहंरथकारवत्सर्वयत्सयमपिदृष्ट्वातेविकारपश्चाद्विश्वासि अत्यक्षेपिकृतेपाप-
मूर्धः साम्नाग्रयल्लतिरथकारः स्वकोभ्यांसजारांशिरसावहन ४५ मकरआह मकरआह कथमे-
नत् सोब्रवीत् अस्तिकस्मिंचित अधिव्यानेरथकारदपती प्रतिवसतिस्मत्तस्यभार्यापुंश्चिलीजनापवा-
दसंयुक्ती सोपितस्याः परिक्षार्थं व्यंचितयन् कथमया अस्याः परीक्षणं कार्यं तावदतयुज्यतेकर्तुं
लोकापवादान् तदीनांचकुलानांचमुनीनांचमहात्मनां अंतःपानेनकर्त्तव्यः स्त्राणांदुश्चरितस्यच
४६ यदिस्यात्पावकः शीतः उर्णवाग्राशालांछनः स्त्राणांतत्सती तंस्यात् यदिस्यादुर्जनोहितः ४९ त-
थापिश्रुत्वा मज्जानामिलोकवचनानात् उक्तंच यन्नदेवेत्युनशास्त्रेषुनदृष्टंनचसंश्रुतं तत्सर्वंवेत्तुको-
काययः स्यान्ब्रह्माडमधगंवसोकीर्योमन्नामभजनमुनिर्मश्यतनन यानयाजानोव्यासाः शमयुए-
निवासः किमपरेः स्वयंवेदान्वयस्यन्शमितकुरुवंशप्रसविनासएवाभूत्श्रीमान् अहहविषमाकर्म-
नयः ४८ पांडवानामपिमहात्मनानां सत्तिरधिगतव्याक्षेपज्ञादिति एवंसंप्रधार्यनामेवोचत्प्रिय-
अहंप्रानयोमांतरंयास्यामि तत्रदिनानिकनिपद्यचिलगिण्येति तत्त्वयाकिंचित्साधेयमयोग्यं कर्त्तव्यं
सापिदाकर्ण्यदुर्षितचित्तासती त्वाकोनसर्वकार्याणिसंयंजसि क्षमन्वप्यतश्चर्करप्रायमकरोत् अथ-
वासाधूच्यते दुर्द्विषसेधनेतिमिरः दुःसंचारासुनगरवीथाषु पक्तार्विदेशगमनेपरमसुखंजघनचपला-
याः अथासौप्रश्रूषेउच्छायगृहान्निर्गतः सापितंअस्त्रिणंविज्ञायप्रहसितवदना अंगसंस्कारकर्मकुर्व

एकार्थचिद्विचिंतनमगमत् ततश्चपरगृहेष्वन्नेनसमागंतं नथानुष्ठितेसोपिस्थाकरोःरप्येदिनम
पवात्यस्वगृहमपरद्वारेणप्रविश्यशय्यातलोनिभृतोभूत्वास्थितः अत्रांतरेसदेवदत्तःतत्रायनेन
गत्योपविष्टः तद्विद्वारथकारोरोषाविष्टचित्तोऽचिंतयेत् किमेवमुच्चायविनाशयामि अथवाद्वा
पितोप्रसुप्तोहेलयाहनिष्ठामिपरंपर्यामितावष्टिनमय्याः शृणोम्येतेषांस्नेहालापात् अत्रांतरे
सापिगृहद्वारानिभृतंविधायशयनमारूढा अथतस्यास्तत्रोपविशंत्वारथकारश्चरित्पादोलम्भः त
तःसाद्यचिंतयन् नूनमनेनममसत्यपरीक्षार्थंरथकारेणमेवभाष्यं ततःस्त्रीचरित्विज्ञानंकरोमि
त्रार्थेवंनस्याः चिंतयत्याः देवदत्तः स्पर्शात्सुकोभवत् ततश्चतयात्तनांजलिपुटयाभिहिताभोमहा
नुभावत्वयाममगात्रंनस्पष्टव्यायनोऽहपतिव्रतामहासतीच नचछापदत्वाभस्मसात्करिष्यामिस
आदेतिवाच्यं सज्जाह यदेवंनक्तिमर्थं च्याममानीतः साग्राह शृण्वेकाग्रमनाः भोजेहप्रत्युपेचं
डिकादर्शनार्थं देवतायतनंगता नत्रास्मोकेकाकाशवाणीसंज्ञाता पुत्रकिंकरोमिभक्तासिमेतं प
रंषण्मासाभ्यन्तरेविधियोगानत्वंविधवाभविष्याति ततोमयाभिहितं भगवत्यथात्वमेवतज्ज्ञानानि
तथानप्रतीकारमपिबेद्यसिप्रत्यक्षपकारोमिभविष्यामि तदस्ति कश्चिदुपायोयेनमेपतिः शतसंवत्स
रजीवीभवति नतस्तयादिव्या भित्तिंवत्संसन्नपिनास्ति यतः प्रतीतवायनः कारः सः प्रयत्नेनसा
ध्यः ततश्चत्वामभिहितंदेविशदिमत्प्राणैरपिसाध्यंभवति तदादिशसत्त्वरयथाकरोमि ततोदेव्या
भिहितमेवत्स यदिपरपुरुषेणसहएकस्मिन्शयनेसमास्त्यालिंगनंकरोचि नत्तदुत्सन्नोवम
त्यः तस्यसंचरति भुक्तोपुनरन्यतर्वर्षशतंजीवति तेनमयाचमभ्यर्थितः ततोयत्किंचित्कर्तुमना
स्तकुरु नहिदेशतादृशनवचनमन्यथाभवति इतितथानुष्ठितेसोऽपिरथकरोमूर्धः तस्याः वचनमा

कर्ण्यपुलकांकिततनुः शय्यातलान्निःक्रम्योवाच साधात्रतेसाधुकुलनंदनि अहंहुर्जुनवचनशंकितह
दयस्त्रसरीक्षार्थग्रामन्याजंरुत्वा अत्रनिभृतंस्वटातलोलीनस्थितः तदेत्यालिंगयमा एवमुक्तातामा
लिंग्यस्कंधरुत्वातमपिदेवदत्तमुवाच भोमहानुभावमन्युल्लेखमिहागतः त्वन्प्रसादान्मयाप्राप्त
शतवर्षप्रमाणमायुः त्वमविमामालिंग्यस्कंधेसमारूढ अनिच्छंत्वमपितं व्यालादालिंग्यस्कंधे आरोपि
तवात् तनश्चर्यध्वनिच्छेदेनरत्यत्सकलस्वजनगृहद्वारेषुवभ्राम अहोतं ब्रवीमि प्रत्यक्षेपीतितनू
ठमकरदृष्टविकारस्व आरोपितवानं तनश्चर्य कथंतेवगृहपुनरागच्छामि अथवायतस्वमांविश्वासय
सि तत्तेदोषोनास्ति यथेदृशीस्वभावदुष्टायुष्मज्ज्ञानिः यासिष्टसंगादपिघ्नोभ्यत्नंनयानि अथस्वभावो
दुष्टानां उक्तंच सद्भिः संबोध्यमानोऽपिदुरात्मापापपूर्वकः घृष्टमाण्डवांगारेनिर्मलत्वंनगच्छति ५२ अ
थवासाधिदमुच्यते सूर्यभक्तारमुत्तरत्यपजंन्यमरुतंगिरिं स्वयोनिंमूषिकाप्राप्तास्वजातिदुर्गतिंक्रमा ५३
मकज्जाह सोब्रवीत् अस्तिकस्मिन्निचनपोवनेशालंकायननामानपोधनी सः एकदाजाद्व्यास्नानार्थंगत
नस्यचसूर्योपस्नानंकुर्वेत् त्र्येवनकाचिन्मूषिकाखरतरनखराप्रपुटेनगृहीतातांदृष्टासमुनिः करुणाद्र
हृदयोमुंचमुंचति ब्रुवाणः तस्यपाषाणखंडेप्राक्षिपत् सोपिपाणखंडप्रहारैः व्याकुलेन्द्रियोभ्रष्टमूषिको
भूमौनिपपानमूषिकापिभयत्रस्वारक्षरक्षोन्नतव्यंतीमुनिचरणानिकमुपाविशत् त्र्येनेनापिचेतनां
लक्ष्यामुनिरुक्तः भोमुनेनयुक्तमनुष्ठितंभवतायदहं पाषाणखंडेननाडिनः किंचऽधर्माद्विभेषित तस्म
पर्यमात्मेनामूषिकानोचत् प्रभृतपातकमवाप्तसि इतिब्रुवाणस्त्र्येनंसमुनिः प्रोवाच भोदुष्टविहंगाधम
रक्षणीत्याः प्राणिनांप्राणाः दंडनीयादुष्टासन्माननीयाः साधवः पूज्यागुरुवः स्तुत्याः देवाः तवकिंअ
संबधजल्पसि त्र्येनउवाच नत्वंशूश्र्मधर्मंवेति इहसि सर्वेषांप्राणिनांविधिनास्पृष्टकुर्वताआहारोपि
निर्मितः ततोभवतांयथाअज्ञातथास्माकंमूषिकादयोऽपिविहिताः तनेनत्साहारकोषिणामोदूषयसित्वं

नकथयता उक्तं च यद्यस्य विहितं भोज्यं तन्न स्य न ग्रहं स्यात् अमुं केवदुष्टोऽपि स्यात् तस्मात्कायेन विन्यस्य
 वः ५४ मध्यपानां यथा मद्यं हि ज्ञानां च यथा हविर्भक्षोप्यभक्षता मातृयथान्येषामपि हि ज्ञः ५५ भक्षयश्च
 यतां श्रेयोऽभक्षं गुरुपातकं कस्मान्मां रथाचारं एषं दं इति मर्हसि ५६ अपरत वैषधमस्ति यतस्तदृष्टमदृष्ट
 मदृष्टं क्षुतमश्रुतं लोव्यत्वमलोव्यं च शत्रुत्वं च प्रकाशस्यते तत्तच्च समः शत्रोश्च मित्रे च समलोष्टाश्च को
 षणः सह मित्रे हतुदासिने मध्यस्थे द्वे व्यवधुषु ५६ साधुव्यपि चापापेषु समबुद्धिर्धिशप्यते साधूनां
 निरथानां सदा वारविचारिणां ५७ रत्नमेव कर्मणा भ्रष्टतपा भवने वसज्जातः उक्तं च मुंचमुंचपतत्यो
 केमोसुंचेत्यपरः पुनः उभो नोपनि नोद्धामो न सर्वार्थसाधनं ५८ जालं कायिन आह कथमेतत् सो ब्रवी
 त् आस्तिकस्मिन्निन्दितं तदेकं हि त्रियाभिधानास्त्रयो भ्यान्तरोमुनयः तपः कुर्वन्ति तेषां च तपः प्रमा
 वान् आकाशस्त्वाधोतपोति कानि शालं वा जलाद्रा अमेध्यभूस्पृशने भयेन स्नानसमयान्तरंगानेति
 छंति अथान्यस्मिन् अह्निकामिमेडुकिं कानापि गृध्रेण गृध्रेण ललेन गहना अथ गृहीतानामव
 लोकात्तेषां ज्येष्ठेन करुणाद्रुदयेन भवेन वने वसुंचमुंचेति व्याहृतं नेनापि अत्रांतरेन स्थेकासाधोतपोति
 का आकाशव्यापारदोषतोऽहो निषितानां पतिता दृष्टं दीनीयेन तद्व्याशं किनेन मासुंचेत्यभिहितं या
 वत्तावत्तस्यापि साधोतपोतिका आकाशात् भूमौ पपात् तनस्त्रनी योद्वापि मुनी पतिनौ तपोभवा
 त्पतिनधौतिको दृष्टान्नात्र भूय अतो हं ब्रवीमि मुंचमुंचे त्यादितत्तत्त्वा मुनिर्विहस्याह नतोभावाद्
 पतिनधौतिको तेन धौतपोतिपेते कापतिताः शिष्यलापेन एतत्पुनः कलिपुगस्वरूपं अत्र सर्वाः पिपापासा
 चत्कर्मविनापापलगति उक्तं च संचरन्तीह पापानि बुगेष्वन्येषु दहिनां कलोचपापसंपुक्तेपः करोति स
 लिप्यते ६० आसनाच्छयनायानास्संगमात्सह भोजनान् कृते संचरते पापं तैलविंदुरिवाभसि ६१ तर्कि

दधाननगच्छालपितेन नोचछापि स्यामि अथ गते ज्येष्ठेन मूषिकया मुनिरभिहितः भगवननयमां स्वाश्र
 यं नोच दं नोपि कश्चित् दृष्टपक्षी व्यापाह्यतितदहं तत्रैवाश्रमे च दृष्टाहारमुष्टितुष्टा कालेनेव्यामिसोऽपि त
 दाकर्णदाक्षिण्यकनसकरुणः अंचिनयनकथमयामूषिकाह स्नानेनेयाजनहास्यकारिणी तदेनाकु
 मारिकां कृत्वस्वाश्रमं नयानि तथानुष्ठिते कन्यकासहितं मा लोकापत्ती अपछ प्रबन्डयंकुतः कन्यास
 आह एषामूषिकज्येष्ठभयतः शरणार्थिनी कन्या रूपेण तव गृहे समायानीता च त्वया यन्नेन रक्षणी या
 भूयोपि एतां मूषिकां करिष्यामि साग्राह भागवन्मैवं अकापीः अस्यास्त्वं धर्मपिता उक्तं च जनिताचोपने
 ताचतस्युविद्यां प्रयच्छति अन्नदाता भयत्राता पंचैते पितरः स्मृताः ६२ तत्त्वयाऽस्याः प्राणाः प्रसूतः अ
 परं ममापि अपत्यं तस्मान् एषाममसुता भवतु वश्रानुष्ठितेन सा कल्याणकक्षपक्षे च द्रुक्लेवनित्यमेव
 हि मवप्रोति स्तापितस्य मुने सपत्नी कस्यश्चुश्चुवाकुर्वाणा यौवनमगच्छत् अथ तोयौवनमुखी मवलोकासा
 लं कावनकप्रपत्नी सुवाच प्रिये इत्थं कन्यायौवनौ मुखी वर्तते अनर्हा सांप्रतं मे गृहवासस्य उक्तं च अन्
 टामंदिरं यस्य रजः प्राप्नोति कन्या कापतंति पितरस्तस्य स्वगृहस्था अपितेर्गुर्णिः तत्कस्मै विशिष्टवराय दीय
 ते मया कन्या उक्तं च वरं वरयते कन्या माता चितं पिता कुलं श्रुतवांधवाश्च धनं तद्वत् मिष्टान्नमितरेतनाः
 ६३ तथा च कुलं च शीलं च सनाथाता च विद्यान वित्तं च वपुर्वयश्च एतान्यगुणान्सप्तरीक्षयेयाः क्रतुः परं भा
 यवशाहिकन्या ६४ रस्त्रानामविद्यानां मोक्षधर्मानुसारिणां श्रूराणां निर्वृत्तानां च न देया कन्यका बुधेः
 ६५ यावन्न लज्जते कन्या यावत्तिष्ठति पांशुना यावत्तिष्ठति गोमार्गे नावत् कन्यां विवाहं येत् ६६ तथा
 च मानाचैव पिता चैव सोष्टो भ्रानातथेन च त्रयस्तेन रकं यां निदृष्ट्वा कन्या रजस्वला ६७ तत यदि य
 दि अस्याः रोचते भगवंतं अदिन्यंतर्हि आकार्यतस्मै प्रयच्छामि उक्तं च यतः अनिष्टः कन्यकायाः स्मा
 त्कुलरूपा न्वितापि च यदिस्यान्नस्य नो देया कन्या श्रोयोऽत्रांछाता ६८ सा

आह इहकोदोषएवक्रियतामेतत् अथमुनिनारविराहन्सूक्ष्णदेवागत्यप्रोवाच भगवन्त्यदद्भुतं
 वदकिमहमाकरितः द्रुतं वदः स आहाष्टवाकन्यानिष्टेतिमदीयाययेषाचोत्तरोति नहिउत्थाहयति
 एवरचिमुक्तामुत्तानिप्रोवाच सुचितवरोचतेएवरभंगवास्त्रोलीकदीपकः साप्राहहेतात अतिद
 हनात्मा कीयंरविः नाहमेनमलितरवामि तस्मा अन्यः त्कश्चिदुत्कृष्टतरः आनायतां अथतस्यास
 दुवश्चचात्राद्वयः भास्करमुवाच भगवन्तवाप्यधिकोऽस्तिकश्चित् सप्राह अस्तिममाप्यधिको
 मधः येनछादिनोहममदय्याभवामि तस्मान्मेवेप्रतिपाद्यतां अथमेघोऽपि आर्कायं अभिहितः
 मुनिनाष्टयासापुत्रित्वामस्मैप्रयच्छति साप्राह तावन्तुच्छावर्णजहात्मानस्मादन्यस्यप्रधान
 स्यकस्यचित्तप्रयच्छमां मेघोपिमुनिनाष्टः अधिकः कोवर्ततेस आह सोममाप्यधिकोवायुः तायुना
 तेनवायुराहतः पुत्रिष्ववायुसूविवाहायउत्तमः प्रतिभानिसाप्राह तातप्रव्यलोऽयंवायुः तदप्यधि
 कः श्रेष्ठः कोपिआनीयतां मुनिराहभोतवास्तिकश्चिदधिकः स आह ममास् अधिकः पर्वतः येनसंस्त
 भ्यवलवानप्यहंपीयते अथमुनिः पर्वतमाहयकन्यकायै उदर्शयतपुत्रित्वामस्मैप्रयच्छामि साप्राहता
 तकटिनालकोऽयंतदन्यस्मैप्रदीयतां मुनिनाष्टः क्षोपर्वतराजवाप्यधिकोयकश्चित् अस्ति सभ
 हममाप्यधिकामूषकः संतिये मछरीरं वलान् विहारयंति तदाकर्णमुनिनामूषक अह्नः तस्मै अ
 दर्शयन् पुत्रिकेएषप्रतिभानिचषकराजं सापितं दृष्ट्वास्वजीतीयमिति मन्यमानाप्रोलु सितशरीरा
 प्रोवाचनातमामूषिकां कृत्वास्मैप्रयच्छा अनेनसहजातिविहितं गृहश्चधर्ममनुतिष्ठामि तदृश्चानेनस्त्री
 धर्मविचक्षणेननामूषिकां कृत्वा मूषकायप्रदत्तवान् अथवासाधितमुच्यते नमुवर्णनरतानिनचराज
 परिक्रियां तथावाञ्छनिकामिन्यायथाभीष्टतमवरं ६९ तपश्चामूषिकारैवपदमापित्कास्वजाविशेष
 एनीचसगमेगता तथात्वमपिमया संगतोपिस्नेहानुगृहीतोपिस्वजातिधर्मादुष्टः संजानः अतोहं ब्र

अ अन्येपियेत्तद्विधाभवेति तेस्वकार्यं विभवं मित्रं च परित्यजंति धिग्मूर्खयत्नयास्त्रियोर्ये एतत्कार्यं नुमारब्धं
 नहिकथं स्त्रीणां विश्वासमुपगच्छेत् उक्तं च यदर्थेस्वकुलं त्यक्तं जीवितां र्थं चहारितं सामां त्यजति निःस्ने
 हाकः स्त्रीणां विश्वसेन्नरा ७० मकर अहकथमेतत्सो ब्रवीत् अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने कश्चिद्वाद्यणस्त
 ख्यचप्रिया निष्प्राणप्रिया सापि कुटुंबेन सह प्रतिदिनं कलंकुर्वाणातिष्ठति न विश्राम्यति सोपि ब्राह्मणः
 कलहमसहमानो भार्यावात्सल्यात्स कुटुंबं परित्यज्य ब्राह्मण्या सह देशांतरं गतः अथ महादवीमध्ये ब्रह्म
 ण्याभिहितं आर्यपुत्रं नृप्यामां बाधते न दुदकं द्वाप्यन्येष्य अथासौ तद्वचनांतरं यावदुदकं गृहीत्वा समाग
 छति तावत्ताम्रनाभपश्यत् अतिबलुभतया विषादं कुर्वन् यानमावहितं लपति तावदा काशं वाचं श्लोति तथा
 हियदि ब्राह्मण्यास्त्वेस्वकीयं जीवितां र्थं ददासि तत्तत्त जीवति ब्राह्मणी तच्छ्रुत्वा ह्येन श्रुत्वा भूयति मभिर्वा
 चाभिजीवितां र्थं दत्तं काक्यां ते च जीविता ब्रह्मणी अथ तोजलं पीत्वा वनफला निचमक्षयित्वा गंतुमारब्धौ त
 तः क्रमेण कस्यचिन्नगरस्य प्रवेशे पुष्यवाटिकां प्रविश्य ब्राह्मणेभार्यामभिहितवान् भद्रयावदहं भोजनं
 गृहीत्वा समागच्छामि तावत्तया व्रच्छातव्यमित्यभिधाय प्रायान् अथ तस्यां वापुष्यवाटिकायां पंगुरपदये
 टलयमानो दिव्यगिरागी तमुद्रिरति तच्च श्रुत्वा कुसुमे पुष्पाभिहतया तथा तत्स काशं गत्वा अभितं भद्र
 माद्यदि न कामयसे तन्मत्सक्ता ब्रह्महत्या तव पंगुरब्रवीत् किंव्याधि तेन मया करिष्यसि सा ब्रवी
 त्किमनेनोक्तेन अवश्यं मया त्वया सह संगमः कार्यः तच्छ्रुत्वा तथा कृतवान् सुरतानंतरं सो ब्रवीत्
 इतः प्रभृति यावज्जीवं मया त्मा भवते दत्तः इति ता भार्या नप्यस्माभिः साहाय्यं चतु सो ब्रवीत् एष
 पंगुर्बुभुक्षितः तदेन स्यापि कियं तं प्रासंदेहितथौ वानुष्ठिते ब्राह्मणाय ब्राह्मण्याभिहितं भो ब्राह्मण स
 हायहीनस्त्वं यदा प्रामां तरंगच्छसि तदा मम वचनं सहायोपि नास्ति तन एनं गृहीत्वा गच्छामः सो ब्रवीत्
 नराक्ताभ्यां तानमप्यात्मना येदुर्निपुनरिमपंगु सो ब्रवीत् चेठाभ्यं नरस्त्वमेनमहं नेष्यामि अथ तत्क

तकवचनतया मोहितचित्तचित्तेननेनप्रतिपन्नं तथानुष्ठितेवान्यस्मिन्दिनेकूपो कंटेविश्रांतो ब्रह्मणस्त
यापंगुपुरुषासक्तयासंप्रेर्यकृपातिनः सापिपंगुगृहीत्वाकस्मिन्निगरेप्रविश्यरात्रौस्थितातनकुत्सनी
र्यरक्षानिमित्तंरातपुरंपेरितस्ततोभमद्विस्तन्मस्तकस्त्रुं पट्टादृष्ट्वा बलादाच्छिद्यराजप्रेनी ताराजाचया
वनामुद्राटयतितावत्पंगुददर्श ततः सो ब्राह्मणीविलापंकुर्वन्ती राजपुरुषानुपदमेवतत्रगता राजाष्टष्टाका
वृत्तान्तंज्ञितिसाब्रवीत् नमोभक्तोव्याधितोदायादसमूहैरुत्थेजिनो मया स्नेहव्याकुलथाशिरसिकृतास्व
सकाशमानोतः ततश्चत्वारजाब्रवीत् ममत्वं भगिनी ग्रामद्वयंगृहीत्वाभ्राष्टह भोगान्भंजानासुरे
नतिष्ठ अथसब्रह्मणेदेववशात्केनापिसाधुनाकृपादुत्तारितः परिभ्रमंस्तेदेवनगरमायातस्यादु
ष्टभार्ययादृष्टोरहेनिवेदितश्च राजन्नयंममभर्तुर्वरीसमायातः राजावधार्यमादिष्टः सोब्रवीत्देवान
याममसक्तंकिंचिदृहीतमस्तिथद्विधर्मवत्सलस्तरादापयराजाब्रवीत् भद्रत्वया अस्यसक्तंकिंचिदृही
तमस्तिनत्समर्पय साप्रह देवमयानकिंचिदृहीतं ब्रह्मण आह यन्मयात्रियाचिकेजीवितात्तवत्त
तदृहि अथसासजभयात्तत्रैवात्रिवाचिकमेवजीवितंमयादत्तमितिजल्पन्ती प्राणैर्विमुक्ताततः स्मयो
राजाब्रवीत् किमेतदिनिब्रह्मणेनापिपूर्वदत्तान्तः सकलोपितस्मेनिवेदितः अतोब्रवीमि यदर्थेसकु
लेत्वरुमिति तन्मूर्खस्त्रीलुब्धस्त्वेस्त्रीतश्च अन्यपियत्तद्विधाभवन्तिनेस्त्वकार्यविभवं मित्रं चपरित्य
जंतितकृते उक्तं च याममोहितनेनिसंसाधमामवगृहति प्रियकारकभद्रंतेयन्ममास्तिहरस्वतत् ७१
मकरआह कथपत्रमेतत् सोब्रवीत् अस्तिकस्मिन्निदधितानेकामात्तानाममहाधनीवणिकपुत्रः स
तभार्येणनेनकामोपहनचेतयाकुचिन्निर्धनदुहिताप्रभूतधनंदत्त्वोद्वाहिता अथसादुःखाभिभूतातं व
क्षतमंवर्णजंवीक्षितुमपिनशक्नोतियुक्तमथवाधेतंपदंशिरसियच्चशिरुहाणीस्वानपंपरपरिभवस्यतदे
वपुंसी अरोपितास्त्रिशकलपरिहृत्य यातिचंडालाकूपमिवंदूरतरतरणाः ७२ तथाचगानंसंक्षुचिं

नगतिर्विगलित्तादंताश्वनाशंगतादृष्टिभ्रंश्यतिरूपमेवहसतेवक्रंचलात्तायते वाक्येवैवकरोतिर्वाधवजनः
पक्षीनश्चुषतेहाकष्टंजरसाभिभूतपुरुषंयवज्ञायते ७३ अथकदाचिन्सातेनसहैकशयनेपराङ्मुखी
स्थित्वायावत्तिष्ठतितावत्तस्यएहेचौरःप्रविष्टः सापितंचौरमवलोकभयव्याकुलितदृढयानंदक्षम
य्यालिंगयत् सोपिविस्मयात्पुलकांकितसवणात्राश्रितयामास किमेषामामद्यावंगृहति अश्वर्य
मेतत् सवावन्तिपुणतयाविलोकयतितावत्कोलैकप्रदेशेचौरः प्रविष्टोदृष्टः ततोचितयत्तन्न
मेषाः सचौरस्वभयेनमामवगृहति इतिचिचार्वसतंचौरमाह याममोहितनेनित्यंसामामद्याव
गृहतिप्रियकारकभद्रंतेयन्ममास्तिहरस्वतत् उल्लि ७४ भूयोपितंनिर्गच्छं तमवादीत् मोचौरस्व
यानित्यमेवशात्राभगंतव्यमदीयोभवस्त्वदीयएवेति अतोहंब्रवीमि याममेत्यादिकंबहुनातस्य
चौरस्यसर्वेवेनस्त्रीलुब्धेनसमपिनत्त्वव्यापितदृढनुष्ठितं अथैवंतेनसहवदतोमकरस्यकेनापिज
लचरेणाभिहितंमकरीमरणं मोकरत्वदीयाभार्या अनशनेनोपाविष्टास्थितासामृता सोपित
तश्चत्वातीवव्याकुलितमनाः प्रालपत् अहोकिमिदंसंज्ञातंमममंदभाग्यस्य उक्तंच नगृहंगृहमि
त्यादुर्गृहीणी गृहमुच्यते गृहनुगृहीणीहीनमरत्पपदंशंस्मृता ७५ तथाचदेक्षमूलोपिदयिताय
त्रातिष्ठतितद्गृह प्रसादोपितयाहीनोहारण्यसदृशोभवेत् ७६ अपिच मातायप्यगृहेनास्तिभा
र्याचाप्रियवादिनी अरएमेतेनगंतव्यंयथारण्येतद्यागृहा ७७ तन्मित्रक्षम्यतांतावन्मयातेपराध
कृतः संप्रत्यहं तद्विमोगाद्विप्रवेशंकरिष्यामिदत्तकर्ण्यवानगेविहस्य श्रोवाच भोज्ञातस्त्रमया
प्रथममेवस्त्रीजितः स्त्रीवश्यश्चमांप्रतंपुनः प्रत्ययः संजातः तन्मूढ आनंदेकार्येविषादंगतस्ता
दग्नार्थमितायामुत्सवः कार्यः उक्तंच याभार्यादुष्टचारिता सततंकलेहप्रिया भार्यारूपेण साज्ञेया

तासततंकलहप्रिया भार्यारूपेण साजेपाविदग्धेर्दागुरुणा स्मृता ७८ याभार्यादुष्टचरितासामनेवमुशु
भयदा तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वाम्नापि परिवर्जयेत् ७९ योभार्यादुष्टचरितानत्यजेत्तु भहेतेव स च सर्वप्रयत्नो
पिनाशमाप्नोति मानवः ८० स्त्रीणामिह हि सर्वासायदुल्लेखसुखमात्मनः केना मनविनश्यति मिथ्याज्ञा
नात्तिर्न विनी ८१ अतर्विषमया एता बहिर्भवेन्नोरमाः गुंजापुलसमाकाराः स्वभावादेव योषितः ८२
यदंतस्त्रिजिह्वायां बतहः यदहस्त्रिजिह्वायां बतहः यदहस्त्रिजिह्वायां बतहः यदहस्त्रिजिह्वायां बतहः ८३ नाडिता अपि दंडेन शस्त्रे
रपि विखंडिताः न वशं योषितो याति मंडने न च कुंजरेः आस्ता तावत्कमन्ये न दारास्ये न च पोषिता
विधृतं स्त्रोदरेणापि अतिपुत्रं स्वकं रुषा ८४ परुक्षायां स्नेहसंभारकाठोरायां सुमार्द्धां नीरसायां
सोहास्यां बालिकायां विकल्पने ८५ मकरज्वाहभो अस्त्येतत्संकिं करोमि अनर्थदयमेतत्संतातं लि
कस्तावद्गहभंगोपरस्त्वद्धिने मित्रेण सहा च न विश्वेषः अथवा भवत्येव स वदेवोपहतचेतसां उक्तं च या
दृशं मम पांभितं तादृशं द्विगुणं तव न जारो न च भन च किं त्वदसि न ग्निको ८६ वानर आह कथमे
तत्सो ब्रवीत् अस्तिकस्यं श्विदाधिष्ये नहालि कदंपता प्रतिवसतः स्मसाहालि कपत्तीपतिवृक्षभा
वाद्देवान्यचित्तान कथंचिदपि गृहे स्तेर्यमालंबत केवलं परपुरुषान न्वेषमाणा भ्रमति अन्यदा के
न चित्तरचित्तापहारिणा धूर्त्तन सा लक्षिता वितने प्रोक्ता च स भगवन् भार्यो हं न वदर्शनेन स्मरेण पी
डितः तद् यतां मेरति दक्षिणा न तस्तयाभिहितो भोगुभगयद्येवं तदस्ति मे पत्युः ग्रभृतं ध न स च वृ
क्षभावात्प्रचलितुमसमर्थः तनस्तद्न मादायाह मागच्छामि पश्चात्तया सहान्यत्र गत्वा यथेच्छया
रति सौख्यमनुभविष्यामि सज्जाह सुभगे रोचते ममाप्यितत् अल्पे त्रस्तुने शीघ्रमागेत व्यायेन शुभ

तरं किंचिन्नगरंगलाया सह जीवलोकसुखमनुभवामि सापितघतिप्रतिज्ञाय ग्रहसितवदनास्वगृहंगलाय
त्रावह सुप्तस्य पत्युः सर्वविघ्नमादाय प्रत्युपे कथितसंकेतस्थानमुपाडवत् धूर्तोपिता मग्नेरुत्ता दक्षिणा
दिशमाश्रित्य अस्थितः एवंतयोर्ब्रजनोर्योजनमात्रेण न तो नदीकाचित्समुपस्थिता तां दृष्ट्वा स्मृश्रितया
मास केमहमनयाविवेन श्रोतवर्त्तमानया करिष्यामि दाचित्क श्रित्यष्टतः ममेष्ट्यति तत्ता कल्ले वलंबित
मादाय गच्छा नीतिनि श्रित्यतामुवाच प्रिये सुभगे दुस्तरं यं नदीतावरं मान्नां पारे धत्वा गच्छामियेन तामेका
भिनीं दृष्ट्वा करोष्यसुखे जनयामि सा ग्राह सुभग एव क्रियतां एव मुक्ता न स्याः सकाशादशेषविनंगृही
त्वा तथेतेनाभिहितं प्रिये परिधेयवस्त्रमपि समर्पयन् तलमध्ये निःशकाव्रजसि तथा नुष्ठिते सकलं वि
चंपरिधानयस्त्रचादाय बाहित विषयं धूर्त्तगतः सापि कंटनिवेशि तहस्तयुगला सोदृगानदीतीरे याव
दुपविष्टा तिष्ठति तावत्तत्रांतरं का विच्छागालिका मांसपिंडं गृहीतवदना तत्रागमत् अथ सा यावत्सत्रय
तितावन्नदीतीरिमहामस्यः सलिलान्निः क्रम्य बहिः स्थितः तं दृष्ट्वा मीसमुत्सज्य शृगाली मत्स्यं प्रत्यु
पाडवत् अत्रांतरं दृष्ट्वा मांसपिंडमादाय रवमुन्यपान मत्स्यापि शृगालिकां दृष्ट्वा नद्यां प्रविष्टः अथ
सा व्यर्थं श्रमाश्रमाते तदृष्ट्वा मवलोकयन्ती तयानग्निकया सा स्मितमभिहिताः गृक्षेणापहन्तं मांसं मत्से
पिसिल्लैगनः पत्स्यमांसपरिभ्रेष्टे किं निरीक्षसीजं बुके ८८ तत्प्रस्ताकोपयुक्तया शृगालाभिहितया दृशं मम पांदि यं तादृशं
द्विगुणं तव न जारोपिन भर्ता च किं बहसि न ग्निके ८९ अतो ह्यग्रीमिया दृशं मम पांदि यं तादृशं द्विगुणं तवेनि एवं तस्य वा नार
स्यानेकथयिष्यामि कौतुभयभ्रष्टः स्तालयं प्रतिपस्थितः यावत्प्रगहंगला तितावदन्ये न व लिष्टे न मकरणे तद्गृहं व्याप्तं सोपितमा
लोभ्यालंशक्यानिः सायिभुंय चिंतयत् ॥ अहो पश्यतु मदेव हतकलं यद्वि लड्ढि श्रयते मित्रं चामित्रतां यानमपरं च प्रिया
मत्ता गृहमन्येन च व्याप्तं किमपि भविष्यति ९० अथ वा युक्तमिदमुच्यते क्षितेः प्रहाराः निपतंत्य भीष्मं अन्नक्षयवर्धति जाड

८८

नत्सर्वथाकृतं अस्य कृतागोपिमेकप्रसाह्यं प्रदेष्टुं प्रदानेना उक्तं च उपकारिषुयः साधुः साधयेतस्य क्रोयुणः अपकारिषुयः साधुः संसा
धः सद्भिष्यते २ नदाकर्णवानरः प्राह भद्रयद्येवं तर्हि गच्छते न सहसुहं वरु हनस्वभोक् १०१ प्राप्य सिस्वर्गं जीवन्मृतमथायशः सु
खमानस्यत भायिगुणहययुगमनुत्तमोक्तं रवे उत्तमप्रणिप्रातनं स्रग्भेदनयोजयेत्तनाचमत्प्रदानेन समनुत्तपराक्रमे ३ मकरआह
अप्यमेतत् सोब्रवीत अस्मिन्मिथ्य हनेचरुकोनामशृगालः प्रतिवसतिस्मत्तेन कदाचिदनेभ्रमता स्वयमनोगुजः समासादितः परंतस्य स
मंतात परिभ्रमति कटिनं च भेत्तनं नृशोक्तं तत्रावसरं हतश्चिद्विचरन् कश्चित् सिहः तत्रैव देशे समायाया अथ तभागने दृष्ट्वा सशृगा
लः क्षितितलमिलन्मोक्षिमंदलः समोक्षितकरकमलः सविभयं समागम्य प्रोवाच स्वा मिनत्पदीषो बहूतः शत्रुः केनापि लाकुटिकः सह नंगजेर
क्षमिः तद्द्रष्टुं नुत्वा मातप्रणंत दृष्ट्वा सिंह आह भो नाहमस्य हतं सत्यं कदाचिदृष्टवामि इत्तत्त्वयमवनेपि सिंहो मगमोस भोजिनो बुक्षिनाने
वन्त्वा वरेति एव कुक्षिना व्यसनाभिभूताननीतिमार्गपरिलंबयति तन्मया प्रासादीकृत एपगनेजः तनुरत्योसानंदमाह युक्तमेव नत्स्वामि
नः इत्तं च अत्यावस्थागतोपि सज्जबः स्वानुगुणात् नजहानि शहंतयो नश्येतावमकतिनशोकः शिवस्मि सुकृत्यक्रापि अग्निदग्धे पीत्यर्थः ॥
रिव मधुरन सुकोपित दक्षिणं सिंहो गतः अतस्मिन्ना न कश्चिद्वा प्रः समायाजः तमपि दृष्ट्वा व्यचिंतयन् तावदेषः दुरात्मा मिहता वत्त प्रणिपते
नापवाहितः तदस्य व्याघ्रस्य कप्यमपवाहनं भविष्यति यतः शरायं भदधिना साध्या ननयिष्यति इत्तं च ॥ नयस्य शक्यते कर्तुं सामदानमथा
पिवा भदस्य प्रयोक्तव्यो यतो सौवश्रुकारकः ५५ सवंगुण संपन्नोपि भेदेवेने ध्यतो हन्यते च इत्तं च अतः स्तेनावरुह न सखतेना निचारुणा अ
भिमन्नेन संप्राप्तं मोक्षिकेन निबंधने ७ एवं मनसि संप्रधाय तस्यास्मिन्मुराभाभूत्वा इषदनुशृंगारः कंधा प्रोवाच माम् भूभवाब्जिह्वस्य
सुरवेप्रविष्टः एषः सिंह न सांप्रतं गतो व्यापादितः सच भो अत्यरक्षपाल मिधायन धास्माना धंगतः नेन च गच्छता मम ते दिष्टं यदिकश्चित् श्रा
द्धः समायाजितं नमस्तु संनिवेदनाय येन प्रथानि व्यध्रवं करणाय वा कार्यं ययतो व्याघ्रेने केन मया हगो गजः शन्यो भक्षयित्वा उच्छिष्टतानि
तः तत्र श्रुत्वा भयं त्रसमनाः सहो प्रोभो भगिनी सत भदहिमे प्राणदक्षिणां ल्यायतस्मिन् रायया तस्य तस्य सिंहस्य मदायाकापि वार्ता नारय्या
एवमत्ता सखरं प्रनगनः ए अथ तस्मिन्ना ते कश्चिद्विचरन् ब्रह्मनः समायाजः तमपि दृष्ट्वा व्यचिंतयन् तदृष्ट्वा श्रुत्वा तस्य पार्श्वी तगत्तचर्मछेदं
कारवा मि एवे निश्चित्य नुवाच भो भगिनी सत विराज दृष्टो सि अपरं वृभक्षितः सभाग नत्स्य मतिथिश्च एष गजः सिंह न हतं स्मिष्टं नि अहं नुरक्ष
पालः तत्र यावत्स मागच्छति तावदस्य मां संभक्षयित्वा नृपिंरुत्वा लक्ष्मि स आह माभयद्येवं नत्तकार्यं मेमासाज्ञानेन यतः जीवन्ना ते भद्रज्ञानि
पश्यति इत्तत्त्वयमनशोभ्यं यमिंतुं श्रासं गच्छपरिणामेन यत्त हि तं च परिणामेन दृष्ट्वा भूतिमिच्छता १०८ नरहयास्यामि शृगाल आह भो विभ्र
ष्टा भक्षयस्व तस्यागमनं हरतो हंत निवेदयिष्यामि तन्धानुष्ठितं दंतैरुच्छिष्टं च भोजनं विज्ञायते नाभिहितं भो भगिनी सत गम्यतां गम्यतां गम्य
तां एषः सिंह समायाजितं श्रुत्वा सोपि प्रनष्टः अथ यावदसौ बानररुतं हारण नन्मां संभक्षयति तावदपाः शृंगालः संतुष्टः समायाजः तमपि दृष्ट्वा

८८

283
1995

ररं श्लोकमपठन् इतमं प्रणिपतेनेति तत्तत्स्तिवास्वदंष्ट्राभिर्विदार्य दिशो भाजंरुत्वा स्वयं मरेवेन ॥ धिरकाले तन्मात्रं पुभजेन वत्स मपि नैयुहेन
परिभवंत्वा दिशो भाजंरुहोचेदिनाशमवाप्समि इत्तं च सभाय्यं गोषु संपन्नं संभाय्यं ब्राह्मणेन पः संभाय्यं उत्तमं प्राध्यापातेन शरं भेदनयो
जयेत् नत्त्वमत्प्रदानेन समनुत्तपरा श्राक्रमे इति सुवापत्तं संभाय्यं ज्ञातिभयं १० तथा च स भक्ष्याणि विचित्राणि शिथिलाश्चैव यापि
तः एको दोषो विदेशस्य स्वजातिस्तु विरुते ११० मकरआह अथ मे ननु सोब्रवान् अस्मिन्मिथ्य दधिष्टाने चित्रां गोनामसावमेयः प्रतिवसति
स्म एकरामहदुर्भक्षमभवन् अन्नाभावात् सर्वापि सारमेयजानिनिःकुलागच्छति अज्ञातरेचित्रागः श्रुतक्षतक्षमनरः श्रुभक्षश्चत्वा न्यरे शो
न तत्रैव स्मिन्मिथ्य दधिष्टाने गृहिणी प्रसादेन नृसिं गच्छति स्म प्रव्यहिर्गितो न्ये सारमेये मरोहते इतुर्दिशो दृष्ट्वा निभिर्विदार्यते न तस्तेन चितिरं
आहे वरं स्वदेशः यत्र दुर्भक्षपि सखेन स्वीयतेन कोपि युहकराति ततः स्वदेशं प्रतिपुनः गच्छामि इत्यवधार्य तथा करोत अथा सोदं शोत रात्समा
याजः सर्वैरपि स्वजने एष्टः भो चित्रां कथयास्माकं देशान्तरवार्ता कीदृक् स्वदेशः किं वेष्टिता लोका इति सज्जाह किं कथं विदेशस्य स्वरूपविषयः स भक्ष
शिथिलानां नरः तत्र देशे नुसज्जनाः एक एव महान् दोषः स्वजातिर्न सखावहा ११ अतो हवर्षामि स भक्ष्याणि विचित्राणि शिथिलानि सोपि कमारोत न
मि त्रवचने श्रवणमणेः कृत निश्चयो भूत्वा यो नरं मुज्जाव्य स्वाश्रयं गतः तत्र वने न गृहं प्रविष्टेनेन मकरेण सह विग्रहं कृत्वा ते निजं दृष्ट्वा भि
धीर्यं व्यापारा स्वाश्रयं समदपरती राप्यविलं प्रविश्य निजायुः शोषपयं न्कालं नयन् सखेना धिनिष्टत् अथ वा सा भूयते अरुत्वा पोरुषं
यात्रीः किं तथापि स भाग्यया जाररुद्वोपि चाभ्यानि देवा दुषगं नृणा १२ इति समासे लेदं प्रणाशान्ना मुचनुर्थं नत्रं ॥ ॥ अथ दमारभ्य
त अपरिक्षितकारकेनाम पंचमं तं यं यस्यायमादितमः श्लोकः कुरदं कुपरिज्ञातं कुश्रुतं कुपरीक्षितं तत्रैरण कतं व्यं नापितेना कृत्र
यकृतं तदथा नुभूयते अस्मिन्मिथ्य दधिष्टाने येन न पदे पारित पुरंता मगेन रं नत्रवभाणि च भद्रोनाम श्रेष्ठी प्रतिवसति स्म तस्य च धर्मार्थका
मकुर्वन्तो विधिवशान् धनक्षयः संजातः नतो विभवंक्षयादपमान परंपराया परं विषादंगतः रात्रौ प्रसुप्तश्चित्तवान् अहा विमियं दृष्ट्वा
त इत्तं च श्रीले शोयं श्रुतिरक्षिष्ये ण्यं मधुरतायुले जन्म निराजति हि सर्वं विनहीनस्य पुरुषस्य १ मनोबादो वा विज्ञानविभ्रमः सवधि
र्भोमवै नश्यति समं विनहीना यदा पुरुषः २ प्रतिदिव संयाति विलयं वसंतवाना हनेयशि शिरश्रीः बुद्धिर्बुधिमना मपि कुटवभारविं तथा सतेन
विपुत्रमतेरपि बुद्धिर्नश्यति पुरुषस्य मेदविभवंक्षयं नलवणतेलं तंदुल वस्त्रं धनचिंतया सज्जते ५ गगनमिव नष्टा रं श्रुक्षसः ३ मश
नमि वरोदं श्रियदरीरूपमिव भवति गृध्रं न हीनस्य ५ न विभाव्ये तेलवयो विनवीहिनाः परेष्वभिधं सतः सत संजाति विनष्टाः प्रयसा मिय
पुहुताः पयमि ७ अकलाः कुला श्रीरु विवर्जिताः सकल विमलाः कले पितृजने कस्मत्त राविवनानुरायेति जनविहगाः ९ विफलमिह पर्व

सकृत्तं विधावतोऽपि कुलसमुद्भवाः परस्परं विभक्त्या न स्युस्तदासतां यानि १. यद्यप्यमाह तत्रोक्तः कामं गजैर्न भविष्यति पयसा
सर्वमन्त्रज्ञापुरमिव कुर्वन्तीह परिपूर्णाः १० एवं संप्रथमं योऽप्यचित्तयत् तत्तदहमनृशने कृत्वा प्रातः प्राणानुसृजामि इत्तं च समाः सह
स्त्राणि च सत्तवे जले दशकमथोपतनयेत्तदा उग्रमहाहवः २ पञ्चारशी गायत्रे अनाशने मारुतं क्षपागतिः ३ किमनेन व्यर्थं जीवितव्य
मनेन एवं निश्चयं कृत्वा कृत्वा अथ तस्य स्वप्ने पञ्च निभिः क्षपणक रूपी दशानं गत्वा प्रोवाच भो भ्रातृन्मालं वेराग्यं गच्छादं पञ्च निधिः
नवपुरुषोपासितः तदनेनैव रूपेण प्रातः स्वप्ने मागमिष्यामि तदा लयाहं नकुटप्रहारेण शिरसि ताडनाय येन कनकमयो भूत्वा अक्ष
यो भवति स अथ प्रातिः प्रबुद्धः सन् स्वप्ने स्मरन् चिन्ता चक्रमाहूतं लिखति अहो भयं योऽयं स्वप्नः किं वा असन्धो भविष्यति मत्तायते अथ न
नं मिथ्या भाव्यं ततो हं सह निशं केवलं क्लमि वसितया मि उक्तं भव्या धिते न स शोकेना चिन्ता यजंतु नाकामार्थं नो नमदनापि दृष्टः स्व
नोतिरार्थकः १२ ततस्मिन्नंतस्य भार्यया कश्चिन्नादितः पाददृष्टाल नाथा हतः अत्रोतने यथा निर्दिष्टरूपः क्षपणकः सिंहसा प्रादुर्भूतः
अभ्यतंत समा लोचय प्रहृष्टमना यशासन्नकाष्टदेन निनं शिरस्य ताडयत् सोपि स्वर्णमयो भूत्वा तच्छृणात् भूमौ निपतितः अथ तं स
श्रेष्ठं निभृतं स्वग्रहभयं कृत्वा यावत्तिलोकयति तावद्वा शेषनापितः स विलक्ष्य स्थितिं तयान भो कदाचिदप्यवतां नो रणे भविष्यति
तदा विनष्टाहं मिनि विमृश्य नपितं संतोषं यो वाच्यं यदेतद् न वेन्द्राणि च मया दत्ता निर्दहाण पुनर्भक्ष्य विचार्य यो यवतां त
नापितोऽपि स्वहं गत्वा व्यचित्तयत् नूनमेतत्सर्वं यक्षणाकाः शिरसि दंडनाः काचन मया भवंति तदहमपि प्रातः प्रभूतानां हृदयकु
रुः शिरसि दंडांश्च यन प्रभूतं हाटकं मे भवति एवं चित्तयतो महता कष्टेन निशा अति चक्राम अथ प्रभाते व्युत्थाय दृष्टुं कुटमकं
प्रगतीं प्रत्यक्षमेव पणनं कविह नं गत्वा सिने इत्यप्रक्षिणा त्रयं धितरा नुस्वरेण जानुभ्यां मयनी गत्वा गणामं च केदारं यत्तोत
शिवं च लइमं श्रोकं स पठत्तजयति ते जिनायेषां केवलं ज्ञानशालिने भोजनमनः स्यरात्पुतो मानसे नोषरायितो १३ अन्यच्च साजि
ह्वाया क्षिने त्तोति न चितं यर्जिने रतं स एव नुवालोऽप्याध्यायं पूजयत्त निशा १४ नाववेव नुकरौ श्चाध्यायो तो पूजयत्त परो १४
तथा च ध्यानव्याजं पत्य चितं यस्मिन् नुमीत्य चक्षुःक्षणे प्रख्या नं गशरानुं जनमि मे भ्रातापितोरक्षसि मिथ्या कारुणिका
निगुणतः त्वत्कृतो न्यः पुमान् स र्पमानव धृमि र्न्यभिहितो बोधो जिनः पानुवः १५ एवं संप्रत्यततः प्रधानक्षपणकमासाद्य
क्षितिं निहितं जानुचरणान मोहवदमीति उच्चाधर्मं लब्धव्यं दृष्ट्वा श्रीः स्वयं भातिका नु गृह्णन् धर्मं दृष्ट्वा लब्धव्यं दृष्ट्वा श्रीः लब्धव्यं दृष्ट्वा श्रीः लब्धव्यं दृष्ट्वा श्रीः
यं विः संप्रथमं निदमाह भगवन् द्यविहरणं क्रिया समाप्तं मुनिसमनेना स्मरुहे सन्नाह भो आवक धर्मं तोपि धिमेवं दत्ति किं वयं भ्रा

285
1995

स्वणममानाय रामं त्रणं करोषिवयं सदैव तत्कालं पुनित्याभ्रमे तो भक्तिभाजं श्रावकं मवलोक्य तस्य गृहे गच्छामः तेनं कृष्णं धर्मा धिता
लङ्कृतं प्राणाधारं न्यात्राशमनं क्रिया कुमंतं कृम्यतो न वेदन्तु भूयापि वाच्यं ततश्च वावा पित्त आह भव गन्धममगयता पाश्वेना तेथे न स्व
प्रेमादेशः प्रदनाय न्मदीयत पश्चिना भक्तिं कसितनवकुलक्षया भविष्यति ततः प्रभाते उज्जय मय भयभूति न तत्कृत भगवन् वेधं हं यं ध
मं परभवतां वः श्रावका आह यं तिसा प्रते पुनः दुस्तका आदन्त्या म्यानि कपय निवृद्धं मम मिमया प्रगुणी कृतानि तथा पुस्तकानो लखनाय केव
काना वितं दत्तं मस्ति किं वदुना एतद् दुस्तकं दत्तं काष्टमेव भक्षयिष्ये विस्तृष्टं तस्मिन् क्षपणकं जपति पञ्चत्सर्वं धातं ताले चित्तकार्यं ततो नापितोऽपि त
गृहं गतस्तत्र च गत्वा खदिरमयं लकुटं सज्जीकृत्य कपाटयुलं गृहसमा धाय साहू ह्यो प्रहारे दश भूयोपि विहारा माश्रित्य सदा न्यमण
निः श्रमतो गुरु प्रोचं न या भूयोपि स्वग्रहमनयत् तपि सवैक पटं धितलाभेन भक्तियुक्ता नपि परिचितं श्रावकान् परित्यज्य प्रहरे मनसस्तप्य प्रह
एतो युयुः अथ वा ताधिदमुच्यते एकाकी रहसं सक्तः पाणि यात्रा रिगं वरः सापि संधा द्यतलोकं च म्णायाः पश्यको नुके १८ जीयं ते जीयतः केश
दंता जीयंति जीयतः चक्षुः श्रोत्रे वीर्यं ते नृलोकारुते णायते १० न तो नापितोऽपि गृहं मध्ये तान् प्रवेश्य द्वारं निभृतं कृत्वा लकुटप्रहारेः शि
रसि नानना उयत्त नीपिता द्यमाना एकपंचत्वभा पत्नाः अन्ये भिन्नजिह्वाः कृत्वा तु मपचकिरे अत्रोतरं तमा कंदमा कण्ठं पुरपैरभिहितं
भो भो किमयं कोलाहलानगरमध्यं तदा गम्यतां तं च सर्वं त्रगात्तं दशकारिणस्तस्मिन्नास्त दृष्टं वेगा कृत्वा वाचस्पतिना वदुधिरा व्यावि
शरिराः पलायमानाः क्षपणक दृष्टाः तैः सनापितो बहूनां शोषैः क्षपणकैः सह धर्मा धिष्टा न नीतः तैः दृष्टः भो भवता किमेतत्कृत्य म
वृष्टिं तं स आह किं करोमि मया माणिक मयामाणि कुभइ श्रेष्ठि गृहे दृष्टं एवं विधायै मिकरः सापि सर्वमाणि भइयतां तं मकथयत्ततः श्रु
चिन्माहूय मणितयंतः तैः रभिहितं अहो नापितं श्रुत्वा यामा रा व्यतां भवंदुष्टात्मानं कुपरिक्षा कारिणान् धातुष्टि तैर् रभिहितं कुदृष्ट
कुपरिक्षा नं कुश्रुतं उषी क्षीतं तत्र रेण न कतय्य नापिते नात्र यत्कृतां १८ अथ वा सहिदमुच्यते अपरीक्षितं न कतं व्यं सुपरी क्षितं प
श्चाद्वचि संतापो त्रास्तर्णान कुलो यथा १९ माणि भइ आह कथमेतत् धर्मा धि कारिणः प्राचुः अलिक स्मिन् विदधि एतान् दवशामा नाम
प्रस्मा णः प्रतिवसति स्म तत्त्व भार्या प्रभूता सततम जीजनन् तस्मिन्नेव दिने न कुली न कुले प्रासूतं अथ सा श्रास्त्रणी स्तनवत्सला सततवत्
मपि पुषो पस्तन्य पाना भोगषा पणदिभिः परंतस्य न विभ्रं सति यकुदा चिदप्यस्वजाति शेषवशा दस्यदारकस्य विसृद्धमाचरिष्यति एवं
नामा तिस्वचित्ते इत्तं च कुपुत्रोपि भवेत्सु सो नृदयानं दकारकु इयिनीतः कुरुषोपि मूषोपि व्यसनी भिखलः २० एवं च भवते लोकश्च नं किल शी
तल पुत्रेणा तस्य संपुत्रो वदनादतिरिच्यते २१ सोदयं स्य वा छति ज न कस्य हि न स्य च लोकाः पापान कस्यापि यथा पुत्रस्य बंधनं ॥ २२

अथ कचित्सांश्यातां सत्त्विजं विधाय जलकुंभमादाय तिसृषु च भोजपाध्यायजलार्थं महं यास्यामि चोपत्रो वंनुकुलादक्षणा
यः अथ तस्यां गताया एष्टे ब्राह्मणोपितं स्वभाववैरिणं सत्त्वाध्यायार्थं सर्पणं सहस्रध्यायं सर्पणं कृतवान् ततो ह्यथिस्त्रयितरमनः
सानं स्वव्यापारप्रकाशनायमानुः सन्मखाय यो मातापितरुधिरकिन्मसुखमवलोकयतां किं न विनायदनेन उराल्मना दारको भक्षित इ
ति विधित्य कोपातस्योपरितं जलकुंभं विधेयं एवं साकुं भपतनमात्रं गतजीविनं कुलं तत्रैवावगणय्य वावस्वग्रहमागच्छति तावत्तु शि
र्यथेव सत्ततिष्ठति न तपयंते चेता इधुमारुध्रं अत्रान्तराह्मणो गृहीत निर्यापः स समायातो वायवतपश्यति तावत्तनकुलपुत्रो
क्षामित प्राब्रमणी प्रलपती भोलो भात्मन् लोभाभिभूतं नृत्वं यानकृतं महवः तन अनुभवसां प्रति निज उरुतं वृक्ष फलं यथवा भये
यंतदति लोभां धानां तथा च कामक्रोधस्तथा लोभाभन कृतं व्यालोभने वपरीत्य जेत अति लोभाभिभूतस्य च क्रं भ्रमति मस्तक २४
श्राद्धेण आह कथमेतत्प्राह अस्ति वास्मि श्वदधिष्ठा ने चत्वारो ब्राह्मणाः परस्परदृष्टौ दृष्टाः प्रविशन्ति स्म तिस्रो यनदग्निपह
ताः परस्परं मंत्रं याचं क्रिरे अहो धिगियदग्निदत्ता उक्तं च वरं वनं व्याघ्रजैः समन्वितं जलेन हीनं वक्रकं दकारं तेन नृणां निशय्या परिधा
नवच्छलं मा बंधमध्यमजीनजीवितं २५ तथा च स्वामी दृष्टिस्तस्मिन्नेपि सहसा प्राते हति सदा धवा राजं ननयुणा स्य जंति तनु
जाः स्फारी भवंत्यामदः भावांतो न संवृजं जापि भजते नायांति मित्रान्यप्यन्याया रोपितं विक्रमानधिन रात्र्येषां न हि स्यादने २६
किंच शूरः सरूपः स भगवत्तु वप्रीशास्त्री सर्वाणि विदां करानु अर्थं विना न च कलाकलायं प्राप्नोति मत्स्यो जमनुत्थलोके २७ तद्वरं मे
रणं न वनिर्हन्तुं ते च वाश्च मेधिभूषणं शबशिरंगं भस्मागरागः सदा गौरकः सचलंगले प्यकुशलाः संपत्तिमहोरेतादृशी इच्छा
यवगम्यया ६ निजलधिरन्नाकरं जाहुवीकष्टं निर्हंत्यैकजीवितमहादारे रपि त्यज्यते २८ तथा च उज्जिष्ठक्षणे मे मुहहम
खेदादिभागं गुरुश्रो नस्त्वावदहं चिरान्तराजं सेव्यं दीयस्व खंडकृत्ता धनवर्जितेन सहसाण्वाग्मशाने शबो दारिद्र्यान्मरणं वरं
वरमिति ज्ञात्वा स तृष्णी स्थितः २९ तत्सर्वथा धर्जनेन यतिनव्य उक्तं च न हिनक्षियते किंचिदर्थेन न सिध्यति यज्ञेन मतिमांस्तस्मा
दर्थमेकं प्रसाधयेत् ३० सर्वथाः पुरुषाणां बद्धिरुपायेर्भवति तद्यथा भिक्षुया न पसेवया कृषिकर्मणा धिधा जनेन व्यवहारण
वणिक्कर्मणा च परं सर्वेषामप्यनेषामध्यवणिक्कर्मणा निरर्गलोर्थलाभः उक्तं च हता भिक्षाध्वो श्वैविचलति नृपाणामपि मनः कृषि
क्षिष्टा विद्या गुरुविनयवत्याति विषमा कुर्त्तदग्निं परकरगता धीमकारणेन मन्ये वाणिजासि मपि स्तवदं वर्तनमिह ३१ तद्ववाणि

287
1995

ये सप्त ध्वितागमाय स्यान्तद्यथा कुरुनामानं मिथ्या क्रयकथनं निःशेषवेष्टाः परिचितपाहका गमोगोष्टिक कर्मगोधिस्त्रय्यव
हारदेशांतरभाशनयने चति उक्तं च जलविदुप्रगतं न क्रमज्ञाः पूर्यते वरः स एव सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ३२ निक्षेपपतिनद्वये
श्रेष्ठः स्तोत्रिस्त्वेव तानि श्रेष्ठी म्रियतां नृभ्यप्रदास्यात्युपसाधितं ३३ तथा च गोष्टिकमनियुतः सृष्टिचिंतयति चेत्साहृष्टः वस्तुधा
वस्तुमं पूर्णा प्राप्ता हिमया किमन्येन ३४ पण्यनो गोधिक् पण्यकिमन्येः कचनारिभिः गृह्यते हियरेकेन तत्सहस्रणदीयते ३५ देशा
तरभाशनयने च अल्पधनेन मरुदने भयति गजेरिव महाजगात् द्विगुणत्रिगुणं वित्तं त्रयं विप्रयकाविदाः प्राप्नुवन्त्युद्यमा लोके
रदशांतरं गताः ३६ किंच किंच सुभीताः परदेशे भ्यो भवहालस्योः प्रमादिनः खदेशे मिथनयानिकाकाः कापुरुषा म्रियंताः ३७ इत्येव
संप्राधाय देशांतरं गमनं मिथ्या गृहसहस्रजने च परित्यज्य चत्वारिंशतिप्रस्थिताः अथ वा साहस्रमुच्यते सत्यं परित्यजति मुच्यति वंश
वर्गः शीघ्रं विहाय जननी मपि जन्मभूमिं सेत्यज्यति गच्छति विदेशं मर्षा एलो कं विना कुलीकृतमपिः पुरुषो त्रलोके ३८ एवं क्रमेण गच्छ
तो वं त्यो प्राप्ताः तत्र क्षिन्ना जलस्नात्वा महाकालं प्रणम्य यागद्विगुणं तित्तं देवान् देनामयागी सन्मुखो वभूव न तत्तं ब्राह्मणो चित
विधिना संभाष्येत् तत्तं वने न वस हतस्य मनेययुः अथ तेन एष्टाः कुतो भवंतः समायाता क्रवात्यथ किं पयोजनं ततस्ते रभिहितं वयं सि
द्ध्या त्रिकालत्रयास्यामो यत्र धनो मिर्मर्यको भविष्यतीति तिति निश्चयः उक्तं च दुःप्राप्या निचवहनि च त्रभ्यंते वांछिता निद्रविणानि
अवसरानुल्लेनाभिरलं तनुभिः साहसिकपुरुषाणां ३९ तथा च थकपततिकदचिन्नभसः खाने पाना लता पिजलमेति देवमचिंत्यं बल
बद्धलवान्ननु पुरुषकारे पि ४० तिष्ठति अभिमतसि धिरशेषा भयति पुरुषस्य पुरुषकाले देवमिति यदि कथयति पुरुषा गुणः सौ
पादश्राव्यः ४१ भयमनुल्लुगुरुलोकान् न निवमुल्लयंति साधुसाहसिकाः प्राणादङ्गनमतश्चरितं नु स्यादुरागणां ४२ केशस्यागमद्व्या
कृत्वमयसु त्वानि नेह लभ्यंते मधभिन्मथनायते तस्मिन् स्थिति चाहुभिर्लक्ष्मी ४३ तद्यकथं च न लभ्या पत्नी विछोर्त्तं सिंह स्यापि सामानि
चतुराणि द्रायः सेवति जलगतः सनेतं ४४ दुरधिगमः पारिणो गोयावन्पुरुषेण पोह षंन्नकृतं जननिता धनं मृगान् सेवनमहामो स
धिरुय साधुवर्ति प्रभृतीनामेकत मरुति उडुरातिर्भयान्श्रयंते वयमप्यति साहसिकः उक्तं च महान्त एव महानामर्थं साधुनुयै प्रभाः
कृते समुदादन्यः कोषितं निवडयानलं ४५ भैरवान्दोषितेषां सिध्यर्थं बहूपायं सिद्धिर्वर्चिचनुष्टयं कृवा अपयं च आहवगश्च तां हिमा
चलदिशितत्र संप्राप्ता नो यत्र वर्तिः स पतिव्यतिनत्र निधनं प्राप्यत सदिधनत्र स्थाने रयमिचानिधिं गदात्वा यादृदनां तथा नु

चित्तेतेपागच्छतामेकतमस्यअसुरस्यस्ताहर्निः निपपातं अथासौयावन्मोक्षंखनति नावतांशममयाभूमिः ततस्त्रेना
भिहितंअहोयद्यनास्तेष्वयानांअन्येप्रायःभोमूहकमनेनक्रियते नतप्रभृतेदारिद्र्यमपिननाशयन्तिइतिष्टायतोगछामःसोत्र
वाद्यन्तुभवतोनाहमप्रयास्यामि एवमभिधायतोत्रयथेयगृहस्थाप्रथमोनिवृत्तः तत्रथोपिअयेस्तिनाअथकिंचिन्मात्रगतस्य
मेसरस्यवर्तिर्निःपपात सोपियावत्खनिनुमास्त्रमावदुप्यमयाक्षितिः ततःप्रहर्षितःप्राहयद्गृह्यनोयथेयगृह्यनागृहग
तद्यतावचनुःएतन्तत्तामयाभूमिःअग्रतोहृष्यमया तन्मनमग्रसकवणमयाभविष्यातिनदनेनप्रभृतेनापिदारिद्र्यनाशोभवति
तदवाअग्रेयास्यामःएवमुक्ताहोवपिअग्रेप्रस्थितोसोपिष्यत्राक्यरूपगृह्यानिपुनःतयोरपिगच्छतारकस्याग्रवर्तिःपपातसोपि
प्रहृष्टोयावत्खनितानयावतिष्ठति तावत्तच्छलोपरिपुरुषकेमेभ्रमंतंरुधिरक्लिन्नगात्रं सचक्रमसकमपश्यततनोइततरं
गत्वातमवोचत् भोकोभवान्किमेवद्वारमिचक्रेणममतामिष्ठितत्त्वमयमेकुत्रयिक्तमसि एवतस्यप्रचदतःतच्चक्रंतस्त्र
णान्तस्यशिरसोभ्राह्मणममुकचटितंमआहभद्रकिमेतत्सआहयन्ममाप्ययमवेतत्प्रशिरसिचटितंतत्त्वयवथयकदापुन
द्वतरिष्यतिमहतीमेवेदनावतेतंसआहयदात्मिवकश्चिन्धनहस्तसिहवर्तिरेवमागत्यत्वामात्रापयिप्यनितदातस्यम
सकन्यटिष्यतिसआहकियंतकालंनवेवस्थितस्यसआहसंप्रतकोराजाधरणात्तलचक्रभरुआहवीणावसोराजासआह
अहंताकालंसंस्थान्तजानामिपरंयदारामोराजाआसीत्तदाहंदारिद्र्योपहतःसिहवर्तिमादायानेनपथासमायातःततो
मयान्योनरोधनमस्तकचक्रोदएःएष्टयतनत्वेनज्ञातंसआहभद्रकथंतवेवस्थितस्यभोजनज्ञलप्राप्तिरासीत्सआहभद्र
धनदेनमिधानहरणभयात्सिद्धानोमेतद्वयंदर्शितंयेनयश्चिदपिनागच्छतिअथकथमपिथदिकश्चिदायातिसहस्रिपासा
निशारहितोऽगमणोवर्जितःकेवलमिदंवेदनामनुतवतीतदाज्ञापयमांमुकोस्मिसाम्प्रतंस्यगृह्यास्यामिइत्युक्तागतःअथ
तस्मिन्धिरयनिसकवर्णसिद्धिस्तस्याचेषणात्तदस्पष्टत्वंपतयायावत्किंचिदहंताभागच्छति नावदधिकस्याधित्तशरीर
त्वाज्ञानचक्रेणमसकमनासवेदनःक्षणदन्नुपविष्टिष्ठितसमापवर्तिनाभृवातयाप्यष्टःभद्रकिमेतत्सआहविधि
नियोगःसआहकथंतत्त्वयकारणंसोपितनएष्टःसर्वचक्रवृत्तंतंअकथयत्तत्रभ्रुवासेविगर्हयन्नितिहमाहभोनिषिस्त्वं
मयानेकज्ञानशरणमिमेवाक्यंतत्किंक्रियतेविद्यायान्अपिकुलीनिषुद्धिरहितःअथवासाधिवदमच्यतेःवरंबुद्धिर्नसावि

विद्याविद्यातोबुद्धिरुतमा बुद्धिहानाविनश्यति यथातेसिंहकारकाः ४० चक्रधरआहकथमेतत्सवर्णसिद्धिराहकस्मिंश्चिदधि
एनेयसारोभ्राह्मणपुत्राःपरमित्रभाक्मुपागतावसेनिस्मृतेष्वश्रियःसर्वशास्त्रप्रारंभमाःपरंबुद्धिरहिताःएकस्मृद्धिमान्ने
केवलशास्त्रपराश्रयःअथनेःकदाचिन्मलितःमेज्जितंकोमुपाविद्यायाःयेनदृष्टांतरंगोचाभूपनीनप्रीतोप्यर्थवाक्ने
नक्रियतेतत्सर्वथादेशोतरंगछामःअथकिंचिन्मार्गगत्यामंत्रेयकुःअहोपरदृष्टागतेविद्ययाधेलभ्यतेपोयांविद्याजानाति
सआहमायांविद्यानिवेदयतुयेनसर्वपादतुर्भुवनितत्रेकेनप्रातंहविज्ञानोविश्वकर्ममिनेसम्यक्जानामियदिमत्तकस्यापि
तत्त्वस्याख्यामिलभामितद्भयोपिस्वस्थानेनियोजयामितनोहिनीयानोकोमममंत्रज्ञातिगरि०।ततोपहंतेषासुपरिभांसं
रतंचयंचसंचारयामिततस्ततोयेनोक्तंयदहंमत्तसंजीवनांविद्याजानामिययान्मत्तोपिजायतिततश्चतुर्थेनोक्तंअहमविद्यः
परमेकाबुद्धिविद्यातानामिययाभापन्नंभवतिएवंविचित्यप्रहृष्टमनसःसर्वपस्थिताःतथानुष्ठितेकिंचिन्मार्गगत्यातेषां
ज्येष्ठतरःप्राहअस्माकमपश्चनुयोमृदःकेवलबुद्धिमान्मन्यराजप्रतिमहबुध्यालभ्यतेविद्याविनातन्नामैत्वापार्जितंदा
स्यामितहृष्टःतुगृहंतनोहिनीयेनापिहितंभासबुद्धिगच्छत्वगृहयत्तत्तद्विद्यानास्तितसत्ततीयनाभिहितंअहानयुज्य
तेएवंकृत्यतोययायोन्यान्प्रभृतीएकत्रकीरिताःतदागच्छनुमहानुभावेजस्मदुपार्जितवित्तस्यसंविभागीभविष्यतीति
उक्तंचकिंतयाक्रियतेतुक्ष्मयायावधूरिवकेवलायानवेश्यवसामान्यापथिकेरुपभुज्यते ४० तथाचअर्थनिजःपरोच
मिगणनालचुचेतसोउदारचरितानांनुवसथैवकुटुंबके ४१ तदागच्छनुएषोपीनितथानुष्ठितेमीर्याश्रितैरटव्यामत्तसिंह
स्यात्छानिदृष्टानितश्चैकनाभिहितयदहाविधाप्रत्ययःक्रियतेकिंचिदतत्तत्सर्वतिष्ठतिनहिधाप्रभावेनजायसहितकुर्मः
अहमस्मिचवयंकराभिहितीयनोक्तंचर्ममांसरुधिरचप्रयच्छामिर्तयेनाभिहितंअहसजीवकरोमित्तमश्चैकनोक्तंयदादृष्टि
संचयःरुतःनावनेत्रयोपिसिंहोनाछायव्यापादिताःसचपुनबुद्धिमान्पक्षाद्वनीर्यगृहेगताःअतोहप्रवीमिवरंबुद्धिर्नसावि
धाइतिअतःपरमुक्तंचअपिज्ञास्तेषुकुशलाःलोकाचारविवर्जिताःसर्वेतेहास्यनायांनियथातेभूर्ध्वपृथ्वीः ५० चक्रधरआह
कथमेतत्सोत्रवीतवस्मिंश्चिदधिष्ठानेचचारोभ्राह्मणःपरस्परमित्रचमापन्नाःवसेनिसमचालभावेपिनेषामतिरजापत
भोदेशोतरंगचाविद्योपार्जुनंक्रियतेअथा।न्यस्मिन्दिनेभ्राह्मणाःपरस्परमिश्रयंरुसाविद्यावाउपार्जनार्थंकन्यकुमेगताः

मंथरकोनामकोलिकः प्रतिवसतिस्म तस्य कदाचि सर्वपदकर्माणि कुर्वन्तः परवरणानि सर्वाणि काष्ठानि भग्नाग्निं नतः सकुठारमादय्य
यनेकाष्टार्थगतः सच समदन्तरं प्रावत्तु भूमन् प्रयातः तत्र च शिवादि पादयः तेन दृष्टः ततः स्थितितवानमहानयं रक्षोदृश्यते तदस्य
कर्तनेन प्रभूतानि पदकरणकृत्या भविष्यतीत्येव धारयन् स्थापितुं कारमाः सप्तवान् अथनत्रैश्वर्यकश्चिन्त्यन्तरः समाश्रिते आ
सीत्तेनाभिहितेभ्यस्तपिके मदाश्रयो योपादयः सर्वथा रक्षणायः यतो हं एतौ लोभ्यानां तिष्ठामि समुद्रकाले रक्षितान् स्पर्श
नाश्च शीतलवोयुनाश्च श्रमानः सत्यं भजकोलिक आह भावे महं कुरामि रासामग्रीविना मे कुरं वंशः पयापी ज्यते तस्मादस्य वगम्यता
अहमन कर्तयिष्यामि व्यन्त आह भो कोलिक त्वत्तु वाहन्त आश्रयताममीदं किंचित् एतै मपादयमिति कोलिक आह अद्यैव तदहं
एतं गृह्णामि त्वं त्वभायां च एहा समागच्छामि तत्स्वयादेयं अथनथे तिष्ठेतेरेण प्रतिज्ञातस कोलिकः प्रदुष्टः स्वगृहं प्रति निवृ
तो यावदग्नेगच्छिता वत्तगाम प्रवेष्टुं निज सन्तुष्टाधिकमपश्यते ततः सत्यं लोभ्यन्तरास्य निवेद्यामास पदहो मित्रममकश्चित् व्य
न्तरः सिद्धः मीलितः स्वकथयते तः किं प्राथं नो यो अहं खो एष्टमागतः नो विक्रममदयद्येव तत्राश्रययये न चराजा भवति अहं तत्र
सर्वमं त्रीहावपि इह सत्त्वमनुभूय परलोकसमनुभवापः उक्तं च राजा इव परानि स्थमिह कीर्तिमवाप्नुयात् तत्प्रभावात् पुनः स्वर्गं स्पष्टं
ते त्रिदशैः सह ७३ कोलिक आह अस्त्येन तत्परं एहिणीमपि एष्टामि स आह भद्राज्ञा विरुद्धं मे तत्तु यतः हि ज्ञासहस्रं नाः स्व
स्मनयो भवति उक्तं च भोजनाच्छादने दद्यात् कर्तुं काले तु संगमं भूषणाद्यं च नाराणो नतापि मे त्रयस्तथाः ७४ ताः स्वर्धं पगनायः केन
लं स्वस्वरेतः नतासां वृद्धः कश्चित् स्वस्वतोपि सारं विना ७५ कोलिक आह यद्येव तधापि एष्टव्या सामयायतः पतिव्रता सो अपरं
ताम एष्टान किंचित् कुरामि उक्तं च पर्यन्तं धर्ममोक्षिताक्षपयन् चर्चनिमीलिनो हियुगलं वञ्च्यारविंदं मुहुर्विवोणमनमापि वन्यगृहा
जिघ्रन् मुखे सौरभे आलिगन्ति निभिरं खनतरि मीकारमाकर्णयन् एवंचमभिरिदियो निध्वं वने प्राप्नोति धन्यारतिं ७८ एव
तमभिधाय सत्वरं गच्छता मुवाच प्रिये द्याभ्यां कश्चिद्विद्वन्तरः सिधः सद्यो चित्तप्रयच्छति तदहं खो एष्टमागतः तत्कथय किं प्राथं यामि
एषता वन्मभिर्वेनाधिको वृत्तयेव यद्वाऽयं प्राथं यसा आह आर्यं पुत्राकर्णिति नापिता नातन्त्रकार्यं तद्वचः उक्तं च चारणे विंदिभिर्नचिं
धिते बालैरपि न मे त्रमतिमान् कुर्यात् साहृ भिक्षुभिरवच ७९ अपरं महती केशी परं परं पायद्राऽयस्ति सिः संधिविग्रहयाना सज्ञान
संश्रय इष्टिभावादिभिः कदाचिदपि वरुस्य राज्यं सर्ववन् प्रयच्छतीति यतः यदेव राज्ये क्रियते भिलाषस्तदेव यानि व्यसनं पुबुद्धिः धृष्ट
दृष्टाणामभिषेककाले सही भसे वापदमुद्रिनि ८० तथा च रामे प्रव्रजन् वने निवसन् पंडितः सुताना वने रक्षीना निधनं न लस्यत्पते
राज्यात् परिभ्रंशं न सो दासेन दमस्तु मर्जनं वधं संविद्यलोकश्चिरे दृष्ट्वा राख्य कर्तुं विद्वन् वनगतं तस्मान्न न वान्ति मध्यतः ८१ यु
द्धं भानरः पुत्रा अपि वीचंति ये निजाः वधराज्यं कृतं राज्ञा तद्वाह्यं रत्नस्य जेत ८२ कोलिक आह सत्यं कर्तुं भवत्यानस्य यकिं प्राथं

298
1795

यानि सा प्राहा स्वामी न खं तावेदं पटं निरुमेव निश्चयस्य तेन सर्वो व्यवश्रद्धिः संप्रधत्ते इदानीं सः आत्मनो न्य हृदयुगलं द्वितीयं शिश्यप्रा
र्थययेन परद्वयं तेषां दयः तिसुरतः एष्टनश्च एकस्य भूयेन गृह्यो भविष्यति द्वितीयं निशेषक्रिया निश्चियते एवं सो लोभ्येन स्वजातिमध्यसाधे
श्लोयास्त्यलोकदयस्याप्युपादानमप्यति स्म तदा कर्ण्यं प्रहृष्टः प्राह सा साधपति प्रते साधयुक्तं कृतं भवत्या तदेव कुर्यामि एषमवनिश्च
यः तातो सौगंवायं तं प्राथया मासा भो यदि मे वाञ्छितं प्रयच्छति तदहं हि मे वाहुयुगलं शिरश्च एवमभिहिते सति शृणुणारव हि शिरश्च पुबुद्धि
श्च संजातः तते एष्टमनाया वहेष्टमागच्छिता यल्लोको राक्षसापमिति मे न्यमा चैल्लेकटपापाणा प्रहारे स्तारितो मते श्वेतो हं श्रीमिथस्य मासि
स्वयं मित्राणां न करोति यः स एव निधनं याति यथा मथरकः किला ९ अक्रधर आह भो सत्यं मे तत्तु नो पिश्रवो अथ दृष्ट्या माग्रापि प्राधि
को प्राप्य हस्य परं दीयात्येव अथ साध्विमच्यते केना पिश्रनाग वंती चिंतामसं भाव्या करोति यः स एव पांडुरः शोते सो मज्ञा र्मपिता यथा ८३
सर्वेण सिरा हकथमेतत् सो ब्रवीत कस्मिंश्चिन्नगरे स्वभाव रूपणो नाम प्राश्रयः प्रतिवसतिस्म तेन भिक्षा जितैः सत्तुभिः भुक्तेः शरितेष्टः परिहृ
तरितः तद्वटं नो गदते वलं व्यतस्या धस्तात्तु वदुनि धाय सनन मेक दृष्ट्या तमवलोकयति अथै कदारा त्रै सुतश्चिन्तया मास सत्तुभिः परिपूरण
मो सें द्रवृत्ता वदतति तद्यदि दुर्भिक्षं भवति तदनेन रूपकानां शतं कृत्वा द्यते न तत्तेन अज्ञातुं गृहीतव्यं सयात्स्यणमासिक प्रसववताभ्या
युयं भविष्यति ततो ज्ञातिः प्रभूता गावो गृहीय्य मिगोभिर्महिष्यः महिषीभिर्वटवाः वरवा प्रसवतो ममाश्रयाः प्रभूता भविष्यति अतो हं प्राह
वीको पाविष्टे ते वाधिक्रयात् प्रभूतां सवर्णे भविष्यति सवर्णे न चरुः शालं गृहं संपद्ये ततः कश्चिन्नगरे प्राप्नोति मासं गत्य प्रासवरो
रुष्टा दयोः योदास्यति तत्सकाशान् पुत्रा मे भविष्यति तस्याह सो मज्ञा र्मोना सकुर्यामि तत्तस्मिन् ज्ञानुचलनयोगे संजाते अहं पुस्तकं ग
ह्निता अत्र वलनं शालायाः एष्टनो विष्टस्तद्वधारयिष्यामि अत्रांतरे सो मज्ञा र्मोना दृष्टा जनन्युसंगात्तानुचलनपरोक्षं खुरा सनवती
रमश्यमीपमागमिष्यति अतो हं प्राश्रयं को पाविष्टेभिः प्राश्रयामि एवं तेन धानस्थितेन तथैव पादप्रहारोदत्तः यथा सवटो भद्रः यदत्तं वीर्तिभिः
सत्तुभिः पांडुरागताः अतो हं ब्रवीमि अनागतं ततः अतो हं ब्रवीमि अनागतं ततः तथैव पादप्रहारोदत्तः यथा सवटो भद्रः यदत्तं वीर्तिभिः
यथा सवटो भद्रः ८३ सवर्णसिद्धिदह एवमेतत् कस्ते रोषः यतः सर्वे पि लोभेन विडंबितो वाद्यते उक्तं च ये लोभान् कुरुते कर्मेनैवार्कं सर्वे क्षते वि
द्वन्मवाप्नोति सयथा चंद्रमपतिः ८४ अक्रधर आह कथमेतत् सो ब्रवीत अथ कस्मिंश्चिन्नगरे चंदो नास भूदानां सखं आत्मनो न्य दृष्टुं युगलं
द्वितीयं शिरश्च प्राथययेन परद्वयं सें पादयसि पुरतः एष्टनश्च एकस्य भूयेन गृह्यो भविष्यति द्वितीयं निशेषक्रिया निश्चियते एवं
सो लोभ्येन स्वजातिमध्यसाधे श्लोयास्त्यलोकदयस्याप्युपादानमप्यति स्म तदा कर्ण्यं प्रहृष्टः प्राह सा साधपति प्रते साधयुक्तं

पतिवैमतिस्मृतस्य पुत्राः धानरक्षिणानुरक्ताः धानस्य धर्मियमेव अनेकभोजनभक्षामि-पुष्टिनयंतिस्मिन्नथवा। नरपृथोधिपोय-अमोत्र
नस्यवाहस्यच्युताण्यमवतितनुष्टातचतानसर्वाव्यध्यापयतिस्मिन्नथतस्मिन्भनराजगृहेलेवकुमार्याहनयोग्यमेषयुधमस्ति त
मध्यादिकोतिहोलात्मादहनिशमहानिसेनिशंकेप्रविश्यत्यस्यतिततभक्षयतितेचसंपकारोः योस्तिस्तिष्ठेपाषाणकास्यतोत्रमयं
भाजनंवापयतिनेततादृश्यंतेमोपिवान्-रय्यथपुस्तकद्वयाचिंतयतत्तहामपसंपकारकलहोयवानराणाक्षयायभविष्यतिपुत्रो
नस्त्वादलेपयैमेषः महाकोपावक्षुपकारः यथा सन्नेनवस्तेनाप्रहरमियद्यतिवस्तुन-अनभाभानकदाकिहस्तुकेननादयिथ्यतितहणोप्रचुरो
यमेवोस्त्व्येनापिवहिनास्त्वितितदादधुननारीः कुप्रासमीपविन्याप्रवक्ष्यतिमापिन्दुणप्रायुयोत्वितिततोऽवा-वन्दिताहम
सौतिशाकिहोत्रेणपुनरेणतु-तयतवानरस्ययाअनुवांनवद्विदवदोषउपग्रास्यतितनूनमेतनभाय्यपपनिश्चयः एवंनिश्चयमव
नरानादयरहसिप्रोवाचमन्मेषणसुपकाराणाकलेदयभ्रजायततभविष्यत्यसदिधेधानराणासुयाभवाहः॥ ८५ तस्मास्यातकलहो
यत्रगृहेनित्यमकारणः तद्वद्वीधितंवांछंनहृतः परिवरिवर्जयेत् तथाचकलहानानिहम्याणि कुवाक्यान्वसोहृदकुराद्योनानि
राष्ट्रानिकुवमांतयशोत्तण ८७ तन्नयावत्सर्वेषां संक्षयोभवतिनादयतदाजगृहेत्यवचनंछम-अथतस्यतद्वचनमश्रदयेश्रवा
मदोक्षुतावानराः विहस्यतेप्रोचुः भोभवतोऽहंभावात्तयैकसंजातयेनेतत्तत्रवीपित्तंयवदनेदशनेहितंलात्ताश्रवतिनित्यशः नमस्ति
स्फुरन्नेध्यापिवालेहृद्विशेषतः ८८ यतोवयंस्वर्गसमानोपभोगाज्जाविधानाभक्ष्यविशेषानराजकुमारः स्वहस्तदत्तान्अमृत
वह्मन्परित्यज्यनेत्राव्याकषाथकदुतितक्षाररुक्षपलाभिभक्षयिष्यामः तस्यस्यप्रवक्तुषोदष्टिरुखाप्रोवाचरेभृषोभृयमतेस्य
सुखस्यपरिणामनजानीथाः किंपाकरमास्वादनप्रायेमेतत्सुखंविणामेविषवत्भविष्यतितदहंकुलक्षयस्वयंनावलोकयिष्यामिप्राप्त
यनंवात्यामिउत्तचपरहस्तगतनारीमित्रंविपमिच्छितं धन्यास्तातनपश्यतिदेशभंगकुलक्षय ८९ एवमपिध्यायसवतान्परित्य
ज्यसद्यथाधिवाटव्यागतः ९० अथतस्मिन्नेनयस्मिन्नहमिसमेषामशनसंप्रविष्टः यावत्संपकारणान्यस्तिविशसादितताचदह
ज्वलितकाष्टेनतादृशमानोजाज्वल्यमानशरीर-शय्यायमानस्यकुप्राप्रत्यासन्वर्तिन्याप्रविष्टः तत्रचन्द्रणप्राचययुक्तावाक्षितो
तस्यप्रलुटतः सर्वत्रापिवहित्वालासमच्छिताः यथाकेचिदश्वः स्फुरितलोचनाः पवधगताः केचिदध्वनाः पवन्वगताः केचिदध्वना
निनोटयित्वाहृदशरीराहृषाद्यमाणः तदन्त्येनश्याधावमानाः सर्वमपिजनमावलीचक्रुः अजीतराजासधिषादः गालिहोत्रतान्
वैद्यानह्राहृयप्रोवाचाभोप्राच्यनोएषामश्वानां किंचिद्दोषपशपनोपायः तोपिशाल्यापिसंघित्यप्रोचुः रेवप्रोक्तमविषयेसुभगव
ताशास्त्रिहोत्रयतः उत्तंचकपीनांमेदसाशेषवद्विदवत्समद्वयः अश्वानोनाशमभ्यविनमः स्योदययथा ९० नत्क्रियतोमेतत्किंचि

सि। वतेशकयावन्नेतदस्वशेषाविनश्यति सोपिगतातथादाकण्यसमस्तवाननरवधमादिष्टवान्किंबहुनातेसर्वेपिवाराः विविथायुधलकु
रपाषाणादिपाशबंधनैः व्यापादिताः इतिअथसोपिवानरस्यथापिपतिः तंपुत्रपौत्रभानस्ततभागिनेयातरितंक्षयंज्ञात्वापरंविषादमुपाग
तः। नदनुसन्त्यकाहविहाराक्रियोवनाहनांतरेपर्यटनअधितयतकथमहेतस्यनृपपापस्यानृप्यनारुत्येनापकृत्येकरिष्यामिउत्तंचम
वयंहेर्षणयोत्रवंशजापरनिर्मिताभयाहायदिवाकामातसतेयोधमसत्सुः अप्येतनरुहवानरेणकञ्चित्पिपासाकुलेनभ्रमनापत्नी
वीषंउमरितंसारः समासादिनं स्तयाबन्धस्त्वक्षेक्षिकायाविलोकयतिता-वहनचरमनुष्याणांपदपंतिंपश्यतिनचनिर्गच्छतिनतस्थि
तितंनूनमत्रललांतदृष्टग्रहणभाय्यंतयस्त्रीनीनालमादायहरस्त्रोपिजलेपिधामितथानुष्टितेनमध्याक्षतानिस्मरन्मालाविभू
षितकंठस्तमयाच भोः योजयत्तलिलप्रवेशंकरातिसमेभक्ष्यइतिनस्मास्तिधूर्तरंतेस्यत्समोन्मयः यस्यानीयमनेनविधिनापिदसि
तनस्तुटोहंप्रार्थययवांछितंकपिराहभोकियमीतिभक्षणाशक्तिः सआहशतंसहस्रायुतेक्ष्णप्यपिजलप्रविष्टानिभक्षयामि
बाह्यतः भृंगालोपिमां हृषयतिवानरः आहअस्तिमेभूपतिनाशहवैरं तनयदिपनास्त्रमालांमेप्रयच्छसिंतनर्दिसपरिवारमपिभू
पेवाक्प्रपंचेनलोभयित्वात्रसरसियथाप्रविशतिनथाहंकरामिसेपिराक्षसः श्रद्धयवचनंतस्यश्रुत्वास्त्रमालासमर्थयामास प्रा
हचभोवानरअहंमित्रत्वेव्यावतः यत्साधुचितंभवतितत्कर्तव्यमितिवाञ्छरोपिराजमालाविभूषितकंठोत्क्षप्रासारषुभ्रमनूजैः
एष्टः भोवानयत्तपेभवानइयंतकालेकंप्रस्थितः कुत्रेदकूरन्मालाभवतालध्यायादिप्यासूर्यमपिभिरस्कराति कपिराहअस्ति कुत्रचि
दरण्यशुभतरंमहत्सरोधनदभिर्मितंतत्रस्तर्येनुदितेरिवारोयः कश्चिन्नुभिमज्जतिसधनदप्रसादादीदृक्स्त्रमालाविभूषितकं
ठोभिः सरतिअथराज्ञेनाननातदाकण्यवानरः समाहृतः एष्टस्वस्वामिन्नेतेपेप्रत्ययः राताआहभोयथाधिपतकिंसत्यमे
तनरन्मालासनाथंसरोस्तिक्वपिवारेनेआहश्रयक्षतयैवदश्यतेतद्यदितरन्मालाभिः प्रयोजनमस्तिनमयासहप्रपित
कमपियनाहेतच्चित्रदंशयामिततश्रुत्वात्तपः प्राहयद्यवतदहं पतिजनसमर्थामियनप्रभृताः रत्नमालासंपद्यतेवान
रआहस्वामिन्नेवेकियनांतथानुष्टितेभूपतिनासहर्दमालालोभनसवपुत्रभ्यभृत्यकतत्रादयः प्रस्थिताः धानरापिगताहा
त्यधिहृदं स्वासंगेनीतः सुखेनप्रतिप्रतिपत्तिस्तवमानां यतेरत्नमालाअप्यसाधिवदमप्यतेलोभादवनराभूदधनविवा
चित्ताअपिअनर्थपुनियोज्यतेमैष्ट ९२ इच्छतिशतीसहस्रसहस्राक्षलक्षमीहेतलक्षाधिपस्तनोराज्यंराज्यस्थास्वर्गमीहते ९३

पंचो० व्या०

२८

मनुभवति ॥ ततोर्वाहस्य पृथक् च क्रेणाभिहितं ॥ आवयोक्तावदेकमुदरं एकं च भविष्यति विंष्टयव भक्षितेन वामेन नरो
 पणधिया तोष्यते ॥ एवमभिधाय तेन शेषं भारद्वया प्रदत्तं ॥ सापितरात्वा प्रहृष्टमना आसिं गन् चं मनसं भावयाने च वाटकारप
 रं पाव भव ॥ द्वितीयं मुखं न हि नाश्रयंतं सोऽहं स विषहति नृनि अथा न्यथुः द्वितीयं मुखं न हि पृथक् पृथक् प्राप्ते तत इष्टा द्वितीयं मुखं
 माह भानि संशुपुरुषाश्च मनिभ पक्षमया विपक्ष फलमाह दितं ततो यममानात् भक्षयिष्यामि द्वितीयं नाभिहितं रभूर्पमाम
 वं कुरु ॥ एवं कृतं हयारपि विनाशो भविष्यति ॥ ततस्तस्य तोभे पाथः नाहं कदाचिदपि चामप्यपरिष्यामीति ॥ अथैव वेदना तेन अप
 मानेन पक्षं भक्षितं किं हनुना ॥ तोहवप्युपराते तोमता विव्यर्थः अतो हं प्रवीमि एवमरः ॥ एग्री वा अन्यान्यपक्ष भक्षणा असहता
 विनश्येति भोऽरा इव पक्षिणः १ चत्राथर आह सत्यमनसं तदुच्छस्व गहं परमकाकिना न गंतव्यं एकः स्वादु न भंती तेनैव श्वार्थानप
 चिंतयत एका न गच्छत्यथानेकः सत्तु भगयात् २ एकापि पुरुषाभाति द्वितीयाक्ष मकारिका कर्कटेन द्वितीयं जीवितं परि रक्षि
 तं १११ सवर्णं सिगाह कथमेतन्न मोत्रवति अथ कस्मिंश्चिदधिपाने ब्रह्मदत्तानामाश्रयण पुत्रो वसति स्म स च प्रयोजनवशात् स
 मप्रस्थितः स मात्राभिहिता वत्सकथमेकाकी अजस्रं तदन्विष्यतां द्वितीयो मार्ग महायः ॥ स आह अंगमार्गो भेषी निर्गुण इवो मार्ग
 यरुकार्यवशादेकाकी मार्गो गमिष्यामि अथ नस्य निश्चयं ज्ञात्वा मातासमीपं स्थवायाः सवर्णं शान्तं कर्कटमादाय मात्राभिहितः
 वसाव नृयं यदि तं गतव्यं तं देवाधि कर्कटं महायः तदं न गृहीत्वा गच्छायन्नं मापिमानं वचनादुभाभ्यां तं सं गृह्य कर्कटं कर्कटं
 रिकामध्यविधाय मात्रां मध्ये प्रक्षिप्य ग्रीवं प्रस्थितः अथ गच्छन् स नृग्रीवाण्मणा सेततः कंचिन्मार्गं गच्छमासादा सुतः अत्र
 तं च वृक्षकोटगतं निर्गत्य तस्मिन् समीपमागतः सापि कर्कटं स गंधतस्तत्प्रियस्ते परित्यज्य वृक्षे विदायै अभ्यंतरगतां कुरुपुटिकां
 तिलाभादभक्ष्य यन्नं सापि कर्कटः अंतर्गतः सव्यं प्राणा न्अपहरत् प्रादणोपि प्रवृद्धाया वत्स्यति तावत्सोमी यं कुरु घसपो
 विदारितवप्यो भक्षितवः पूरपूरको मृततिष्ठति तं दृष्ट्वा व्यंचितयन् अहो सत्यं मभिहितं ममावया द्वितीयाः कुरुपुषोपि सत्वाका
 यः पथिनेकाकिना गंतव्यं यतो मया श्रद्धां तित च तसात हवन मनुष्ये तेनाहं कर्कटेनापि सप्यपादनात्तरक्षितः अथ साध्वी
 रमव्यते मंत्रोत्थं द्विजदेवदेवस्तमपजगुरो वादरी भावनायस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ११३२ एवमुक्ता सौ यथाभिप्रतं दश

301
1995

गतः अतो हं प्रवीमि अपिका पुरुषो द्वितीयः महायश्चेत्सः जीवितं ददातीति तात्पर्यार्थः सवर्णं सिद्धोपितं च क्रधरमनुत्तय
 खगहं प्रस्थितः ॥ ॥ इति श्री पंचोपाख्याने माहर्नीतिशास्त्रे अतिशतुर्थं संपादके अपरीक्षितकारकं नाम पंच
 मंतं त्रेममाप्तं ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

१० वा०
९९

इति पंचोपाख्यानं समाप्तं ॥ ७ ॥

९९